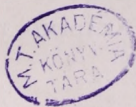

A FRANCZIA

IRODALOM TÖRTÉNETE.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A FRANCZIA
IRODALOM TÖRTÉNETE.

IRTA

NISARD D.
A FRANCZIA AKADÉMIA TAGJA.

BUDAPEST.

1879.

A FRANCZIA
IRODALOM TÖRTÉNETE.

IRTA

NISARD D.

A FRANCZIA AKADÉMIA TAGJA.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS UTÁN FORDITOTTA

SZÁSZ KÁROLY.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1879.

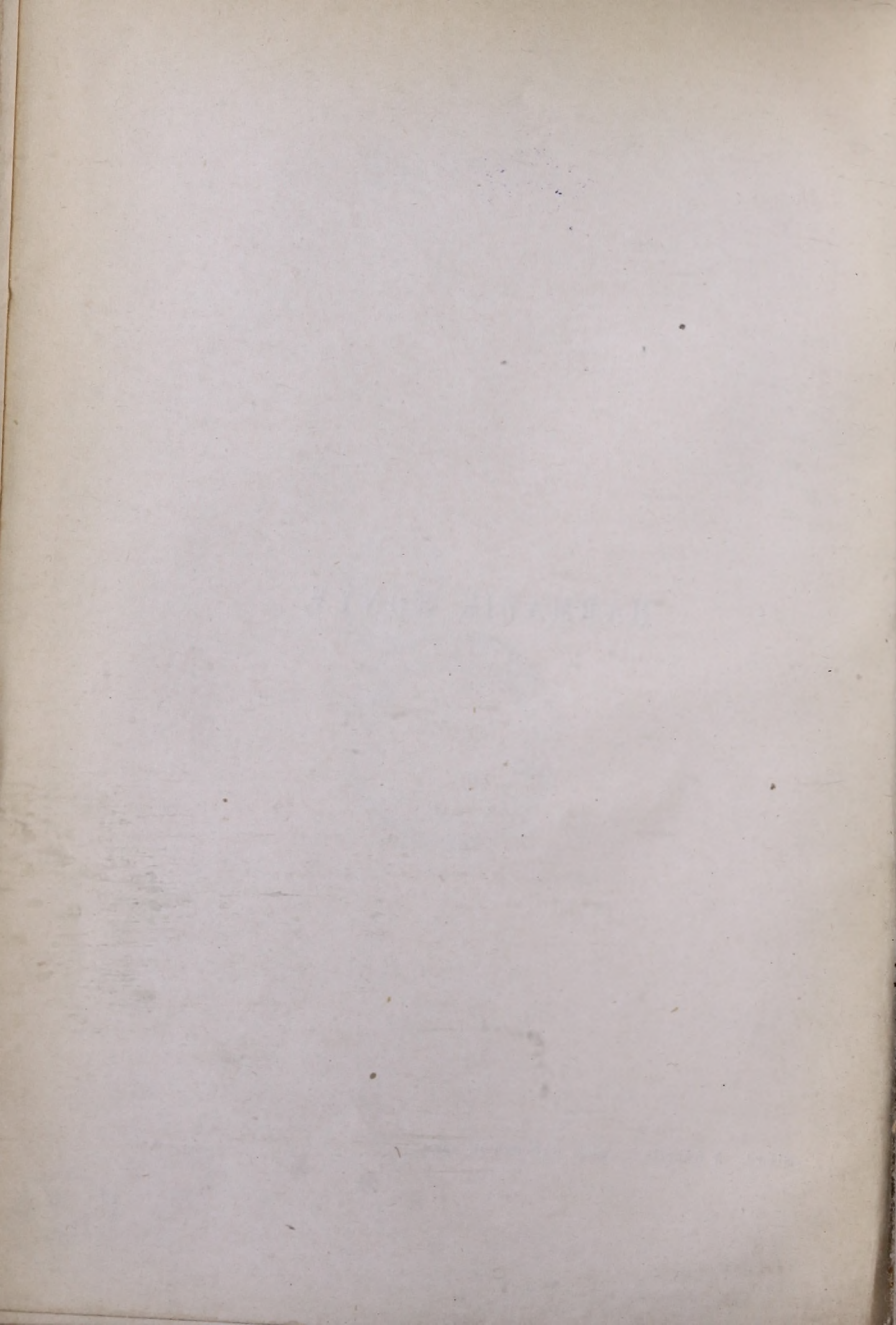
A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

100805

HARMADIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

I. Melyik szó jellemzi a francia szellem által a tizenhetedik század elején érzett szükségét s melyik író tette e szükségnek legelőszőr eleget. — II. Balzac, Mikép méltányolta őt Descartes. Mily tetszésben részesültek első iratai. — III. Miben áll a Balzac Leveleinek *ékesen szólása*, s mennyiben vitte előbbre ez író a francia nyelvet. — IV. Balzacnak és bírálóinak a hibái, Goulu atya. A Balzac értekezései. — V. Mi a maradandó a Balzac irataiban. A francia próza elmélete. — VI. A Voiture Leveli.

I.

Melyik szó jellemzi a francia szellem által a tizenhetedik század elején érzett szükségét; s melyik író tett e szükségnek legelőszőr eleget?

Charron és Szalézi Szent Ferencz után, de messze mögöttük ~~maradva~~, jó írók folytatják a módszer amaz irányát és az általok megkezdett választékosságot az eszmékben és a nyelvben. Köztök különösen kettő tetszett akkoriban: Duperron bibornok és Coeffeteau, marseille-i püspök, a kik e haladást érezhetővé tették mindenki előtt, jól készült s könnyü olvasmányúl szolgáló műveik által. Duperron, addig ismeretlen rendszerességgel és mérséklettel czáfolta meg Duplessis-Mornaynak a protestantizmus érdekében készült iratait. Coeffeteau, miveltebb szellem s jártasabb is levén a világi tudományokban, Róma történetét a császárok korában oly sima, folyé-

kony, szabatos iránylyal írta meg, mely nem kevésbbé új volt akkor mint a Duplessis hittudományi mérséklete. E két név igen jó hangzásu volt a tizenhetedik század elején, különösen a Coeffeteau-é, a ki egyik minta írója volt a még zsenge francia akadémiának. Az ő műveiből vett példák a legtöbb súlylyal bírók közé tartoznak a Vaugelas szemeiben, a ki oly nagy zavarban van s oly nehezen tudja magát elhatározni, mikor választania kell, a nyelv dolgában szerinte legnagyobb két tekintély: a *Szokás és Coeffeteau úr* között.

Mindazáltal Coeffeteauban is ép oly kevésbé van lelemény vagy eredetiség mint Duplessisben. Egyedüli érdemök, hogy az akkoriban közkeletű irodalmi nyelv némely hibáitól menekülni birtak s bizonyos jelességeit tökélyesbíteni tudták. Helyesen tudtak válogatni abban, a mit elődeik megtaláltak s mintegy rakásra hordottak.

E pontig érkezett a francia próza a tizenhetedik század első negyede tájatt. Ugyanazt kívánták a nyelvben, mint egyéb dolgokban: válogatni, alkalmazás végett. A szellem bizonyos állapotára jutottak el, mely jobb mint a pusztá tudni vágy: az a némileg durva étvágy, mely mohón kap bármi fajta táplálékon; s mely jobb mint a kétely, mely először oly édes, aztán türhetlenné válik abban az arányban a mint a tudni vágy lankad. A pusztá tudni vágy helyett válogatni kívántak, kiválasztani a mindenféle táplálék közt végre a legtáplálóbbikat; s a minden dolgok fölötti kétely helyett, a nélkülözhetetlen és bizonyos dolgokat kijelölni igyekeztek. A nyelvben szabályokat követeltek, megrostálását az oly különböző eredetű szóknak, s általános használatot, mely az egyéni szeszély főtött uralkodjék.

Hogy a szellemek ez irányát jellemezni s egyuttal általánosítani lehessen: oly szóra volt szükség, mely annak világos és találó képét adja, oly elméletre, mely meghatározza annak értelmét s oly íróra, a ki ezt az elméletet csattanósan megvalósítsa.

Ez a szó: nem az *igazság* volt. Ezt nem merték volna még elvenni a hittantól, melynek kizárólagos kiváltsága volt reá. Aztán olyan szóra volt szükség, mely magába foglalja a nyelvet is s kiterjedjen mind az eszmékre mind a szavakra. Ilyen volt az *ékesen szólás*, büvös varázs-ige akkoriban, mind azért a mi bizonyost és megszerzettet kifejezett, mind pedig azért a mit ígért; az összetartás jelszavául lévén mind azon szellemek között, — pedig nagy számmal voltak már, — a kik a nyelvvel és irodalommal foglalkozva, egy nagy és dicső intézmény megalapítására kívántak egyesülni. Richelieu adta e szót a XIII. Lajos szájába a francia Akadémiát megalapító oklevelében. Az ékes-szólás, — mondatik abban, — a művészetek legnemesbike. E szó töltött be minden képzelődést s kielégítette a legszigorúbb szellemeket is. Ennél felsőbbet mit sem ismertek.

Az ékesszólás: vagy is az a mesterség, mikép kelljen mondani, a mit mondani kell, s rábeszélni arra, a mit tenni vagy a mit hinni kell; így értette e szót mindenki. A tanítás, az oktatás, az emberek cselekvésére hatás, valamely igazság bebizonyításának a fogalma, nem volt elválasztható többé a szellemi művek fogalmától. Az írás egy módja volt a cselekvésnek; az ékesszólás egy eszköze az irányadásnak. »Ez a művészet« — írták akkor »ad irányt valamennyi művészetnek; nem éri be azzal, hogy tessék az irány tisztasága s a nyelv bája által, ha-

nem meggyőzni is igyekszik a tan ereje és az érvek bőrsége által.«

Ki adta annak ily szabatos értelmezését s ily nemes és világos kifejezésekben? Ugyanaz, a ki először mondta ki annak a nevét is s adta — legalább első vázlatos képét. E férfiú Balzac volt; nagy név akkor, ma már üres név, melynek meg kell magyaráznunk oly ellenkezőre fordúlt de egyaránt megérdemelt sorsát; mert ugyanaz a józan közvélemény tette nagygyá s buktatta meg.

II.

Balzac. — Miképp méltányolta őt Descartes. — Mily tetszésben részesültek első iratai.

Nem szándékunk helyre állítani a Balzac jó hírnevét, ámbár Bayle, a ki őt »Franciaország egyik legszebb tollának« nevezte, ezt látszik ígérni neki. Csak aránylagos méltatás illeti meg őt oly irodalomtörténetben, melyben az első hely, a maradandó művek után, azokat illeti jogosan, a melyek emezekre a köz-ízlést előkészítették. Egyébiránt Balzac-ot Descartes-nak egy ítélete ajánlja, mely annál is méltóbb a figyelembe vételre, mivel a benne levő magasztalás nem több mint az író érdemének igazságos méltánylása, némi jóakaró hajlamtól egy kissé túlozva.*

Descartes a Balzac műveiben épen azt bámúlja, a mi új bennök: a részek megegyezését és mértékszerét,

* *Descartes Leveli*: (A szóban levő levél latinul van).

a szerkezetet, az arányosságot s az egész azon összhangját, melyet egy tökélyes alkatú nő szépségéhez hasonlít. Balzac-ot minden más író fölé helyezi kifejezésmódjának igazságáért s nemességeért; s végre, a rábeszélés oly mesteri erejét találja benne, hogy szükségesnek véli, ez alkalomból, e művészet elméletét adni. »Balzac — mondja — oly erővel magyarázza azt, a mit fejtegetni kezd, oly nagy példákkal világosítja, hogy méltán bámulhatni, hogy a művészet minden szabályainak szigorú megtartása sem irányának rohamosságát nem gyengítette meg, sem egyéniségének hevét nem korlátozta. Minél több szellem van valakiben, — teszi hozzá, — annál csalahatatlanabbul meg van győződve érveinek igazsága és alaposága felől, kivált ha nem akar másokat egyébről győzni meg, mint a miről önmaga előbb meggyőződött.«

Alább ismét, a Balzac erkölcsi jelleméről és iratairól szólva: »Irataiban, úgymond, bizonyos nemes fesztelenség van, melyen meglátszik, hogy semmi sem esnék oly nehezeére, mint hazudni.« *

Még hiúságát is jóra magyarázza Descartes, mondván, hogy Balzac magától is csak igazságszeretetből s természetes őszinteségből nyilatkozik kedvezőleg: »S az utókor, teszi hozzá, igazságot szolgáltatva neki s a régiség nagy embereiéhez hasonló erényeket találva benne,

* Balzac erre 1658. márczius 30-kán válaszolt. »Vettem, úgymond, a latin beszédet, melyet ön írt; nem merem mondani: az ön ítéletét műveimről, mert túlságosan kedvező irányomban, s talán rokonszenve megvesztegette ítéletének épségét«. — Balzac e levélben, Descartesnak »Szelleme történetét« (L'histoire de son esprit) idézi; ezt a címet adta volt Descartes először »Beszéd a módszerről« (Discours de la méthode) című iratának.

bámúlni fogja e köznapiságon felül emelkedett szellem őszinteségét és nyíltságát, ámbár azok, a kik most féltékenyek dicsőségére, nem akarják elismerni e magasztos erényt.« Épen nyílt őszintesége hívta ki ellene azokat a gyalázó iratokat, a melyeknek szerzői, abból a mit önmagáról mondott, merítették a fő-ürügyet s tárgyat valamennyi vádjaikhoz. A Descartes védbeszédének modora némi rokonszenves elfogúltságot árul el; de lényegében nem hazudtolja meg az ítélet amaz épségét, melyet Balzac Descartesban dicsér. Különös négy sajátságot jegyez meg, melyek az író legfőbb jelességeinek tekintendők:

A tárgyválasztás, az alakítás s a mű egészének érdeme;

meggyőzni tudni másokat arról, a miről önmaga meggyőződött;

az előadás tisztasága;

a jellem kiválósága, mely nem kevésbé szükséges, mint a szellem jelességei, arra, hogy valaki kitűnő író lehessen.

E magasztalás megilleti Balzac-ot. Némi megszorításokkal mindazáltal. De bármennyit levonjon is belőle a kritika, mindenesetre szép ajánlás a Balzac emlékének, hogy Descartes-nak a nagy író ez elméletét sugallta.

Balzac alig volt húsz éves, * mikor Duperron bibernok, bámúlatra ragadva néhány lap által, a mit neki Coeffeteau e fiatal embertől mutatott, épen mint Desportes a Malherbe első versei által, — »Ha irányának fejlődése, mondá, meg fog felelni ily jeles kezdetnek, nem sokára a mesterek mestere lesz.« Duperron és Coeffeteau

* 1594. és 1597. között született.

azt hámulták e fiatal emberben, a mi az ő műveikben hiányzott, a képzelődést s a kifejezés bizonyos hevét az előadás bölcs folyamatán, melyet az ő iskolájokban is megtanúlhatott.

Balzac rendkívül érzékeny vérmérséklettel s oly gyöngé egészséggel született, melytől ellenségei, rossz akaratból azt állították, hogy rendetlen élet által rontotta meg; továbbá élénk képzelődéssel s rendkívül finom érzéssel. Semmit sem tudott lanyhán érzeni. Neveltetése kitűnő volt. Tanítói egyikéről, Bourbon urról, egy nagyon tudós férfúról, maga vallja, »hogya tőle tanulta méltányolni az írók érdemét, különbséget tenni irányaik s jellemeik közt, hogya meg tudja választani a jót, attól a mi annak csak látszatával bír.«

Olaszországban, hová a körülmények nagyon fiatal korában vitték, tanulta meg, hogya »arra, hogya jól irhasunk, jó példányokat kell magunk elé tűznünk; a jó példányok pedig csak bizonyos időközre szorítvák, a melynek határain kívül minden a mi iratott vagya a kezdet tökélytelenségével, vagya a hanyatlás gyöngeségével bír.« Sajátságos példáival találkozott ott a klasszikai babonának: egy velencei nemessel, a ki minden születése napján Martial egy példányát szokta megégetni a Catull tiszteletére; s egy másik kényeskedővel, a ki fiának, az Ovid »Átváltozásai«-ban már a latin hanyatlás kezdetét mutogatta. E szigor, melyet ő nem helyeselt feltétlenül, mint mondja »annyira kényessé tette ízlését s a tisztaság oly eszményét állította szeméi elé, hogya azokat még a legparányibb folt is sértette, s hogya alig találta tűrhetőnek, a mit régebb kitűnőnek talált volt.« Másutt azt mondja: »Oly válogatós lettem, francziában és latinban,

hogy semmit sem találtam könnyebbnek mint eldobni egy rossz könyvet.« Francziában minden a gascogniaság gyanujába esett előtte; a vidéki írók minden szavára egy párisi lakos fülétől kért tanácsot, s »kis hijja volt, hogy Touraine, bár szomszédos Páris-sal, nem tetszett neki oly messzinek attól, mint akár Rourgue.«

E vonásban a Malherbe tanítványára ismerünk. Az írás művészetének e nagy mestere iskolájában tökéletesítette, talán túlságig is, Balzac. a képzelet amaz érzékenységet, melyet nem elégített ki semmi kétes becsű, melynek »minden fájt, a mi nem volt kifogástalanul szép.« »Ez az ember« mondja, »a ki saját édes apjának sem bocsátott volna meg egy nyelvhibát, engem is egészen olyanná idomított, s annyira vitt, hogy tanaira mint hitczikkekre esküdjem. Eltalálta Ön, hogy Malherbe úrról szólok, s jól tudja: hogy Franciaország első nyelvésze létére ő azt követeli, hogy mind a ki beszél az ő hatósága alatt álljon; a mint hogy csakugyan az ő műve is, hogy most szabályosabban beszélnek mint az előtt s nem oly esetlegesen és taláalomra.« * E nyilakozat teljesen megbízható; a Malherbe erős fegyelmének köszönjük mind a próza mind a költészet reformját. Levelei egynémelyike a legjobb példányául szolgálhat a prózaírás művészetének. De a mestert még felül múlta a tanítvány, s Balzac volt az első, a ki megmutatta mennyit nyer a legjobb tehetség is, oly szabálylyal, mely jeleségeinek kifejtésére s hibáinak legyőzésére képesíti.

Egyébiránt nagy hasonlóság van e két ember közt, kik arra voltak hivatva, hogy a francia nyelvet két

* A tilos kifejezések: harmadik tilalom. Ménandre-hez.

alakjában, a versben és a prózában, megalkossák. Mind a kettő született nemes s mind a kettő a királyi párthoz csatlakozik: Balzacnak ez még nagyobb érdeme mint Malherbe-nek, mert ő fiatalabb volt, mert ő e pártot hátrányban találta, s mert bizalmi állást foglalt el D'Épernon herczeg és de la Valette bibornok mellett, a kik a herczegek pártjának legkiválóbb fejei voltak. Balzac az 1631-diki huguenották ellen ép oly tüzzel volt eltelve, mint az öreg Malherbe az 1627-dikiek ellen.* Egy általa szeretett huguenotta hölgynek írja: hogy ő az egyetlen jó, a mi huguenottáktól származott; de hogy ez egyen kívül azok a legnagyobb ellenségei Francziaországnak.** Mind a kettőben nagy a hiúság; de a Balzac hiúsága, bár mit mondjon fölöle Descartes, messze túl megy azon az erős önérzeten, mely az érdeemes emberben, mások fölötti előnyeiről támad. Malherbe, ritka túlzásait leszámítva, csak annyira megy, hogy, mint Horác, előre kimondja költeményeiről mint fog ítélni azokról az utókor. Mind a kettőben inkább szilárd és biztos mint széles látkörű ítéletet találok; inkább tiszta és egyenes, mint nagy szellemet; igen keveset abból az eleven érzésből, mely a szenvedélyek által felkavart szellemek sajátja, de annál többet abból a könnyen hangozhatóságból, mely a szellem műveitől hamar gyúl lángra. Mind a ketten kitűnő mesterei voltak a közönségnek, mely viszont a legjobb mestere a lángeszű embereknek. Malherbe és Balzac egyaránt megérdemlik bámúlatunkat, mert képezték a tömeget, s mintegy előkészítették

* Óda XIII. Lajoshoz, mikor La Rochelle ostromához indúlt.

** A Balzac Levelei.

azt, amaz a Corneille felséges szépségeire, emez a magáéinál tartalmasabb és irányadóbb prózai művekre, például a Descartes-éira.

Említettem mi volt a szellemek állapota a tizenhetedik század elején. Annyi minden közt, a mit a tizenhatodik század összehalmozott, tudni akarták végre, mi a jó, mi az igaz; szomjúhozták a meggyőződést. A nyelvben is megfelelő változtatásokat követeltek: nagyobb tisztaságot és szabatoságot, a meggyőződés e szükségérzetének megfelelő hangját a tekintélynek, valami oly követelőt és parancsolót mint a Malherbe ódái. Ezt keresték, magokat bizonyos rendnek vetve alá s bizonyos módszerhez alkalmazkodva, Szalézi Szent-Ferencz és Charron is; s ezt látszék megvalósítani Balzac.

Ezért bámúlták annyira mindjárt első műveit. Duperron csak kéziratban látta azokat, mikor már ugy ítélt felőlök mint említettem, s elismerte, hogy őt egy húsz éves fiatal ember túlszárnyalta abban az egy dologban, melynek — mindenki egyező véleménye szerint — birtokában vélte lenni magát. E levelekben mindenki az ékesen szólás eszményét vélte látni. Mindenki azt találta bennök, a mit mindenki keresett; sok részrehajlással, sok túlzással, — ki tagadná? de oly egyértelműséggel, a mely mutatja mennyire óhajtotta minden jobb szellem a haladás e fokát, az utolsót, melyet még meg kelle hágni mielőtt a remek-művekhez érhetnénk.

Érdekes példáival találkozunk annak az elragadtatásnak, melyet a Balzac levelei szültek. Richelieu, akkor már bibornok, úgy szól rólok mint Bois-Róbert: »Az ön leveleinek, írja hozzá, eszméi erősek s ép oly távol vannak a köznapi képzetektől a mennyire megegyeznek az

emelkedett szelleműek józaneszével.« * Bois-Róbert, hogy annál méltóbban magasztalhasa, az óda nyelvét kölcsönzi :

Balzac, dicső beszédeid,
 Örök betűkbe vésve itt,
 Úgy hatnak rám, esodák gyanán'.
 Szavad, a mint előttem áll,
 Orakulumnak tartanám
 Ha oly éíthetön nem szólanál.

S fölebb :

Bár Róma nagy s dicső vala,
 De legszebb fénykorába' sem
 Szólott ilyen felségesen
 Parancsoló ajkán szava! **

Spanyol verseket ajánlanak neki ily fölirattal »*Az egyedül ékesen szólónak.*« Ékesszólását magasztalja Racan is egy ódában, melyben nem akar Bois-Róbert mögött maradni.

A köznapi, útszéli tárgy,
 Ha ő leírja : ritka lesz,
 /Lelke fényétől minden árny
 Eloszlik s lát ki bele néz.
 Bájj s méltóság versenyre kel :
 Szébb pálmát melyik érdemel ?
 Ékesszólás és tudomány
 Először egyesült szavában.
 Ki ezt nem látná meg, hiában
 Nézne a napba is talán.

* Recueil des Lettres de Balzac. 1624. Lettre XXXVI.

** A »Balzac Apológiája« (Ogiertől) elébe nyomtatott költeményben.

A kor egy másik költője, Sirmond János, kitűnő latin versekben üdvözli Balzac-ot, mint az ékesszólás megszemélyesülését »Így jőne, — mondja — az Ékesszólás, örülve, hogy igazi képében láttathatja magát, ha alászállhatna az ég magasából, istenesíteni az erényt, kárhoztatni a vétket.« * Majd az udvar bámulását festi, halatára az élénk szózatnak s annak a mit ő a Rábeszélés istennője által véghezvitt csodának nevez. Mindenkinek jól esik, úgymond, ha ilyképen tesznek erőszakot rajta; lehetetlen ellenszegülni a Balzac eszméi hatalmának, lehetetlen ellene mondani.

Ez volt tehát a kor nagy újdonsága. Az ékesen szólás, az a mesterség, mely másokat meg tud győzni arról, a miről maga meg van győződve; ez az, a mit Balzac-ban egyhangú lelkesedéssel ismert el mindenki. A látszatot valóságnak nézték, az árnyat vették a tárgy helyett; termékeny és üdvös csalódás egy nagy irodalmi korszak előestéjén; de bosszantó, mihelyt annak napja fölviradt.

* E sorok a »Le Prince« (Balzac műve) elé írt latin költeményben fordulnak elő :

»Talis eat, summo si delabatur Olympo,
Aut factura Deos, aut damnatura nocentes,
Ipsa suo cerni gaudens Facundia vultu.«

(Ilyen volna, alászállván az Olymp magasából,
Istenesíteni a jót vagy a bűnt sújtolni, az Ékes-
Szólás, szép arczát igazán láttatni örülve.)

III.

Miben áll a Balzac Leveleinek ékesen szólása; s mennyiben vitte előbbre ez író a frönczia nyelvet?

A Balzac Levelei erkölcsi és politikai elmékedések korának eseményei fölött. A vallási ügyek, a conclavek, az eretnakség, a politikai zavarok, a háború és a béke szolgáltatják hozzájuk az anyagot. Balzac a levelek eszméjét de la Valette bibornoktól vette, »a ki — mondja — az javasolta neki, hogy semmit se hagyjon történni maga előtt a világban a nélkül, hogy véleményét meg ne írja neki felöle, s tegyen levelei tárgyává minden közügyet.« * Egyéneket méltányol, tényeket dicsér vagy kárhoztat, mindig átalános elvek szerint, melyeket a múltból vett példákkal támogat. Udvariasság és hizelgés is nagy helyet foglalnak el e levelekben, ámbár sok megeröltetésébe kerültek Balzacnak. Más levelek ismét tisztán irodalmiak. Némelyek, miket Rómából írt, úgy tekinthetők mint első mintái annak a szenvedélyes leírásnak, melyet századunk oly nagy tökélyre vitt. Ezek, Balzac előnyére, éles ellentétben állanak Montaigne-nek Rómából és Olaszországból írt leveleivel, a ki hidegen tudott maradni a múlt annyi nagyságával szemben, melyek egészen betöltik a Balzac képzeletét.

A Balzac Leveleinek ékesen szólása a gondolatok szép kiválasztásában áll, melyek egy bizonyos meghatá-

* Recueil des Lettres de Balzac. 1624. Lettre XXXVI.

rozott tárgyra vonatkoznak, oly sorba vannak rendezve, hogy meggyőzzenek, s tűzzel vannak kifejezve; az ékesen szólás hangja inkább, mint maga az ékesen szólás. De annak ez első képe elbájolta a szellemeket; s hogy Sirmond-nal szóljunk, mindenki szerette e szelid erőszakot, melyet egy meggyőződéstől áthatott író munkái tesznek rajtunk.

A Levelek e jelleme még szembeötlőbb némely levelekben, melyek az ókori beszédek mintájára, a szónoklat minden alkatrészeivel, valamely általános igazságot tárgyalnak. A mit bennök Descartes bámúlt, ma sem szűnt meg bámulásra méltó lenni. A szerkezet érdeme, annyi rendszertelen és terv nélküli munka után; a meggyőzés művészete, meggyőződésből, annyi kétely — s a netalán önmegtágadással járó igazság iránti odaadástól való félelem után; az előadás e tisztasága és összhangja, e minden nyelv és minden hang keveréke után egy beszédben, melynek részei nem kölcsönözték becsőket az egésztől; az ember jelleme az író elveinek megpecsételésére, s annak bebonyítására hogy minél jobb ember valaki annál ügyesebb író is; mind ez annyira új volt, hogy Balzac még egy lángeszű emberre is benyomást tehetett, mennyivel inkább korának valamennyi művelt szellemére! A szerkezet, vagy is a tárgy valamennyi részeinek szabályos és arányos elrendezése és kifejtése, kellő terjedelemben tartása, csupán a hozzá tartozó eszméknek belefoglalása, elhagyása mindennek a mi attól idegen, s annak a legkevésbé előkészített szellemekhez való alkalmazása: a tizenhatodik században majdnem egészen ismeretlen művészet volt. Láttuk, mikép igyekezett Charron, a tizenhetedik század első éveiben, elsajá-

ítani e művészetet, tervet készíteni s tárgyát részekre osztani és rendezni. Vajjon a szerkezet ez érdeméért ol-
vassák-e őt még ma is, vagy mestere nyelvének némi
bájos szeszélyeiért, melyeket ő is megtartott és saját sza-
bályai ellen elkövetett némely gyermekes vétségeért e?

A tizenhatodik században, az alakítás hiánya nem
lepte meg az embereket, mert mohóbb volt a tudni vágy,
mint a tudottakból való válogatás vágya, tanulni siettek
inkább mint meggyőződéshez jutni. Ámde a műszerkezet
(alakítás) tehetsége a meggyőzés szükség-érzetéből szü-
letik. Csak hogy mások szelleme fölött uralmat nyerjen:
erőlteti meg az író oly nagyon a magáét. Az alakítás
olyan az irodalmi művekben, mint a támadási terv a há-
borúban: a szellemeket szoros körbe zárják, elfognak
tőle minden érintkezést a kívül esőkkel, csak hogy job-
ban meggyőzhessék arról, a miről az író maga meg van
győződve. E nagy mesterség a tizenhetedik század érett-
ségét kívánta. A tizenhatodikban még nem voltak eléggé
megérve rá, sem az író az elmélkedés amaz erőfeszíté-
sére, melyet a tervezés követel, sem a közönség arra a
gyönyörre, melyet a meggyőződés nyújt.

A kidolgozás sem kevesebb kívánni valót hagyott
fenn, mint az alakítás; s épen a szerkezet durvasága,
melyben minden rész egy egész s minden részlet egy
részt alkotott, okozta az előadás hiányosságait. Az egyes
szók úgy hősködtek benne, mint katonák a vezér nélküli
seregben. Innen a szabatosság hiánya, mely csakhamar
tűrhetetlenné válik, miután első tekintetre azzal a csaló-
dással hízelt a szellemnek, hogy széles látkört nyit
előtte. Nem levén rá szükség az eszmékben, nem érez-
ték szükségét s nem óhajtották a nyelvben sem. Élénk

kíváncsisággal fogadták azokat az árnyalatokat, melyek a nyelvet gazdagítani s a szótári készletet növelni látszottak; mint egy tornát szemlélték a nyelvünk s a régi és új nyelvek közt folyó küzdelmet, a fölött: melyik bir több részletet s a szók nagyobb gazdagságát mutatni föl valaminek a leírásában. A túlzás e részben még gyönyörködtette az olvasott közönséget. A szókat számlálták inkább mintsem becselték. Tegyük ehhez a nyelvhasználatból eredő csalódást, az új és régi nyelvekből való merész hódításokat, a melyeknél nem rostálták meg, mit lehet fölvenni s bekebelezni nyelvünkbe, mit nem. Innen a nehézkesség, zavar, túlterheltség, s bizonyos vontatottság a szabatoság nélküli irányban, mely annál kevésbé tartózkodott magát útközben árnyalatokkal, jelzőkkel, idegen nyelvekből való kölcsönzésekkel terhelni meg, mivel a beszédnek kitűzött célja s iránya nem lévén, nem is sietett ahhoz eljutni.

Nem kevésbé érezték a nemesség hiányát a nyelvben, a kifejezésekben. Az izlés e tekintetben nem előzhette meg az erkölcsöket. Ámde a tizenhatodik században a gall nyersség és a Plutarchból utánzott nagyság sajátságos vegyüléke, az életet bizonytalanná tevő erőszak és veszélyek korszakának sajátos féktelensége, a hanyatló Olaszország romlottsága: ezek képezték az udvar erkölceit, melyekhez idomult maga a nemzet is. Ennek a nyomai még Malherbe-en is meglátszanak, a ki pedig először adott példát a nyelv nemességére a költészetben; s Balzac maga sem kerülheti mindig el ezt, még leggondosabban kidolgozott lapjain sem.

Utána, s hála neki, az olvasott közönség fel bírta fogni a maradandó irodalmi művek feltételeit, s a fran-

czia szellem magasabb fogalommal kezdett birni önmagáról. Mindezt együtt: *ékeszólásnak* nevezték, s az ékeszólásról oly eszményt alkottak, mely felé örömmel látom törekedni a kor valamennyi íróját, még némi dagályosság s ama »józan düh« árán is, melytől Balzac, mint őszintén bevallja, magát olykor elragadtatni engedte.

A Balzac Levelei megérintenek mindent, a mi akkor a szellemeket foglalkoztatta: a tudományosságot, mely szabályozottabb volt, a nélkül, hogy meglankadt volna; a közerkölcsiséget; a hit tárgyait, melyek szabadabb szellemben vizsgáltattak; a politikát, mely akkor oly vonzó újdonság volt; a kor eseményeit s a kiváló egyéniségek szereplését azokban. E napi érdekű tárgyakra, vagy egyszerűen divatos eszmékre terjedt ki az irodalmi reform; s az ízlést az képezte ki, a mi rendesen megszokta rontani. E levelek olyanok voltak mint egy komoly és emelkedett szellem társalgása, mely valami erkölcsi igazságot von le mindenből a mi a közönségnek felületes beszélgetések tárgyaúl szolgált. Kézzelel foghatóak voltak azok a tökélyek, melyeket Descartes Balzacban dicsér: a részek egymásból folyása és összefüggése, az erősen és világosan fogalmazott terv, a szabatos és mérséklettel csiszolt nyelv, a szabad és méltóságos előadás, s az a nemesség, mely a hang egységében áll, oly műben, melyben semmi sincs a mi nem tartozik a tárgyhöz. Semmi irodalmi forma nem illett jobban ahhoz a korhoz. Ha szemügyre vesszük Franciaország akkori állapotát, a királyság és nemesség közötti harczot, a király és anyja közötti viszályt, a gyilkosságokat és cselszövényeket, a szüntelen megtámadott s ingadozó kormányzatot: ugyan mely irodalmi műfaj nyerhetett volna nagyobb tetszést, mint a levelek,

melyek leghosszabbika sem volt oly hosszú mint a leg-
rövidebb értekezés. Olvasta is minden ember. Alig vár-
ták, kézzől kézre adták; egész divat volt. Szerencse,
hogy kedvező korszakokban a divatba nem kevesebb
ézszerőség mint különzség vegyül; a különzségek ha-
tása mulékony, a józanész hatása maradandó.

Merő különzség s túlzás volt azt mondani: hogy
»a betegek meggyógyúlnak a Balzac levelei láttára«;
hogy »könyve ép oly közkeletű volt mint a víz és tűz«;
hogy »ez volt a bájital, mely a francziát a jeges tenger
partján lakó népekkel megkedveltette«; hogy Senéca,
Balzac-hoz képest, csupa egyhangúság, Cicero merő üres-
ség; hogy ő a szónokok fejedelme, mintha a »szónok«
czím, veti ellent kritikusai egyike, megillettehné azt a
ki soha sem beszélt nyilvánosan!

De ézszerű volt felismerni Balzac-ban az emelke-
dett irányt, a szavak szép választékát, azt a helyes be-
rendezést, melyből azok erejüket merítették, s a részle-
tek annyi tökélyét, melyek iránt bírálói is egyetértettek
magasztalóival.

Egyébiránt, bírálók és magasztalók vetekedve tet-
tek túl egymáson a Balzac hiúsága élesztésében. Bírálói
nem tudtak keményebb dolgot mondani neki, mint hogy
»egész Franciaország *megbűszhődött* ékesen szólásától«
— elismerve nagy sikerét egyúttal, midőn rágalmazták.
A mi pedig magasztalóit illeti, akadtak tudós testületek,
pl. a Sorbonne, melyek »felséges tárgyakúl« jelölték ki
azokat, melyeket ő tárgyalt. Azért nem is bosszanthat az
az önteltség, melylyel Balzac kritikusai egyikéről így ír:
»Egyikök, úgy mond, nem tudom melyik a sok közül,
nem viselhetvén el azt a fényt, mely engem szembetü-

nőbbé tesz mint magam óhajtom, s azt az alkalmatlan hírnevet, melyet szívesen elcseserélnék azok nyugalmával a kiket senki sem ismer, megkísérlette túlkiáltani a hírnevet s rábírní az egész országot, hogy vonja vissza szavát.« És alább: »Mindazáltal jól esik nekem ma, az ön imáival együtt fél-Francziaországét bírnom.«* Bayle idézi azt az adomát, mikor egy udvarias ember azt kérdeztel tőle, hogy érzik magokat »könyvei önagyságuk?« (mesieurs ses livres). Ki nyelhetne ennyi tömjént, hogy e ne kábuljon tőle? Végre még Richelieu is, megsokallva dicsőségét, ugyanazzal a kézzel, melylyel 1624-ben finom irányát magasztalta vala, 1627-ben legnagyobb sikerei után ezt írta neki: »Nem titkoltam el az ön barátainak egyike előtt, hogy valami kívánni valót találok az ön leveleiben, különösen a hol mások szavait idézi; félek, hogy tollának merészsége azt hiteti el, hogy azok hangulatát s jellemét fejezi ki s így az olyanok, a kik amazokat inkább csak névből mint személyes érintkezés után ismerik, máskép itélik meg őket mint ön maga is óhajtáná.«** Vajjon a szellem e merész függetlensége, vagy az a fény, mely őt nagyon is szembetűnővé tette, volt-e az oka, hogy Balzac nem nyerhette el azt a püspökséget, melylyel őt Richelieu egy ideig kecsegtette? Talán a bibornok nagyon is érdemesnek itélte őt arra, hírneve tetőpontján s nagyon is érdemetlennek akkor, mikor híre hanyatlani kezdett s mikor a közvélemény megszűnt érdeklődni a Balzac hogy-léte iránt.

* Relation à Ménandre.

** Recueil des Lettres de Balzac.

IV.

*Balzacnak és bírálóinak a hibái. — Goulu atya. —
A Balzac értekezései.*

Ez idő vajmi hamar bekövetkezett a Balzac életében — s a fiatal ember dicsősége hátrányára vált az érett férfinak. Magasztalói, -- azt vélve, hogy ékesszólása dicséretét azzal is emelik — magok árúlták el azt a hibáját, mely tőle a közönség kedvét elfordította. Azoknak, a kik szemére vetették Balzacnak, hogy ékesen szólási műveinek »Levelek« czímet adott, mondván, hogy ily alrendű czím csak köznapi művekhez illik, bámúlói azt felelték, hogy »csak a sorstól függött, hogy abból a mi itt Levelek nek neveztetik, nem lettek beszédek vagy állami szónoklatok; de hogy oly országban, a hol egyetlen ember akarata lépett a nép-kormányzat helyébe, nem levén sem elnyomott népek, a kiket a senatus előtt védelmezni, sem elnyomók, a kiket vádolni kelljen, nincs helye a politikai ékesszólásnak; hogy a mi a törvényszékeket illeti, az ügyek annyira el levén nyomva a törvényes fogások által, a törvényszéki ékesszólásnak sincs helye; s hogy ekép csak az egyházi szószerk marad fön, de az egyházi hivatalokra nem olyan fajta embereket alkalmaznak minő Balzac« — czélzás Richelieure, a ki őt megbírálta, de nem tette püspökké, sőt még abbévá sem, a mire Balzac, mondják, vágyott volna; s hogy »ennél fogva kénytelen volt ékesszólását ily szűk keretbe szorítani.« Valóban ez a baja ékesszólásának. Helyén kívüli ékesszólás, melyet nagy érdekek nem táplálnak,

melyben nincs meg a kellő komolyság, mely a túlzásoktól vagy a tárgyaltalan munka hiú szörszálhasogatásaitól megóvná, oly tárgyakkal foglalkozva, melyek a természetes tartalmasság hijjával vannak. Tárgyaltalan ékesen szólás.

Birálói nem is késtek ezt megjegyezni. Eleget is kárhoztatták, hogy helyén kívül alkalmazza a nyelv pompáját s nagy szavakat keres, hogy felfújja a kis dolgokat. Ebben nem is túloztak. Balzac legszembeszökőbb hibája, ez az aránytalanság a szók és tárgyak között. Mit gondolnánk, például, kire czéloz a következő szavakban?

»És itt, Ménander, mielőtt tovább mennénk, bámúljunk együtt azokat az eszközöket, melyekkel isten a világ nyugalmit biztosítja, s azt a gondot, melyet arra fordít, hogy a közjöllétet olykor az egyesek szerencsétlensége árán találja meg! Valljuk meg, hogy nem csekély munkája volt a gondviselésnek, hogy kézzelfoghatólag ellene szegült az első életmódnak, melyet e veszedelmes ember választott vala!« *

Ki ez az ember? Kire akar itt rámutatni, ezen a Bossuethez illő hangon, mikor az a birodalmak-, vagy legalább is egy Cromwell forradalmairól szól?

Az irodalomtörténet legobskúrusabb nevei egyikéről van szó, Goulou atyáról, a feuillant-ok provinciálisáról, a ki Phyllarque álnév alatt, Balzacot megtámadta. S ama szó-dagály azt akarja jelenteni, hogy Goulou atya először ügyvéd volt, de a közjöllét nagy szerencséjére letért ez életpályáról s feuillant-ná lett. Ily fenhéjázó modorban

* Relation à Ménandre.

panaszkodik Balzac az ő Ménandere (Costar vagy Chapelain) előtt, s az isteni gondviselés titkos céljait keveri bele a maga sértett hiúságának történetébe.

A veszekedés eredete a következő. Egy André nevű fiatal feillant egy kis iratot tett közzé ily czím alatt: *A Balzac úr ékesszólása, összemérve az ő- és a jelenkor legnagyobb embereinek ékesszólásával.* A megtámadás igazságtalan volt. Balzacnak épen azt vetette szemére a mi legkiválóbb érdeme volt; mert ha van rajta dicsérni való, mindenek fölött az a mód, a mint a régieket utánozza. A mit ő ad, nem eredetiséggel magyarázott fordítás, mint Montaigne-nél; sem az ókori bölcsesség jeles mondásainak tudálékos magyarázata, mint Charronnál; hanem maga az a bölcsesség, francia nyelven szólaltatva meg; a benne levő tanúltság annyira behatol az eredeti eszméibe, hogy Balzac méltán saját eszméjének hihette a mit csak elsajátított. A fiatal szerzetes támadására védíráttal válaszoltatott, melyet sok helyütt maga írt meg. Goulu, ámbár csak épen hogy megnevezve volt, felboszszankodott; vagy testületi szellemből, vagy mert a fiatal feillant csak nevét kölcsönözte volt oda *az ő* irigységének, ő a védíratra egy sor levéllel felelt, melyekben, sok szenvedélyes vagy gyerekes czáfolat mellett, kifejtette a Balzac első iratai iránti lelkesedésre következő elhidegülés valódi elveit és indító okait.

Elég találóan Narcisse-nek nevezi Balzacot. Nem szándéka egyébiránt megvonni tőle annyi elismerést, hogy van benne némi tehetség, s irataiban van némi emelkedettség s valami jó is. De »az egyetlen ékesszóló« — »a szónokok fejedelme« s hasonló címekre, melyekkel az új Narcissust megtisztelik, egyszerűen azt mondja:

»hogyan illethetné a szónok czime azt, a ki soha sem beszélt nyilvánosan?« S az egyszerű *író* rangjára igyekeznek őt leszállítani. Kitűnő leczke korunk némely apolojistáinak, a kik mértéktelen bámulatukban a »nagy költő« czimét ruházzák egynémely prózairóra.

Az íróra alkalmazza »a helyes irány tökélyének a mértékét, a mi inkább a nyelv kerekdedségében, tisztaságában s egyszerűségében áll, némi ékességgel is ott a hol a tárgy követeli, mintsem a túlzott dagályosság és nagyokat mondás ama sületlen és nevetséges negédében, a kifejezések keresett modorában, melyek csak azért újak, mert vadak és szörnyetegek.« S oly éles észszel, melyet igazi tudományosság világít meg s a szenvedély kegyetlenné tesz, nyomozza és mutatja ki mind azokat a formákat, melyeket ez ékesen szólás magára ölt, a melynek sem tárgya, sem szószéke, sem kathedrája, sem törvényszéke nincs. Rámutat arra, a mit a régiek »fagyos modornak« neveztek, vagyis, Theophrastus szerint, mikor valamit nagyobb szavakkal fejeznek ki, mint a minők a tárgyhoz illenek. Balzac e hibába esik, mikor így ír: »Oly legyezőm van, mely négy inas kezét kifárasztja s oly szelet támaszt szobámban, mely hajótörő vihar volna a nyílt tengeren.« Goulu rámutat arra a hibára is, mikor a szerző nemes gondolatból alantas gondolatba esik. Így jár Euripides, mikor azt mondja Polyxenéről, hogy mikor a törtől átszegezve elesik, vigyázott, hogy tisztesen essék el s hozzá teszi, — itt az említett hiba — »hogy eltakarta azokat a részeit, melyeket a férfiak szeme elől el kell rejteni.« Így jár Balzac is, mikor dagályosabb mint tartalmas szavak után, azt mondja a királynak, hogy »ne beszéljen többé erős

fellépésről s ne kövessen el hatalmaskodást másón — mint a királynén.«

Gúnyolódik az ily nevetséges hasonlatokkal. »Kertenben nincs más csúszó-mászó, mint a dinnye-indák.« Megrója a változatosság hiányát, a meddőséget, ugyanazon eszmék s ugyanazon szavak ismétlését. Végre megtagadja a könyvirásra való képességet ez embertől, a ki »kevesebb levelet írván mint a mennyit egy bankár egy postával szétküldöz, azért a világ minden magasztalását magára vonta.« * »Végre is, — mondja másutt, csak szellemének erőszakkal elszült idétleneit röpitgeti föl, s azért képtelennek állítom arra, hogy valaha bevégzett tökélyű művet hozzon létre.« ** Goulu helyesen jósolt. S így a szenvedélyes és elfogúlt bíráló jobban eltalálta Balzacnak igaz értékét mint legfelvilágosultabb s legőszintébb bámulói s a Descartes itéletét is, ez íróról, csak a Goulu atya fentartásaival fogadhatjuk el. S annál nagyobb érdem volt akkoriban a »szónokok e fejedelmétől« megtagadni az elismerést, mert már akkor, nagy várakozások közepette, kézről kézre jártak a »Fejedelem« (Le Prince) egyes töredékei, s valószínűleg annak nem a leggyöngébb részei, mondja Goulu találóan, »mivel azokat mutatványúl s mintegy példányúl bocsátott közre, hogy annál jobb vásárt csináljon a portékájának.« ***

A feuillant szerzetfőnök e harczot 1628-ban intézte Balzac ellen. Valamennyi támadása közt a legérzékenyebb az volt, hogy megtagadta Balzactól a képességet,

* H. Levél.

** XXVIII. Levél.

*** Lettres de Phylarque; II kötet.

összefüggő nagyobb mű írására. Ez siettetete » A fejedelem« elkészülését, melyről Balzac barátai csodákat beszéltek s mely 1631-ben jelent meg. Szerintök e mű: a királyok philosophiája lett volna. Mikor megjelent, a Sorbonne ünnepélyesen megdicsérte »emelkedett irályát, választékos szavait, s valódi keresztyén ékesszólását.« A közönség hidegen fogadta. A »tökéletes fejedelem« ez elmélete, mely a közügyektől s a fejedelmektől távol a magányban álmódott eszmény után készült s melynek vonásait Balzac, minden fejezet végén egyhangúlag XIII. Lajosra vitte vissza, nagyon kevés tetszésben részesült. A könyv semmivel sem növelte írója hírnevét, ellenben sok gúnyra adott alkalmat azoknak, a kik azt mondták, hogy »őt a levél-alaktól elvonni annyi, mint megfosztani írás-képességétől, mert az írás e neme, melyet ott végezhet be az ember a hol akarja, az ő képtelenségének a tulajdonképeni mezeje.«

A Balzac »Fejedelm«-ét a Macchiavelliével hasonlították össze és pedig hogy emennek a rovására magasztalják. Ennél rosszabb szolgálatot nem tehettek volna neki. Mennyire nem hasonlít a fejedelem ama képe, melyet Macchiavelli természet után rajzolt s melyhez minden vonást valamely ismeretes embertől kölcsönzött, ehhez az üres eszményhez, melyben az olvasmányok bágyadt emlékei vegyülnek a kitérésekkel, melyekben Balzac vagy királyának udvarol, vagy saját megtámadott jó hírnevét védi! Kivált ez utolsó pontban nagyon is bőbeszédű, s mindegyre visszatér a hiúságán ütött sebekre. Egyenesen vagy czélzásokkal felel azokra a miket nagyon igazságtalanul írtak erkölcei s a közjóllét elleni állítólagos czélzatai ellen, vagy nagyon is igazán hiúsá-

gáról, hittani csekély tudományáról s képzelete meddőségéről. Szemére vetették hogy túlzás s hyperbolák nélkül beszélni sem tud. »Pedig egyetlen egy sincs a Fejedelem-ben« — mondák barátai. De hisz az egész munka nem egyéb mint egy hosszú hyperbola, részint a lehetetlen tökély miatt, melyet fejedelmétől követel, részint azon összehasonlítás miatt, melylyel XIII. Lajost ez eszményhez hasonlította. A közönség, melynek izlését könnyesebbé tenni, s épen maga iránt is, Balzac is segített, nem hűnyhatott szemet a rejtett öndicséretekre s arra, hogy mennyire igyekszik megvédeni saját dicsőségét. Könyve minden lapjának épen csak is ez volt egyetlen valódi célja. A lelkesedés lelohadt, de még megmaradt a becsülés. A közönség nem szűnt meg méltányos és elismerő lenni azon helyek iránt, melyeken Balzac szépségei örökre kedves és tanulságos olvasmányok maradnak.

Aristippe-jének sem volt nagyobb szerencséje. Ez az udvar elmélete akar lenni, mint a *Le Prince* a királyság elmélete. Ámbár, ha hihetünk Balzac-nak, benne a mű eszméje nagy egyéniségek közötti társalgásból támadt a kik közt ő is forgott, de e nézetek az udvarról, a jó és rossz kormányférfiakról, az udvari emberek jelleméről, egy cseppel sem állanak közelebb a valósághoz, mint a fejedelemtől való ábrándképe. Ugyanazon hibák rontják meg e művében is ugyanazon jelességeket. Valamint a *Fejedlem* eszménye XIII. Lajos volt, úgy az *Aristippe* eszménye Richelieu. Valamennyi rossz minister, az udvaroncok valamennyi hitvány vonása csak árnyalására szolgál a bibornok fényképezésnek. Balzac egyébiránt az *Aristippe*-ben ép oly kevésbé feledkezik meg önma-

gáról mint a Fejedelemben. Ugyan az az öntetszelgése a szónoknak, a ki mindent saját dicsőítésére zsákmányol ki, s szereti ugyan kétségkívül az igazságot, de sokkal lanyhábban mint saját szelleme csillogtatását.

Ez értekezések, valamint az utánok következő *keresztynén Socrates* is, melyben az erkölestan túlságosan hittani s a hittan nagyon kevésbé tudományos, ugyanabban a közös hibában szenvednek mint a Levelek. Mondám, tárgytalan ékesen szólás.

Pedig lett volna tárgy; csak hogy ahhoz inkább politikai mint irodalmi szellem, egy második Macchiavelli kellett volna. A politikai írók a tizenhatodik század végén, Bodin, a *Méniippée* írói, rámutattak arra, s talán érdemül róható fel Balzac-nak, hogy ha nem találta is el, de legalább észrevette. Ez a tárgy csakugyan a *fejedelem* volt, és pedig a monarchia egységének szempontjából vett, s az e korbéli Franciaország tényleges szükségéhez alkalmazott fejedelem. Az udvar a másik, nem kevésbé gyakorlati tárgy lett volna, akár a nemeség és a részleges egyedurak fölött győzedelmeskedett királyság közötti új viszonyok szempontjából, akár erkölcsi szempontból közvetlen tapasztalatból tekintve. De mit lehetett várni, szellemes szólamoknál egyebet, abból az elvonultságból, a melyben Balzac azt hitte, hogy őt mindenki látja, ámbar ő nem látott senkit? Ily iratok nem elégíthették ki maradandólag az oly közönséget, mely eléggé képzett volt már arra, hogy az íróktól a jól írás első feltételét megkövetelje, tudniillik hogy tárgyak legyen!

Egyébiránt a jó hatás már megvolt s most a rossz kezdődött. A nyelvre fordított gond, miután megalapította

a Balzac hírnevét, szülte a purizmust, mely annak a nevetéses túlsága. E részben a düh annyira ment, hogy a Montaigne fogadott leánya, Gournay kisasszony, a ki 1626-ban s később 1634-ben átkot kiáltott mind arra, a ki az ő halála után, »az Essai-khez valamit tenni, belőlök elvenni, vagy rajtok bármit, akár a szókbán, akár a lényegben, változtatni merészelve« — 1635-ben módosított kiadást rendezett belőlök, a könyvvarúsok kívánatára, a kik a közönség ízlésének érdekében engedelmeskedő szolgálói.

Igaz, hogy megvallja, hogy erővel vették s kényszerítették rá, s »a régi jó infolio-kiadásra utalja mind azokat, a kik az igazit keresik.« Ez a vallomás csak épen a közönség türelmetlenségét bizonyítja a részben, a mit a nyelv haladásának tekintettek. A közönség ebben is úgy járt el, mint minden újításnál, megvetve s rombolva a múltat, s a jó szerencsére bízva, hogy kipótolja a leromboltat.

V.

Mi a maradandó a Balzac írataiban? — A francia próza elmélete.

A Balzac irodalmi életét, néhány fényes év után, kettős csapás szomorította el; érdemei nem hozták meg neki az általa várt és remélt jutalmat, hibái pedig a közvélemény igazságtalan fordulatát idézték föl ellene. Richelieu nem szólította ki őt balzac-i falusi magányából. Először hirneve fényétől vakítva el, később az a nemes szabadság bántotta, melyet benne Descartes is dicsér, s

mely áttört keresett hizelgésein. Láttuk mily éles össze-
 ütközése volt Goulu atyával. A hová csak e feuillant
 szerzetesnek a tekintélye elhatott, Balzac-ot szörnnyeteg-
 nek nevezték; bevádolták az idegen udvarok előtt, fel-
 lázították a népet, állítólagos vallástalansága ellen. Goulu
 halálával, némi szünet után, félelmesebb ellensége támadt,
 ki a helyett, hogy egyenesen megtámadná, a koszorúért
 versenyzett vele épen abban a műfajban, melyben ő di-
 csőséget aratott s felülmúlta őt a Levelekben. Ez ellenfél
 Voiture volt. Az írói dicsőségén ejtett csapások vallásos
 buzgóság felé irányozták szellemét. Utolsó éveit keresz-
 tyénileg, csaknem mint hittudós élte le. Vallásos elmél-
 kedésekbe merült s alamizsnálkodás és kegyes cselek-
 vények által tűnt ki, vagyona egy kis részét jótékony
 czélokra fordítván s végrendeletileg meghagyván, hogy
 tetemeit a Mi-asszonyunkról nevezett Angyal-egyházba te-
 messék, Angoulême-ben az oda eltemetett szegények lábai-
 hoz. 1654-ben halt meg. Akkor már számos remek mű,
 látott volt világot: a *Cid*, *Polyeucte*, az *Értekezés a*
Módszerről és a *Vidéki levelek*.

Itt van helyén megjegyezni, a *Vidéki Leveleket*
 (Lettres provinciales) illetőleg, mit teszen néhány év egy
 irodalom fejlődésében, s hogy mikép keletkeznek rokon
 tárgyakból, a különböző tehetségekhez képest, közép-
 szerű munkák vagy remek művek. A Balzac és Goulu
 atya közt folyt tollharcz mintegy előcsatározása annak
 a harcznak, mely később a Jezsuiták és a Pascal által
 képviselt Port-Royal közt kitörendő vala. De a mit Bal-
 zac még *Beszédeknek* nevez, melyeket a Menander fen-
 héjázó neve alá rejtett képzelt személyhez intéz, a feuil-
 lantsok rendfőnöke s egész szerzete ellen, Pascal azt

Apró Leveleknek fogja nevezni s mint megannyi nyilvánvesszőt intézi a Jézus társaságának egyenesen szíve kel-
lős közepébe. A hol Balzac egész szónoki pompát fejt ki, ott Pascal csak a társalgás élénk nyelvét használ-
landja, nem keresve az ékesen szólást, de nem is ke-
rülve. Balzac a világot hívja tanúbizonyságul ellenségei-
nek erőszakoskodásai ellen; tűzbe jó s azon van, hogy
saját sérelmét az emberiség elleni sérelem színében tűn-
tesse föl; még a gondviselést is belevonja saját érdekébe.
Pascal az élénk és csipős szellem nyelvén a maga ré-
szére hódítja mindazokat, a kik az ilyenmő vitatkozá-
sokban az igazságot keresik; valamint azokat is, a kik
azokban csak nevetésre való anyagot keresnek. Az egyik
többet ígér mint a mennyit ad, a másik többet fog adni
mint a mennyit ígért.

De az olvasókat Balzac készítette elő a *Vidéki Le-
velekre*. Ő tanította meg jól írni még ellenségeit is. A
Goulu levelei is jól vannak írva. Kerülve azokat a hibá-
kat a miket Balzacban megró, utánozza azokat a jeles-
ségeteket, melyeket benne dicsérni kénytelen. Balzac fel-
ébresztette az érzéket valami jobb iránt mint a mit ő
írt; s az ízlés kielégítése után ez az első érdem.

Művei középszerűek, de hatása kitűnően jótékony
volt. Balzac becsületes ember, a ki az igazságot keresi,
s azon van, hogy arról másokat is meggyőzzön. Kissé
találomra keresi azt és sokfelé tapogatózva s igen sok
eszközt hoz mozgásba, hogy meggyőzze arról az embere-
ket. De a példa, melyet adott, hasznos; s ha Balzacnak
nem volt lángesze, legalább megmutatta, hogy a láng-
eszű ember nem egyéb mint oly derék ember, a ki az
igazságot meg tudja találni s ki tudja fejezni. Azóta sem

találták a lángész jobb meghatározását s ha némelyek megkísérlették is, felsültek vele.

A Balzac személyes jelleme nem hazudtolja meg elveit. Richelieunek, nem tetszését kockáztatva azt írta: »Ha meg volna tiltva nekem, hogy vallást tegyek az igazságról, azért nem ütnék pártot s nem szegülnék a fenálló rend ellen. Meghajolnék a szomorú törvény előtt, mivel békés polgár vagyok; de csak hallgatásom által s nem gyávaságból, s tudnék nem szólani, de nem lelkiismeretem ellen szólani.« * Vaugelas, egy másik becsületes ember, kinek a maga helyén szintén igazságot fogunk szolgáltatni, felhívta Phyllarque-ot, hogy mutasson neme-sebb szívet a Balzac-énál, mutasson több szelidséget valakiben, mint »az, mely emezt egész életében kísérte.« — »Becsületessége, teszi hozzá, az ő szemeiben a század egyik legkritkább tüneménye, valamint szelleme az udvar egyik legfőbb ékessége.« **

A mi a nyelvet illeti, a mi szolgálatot Balzac annak tett, elég volna: nevét megóvni a feledéstől. Nem kevesebbet használt a prózának, mint Malherbe a költészetnek. Az általa tett újítások maradandók voltak; azt lehet mondani ő állapította meg a próza alkotmányát. Azóta nem is történt rajta változás, vagy csak a francia nyelv és nemzetünk szellemének árán. E nyelv végetlen fejlődést volt még nyerendő a tárgyak és a tehetségek különbsége szerint; de a mi maradandót adott még hozzá a lángész, lényegében megegyez azzal a jelleggel, mely e tehetséges ember kezeiből kijött, a kire először alkal-

* Levél Richelieu bibornokhoz, a *Fejedelem* végén.

** A *Védirat* elején, válaszul a Phyllarque leveleire.

mazták a mondást: *Vir bonus dicendi peritus* (a jó ember az ékesen szóló,) — ez elvet, mely épen úgy illik az íróra mint a szónokra, s egyaránt kötelező szabály egyiknek mint a másiknak.

VI.

A Voiture Levelei.

Míg Balzac a jó próza első példányát nemes és emelkedett eszmékben állította föl, egy nála nem kevésbé híres író, Voiture, köznapi modorban írt egész sereg elmes és vidám lenni akaró levelet. E levelek tárgya nem levén egyéb mint merő udvariasság, mikor hölgyekhez szólnak, és hizelgés mikor Voiture férfiaknak ír, olvasásuk rendkívül fárasztó. Valódi bátorság kell ahoz, hogy felkeressük bennök azt a néhány új és szerencsés kifejezést a mi nyelvünkben még hiányzott s azután marandóvá vált, a levelek e roppant halmazában, melyek »csupa szerelemtől csepegnek, tele vannak tűzzel, nyilakkal és sebzett szivekkel« — s melyeknek szerzőjét, Bourbon kisasszony, az udvar egyik legkecsesebb delnöje szerint, »czukorba kellett volna befőzni.«

Voiture, természetből élénk és találékony szellemű, a fejedelmek és udvaroncok nagy kegyencze, a nagy Condé és D'Olivarés herczeg előtt is kedves, diplomatiái küldetésekkel is megbízva, azzal az előnnyel bírt Balzac fölött, a ki kevély magányában képzelt fejedelmekkel s udvarokkal álmódott, hogy kora fejedelmeit és udvarait nagyon is közelről látta s szelleme finomságá-

val könnyen behatolhatott volna a sok politikai eselszövénybe és tollát komolyabb dolgokra is használhatta volna. De ő jobban szerette a gyönyört a komoly ügyeknél, s egy »szép szellem« hírnevét a moralista cziménél; s úgy kiment divatból mint azok az angol *szalagok*, melyeket, illatos levelkékkal kísérve, férfihoz méltatlanúl, küldözgetett Rambouillet kisasszonynak!

Voiture-ről sokkal több igazsággal el lehet mondani mint Balzacról, hogy minden szellemességének s minden tehetségének az a hibája, hogy — tárgyitalan. Balzacnak legalább meg volt az a valódi érdeme, hogy magánál tehetségesebbeknek megmutatta az utat; s ha igaz, hogy a mit épített összeomlott, az anyagok egy része, szerencsésebb kezek által fölhasználva, maradandó építmények alkatrészeül szolgált. A *Rélation á Menandre*-ben mély szomorúság nagy vonásaira ismerhetünk, melyeket Pascal összeszedett s jobb helyen alkalmazott; a Rómáról szóló híres levélben és a vallásról szóló sok gondolatban a Bossuet merészségére és komoly pompájára vélünk ismerni; az *Aristippe*-ben és a *Fejedelem*-ben pedig oly arczképekre, melyeket La Bruyère csak fölelevenített. Az egész Voiture alig egyéb mint elavúlt udvaronc-ruha rongya, melynek szinehagyott szalagjai s foszladozott paszománya használhatatlanokká váltak, s csak a régiség iránti érdeklődésből tartogatják még — kiveszem mindazáltal a Corbie ostromáról szóló levelet, melyben Richelieu bibornok a Balzac modorában nagy vonásokkal van festve s a mellett oly könnyü fenséggel, melylyel amaz nem bírt.

Voiture-nek azonkívül javára kell beszámítani kevesebb hiúságát s hogy nem hitte, hogy a restségétől

kierőszakolt levelek a félvilágot foglalkoztatják. Lett légyen föl sem vevés, vagy helyesebb érzék, ő kora hibáiba csak annyiban esik, a mennyiben fesztelenebbül érezte magát bennök. Rambouillet kisasszonyhoz írt levelei egyikeben egy vallomást találok erről. Egy kis elbeszélés után, mit a kecses delnő különösnek találhatott, így folytatja: »Most jut eszembe, hogy ön mindezt valótlannak vélheti, s hogy mind a mit elmondtam csak arra való, hogy levelem beteljék? Ha csakugyan így lenne, kisasszony, valóban menthető volnék; mert hogy őszintén szóljak, az ember sokszor jó zavarba, mit mondjon s én meg sem tudom érteni, hogy ilyes lelemények nélkül, mikép írhatnak egymásnak oly gyakran, oly emberek a kik se nem szeretik egymást, se dolguk nincs egymással.«

A Ménanderhez írt fenhéjázó Levelek s a Voiture szerelmes levélkéi után a közönség oly levelek után sóvárgott, a melyek valódi levelek legyenek. Balzac még életben volt, mikor egy anya, egy lángeszű nő tollából, családi levelek, melyek nem is akartak egyebek lenni, elfeledtették a közönséggel a Balzac és Voiture levélgyakorlatait. Ezeket sem meg nem rendelték, sem a szerző ajtajában nem várta valamely főrangú egyén futárja; alkalmyszerűleg irattak, a lélek és szív benső szükségéből, csak a távolból való beszélgetés kedveért s az írás egyszerű gyönyöreért. E levelek mintákká váltak utóbb, mert nem kivántak műfajt alapítani meg. A mely perczben a divat elfordúl Balzac-tól és Voiture-tól, kezdődik a Madame de Sevigné dicsősége.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Mikép valósítja Descartes az ékesszólás eszméjét és minő körülmények jelzik a francia szellem és nyelv e haladását — II. Descartes bámulatos lángesze s minő eszközöket használ, hogy szellemének szabadságát biztosítsa. — III. A Cartesianizmus mint bölcsészet s mint irodalmi módszer. — IV. A »Beszéd a módszerről« — V. Összehasonlítás a Cartesianizmus és a tizenhatodik század szelleme közt. — VI. Descartes mennyiben eredetibb s természetesebb, mint az őt megelőző írók bármelyike. — VII. A Cartesianizmus irodalmi befolyása. — VIII. Descartes a francia nyelvet tökéletességre viszi.

I.

Miként valósítja Descartes az ékesenszólás eszméjét s minő körülmények jelzik a francia szellem és nyelv e haladását.

Tudjuk már, hogy a tizenhetedik század francia irodalmának fő-jelleme: az igazság keresése s kifejezése.

A keresés feltételezi a különböző igazságok közül azoknak kiválasztását, a melyek szükségesek az élet irányzására.

A kifejezés alatt értjük az igazság oly közlését, mely által arról mások is meggyőződjenek s annak birtoklásában osztozzanak.

Keresett, föltalált s jól kifejezett igazság, ebben áll a tizenhatodik század minden jó műveinek dicsérete. E korszak minden nagy embere az általános igazság birodalmán mintegy megosztozott s annak minden részét értékesítette.

Balzac kiváló tiszteletre méltó, mert ő volt az első, a ki belátta, hogy e czél felé kell törekedni minden jelentékeny irodalomnak. A jobbra való mohó törekvés, mely miatt népszerűségét oly korán elveszté, részben az ő munkája volt.

Mi volt az a jobb, a minek érzékét életre keltenie sikerült, de melyet megvalósítani hiában törekszik?

Balzac ellenfelei megjelölték ezt. Egyfelől bizonyos meghatározott tárgyra vonatkozó igazságok összege volt ez, melyből a szellem és élet magatartására vonatkozó tanúság származik, másfelől az igazságoknak megfelelő gondos és természetes nyelv.

Nincs biztosabb megjelölés, mint a kritikusoké. Nem veszem ki még a részrehajlókat sem. Csupán ők látják meg azt, a mi hiányzik, talán mert egyebet látni nem is akarnak.

Csak szellemesek legyenek s érzékek ne hiányozzék: a részrehajlás heve megadja nekik azt az éleselműséget, mely megkülönbözteti a jót a rossztól, s kitalálja, hogy mi a teendő még. Szükségök levén nyomós érvekre, hogy igazolhassák vagy elfedezhessék előítéleteiket, miután csupán arra törekeshnek, hogy az írókban hibát találjanak: az eredmény az, hogy fölfedezik, mi áron lehet maradandó értékű műveket teremteni.

Balzacnak mit vetettek szemére? Azt, hogy oly szónok, kinek nincs parlamentje, nincs szószéke, nincs

törvénytörési csarnoka; hogy nagyobb terjedelmű munkára nincs kitaratása; hogy nyelve nem elég természetes, az az nem bír azon nagy írók tulajdonával, a kik kövételre méltók, ellenben meg vannak benne azok a hibák, melyektől a francia szellemet és nyelvet meg kellene tisztítani. E szerint mielőtt előállott volna egy példánykép, már tudták, hogy melyek a példányszerűség föltételei.

E történet folyamán bámúlva tapasztaltuk, hogy mily csodás alkalmassággal születnek az emberek, főként a mi hazánkban, hogy a közönség egészséges része által előre érzett bizonyos haladást megvalósítsanak.

Nem volt egy korszak sem, midőn ez alkalmasság, mint a francia szellem törvénye, föltünőbbent jelentkezett volna, mint Balzac dicsőségének hajnalán. Szükségünk vala az igazságok bizonyos összegére, melyből valamely gyakorlati tanúság származzék; találó, természetes nyelvre, melyben a szavak ne legyenek egyebek, mint szükségszerű jegyei a dolgoknak. E kettős haladást ki valósíthatta volna meg jobban, mint egy nagy geometra, ki nagy íróvá lett, ki egy számtanár szigorával tárgyalja az emberre nézve leglényegesebb igazságokat, problémák gyanánt tüntetve föl ez igazságokat, a számokhoz hasonló pontosságú szavakban, s világos följegyzések láncolatával oldva meg azokat.

Ime, Descartes jellemzése: húsz év múlva, némi sajátos részletekkel, ugyan ilyen lesz a Pascalé. Megragadó példa, melyet — valamennyi között — a mi irodalmunk mutat föl csupán, bizonynyal azért, hogy tanúságunkra szolgáljon két lángeszű férfiú, nagy geometra és nagy író, kik húsz évi időközzel, rendre tárják föl

előttünk a tökéletes művek titkát, vagy is olyanokét, melyek az emberiség s a mi nemzetünk szellemének leginkább megfelelők.

II.

Descartes bámulatos lángesze s minő eszközöket használ hogy szellemének szabadságát biztosítsa?

A »megdöbbentő lángész« minősítvénye, melyet Chateaubriand Pascalra alkalmaz, nem kevésbé alkalmazható Descartes-ra is. Részemről nem is tudok Descartes-ra gondolni bizonyos megdöbbenés nélkül, egyfelől parányiságom érzetében, másfelől ha azon túlfeszített erőlködésekre gondolok, melyekre vállalkozék oly test, mint az enyém, hogy szert tehessen az abstractio amaz erejére. melynél fogva Gassendi így szólítja meg őt: *Oh eszme!* Csakhogy Gassendi gúnyolódni vélt vele; azt akarta, hogy úgy tüntesse őt föl, mint minden érzékeségből kivetkezett szellemet; ám, Descartes, a ki épen úgy meg tudta figyelni az érzékelhető dolgokat, mint az e képességgel leginkább megáldottak, ezek fölött azon előnnyel birt, hogy rendkívüli akaratú ereje s szellemének valóban megdöbbentő fegyelmezettsége által az érzékiek szolgálata alól föl tudta magát szabadítani.

Képzelnének, ha szédülés nélkül képesek rá, egy férfit, a XVI. század végén, oly szellemek nyomába lépni, kik az emberi szellem minden hagyományát egybegyűjtötték s kik közül a legmerészebbek sem gondoltak egyébre, mint a két klasszikus kor utánzására; egy

férfit, ki szakít a hagyományokkal, a klasszikus korszakokkal, a jelennel, az egész emberiséggel, ideigleneseknek tekintvén mind azon fogalmakat, melyek az elmúlt idők hitét alkották, nem fogadván el véglegesen egyet sem azok közül, míg saját szabad ítéletének művelete által olyannak el nem ismeri; egy férfit, kinek ellenőre s tanúja csupán értelme, kit kizárólag az igazság iránti szeretet segít szellemének e fáradságos fölszabeditásában, — ki merészen fölveti az Istennek, az embernek, az ember és Isten, — a külvilág és az ember közötti viszonyoknak hármas problémáját!

Megdöbbenésünk még növekszik, ha megtekintjük mikép rendezi be életét e férfiú e nagy feladatra s minő elmélkedések folyamán találja meg végre a támpontot, az első kétségbevonhatlan igazságot, hogy arra hittételeit fölepíthesse.

Az 1619-iki évben elhagyva Frankfurtot, hol tanúja volt a császár megkoronáztatásának, visszavonult Bajorország határára, egy magános helyre, a hol teljesen magába zárkózva s nem levén szerencséjére — mint maga mondja — semmi gondja, szenvedése, a mi háborgatta volna, * ott, eszméről eszmére emelkedve, szellemét megszerteleníti s önmagát, hogy úgy szóljunk, kivetkőzteti önmagából.

Teljesen szabadnak hitte magát, olyannak, mint egy *tabula rasa*, nem tartván meg egyebet, mint a hó vágyat, fölfedezni minden dologban az igazságot, csupán szellemének ereje által. Az e célra szolgáló eszközök keresése heves izgalmakba sodorta őt. Ez az egyedüli-

* Discours de la méthode, második rész: 1. §.

ség s ez a makacs erőfeszítés annyira kimerítették, hogy — ha életírójának, Baillet-nak hitelt adhatunk — agya lángba borúlt, álmok és látások gyötörték. 1619-ben november 10-én éjjel ezek oly különösek voltak, hogy ugyancsak Baillet állítása szerint, ha Descartes nem állítaná komolyan, hogy bort nem ivott, azt kellene hinnünk, hogy lefekvés előtt felöntött a garatra, »annyival is inkább, mert — mint életírója gyermekéül megjegyzi — akkor épen szent Márton estvéje volt.«

Néhány év múlva, melyeket részint utazásokban töltött el, tanulmányozva a szokásokat, s azok különfélesége s ellentmondásai által még inkább megerősödve elhatározásában, hogy saját magában keresse az igazságot; részint hadjáratokban, hol egyfelől a tábori élet által kifejlődő szenvedélyeket, s másfelől a hadi gépezeteket mozgató mechanikai törvényeket figyelte meg; miután egy ideig Párisban is tartózkodott, de tartózkodása helyét úgy el tudta titkolni, hogy még barátai is csak két év múlva jöttek rá, — Hollandiában telepedett le, mint oly országban, mely legkevésbé korlátozta a szabadságot, s melynek éghajlata alatt, saját bevallása szerint, leginkább meg vala kimélve lázas rohamoktól. Franciaországban, eltekintve attól, hogy társadalmi állása kötelességeket rótt volna rá, úgy találta, hogy az éghajlat zavarja szellemének szabadságát s bizonyos mérvű képzelgést vegyít azon igazságok fölötti elmélkedésekbe, melyek kizárólag az értelem által fogandók föl. Úgy tapasztalta, mondja Baillet, hogy Páris levegője rá nézve nagyon veszélyes mérges alkatrészekkel van telve, melyek

* Baillet, Vie de Descartes.

öt észrevétlenül is képzelgésekre hangolák s rögeszméket keltettek benne. Így történt, hogy 1628. június havában nem tudta bevégezni egy művét Istenről, nem lévén elméje eléggé nyugodt. Hollandia sokkal inkább megfelelt kedélyhangulatának s egészségének; az ismeretlenség szabadságát, a rend, a jóllét gyönyörét élvezé ott. Így magasztalja ő maga Balzacnak, fölhíva őt, hogy telepedjék oda; talán, mert nem félt attól, hogy szaván fogja. Hiszen még e kiválasztott országában is, hol huszonhárom évet töltött, tartózkodása helyét szünetlen változtatta, nem annyira azért, hogy kikerülje a látogatókat, mint inkább azért, hogy föltalálja azt a helyet, hol legteljesebben önmagának élhetni remélte. Elvonúltsága helyét egyetlen ember ismerte: a tudós Mersenne atya, a ki által közlekedett a világgal, maga kizárólag eszmékkel foglalkozván s ment lévén minden egybeköttetéstől az emberekkel.

Hollandba menekülése szökéshez volt hasonlítható. Még szülőit sem értesítette volna, hogy kikerülje észrevételeiket s szemrehányásaikat, s csupán Mersenne atyában bizott meg, kitől szavát vette, hogy titkát megőrzi. 1629. márczius hava volt. Akkor töltötte be harmincznegyedik évét. E magányában, melyet oly makacsúl védett mindenkivel, még saját dicsőségével szemben is, mely oda vonzá az emberek tekintetét, honnan az új világosság sugarai áradtak szét — tervezé s végzé be ama csodálandó művét, melynek először »*Szelleme története*« czímet adott.*

* Ellenfelei, rejtekhelyére vonatkozással így czimezték: *Tenebrio* és *Lucifuga*.

Tanulmányaihoz alkalmazott oly életrendet alkotott magának, mely szellemét a lehető legkevésbé tartsa testétől függésben. Keveset evett, határozott időben, soha sem lépte túl a maga elé szabott mértéket, sem az étvágy szeszélyei, sem barátai kedvéért; kerülve az igen tápláló húsneműeket, hogy megóvja magát eledellekkel való túlterheltségtől, melyről Pascal panaszkodik s többre becsülve a húsneműeknél a zöldségeket s gyümölcsfélétet. Tanulmányozta azon befolyást, melyet erkölcsi hajlamai étvágyára gyakorolnak; kísérleteket tett mindennel: az álommal, a fölébredéssel, a testi szükségek mérséklésével, nem annyira a vágy által készítve, hogy életét meghosszabítsa, mint inkább kíváncsiságból, hogy saját magán próbálja ki azt, a mit egészsége főtartására legalkalmasabbnak vélt. Saját tehetségei közé, mint részrehajlatlan ítélő bíró helyezkedve, az az ember, ki az előbbi gondolkodók s eszméik minden segítsége nélkül birt gondolkodni: eltávolította magától s féltékeny őrizet alatt tartotta képzelő tehetségét s érzékeit, hogy megóvja magát tévedéseiktől, s egyedül az észre támaszkodjék. És így, mielőtt okoskodás útján megoldotta volna a lélek és test közötti különbség magas problémáját, tényleg bemutatatta az önuralom által s már itt a földön testétől elválasztotta s önálló életre képezte lelkét. Az emberi szellem története nem mutatja második példáját oly embernek, ki a szellemiség ily magaslatára emelkedett volna föl; talán még a hit világában, a szellemiség legmagasb foka sem feltétlenül tisztább a képzelgés és érzékiség minden vegyülékétől.

III.

A Cartesianizmus mint bölcsészeti s mint irodalmi módszer.

Descartes-ot nem annyira úgy itélem meg, mint inkább vagy kevésbé méltatott bölcsészeti rendszer szerzőjét, hanem mint író, ki korának irodalmára döntő befolyást gyakorolt.

A Cartesianizmusnak, mint bölcsészeti rendszernek, a többiekkel közös sorsa volt. Miután uralkodott a tizenhetedik század második felében, megérte, hogy a következő században hitelét veszítette. Ma már a tudomány nem ismer el belőle többet, mint néhány nyilvánvaló igazságot, melyek téveseknek ítélt tanok tömegébe vegyültek. Közsorsa minden bölcsészeti rendszernek. Annyira, hogy az ember fölveheti azt a kérdést, vajjon a philosophokat rendszerük alapelvei teszik-e halhatatlannokká, vagy módszerök, logikájuk, előadásaik szépsége, az a művészet, melylyel a gyakorlati élet igazságait felhasználták arra, hogy szemléleteiket világosabbakká s népszerűbbekké tegyék.

De nem így áll a dolog a Cartesianizmussal, mint az igazság fölkeresésének s kifejezésének általános módszerével. Az ily értelemben vett Cartesianizmus érintetlen maradt; magának a francia szellemnek mód-szere az.

A kétségbe vonhatatlan igazságok, melyek a Cartesianizmusnak, mint bölcselmi rendszernek, viszontagságait

túléltek: a francia szellem formájában fellépő emberi szellem legnemesebb hódításai közé számítandók. Ez igazságok két nagy problémára vonatkoznak, melyeknek megfejtését Descartes maga elé tűzte. Isten és ember. A tudomány elfogadta ezeket, mint hitzikkeket, melyeket a nyilvános oktatás útján föntart és terjeszt, és nem mutatja semmi jel, hogy kétségbe vonhatóbb igazságok által helyettesítve, avagy helyettesíthetők volnának, sem azt, hogy az ellenök megkísérlett czáfolatok meggyöngítették volna erejüket.

Ez igazságok elseje az a híres axioma: »Gondolkozom, tehát vagyok.« Ez az első igazság, melyre Descartes, általános kételyéből kiindulva, rátalál. A kétségbevonhatatlanság bélyegét fölösmerte benne; már pedig a kétségbevonhatatlanság az igazság ismertető jegye levén s azt csupán az értelem foghatván föl s ítélhetvén meg, e szerint az értelem állittatik az igaz és hamis legfelsőbb ítélő birájául. És melyik értelem? Nem az övé, nem az enyém, nem az önöké, az egyéni jellem, az ország, az időkor által előidézett különféleségeivel, hanem a köz, személyiség nélküli, absolut értelem. A Descartes bölcsészetének nagy újdonsága ebben állott; az igaz és hamis megítélésének kiváltságát Descartes elvonta a tekintélytől, hogy visszaállítsa e jogába az értelmet.

Ez első igazság, jobban mondva, minden bizonyosságnak ez alapelve, ellenállhatatlanul egy második igazsághoz vezérli őt, a test és lélek megkülönböztetéséhez, mely természetük absolut összeférhetlenségén alapszik. A test a térfogat, a lélek a gondolat által nyilvánul. Már pedig van-e valami feltétlenül összeférhetlenebb, mint a gondolat és a térfogat? Ime, a két természet tel-

jesen különböző volta; s ugyan az a kétségbe vonhatatlanság, melylyel Descartes a test létét fölismeri, revelálja neki a lélek létét is.

Hobbes és Gassendi hiába sürgetik őt, akár annak bebizonyítására, hogy agyvelején kívül, vagy attól függetlenül miként tud gondolkozni, akár a gondolat anyagának, s a testtel való egybeköttetése természetének kimutatására. Descartes, bámulandó mérséklettel, csupán a tünemények e két rendjének megkülönböztetésére s azok együttlétezésének s összeférhetetlenségének föltüntetésére szorítkozik. Avagy egyesülésük titokszerűsége s az a tudatlanság, melyben vagyunk s leszünk e kérdésben mindig, lerombolja-e külön létezésök felőli ismeretünket? S azért, hogy nem látjuk az igazságot a maga egész teljességében, az a mit belőle látunk, megszűnik-e kétségbevonhatatlan lenni?

Miután biztos kézzel kijelölte a szellem s anyag közti elválasztó vonalat, Descartes tovább halad a problema megfejtésében. Csakhamar egy harmadik igazságra talál, mely épen oly világos s a másodiktól folyó: bizonyos eszmék létezése, melyek sem szellemünk szervi benyomásainak eredményei, sem a tapasztalat deductiói, hanem természet szerint keletkeznek a lélekből. Velünk születetteknek nevezi ezeket, nem mintha születésünkkel magunkkal hoznók őket, de mert létrehozásuk képességével születünk. Ezek közé tartozik a végtelenség eszméje. Előre láthatják önök, hová vezeti őt e merészen hátrahagyott új foka ama titokzatos lépcsőzetnek, melyen saját létezésének fogalmából Isten ismeretére emelkedik föl. Avagy a végtelenség ez eszméje, mely természet-szerűen s állandóul él bennünk, mi egyéb mint egy raj-

tunk kívüli létezőnek képe? És e létező mi lehetne egyéb, mint isten maga, ki a végtelenség eszméje által, mintegy belénk oltotta önmagát?

E szerint Descartes a végtelenség eszméjéből isten létezésére következtet; és ez a negyedik igazság, melynek bebizonyítása legnagyobb dicsőségére válik Descartesnak, s betetőzi a természeti vallás épületét.

E rendkívüli rendszerességgel s egybefüggéssel kifejtt igazságok, bámulatra ragadták az elméket. Nagy újdonságok valának ezek a bölcsészet tudományában, mely akkor még különböző lelkeket vett föl: érző lelket, értelmes lelket, tengő lelket; nagy újdonságok valának ezek az irodalomban is. Megújítják annak szellemét is, föltalálván egyszersmind a bölcsészet alapjait. Ez igazságok irányozzák az összes művészetet. A létezés, biztosabban revelálva a gondolat, mint a fizikai élet által; az értelem, mint az igaz és hamis ítélőbirája; a kétségbevonhatatlanság, mint az igazság csalhatatlan jegye; a lélek, mint külön életet élő s a végtelenség eszméjét természetszerűen létrehozó; Isten, kijelentve magát mint az eszmének megfelelő lét: mit követelhet magának ez igazságokból a philosoph, a mi ne volna szintúgy a költőé, a moralistáé, a történészé?

Tegyünk hozzá ezekhez még egy csomó mély nézetet az életről; a külvilágból, a szokásokból és erkölcsökből merített annyi eszmét, melyek emlékező s képzelő tehetségünket szellemünk segítségére hívják, mint ismeretese, melyeket Descartes az ismeretlen megismerésére használ föl.

E nagy férfi egy felsőbbrendű [moralista, ki mély pillantásokat vetett az életbe s ki a lángeszű emberek

azon kiváltságával bír, hogy mindig élénken érdeklődött iránta; de hallgatással tudja belőle mellőzni mindazt, a mi nem vezet egyenest céljához. Azt vélnők: nem bizik meg a külső észleletekben. E fönséges értelem kevesli a tapasztalati igazságok viszonylagos bizonyosságát; az értelmi igazságok feltétlen bizonyossága kell neki. Kétkedik mindabban, a mi a közönséges emberek előtt bizonyos; s az az alap, melyen mi megnyugszunk, ingtag fővény neki. A tapasztalati igazságok ovatos alkalmazása, melyet Descartes arra használ föl, hogy érthetőbbé tegye nekünk a metafizikai igazságokat s fölsegiítsen a lépcsőre, ha igen magas az, mindig bizonyos kimondhatatlan bájt kölcsönöz iratainak, mely irodalmi hatásukat fokozza.

De az újkori bölcsészet atyja főleg módszerénél fogva foglal oly kiváló helyet el irodalmunk történetében. Módszere alatt értem egyfelől azt a törekvést, hogy az igazságot kizárólag az értelem ereje által keresse föl, másfelől annak az emberekkel közlése mesterségét.

Az igazság keresése, az eszmék valamennyi rendében, és annak közlése a Descartes által alkalmazott eszközők által: ime a tizenhetedik század egész irodalmának a tartalma. Ez áldott korszak nagy írói s nagy költői mit keresnének mást, mint a közérvényü igazságot, az egyik a szenvedélyek, a másik a bűnök, a harmadik az emberi gyarlóságok, a jellemek, a szellemek és a szívek igazságait? Mi egyebet keresnének Pascal, La Rochefoucauld, Bossuet, Bourdaloue, La Bruyère, Fénelon; és a költészetben Racine, Molière, La Fontaine, Boileau: ha nem az általános igazság egyes részeit a különböző mű-

fajokban? És miben állana művészetük szépsége, ha nem az igazság tökéletes és végleges kifejezésében?

A Descartes módszere a tizenhetedik század irodalmának az elmélete, keresni az igazságot az értelem által, azon tehetség által, mely legáltalánosabb s mindenkinek legvalódibb egyéni sajátja; nem fogadni be a szellembe semmit, a mi nem kétségbe vonható; szabatos kifejezéseket keresni, hogy kikerüljünk az elvek zavarát, hogy beláthassunk a végső következményekbe, nehogy hamis következtetéseket vonjunk ismert elvekből; valamennyi tehetséget alárendelni az értelemnek, az érzéki embert a gondolkozó embernek; az értelem mellett csak kísérelő szerepre szorítani a képzelő és emlékező tehetségeket, melyek által az érzékelhető dolgoktól függünk s a tekintély, a divat, az utánzás kényére vagyunk bízva: a tizenhetedik század nagy írói mind ezt cselekszik. Ez természetük és szokásuk. A tizenhatodik század szeszélyes, változékony, ingatag egyénei helyett, szép és tiszta szellemeket látok, a kik Descartestól átörökölték a léleknek, a test, — az értelemnek a szenvedély feletti uralkodása titkát.

E nagy férfiak dicsősége abban állott, hogy e mély szellemiségben még tovább haladtak, mint Descartes. Descartes, ki az értelmet oly magasra helyezte az ember más tehetségeivel szemben, istenhez való viszonyában igen alátörpíté. Az értelem fogalmaiban nem látott egyebet, mint a Gondviselés önkényes nyilatkozatait. Tanítványai feltétlen igazságokat látnak azokban, melyekkel szemben más igazság nem érvényesülhet; olybá tekintik azokat, mint az isteni értelem kinyomatait, mint istennek, magának, részeit.

Ime ez, ha szabad magamat így fejeznem ki, az irodalmi Cartesianizmus, melynek bélyege a tizenhetedik század valamennyi nagy szellemére rá van nyomva, kivéve Corneille-t, ki Cid-jét épen azon évben írta, midőn megjelentek a »Beszédek a módszerről«.

IV.

Beszédek a módszerről.

Ily sok meglepő és termékeny újdonság látott először napvilágot ama híres *Beszédekben a módszerről*, prózai műveink emez elsejében, melyben a francia szellem elérte tökélyét és a nyelv érettsége korát. Descartes többi művei nem is egyebek, mint e Beszédek fejtegetései s a benne fölállított elvek bizonyításai. Megdöbbentő mű, melyben Descartes eredményeit foglalta össze ama csaknem húsz évi kitartó és mélyreható vizsgálódásnak, melyhez a külvilág sem elég magányosságot, sem elég szabadságot nem nyújtott, de a melyet ő minden külső elszóródással szemben oly féltékenyen, az önfentartás oly szigorával védett, mint a hogy az ember életét védi.

Megtalálva végre az elmélkedés tárgya, s minő tárgy! Ki vagyok én? Mi a test és mi a lélek, oly szoros összeköttetésben s még is oly összeférhetetlenségben? Mi vagyok én istennel szemben? Mi a világ, melybe engem helyezett? Descartes még magasabban emelkedik. Létezem-e valóban? Ki győz meg erről kétségbevonhatlanúl? Van-e lélek, külön a testtől? Van-e isten? Mi jelenti ki bennem ellentállhatatlanúl annak létezését? Mi

viszonyban állok a külvilággal? Örökké érdekes s mindig sürgős tárgy, az első a mi a gondolat elé tolúl, mi helyt szabaddá lesz a tekintélytől, az utánzásától, a példaktól s visszaadatott önmagának; oly föladat, melynek sejtelmével bír mindenki, de melyet az emberek nagyobb része elodáz, halasztást nem tűrő dolgok uralma alatt élvén. A kötelesség, hogy ezt megoldjuk, velünk születik; mert mik vagyunk, mint épen e föladat? Mi van hozzánk közelebb, mint magunk?

Descartes megkísérte: tisztába jöni e föladattal. Természetes értelme által igyekszik megismerni saját maga, isten és a külvilág létezését, önerején igyekszik eljutni erre, az elmúlt századok tanúbizonyságai nélkül, nem fogadván el az egyetemes beleegyezést biztos előtétel alapjáúl a szigorú okoskodás lánczolatában; végletekig vive a szigort, hogy a megoldás annál meggyőzőbb legyen, s azon túl a kételyt minden hit semmis voltáig szorítván vissza, hogy meggyőzhetlenné tegye a miben megállapodik.

E hit nem függ sem az országtól, sem az időtől, sem a létező vallásoktól, sem a társadalmi formáktól, jóllehet mind e tényezőkhez alkalmazkodhatik. A mit Descartes egész bizonyossággal akar hinni, azt elhihetne volna egy pogány is, elhihetné minden országban és minden időben bármely ember, ki értelemmel van megáldva s képes fölfogni egy alapelvet s kivonni annak következményeit. Képzeljék önök az embert, tehetetlensége miatt föllázadva korának hite ellen, vagy a teljes hitetlenség felé sodortatva; Descartes vissza akarja ragadni az örvény széléről, segítni őt, hogy föltalálja önmagában az elveket, melyek elvezérlik a bölcselmi hithez s az által talán a

vallásos hithez. Van-e ennél jótékonyabb munka az emberi értelem történetében? Lehet-e nemesebb föladat, mint az istentagadást és anyag-elvűséget lehetetlenné tenni, minden segedelme nélkül a tekintélynek, a hagyománynak, a példaadásnak, melyek csak kételyt szülnek, fárasztó ellentmondásaik által? Mily szolgálatot tenne Descartes az emberiségnek, ha ez sikerülne neki!

De mielőtt az ember megalkothatná hitét, el kell fogadnia azon helyhez és országhoz képest, a hol él, bizonyos ideiglenes magatartást, hogy elkerülje a határozatlanságot s boldogul élhessen. Descartes erről is gondoskodott. Az ember szabályozza magát a szokások iránti tisztelet, a létező vallás, a mérsékelt vélemények által; igyekezzék cselekvéseiben szilárd lenni, hogy inkább önmagát győzze le, mint sorsát, »mivel, úgymond — az ember csupán saját gondolatának ura«, és senki ne kívánjon semmit, a mit el nem érhet. Ez a Descartes morálja.

Azután kiterjeszti figyelmét testére, egészségére. Saját természettana s orvossága van. Abból az elvből indulva ki, hogy az életben több a jó mint a rossz, ajánlja mint szükségeset, az egészség megőrzésének a tudományát, az levén minden jó közt az első s valamennyinek alapja. Meg kívánta óvni az embert a testi és lelki betegségek nagy sokaságától, tán még az aggkor elgyöngülésétől is. Szemlélődései megállanak a halálnál. Teljes igyekezettel arra törekedni, hogy azt távol tartsa, mint erőszakos félbeszakítását egy oly állapotunk, melyben több a jó, mint a rossz, nem igyekezett azt, mint egy más élet kezdetét tanulmányozni.

Beszédei a módszerről elősorolása az általa tett észrevételeknek és azon elhatározásoknak, melyekre eljutott lassanként, a végett, hogy mind e kérdésekkel tisztába jöjjen. Ez az oka, hogy eleinte »*Szelleme történetének*«¹ akarta címezni. E történet eseményei az általa meghódított igazságok; a részletek, melyekbe későbbi értekezéseiben bocsátkozott, folytatásai azon okoskodásoknak, melyeknek e hódításokat köszönheti, s melyek azokat számára biztosították. Méltó, figyelemmel szemügyre venni ez alapot, melyen a tizenhetedik század egész irodalma épült.

V.

Összehasonlítás a Cartesianizmus és a tizenhatodik század szelleme között.

Ha összehasonlítjuk a Cartesianizmust, mint általános módszert és a tizenhatodik század szellemét: még szembetűnőbb lesz ez alap ujdonsága.

A tizenhatodik század, megszemélyesítve szabad gondolkozóiban, élükön Montaigne-el, a tudás által a kételyhez jutott el. Montaigne *Que sais-je* (Mit tudok én?) a Charron *Je ne sais-je* (Nem tudom): ime a tizenhatodik század végkövetkeztetése; felette kényelmes eredmény, melyben önelégültnek érezte magát. A kétely a tudnivágy gyümölcse volt; nem mondom, büntetése, mert hisz a középkor után lehetett-e ártatlanabb és jogszerűbb valami a tudásvágnál? Sőt több, rendszer volt az, a vallásfelekezetek pozitív tételeivel szemben, s bölcsesség,

ezeknek túlzásaihoz képest. Ily korszakban a kétely az a kikötő, melyet Lucretius említ, s melyből oly kényelmesen lehet szemlélni a mások veszedelmét.

Descartes igazoltnak tartja a kételyt; de a helyett hogy célnak tekintené, eszközzé teszi. Kétkedni akar, de csak azért, hogy eljuthasson a hithez. E kikötőből, melyben Montaigne megpihen, ő azon igazságok keresésére indul, melyek életét szabályozni fogják. Descartesnak a kétely a fáradalmas utazás kezdete. A tizenhatodik században az emberek az ismeretek halmaza s az azok közötti választás nehézsége miatt lettek kétkedők. De megnyugodtak ebben is, vagy mert visszaemlékeztek a hajdani tudatlanságra, vagy mert megutálták a magát fölerőszakoló állítást. A Descartes kétkedése a legnagyobb mérvben cselekvő állapot; szétbontása, darabról darabra, mindannak a mi az értelem belegyezése nélkül, a képzelő tehetség és az érzékek által jött birtokába. Bár fáj neki, de kitépi mindazon fogalmakat, melyek értelméhez tapadtak, s hogy véletlen visszatérésüknek útját állja, bizonyos mértékig kényszeríti magát, hogy sikra szálljon ellenök s megvesse.

E tekintetben azt az útasítást követi, melyet Szalézi Szent Ferencz ad a szenvedélyek ellen, melyektől — mint e szent mondja — az ember úgy védheti magát legsikeresebben, ha erősen kikél ellenök s már csak a hireért is, az ellenfélhez csatlakozik. Így jutott el Descartes azon paradoxonig, hogy egy becsületes embernek nem áll inkább kötelességében görögül vagy latinul tudni, mint a sweizi nyelvet, vagy a bretagnei tájszólást. Erőfeszítése, hogy e tekintetben magát szabaddá tegye, annál hevesebb volt, mert az általa eldobott eszmék közül

sokat újra el kellett fogadnia s a mit eleinte tagadott, el kellett hinnie, mihelyt annak igazságáról értelme meggyőzte.

Descartes e szerint a kételyt az igazság megállapítására használta föl; tagadta, hogy győzelmesen vonúl-hasson be szellemébe, a jogos úton, vagyis a meggyőződés útján. E szerint őt illeti meg a dicsősség, hogy első volt a francia írók között, ki az igazságot komolyan kereste. Ez elismerés nem kisebbíti Montaigne-t; jogos részét neki is megadja. Montaigne kedvét leli a tapasztalati igazságokban, az ellentmondásokban, az egyéni sajátságokban, az ember ingadozásaiban, a vélemények, a kormányzási rendszerek, a rendőri intézmények, az erkölcsök sajátosságaiban és tarkaságaiban; inkább szeret igaz tényeket keresni, mint magát az igazságot kutatni oly végből, hogy azt elhiggye s szabályúl fogadja. Montaignenek a szemlélődés kellemes szellemi gyakorlat; de a magok helyén egy sereg másodrendű tárgy után, belevegyíti azokat a nagy feladatokat is, melyeknek Descartes kizárólag szentelte magát, miután kitepte lelkéből mindazokat az ellenmondásokat, azokat az előítéleteket, azokat az idegen forrásból credt véleményeket, a melyeknek végtelen változatosságában Montaigne annyira gyönyörködik.

Mindketten önmagukat teszik elmékedéseik tárgyává; de mig Descartes saját énünk azon részében keresi s tanulmányozza önmagát, mely a külső körülményektől legkevésbé függ, s mely önmagában bírja azt a világosságot, mely által megismerjük, t. i. az értelmet, — addig Montaigne testi és erkölcsi természete valamennyi nyilatkozatában vizsgálja önmagát s nem több

sem kevesebb kíváncsisággal értelmében, mint kedélyében. Az önismeret e szomja, melynek nem célja hogy végleges bizonyosságra jusson, mi egyéb a legtöbb esetben, mint a legforróbb önszeretet, mely a tudás-vágy alczája alá rejtőzik, azon ürügy alatt, hogy az általános emberit keresi. Néha csupa gyermekes kedvtelés, annak a fitogtatásában hogy nem hasonlít másokhoz. És mind e tudománynak az a vége, hogy megtagadja önmagát: *Mit tudok én?*

Nem lephet meg, hogy Descartes és Montaigne nem egy módon közlik azt, a mit oly különböző úton kerestek. Montaigne semmi szükségét sem érzi annak, hogy eszméit terjeszsze. Mért fárasztaná magát azzal, hogy olvasóit meggyőzze kételyeiről? Kételye akkor állitássá változnék s Montaigne még azt sem állítja, hogy kételkedik. »Higyj, a mit akarsz!« ez a »Mit tudok én?« utolsó szava. Montaigne még gyöngyörét találja abban, hogy nem is akar senkit meggyőzni s azon szabadságok közé, melyeket mindnyájunk részére elismerni kész, oda tartozik az is, hogy ne legyünk vele egy véleményen. Ellenben Descartes, mily hévvel közli az igazságot, és e belső hév, melyet sem nyelvbeli túlzások, sem negélyezett ékesen szólás nem tesznek gyanússá, első sorban mily ismertető jegye annak, hogy az a mit az emberekkel annyira kíván közölni, valóban maga az igazság! Descartes-tal az embernek be kell hatolni a dolgok mélyébe, újra elől kezdeni, nem hátrálni. Ha kétszeri olvasás nem elég, el kell olvasni harmadszor is azokat az okoskodásokat, »melyek oly egymásutánnal következnek — mondja ő — hogy valamint az utolsókat az elsőik igazolják, mint azoknak okai, úgy az elsőket az utolsók, melyek ama-

zoknak eredményei.« * Senki se képzelje, hogy közönséges figyelem elég arra, hogy az ember magáévá tegye okoskodásait, vagy joga legyen azok elvetésére; nem tűri el, nem engedi meg, hogy »valaki egy nap alatt el-sajátíthatni vélje azt, a mit más húsz év alatt gondolt ki.« ** Tisztességgel nem lehet megfutamodni; mert a midőn megismerteti velünk az érvelés egész hatalmát s értelmünket a magáé által növeli: az első erőfeszítés után meghátrálni vagy azt megkísérteni sem merni: annyi volna, mint tehetetleneknek bizonyítani magunkat a szigorú gondolkodásra.

A meggyőzés túlságos vágya könyörületlenné teszi Descartes-ot ellenfelei iránt, még azon az emberi gyarlóságon túl is, mely miatt a legjobb szellemek sem tudják védelmezni az igazságot makacsság és a nélkül, hogy annak érdekét saját érdekükkel össze ne zavarnák. Descartes-ról azt mondták: Több volt mint ember, eszme volt. Nem csupán bölcsészeti rendszerére illik az, mely által megszemélyesített eszmévé lön; értem ez alatt az elvonás ama csodás képességét, mely által az ember, kinek volt teste, voltak érzékei, képzelő tehetsége, odáig emelkedett, a mit Aristoteles istenről mond: »Ő az a gondolat, ki önmagát gondolja, a gondolat gondolatja.« Vitatkozásában valami ridegség, bizonyos absolut hang van, a mi eszmei inkább mint emberi; mondhatni az álokoskodásokkal birokra menő igazság; s ott, hol a meggyőzés gyönyörre válik, oly lélek, mely csodálkozik, hogy a testek részéről ellentmondásra talált. »Oh te,

* Discours de la Méthode.

** U. o.

hús!« így szólt ő ellenfelei leghiresebbikéhez, Gassendihez, ki így válaszolt: »Oh te, eszme!« Valóban a lélek és test közötti harcz volt ez. Mily kevés van e hévből a Montaigne vérmérsékletében, ki hogy az ellenmondásokat lefegyverezze, önmagát tevő saját ellentmondójává s nem sejté, hogy jönni fog idő, midőn kételyét oly lángész fogja megtámadni, csaknem kigúnyolni, mint Pascal!

De ugyanazon oknál fogva, mely miatt az embert a Montaigne által engedett szabadság csakhamar kifárasztja, a Descartes tekintélye és fölénye leköti s magával ragadja. Az a bámulatos tisztaság, az a szabatosság, a kifejezésnek az az általánossága oly nagy érdekű tárgyban, elveszi minden ürügyét a közönynek vagy a meghátrálásnak. Ki merné magát e kérdésben illetéktelennek, vagy csak kevésbé érdekeltnek is állítani? Csak hülye vagy rest térhet ki előle. Annak ki eljut odáig, hogy azt magáévá tegye, jól esik engednie s az engedelmesség inkább erőre, mint gyöngeségre mutat; és ha nem is jut el az eredményekhez, elég a módszertől áthatva lennie; már az igazság útján van.

E módszer, valóban, oly erővel bír, a francia szellemnek annyira megfelelő, hogy a Descartes korában, e nagy szellemnek voltak egyes olyan babonás tisztelői, kik őt olybá tekintették mint a dolgok természetének törvényadóját, holott ő azoknak törvényeit csupán fölismerete. A korabeli iratok az általa előidézett rendkívüli meggyőződésekről tanúskodnak. Azt hitték róla, hogy a dolgok elveire vonatkozó igazságnak annyira birtokában van, hogy hatalommal bír életét is meghosszabítani és sajátos életrendjét a hosszú élet örökké igaz elvének tekintették.

Rendszerének szigorú következetessége iránt nem élt-e csalódásban önmaga is? Szerinte ok és okozat lévén minden, a hol nem ismerte föl az okot, nem tartott az eredménytől, és az egészségből nem várt betegséget, sem a betegségből halált. »Éreztem hogy élek,« úgymond — akkor negyven éves volt — »s miután oly nagy gondal ügyeltem magamra, mint egy gazdag öreg, azt képzelém, hogy a haláltól tán még messzebb vagyok, mint ifjú koromban voltam.« Mégis azután alig tizenöt évvel meghalt, nem kevesebb bámulatára, mint fájdalmára barátainak, kik nem tudták fölfogni, hogy halhatott meg, a nélkül, hogy megjósolta volna. Sőt voltak olyanok is, a kik azt hitték, csak azért szűnt meg élni, mert nem akart a halálnak ellentállani.

Descartes tekintélyét s uralmát a tizenhetedik század irodalma átörökölte. Elismerjük ezt az által, hogy a korszak nagy íróit *mestereknek* nevezzük. Miért neveznek *mestereknek* őket, ha nem azért, hogy tan és tanítványok állanak előttünk és a lángész fölényének eszméjéhez a tanítás folytonosságának eszméje csatlakozik. Nemcsak azokat nevezzük így, kik az igazságot, mint hitrendszert adják előnkbe; ez elnevezés kivétel nélkül valamennyire illik; mert akár ők vonják ki, akár ránk bízták, hogy kivonjuk az erkölcsi tanulságot azon rajzolatokból, melyeket az életről előttünk fölmutatnak, oly nyilvánvaló szándékuk, hogy az igazságot fejezzék ki s arról másokat is meggyőzzenek, hogy kivéve az értelemben és szívben legfejletlenebbeket, kénytelen mindenki érezni tekintélyük hatását s elhatározni magában, hogy követi őket.

El kell ismernünk, hogy tetteinknek, úgyszólván, minden ösvényét előre látták és szabályozták, s ha tanácsukat nem követjük, a csalhatatlan mesterek iránti engedetlenség érzete lep meg.

A gyakorlati igazsághoz való ragaszkodás s az a vágy, hogy azt másokkal közöljük, ez hazánk sajátos szelleme. Az új korban mi adtuk legszebb példáját az igazság ama sajátos természetének, mely abban áll, hogy birtokosában felkölti a vágyat s kötelesség-érzetet, másokkal is közölni azt. Mihelyt egy fensőbbrendű szellemen megjelenik, megszűnik csak azé lenni; kénytelen azt a köznek hozzáférhetővé, mindenki értelme által elsajátíthatóvá tenni, alig jelezve egy sarokban a föltaláló nevét. A ki azt hiszi, hogy magának tarthatja, nem találta meg; csak árnyék, a mi őt csalogatja, s a bírálat nem tévedhet nagyobb, mint ha azt állítja oly íróról, a ki nem igazi, hogy tőle függött azzá lenni s egyik kezében az igazságot, a másikban a hazugságot tartva, tetszett neki a hazugságot bocsátni el s az igazságot magának tartani. Ne alacsonyítsuk le az igazságot, e részét az istenségnek, odáig, hogy föltegyük róla, hogy nem bír hódító varázsszal a hazugság fölött. Még a hamis írókat se rágalmazzuk azzal a föltevással, hogy szert tehettek volna a szép nyelven kifejezett igazság dicsőségére, de többre becsülték a tehetség botránjaival járó hírnevességet. A választás nem állott szabadságukban; nincs miért más bizonyítékra hivatkozni, mint azon előszavakra, melyekben fogyatkozásait szépségek — s a hamisat igaz gyanánt igyekeznek feltüntetni.

VI.

Mennyiben eredetibb és természetesebb Descartes, mint elődei bármelyike s mennyiben első a francia próza történetében, aki az írás művészetét tökéletességre vitte?

Ha Descartes úgy volt bemutatva, mint első e nagy alakok sorában, s ha példája irodalmunk törvényévé lett, nem túlzás azt állítani, hogy eredetibb mint az őt megelőzőt írók bármelyike.

Ha csak, a szavakkal való különös visszaélésből, kevesebb eredetiséget nem találunk a gondolat legnagyobb szabadságában, párosulva a legnagyobb helyességgel, mint az ész és hóbort, a lángész és a szellemi kicsapongás bizonyos vegyületében, a minőt Rabelais-nél látunk: Rabelais bizonyára kevésbé mondható eredetinek, mint Descartes.

Igaz, hogy Montaigne az eredetiségnek egy másik faját izlelteti meg velünk, mely sem a képzeletnek az a kicsapongása, melyen az értelem csak át-átvillámlik, sem a gondolat nagy szabadságának a legnagyobb helyességgel való egyesülése. A szellem bizonyos közönye az, mely minden szeszélyének gyermetegül átadja magát, bizva abban, hogy a túlságba csapongástól megóvja természetes mérséklete. Távol van tőlem, hogy ez eredetiséget értéktelennek tartanám. De oly író eredetisége, ki bár más emberektől jellemére, kedélyére, állására nézve különbözik, csak azokra a pontokra fordítja figyelmét, melyekben mindenkihez hasonló s az igazságot e hasonlóságra

alapítja, mégis magasabb rendűnek látszik előttem. S ebben áll Descartes-ban a gondolkozó eredetisége.

Van még egy más vonás is, mely által Descartes, a szó igaz értelmében, eredetibb, mint az őt megelőző írók: szakít a klasszikus kor hagyományaival. A Renaissance korától kezdve a legnagyobb szellemek nem voltak egyebek, mint tudós lángelmék, s a francia szellem a két klasszikus nemzet eszméinek s emlékeinek iskolájában alakult, fegyelmezte s gazdagította magát. Tapsoltunk e függésnek, mert termékeny vala; a tanítvány függése vala ez, szemben a mesterrel, egy fiatal nemzeté, szemben az ó-világgal, egy fejlődő szellemé szemben egy bevégzett szellemmel. Miután érdeklődéssel figyeltük meg az előző századokban a klasszikus kornak e tétovázó hagyományait, melyeknek járszalagán a francia szellem, lépésről lépésre, biztosabban haladott előre, örömmel láttuk, hogy egyes írók, mint Rabelais, Kalvin, Amyot, Montaigne, a francia eszméket, bizonyos mértékig a klasszikai kor eszméivel, nyelvünket ama két világnyelvvel egy színvonalra emelték. De egyik sem járt a maga lábán; egyik sem bocsátotta el a régiek kezét. Szellemök valamennyi termékeinek oka s célja a tudományosság. Ennek sokoldalúsága gondolatokat költ, de nem engedi, hogy megállapodásra jussanak. Élvezetes könyveket hoz létre, de arányosság s befejezettség nélkül. A tizenhatodik század irodalma, legtöbb esetben nem egyéb, mint a görög és latin irodalmak eredeti magyarázata.

Descartes *Beszédei a Módszerről* a francia szellemet egyszerre egy rangra emelték az ó-korival. A tudóság kora lejárt. Descartes tanítványból mesterré lett. Az első előítélet, mely alól fölszabadítja magát, a klasszikus

kor babonás tisztelete volt. Saját lábán jár s oly merészen, hogy az ember azt hinné, hogy ő teremti azt, amit pedig leggyakrabban csak helyre igazít. Előtte az értelem nem mer szakítani a tekintélyvel, az új a régivel; megvitattott s megmagyarázott bizonyágtételek, könyvek s írók által igazoltatik minden; minden érvelés történeti. Descartes nem fogad el bizonyítékul egyebet, mint az értelem tiszta érveit, belértékű igazságokat. Emberi bizonyágtételeket soha sem vegyít okoskodásába; semmi idézés, semmi kommentár.

E függetlenségtől maga is megittasúl. Újító s felszabadult voltának őszinte elbizakodottságában gúnyt űz a klasszikus kor tanulmányozásával, odáig megy, hogy sajnálja, miért tanult meg latinul, mivel akadályozza őt — mint egy helytt mondja — a franczia irásban.* Ne irigyeljük tőle. Oly nagy újság volt s oly merészség saját lábán járni s nem esni el! Oly rendkívüli dicsőség volt ez, hogy nem csoda, ha az ő nagy elméjét is megzavarta. Úgy bánt a klasszikus korról, mint a hogy vele bánt később legkedvesebb tanítványainak egyike, Leroy, ki sokáig híven ragaszkodott hozzá, s azért, hogy egy részletkérdésben belebb hatolt s rendszerének némely pontjait bővebben kifejtette, egyszerre csak azt hitte magáról, hogy nagy philosoph. Descartes-nak nem volt szüksége többé a régi korra; de ott forrt az, ereiben. Gyöngeség volt azzal dicsekednie, hogy kevés olvasottsága van. Ha nem is adunk ellenfeleinek igazat abban, hogy oly jártas

* Csodálkozott, hogy Krisztina királynő Vossius Izsáktól lecckéket vett a görög nyelvből, azt mondva, hogy ő azt a collegiumban egymagában tanulta meg, mint kis gyermek s javára szolgált, hogy felnőtt korában elfeledte.

volt minden dologban, mint korának bármely fia s valamennyinél jártasabb a természettudományokban s philosophiában, annyi áll, hogy a klasszicizmus, melyet emlékezetéből kitépett, mint tanrendszert, megmaradt benne, mint általános módszer; épen ezért képzelgés volt tőle azt hinni, hogy ő talált föl sok dolgot, a mire rátalált. Képes volt mindenféle véleményből kivetközni; de megtartotta a jó szokásokat s épen a klasszicizmussal való érintkezésből merítette az erőt a függetlenségre.

A többek között bizonyosága ennek az is, hogy legmélyebb szemlélődéseiben nem hogy mellőzte volna a klasszicizmust, sőt elmélkedése tárgyait abból merítette s ítéleteket mondott róla, finom izléssel. Például Erzsébet herczegnőhöz intézett gyöngyörű leveleiben, Senecának *A boldog életéről* szóló értekezéséről. Bevallja ezekben, hogy Seneca e művét, mely a herczegnő számára kellemetes eszmecserék anyagául szolgált, csak »a szerző hírnevére s tárgya fontosságára volt tekintettel,« választotta, »de teljességgel nem a tárgyalás módjáért, melyet azóta közelebbről megvizsgálva, nem talált követésre méltó szabátosságúnak.« * Más helyen így ír: »Noha Seneca e művét épen azért írta, hogy az előadás ékességében gyakorolja magát, gondolatai kifejezésére még sem fordít benne elég gondot.«** Tovább: »Sok szót szaporít.« Sőt Senecának a legfőbb jóra vonatkozó különböző meghatározásairól szólván, így ír: »A meghatározások különféleségéből úgy látszik, hogy Seneca nem volt tisztában azzal, mit akart

* Partie philosophique des lettres de Descartes, Garnier Adolf kiadása. II-ik levél.

** III-ik levél.

mondani, mert mentől jobban ért az ember valamely dolgot, annál inkább arra ösztönözve érzi magát, hogy csak egyféleképen fejezze azt ki.*

E bámulatos ítélet, mellesleg a Montaigne bírálatát s általában a tizenhatodik század gondolkozási módja elleni vádat is foglal magában, mikor Senecának e határozatlanságát annyira szerették. Descartes e tekintetben is eredetibb, mint elődei, mert közelebb jár az igazsághoz. Megrontván a rossz minták hitelét, a jókra irányozta a figyelmet, a melyeket tanulmányozni lehet az utáztatás veszélye nélkül, mert utánozhatatlanok. Balzac-é a dicsőség, hogy először mutatott rá ezekre. Az ékesen szólás ez eszménye, mint az igazságról való meggyőzés művészete, Cicerohoz vezette őt. De e nagy példányképből nem sajátított el egyebet, mint bizonyos szónoki fenhangúságot, mely nem illett a csendes szemlélődéshez. A dolgok lényegét illetőleg azon szellemes írókhoz csatlakozott, kik nagyobb súlyt fektetnek az előadás ékességére, mint eszméik megvilágítására s kiknél rendre minden egyes részlet a tárgy helyét foglalja el. Ezekről vált el Descartes, és a nélkül, hogy épen szándékosan tenné, szakít a tizenhatodik század eszméivel és nyelvével, s első, a ki utánozhatatlan írályt használ. Az eszmék nagysága s gyakorlati jelentősége; a nyelv tökélye; csupán a lényegesre szorítózkodó előadás; az árnyalatok elhanyagolása; az író teljes ön-odaadása tárgyának; a külékesesség meddő munkája helyett a meggyőzés gondja; a valódi ékesen-szólás, ama kendőzött vázkép helyett, melyet Balzac adott róla: ime, ez Descartes, ez a tizenhetedik század!

* III-ik levél.

Descartes eredetiségének jellemzéséből jó részt megértjük azt is, hogy eredetibb lévén a tizenhatodik század írónál, egyszersmind természetesebb is.

Miben áll a írásművek természetessége? E részben az ösztön mond ítélet s abban megbízhatunk. Mit jelent e szó: természetes, ha nem azt, a mi a természetnek megfelelő? És mit ért az ember a természet alatt az értelmi világban, ha nem azt, a mi minden emberben hasonló, egy jelentésű, vagy is a józan értelmet? Az eszmék tehát akkor természetesek, ha a józanésznek megfelelők s minthogy semmi sincs a józan észnek megfelelőbb, mint az igazság, e szerint az eszmék mentől igazabbak, annál természetesebbek.

Maradjunk csak az ösztönszerű igazságoknál. Kit nevezünk természetes embernek, ha nem az oly egyént, ki becsületes és értelmes, ki az igazságnak és józanésznek megfelelőn beszél és cselekszik. Ha benne ezekkel még sajátos kellem párosúl, bizonyos könnyedség e jó dolgok végrehajtásához, azt mondjuk róla, hogy szeretetreméltó természetes ember; ily hatást gyakorol ránk, a mi annak eredménye, hogy benne minden a józanésszel megegyező.

A természettel öszhangzásban élni nem azt teszi, hogy minden hajlammak, minden ösztönnek engedjünk; hanem annyit tesz, mint engedelmeskedni a józan észnek. Hogy az ember természetes legyen, kell hogy fölszabadítsa magát a külső behatások és ítéletek alól, melyek valódi természetét meghamisítják; kell hogy kiírta magából egész csoportját az élődi eszméknek, melyek elhomályosítják saját ítélő tehetségét; kell hogy a gondolkodás ereje által tegyen szert a gyermetegség bizonyos

nemére. Descartes azon eljárás által, melylyel szabadságát szigorú elzárkozottsága által egész életén át megóvta, példát adott nekünk e részben is, magunktartására. A széleskörű ismeretség alkalmatlanságait olybá tekintette, mint veszélyes szórakozást a maga elé tűzött feladatra nézve, mely szerint — mint mondá, csak azért lép ki önmagából, hogy titkon a természettel társalogjon, s csak azért hagyja oda a természetet, hogy visszatérjen önmagába. A hírnévtől sokkal inkább félt, mint a mennyire vágyott utána, úgy vélekedvén, hogy bizonyos mértékig szabadságából s nyugalmaiból veszít mindig az oly ember, ki hírnévre tesz szert; már pedig e kettőt magányossága legértékesebb előnyeinek tartotta. A mi viszonyaink, nagyobbára függő helyzetünkben, ily életmódot alig engednek; de bizonyos mérvű magába vonulás senkinek sem lehetetlen.

Az emberről akkor mondják hogy népszerű, mikor hiúsága vagy könnyelműsége rabszolgájává teszi őt mindazon mulékony benyomásoknak s vélelmeknek, melyek a tömeg tetszését ma bírják s holnap elviszítik. Az ilyen ember hasonló ahoz, ki mindenféle formájú ruhához hozzá idomítja testét; utánaoz mindent, a mi tetszetős, nem annyira a józanész, mint inkább a hírnév által szabályoztatja magát. Van a kit különcznek neveznek, ha változtatás nélkül elveti mindazt, mit a divat embere önkénytelenül elfogad s ha maga-fitogatásból teszi ezt, igazuk is van, mert a kevélység miatt, melyet magaviseletébe vegyít, elveszti a józanság előnyét. És mégis többre szokták becsülni a különcz embert, mint a divatost. Még a legizgatottabb tömeg is a tisztelet bizonyos nemét tanúsítja azzal szemben, ki félrevonúlt; akaratlanul is érzi,

hogy őt inkább a szenvedély, mint a józanész vezérli, s észszerűen cselekszik, a ki nem követi példáját. Ezzel ellenkezőleg, kiről mondják, hogy természetes, ha nem arról, ki a közvéleménynek csak addig hódol, míg meg nem szűnik észszerű lenni, s tovább nem, és a ki távol attól, hogy állását saját javára zsákmányolja ki és vak önhittségre vetemedjék, nem kevésbbé óvakodik attól, hogy a tömegeből magát felette megkülönböztesse, mint attól, hogy azt utánozza.

Megjegyzendő, hogy a természetesség eszméjét a józanész eszméjétől nem választjuk külön; avagy ki hallotta valaha, hogy köznapi, vagy végleteken kapó emberre alkalmazták volna valaha a természetesség dicséretét? Az írásművek természetessége nem különböző nemű az emberi életbeli természetességtől. Természetesen írni annyit tesz, mint a józanésszel öszhangzón írni.

Pascal a jó írók olvasásáról azt mondja: »Mikor az ember természetes műveket olvas, bámúl és egészen el van ragadtatva, mert írók keresett és embert talált.« Ki ez az ember? Az egyén-e, mindenkitől való különbözőségében, jellemének sajátosságaiban, egészsége változása szerint változó hangulatával, szeszélyeivel? Nem hiszem, hogy Pascal azért lett volna elragadtatva, mert azt tanulta meg egy írótól, a miben az különbözik tőle, s mert az e különbözőséget annyira becsülte, hogy méltónak találta az utókort foglalkoztatni vele. Bizonyynyal az ember hatott rá, abban a mi köz benne mindenkivel, első sorban Pascallal, abban a mi megegyező benne a változhatlan s köztermészettel, t. i. a józanész. Ez alatt azonban nem azt az embert értjük, a ki okoskodik s tanít, hanem azt az embert, a ki érez, képzel, hevül, lelkesül oly mérvben,

hogy irataiban minden olvasó önmagára ismer s érzelmeit, szenvedélyeit, értelmét olybá tekintjük, mint sajátunkat.

A természetesről alkotott fogalmunk senkire sem illik inkább, mint Descartes-ra. Ki tette magát szabadabbá az emberi véleményektől s külbenyomásoktól? Kinek sikerült jobban szellemét függetleníteni mindentől, a mi nem sajátja volt, s nem közvetlenül az értelemből származott? Ki írt a józanésszel összhangzóbban? Igaztalanság volna ki nem terjeszteni e dicséretet arra, a mit Szemlélődésain kívül is írt, melyekben nem lep meg, ha a józanész természetességét, az értelmet ismerjük föl, hiszen a tiszta értelem fejezi ki magát bennök. Mindaz, a mi Descartes tollából folyt, magán hordozza ama szabatosság bélyegét, mely — nézete szerint — Senecában hiányzott, s mely abban áll, hogy a szavak a gondolatoknak teljesen megfelelők s az eszmék közül azok vannak kiválasztva, melyek bizonyítékokul szolgálnak bizonyos érveléshez.

E tekintetben is bámulom, hogy mennyire illik Descartes-ra a mit róla mondtak, hogy ő emberré lett eszme. Descartes eszme, abban az értelemben, hogy az általános igazságot keresi; tiszta eszme, megáldva a bennünk rejlő egyetlen általános képességgel, mely nem az egyéntől függő, az értelemmel. Ő nem foglalkozik a külső körülményekkel, melyek látását megzavarhatnák, sem önmagával, mint oly egyénnel, ki nem eléggé biztos és elfogulatlan vizsgálódás tárgyául szolgálhatna. Minden szava kizárólag az eszmére vonatkozik; mind szükséges s annál fogva tökéletes. Nem lehetnének sem erőteljesebbek, sem ékesebbek. Azért ilyenek, mert lehetetlen, hogy nem ilyenek legyenek. Mi hát a kiválóan természetes,

ha nem mind ez együtt? Minél inkább háttérbe vonúl az egyén, a ki az igazságot látja: annál jobban látjuk mi, az általa fölmutatott igazságot. Ha önmagát teljesen eltünteti, mint Descartes, nem látunk egyebet, mint magát az igazságot; az szól hozzánk s győz meg közvetlenül.

A tizenhatodik században hiányzott ez a természetesség. Avagy Montaigne mutatja-e annak példáját? Hiszen kire volna kevésbé alkalmazható a legfőbb mértékű természetesség eszméje, mint épen rá, ki önmagát festi le s épen ezért kendőzi is; önmagát elemzi s ennek következtében tulajdonít magának egyes vonásokat, tagad meg másokat, épen éles elműségből s azon kíváncsiságból, mely látványt teremt önmagának; kit gondolkozásra más indít, egy olvasmány, mely kíváncsiságát felkölti; kit egy szellemdús ötlet egész nap foglalkoztat s egy idézet más útra térít; ki kétségbe vonja az általános természetet s csak a változóban tetszeleg magának, ki inkább az írás gyönyöreért gondolkodik, nem pedig eszméi tisztázása kedvéért ír; kinek barátai szemére vetik, hogy irályát túltömi, mint a festészek lehet szemére lobbantani, hogy sok festéket rak fel, mivel minden gondját a részletekre fordítja.

Azonban a magasabb rendű természetességre emelkedés e képtelenségében is rejlik a természetességnek bizonyos neme. Oly ember természetessége ez, kinek képzelmét s érzékenységét nem mindig szabályozza az értelem, de a ki ezt, bizonyos kellemmel, nem is igyekszik eltítkolni, s a ki magát, különben ártatlan képzelgéseinek s mérsékelt fogvatkozásainak gyermetegül átadja, de úgy, hogy ezzel senkinek kellemetlenséget nem okoz.

Montaigne telve van az ily természetességgel; azt a mi az értelemből származó, nagyon ritkán alkalmazza az igazság keresésére. Minden pillanatban túlteszi magát a köz-józanészen, a mit különben nem is ismert el, és nagy része az eszmék és kifejezések ama finomságainak, azon árnyalatoknak, melyekben irálya bővülködik, saját szelleméből nem megy át olvasóinak szellemébe. Mindamellett is nem kevésbé bámulom a Montaigne természetességét. Saját tökélye van; nagyon is föltalálhatók benne a változó és egyedi természet minden gyarlóságai, melyeknek — mondhatni — gyermekes mintaképe. De a példa, melyet ad, vagy veszélyes, a mennyiben gyarlóságainkat s félszegségeinket legyezi, vagy meddő, mint minden a mi utánzásra kész. Avagy lehet-e kevésbbé megbízható kalaúz, mint az oly író, ki valamennyi eszméjének egyenlő becsét tulajdonít, ki azt a tant hirdeti, hogy a nemzetnek a nyelv csak szolgálója, s ha valamit nem bír kifejezni, akkor a tájszólást helyettesítheti!

A Descartes természetességének egészen ellenkező hatása van. Azon kívül, hogy a szellemet fönttartja s óvakodásra inti minden oly eszmétől, mely nem az igaz úton közelít felé, lehetetlenné teszi az utánzást. Ezt a természetességet nem lehet csak félig bírni, vagy utánzással elsajátítani; csak a maga egész teljességében bírhatja az ember, mint veleszületett lángészt, miként Descartes. Egyébiránt mondtam már, hogy valamely írónak csak észjárását lehet utánozni, vagy egyéni fogyatkozásait; a mi az ember lényegéhez tartozó, az nem utánozható; egy író nagyságának sem szolgál előnyére, ha sok utánzója van. Az csak azt bizonyítja, hogy az ily íróban a kedély uralkodik az értelmen s arca tetszetősebb, mint

szép. Bizonyos vagyok benne, hogy az ilyennél valamely családi fogyatkozás fedezhető föl, bizonyos ferde irány, mely felé szelleme hajlik, nem lévén elég ereje, hogy egyensúlyát fönntartsa; oly gyöngeség, melyet csábítóvá tudott tenni ügyessége által, a melylyel álcázza. Az író csak azon mértékig nagy, a meddig utánozhatatlan, és annál utánozhatatlanabb, mentől inkább uralkodik értelme többi tehetségein, és mentől nagyobb fölényvel bír benne az ember az egyén fölött.

Ily író példája jótékony hatású, mert bizalmatlanná tesz minden iránt, a mihez nem az értelem útján jutunk; termékenyítő, mert megoltalmazván minden kívülről jövő szolgaságtól s újra meg újra saját lényünk központjába vezetvén vissza, megfejtí nekünk a belérték és teremőképeség titkát.

Ez az, a mire Descartes tanított. Nem is voltak utánzóí. A kik az ő módszerét gyakorolni tudták, föltá-
lálták abban, saját magukra nézve is, az utánozhatatlan-
ság titkát. Nem utánozták őt, hanem hozzá hasonlókká
lettek. Még azok is, kik az értelmet föláldozták a hit-
nek, nem éltek más logikával, mint Descartes, ki az
értelmet állítá föl, mint az igaz és hamis legfőbb ítélő
bíráját. A szellemnek ugyanazon fegyelme e nagy hit-
vallók műveiben, ellentállhatatlanul vezette az értelmet
annak ismeretére, a mi túlhaladja körét. Köztük és Des-
cartes közt csupán az a különbség, hogy a mi kielégí-
tette Descartes-ot, az a tizenhetedik század végén, nem
elégíthette ki, utána, azokat, a kiket az ő módszere még
a kétségbevonhatatlannál is nyilvánvalóbb igazságok utáni
sóvárgással töltött el. Azok, kik példája nyomán, külön
választva a tudománytól a hitet, a szellem feltétlen ön-

megadása mellett a vallás kérdéseiben, az értelem kérdéseiben a legnagyobb függetlenséget tudták fönntartani, avagy minek köszönhették azt, ha nem az ő módszerének, melyet eszmék s életök irányzására fölhasználni elég erővel bírtak?

VII.

A Cartesianizmus irodalmi befolyása a tizenhetedik század legnagyobb íróira.

Descartes e szerint nem gyakorolta saját korára a befolyás azon nemét, mely az utánzásban nyilatkozik, s melynek bélyegét egy szellemes író kortársai magokon szokták hordozni. Az utánzók nagy száma nem növeli a mintakép dicsőséget; inkább azt bizonyítja, hogy hibái nagy tehetségeivel való visszaélésből származtak s kortársai középszerűek voltak. Descartes hatása egy oly lángészé, ki az embereket saját természetükkel ismertette meg, s midőn megtanította őket arra, hogy szellemüket miként ismerjék föl és kormányozzák, megtanította egyszersmind arra is, mikép használják föl legjobban. Ez az oka annak, hogy mindazon írók, kik közvetlenül utána következtek, jóllehet irodalmunk legeredetibb s legtermészetesebb alakjai, csaknem kivétel nélkül a Cartesianizmus hívét. Annak elveit vagy egészben, vagy részben elfogadják s módszerét is alkalmazzák az eszmék minden irányzatára s nemére.

Közvetlen közelében, az elsők, kik a szabadság e főnséges bélyegét magukat viselik, Pascal és a nagy

Arnauld, személyesen ismerték őt. Pascalban a klasszikus kornak, mint tudományos tekintélynek, megvetése, az értelem függetlensége mindabban, a mi nem tartozik a hit köréhez, tiszta Cartesianizmus; de az, a ki másodízben alkalmazza azt, képes lett volna maga is létre hozni. Az Arnauld erőteljes és világos érvelése, biztos módszere, erélye a következtetésben: mind a Cartesianizmus hagyományai. Descartes szelleme lengi át Arnauld és Nicole mester főművét, a *Logique de Port-Royal*-t. Az újkor szellemének e nyilatkozata a középkoréval szemben, a két bevezető beszédben; a *Gondolkodás-tan* cím, az *Okoskodás-tan* helyett, a logika meghatározására; azon okok fürkészése, melyek hamis itéletre vezetnek; a tudomány kérdéseiben az értelem tekintélyeinek proklamálása: mind ez Cartesianizmus. A mű zömében elősorolt s az élet irányzására vonatkozó szabályok nem egyebek, mint a *Módszer* kifejtései. Különben is maguk az írók sem vonakodnak bevallani, hogy ezt Descartes-nak köszönhették, »a jelen század egy híres philosophjának, mondják ők, kinek szelleme oly világos, hogy a többiek mind homályosoknak tetszenek.« S hogy ezt elismerik nem csak azt bizonyítja, hogy becsületes emberek, hanem azt is, hogy e kiváló szellemek többre becsülték az igazságot, mint az igazság fölfedezésének a dicsőségét, és saját érdekükben állónak tarták nyilvánítani, hogy a mit ők gondolnak, azt egy híres ember előttük már kigondolta. Az utánczóknak nem így tesznek; nem vallják be, hogy kit utánoznak; mert az utánczás a szellem közepszerűségére mutat, sok hiúsággal vegyülve, mely eltolajdonításait titokban tartja, vagy néha nem is veszi észre, hogy csak kölcsönöz.

A Port-Royal-ra a Descartes logikája ütötte bélyegét. Metaphysikája két lángeszű férfit inspirált. Az egyik annak elveit sajátította el, a szellem azon szabadságával s bámulatos mérsékletével, melyek őt jellemzik; a másik elfogadta azokat, mint hü, — s kifejtette, mint szellemes tanítvány; Bossuet s Fenelon voltak ezek.

Bossuet Descartes-ot *Connaissance de Dieu et de soi-même* (Istennek és önmagának megismerése) című szép értekezésében követte, mely művének elvei, sőt címe is, Descartes-ra vallanak. A bölcsészetnek ugyanazt a meghatározását adja benne, s a tudományokat is úgy fogja föl; megkülönbözteti, érzékelésünk körében, a szellem és anyag tűneményeit; eszméinknek ugyanazon eredetét mutatja ki, s úgy találja, hogy az értelemben az érzékieknél magasabbrendű eszmék rejlenek; isten létezését ugyanazokkal az érvekkel támogatja; elismeri, mint Descartes, az értelem főnhatóságát a szellem minden működésében, az igaz és hamis megítélésében, az élet szabályozásában.

Fenelon, kisebb mérvű függetlenséggel mint Bossuet, kivonatolja vagy fejtegeti Descartes-ot. *L'Existence de Dieu* (Isten létezése) című értekezése mind felsorolja a Descartes metaphysikájának főbb igazságait, tetszetős ékítményekkel vegyítve, a végett, hogy az ész igazságai iránt érdekeltséget keltsen föl a képzelő tehetségben.

Descartes lélektana szellemes emberek egész csoportját gyűjtötte a Cartesianizmus köré; rövid időre ezáltal lett divatossá. Csipős adomák tanúskodnak erről Sevigné asszony műveiben, kinek egész társasköre a Cartesianizmusnak hódolt. Vitatkozások folytak az új philosophiáról, egy-egy kártya-játszma közben. Sevigné

lovag minden jövevénynyel szemben védelmére kelt Descartesnak, kit nővére, Grignonné, *atyjának* nevezett. Sevigné asszonynak, Descartes iránti bámúlatában, úgy tetszik, hogy e nagy férfiú unokahúgai jobban járnak a passe-pied-t* mint mások. Számtalan finom és tetszetős szólam volt közkeletű, melyekből kiérzik a Cartesianizmus: »Sokkal inkább szeretem önt, hogysesm apró szellemek ne közlekednének köztem, s ön között« vagy: »Nagyon szeretnék beszélni önnel bizonyos fejezetekről; de e boldogság nem áll a remélhetőség színvonalán. Addig is gondolkozom, tehát vagyok; hévvel gondolok önre, tehát szeretem önt; csupán önre gondolok így, tehát csupán önt szeretem!«

Boileau, *l'Arrêt burlesque*-jében azzal állott bosszút a Descartes philosophiájáért a párisi egyetem vádaskodásain, hogy annak leglényegesebb tanát, a »Szeressétek az ész«, minden lapjára fölvéste »Költészettan«-ának, mely az ő »*Beszéde a Módszerről*« a francia költészetben.

Ki ne tudná könyv nélkül La Fontaine-nak Descartes-ra vonatkozó rajongó nyilatkozatát:

Descartes e halandó, ki a pogányoknál
Isten lett voln', mivel mintegy középpont áll
Ember és szellem közt? . . . **

* Háromütemes francia táncz. Ford.

** Ez az egész darab bámulatos egybefoglalása és megvilágítása Descartes nézeteinek az állatok lelkéről. La Fontaine megtámadja azon nézetet, hogy nincs lelkük:

Aztán mondják nekem, még e mese után,
Hogy az állatoknak ne volna lelke tán!

Más meséi is, még pedig a legszebbek közzé tartozók, magokon viselik Descartes bölcselmi eszméinek bélyegét. Racine egybegyűjté s mintegy belélegzé az élő hagyományt a Port-Royal-lal való érintkezésében; és abban, hogy az ő személyei kevesebbet okoskodnak s többet gondolkoznak, mint a Corneille-éi, gyümölcsét látom annak a rendszernek, mely a logika meghatározását átadomítá s az okoskodás mestersége helyébe a gondolkodását tette.

Az idők rendje a hatás alól egyedül Corneillet vette ki, kinek — mint Descartes-nak — nem voltak elődei, sem hagyománya. Molière-t azonban közvetlenebbül érinthette az, és korábban mint a többieket. Gassendi tanítványa volt; és hogy lehetne föltenni, hogy Gassendi ne hívta volna bizonyosságul tanítványait Descartes-tal folytatott vitáiban s jellemét ismerve, hogy ne adta volna nekik oda vetélytársának iratait, hogy olvassák. S valjon a Descartes bámulatos rendszeressége, mindig nemes egyszerűsége, keresetlen szabatosága s mély emberismerete, mely metafizikai fejtegetéseinek minden során átvillant, hogy ne segítették volna Molière-t egyéniségének fölismerésére? Descartes-ra ismerék a molière-i színművek egyik legmeglepőbb szépségében, a fordulatokban oly bővölködő, oly szabad s mégis annyira tömör párbeszédekben. Gyermekes dolog volna megtagadni Gassendi-től s Descartes-nak tulajdonítani az első benyomások dicsőségét, melyeket Molière lángszelleme nyert; de kétségtelen, hogy mindkettőnek része van bennök. Gassendi-nak azon vonzalom által, melyet a tapasztalati igazságok iránt tanúsít, melyek nála a színmű alapját képezik; Descartes-nak

pedig módszere által, mely az irodalmi műfajok mindenikének szabályokat ad, vagyis maradandó meghatározásokat.

Az irodalmak története nem egy példáját mutatja oly irodalmi iskolának, melynek alapítója tehetséges író volt, a ki illúsiót tudott kelteni csábító hibák által, melyeket tanítványai, egész a plagiumig, utánoztak. De hol lehetne másutt, mint a francia irodalom történetében példáját találni oly iskolának, melynek tanítványai lángeszű írók voltak, mert magának az alapítónak lángeszze is abban nyilatkozott, hogy mindeniket megismertesse valódi természetével s összes szellemi erejük birtokába juttassa, kimutatva, hogy miként használják azt föl? A tizenhetedik század nagy írói megtanulták Descartes-tól ismerni saját nemzetük *szellemét*, természetét, azt a természetet, mely a francia szellemet az új korban az emberi szellem legtökéletesebb képévé formálja. S valamint mi is, egyen-egyen, akkor lépünk szellemünk egész erejének birtokába, ha magunkat megismerjük s valamint képességünk ismerete elegendő annak értékesítésére: épen így egy nemzet csak akkor éri el teljes nagyságát a szellem világában, midőn lángeszének tiszta ismeretére eljut. E magaslapon fönn tartja magát mindaddig, míg ez ismeretét megőrzi. A mely pillanatban lángszelleme kifárad, vagy abban a hitben, hogy annak látkörét szélesíti, természetéből kivetkőzik, ugyanarra a sorsra jut, mint az oly egyének, kik énjüket önmagukon kívül keresik s az utánzásban eltörpülnek! Descartes dicsősége abban áll, hogy megismertette a francziákat lángszellemükkel; e dicsősége fönnmarad mindaddig, míg e lángszellem megőrzi annak emlékét, hogy mi volt. A Descartes Módszere nem szűnik meg egyetemeink egyike lenni: bámulatra-

méltó eszköz, melynek használatával föl lehet hagyni, ha hiányzani fog az arra alkalmas erős kéz, de mely jobbal föleserélve nem lesz soha.

VIII.

Descartes a francia nyelvet tökélyre vitte.

Descartes míg egyfelől első volt, a ki a francia szellem tökéletes képét mutatta föl, másfelől a francia nyelvet is a tökély színvonalára emelte. Az előbbi maga után vont a utóbbit; avagy miként volna képzelhető a nyelv tökéletessége az általa kifejezett eszméknek az illető nép szellemével való teljes összhangása nélkül?

Ez ugyan még nem az egész nyelv, de igenis mind az, a mi benne nincs változásnak kitéve s mindig érthetővé teszi azt a művelt szellemek előtt; ez, ha lehet így szólanom, az általános nyelv. Az elsajátíthatás minden tulajdonságai egyesülve vannak benne. A nyelv használatának célja az lévén, hogy az eszmék közlését általánosítsa, miután az emberek egymással nem eltéréseik, hanem hasonlóságaik útján érintkeznek s ezek közt a legfőbb az ész, a nyelv akkor jut el a tökély fokára, midőn összhangzóvá lesz azzal, a mi bennünk közös, az értelemmel. Descartes nyelve ilyen. A dolgok nem mindig megérthetők első olvasásra és nem sajátíthatók egyszerre el. Sőt lehet, hogy nem is hozzáférhetők az emberek bizonyos részének, kik vagy nem eléggé fejlettek,

vagy igen közönyösek az ily nagy dolgok megértésére; a hiba azonban sohasem a nyelvben van. A szók viszonya a dolgokhoz sohasem marad alúl az eszméken s nem is szárnyalja túl azokat. Ha az olvasó a szó értelmét nem bírja fölfogni, oka az, mert nem figyelte meg eléggé; ha túlsapong rajta, oka az, mert értelmének munkájába képzelő tehetsége is bele vegyült. Descartes nyelvéből csak az hiányzik, a mi szükségfeletti és e nyelv szépségei közé tartozik az is, hogy nélküli azon szépségeket, melyek nem a tárgyhoz tartozók. Nála találok föl először az ízlést, vagyis az érzéket minden tárgy saját nyelve iránt, a mi, élükön Descartes-tal, köztulajdona a tizenhetedik század íróinak, kikben nem kevésbbé meglepő az, a mit műveikben mellőznek, mint az, a mit fölvesznek.

Descartes szolgáltatta a próza nyelvének első példányképét, de határait nem jelölte ki. Az észet illetvén meg a fönnhatóság minden eszmekörben s minden irodalmi műfajban: még a képzelet tárgyaiban is csak az a helyes kifejezés, melyet az ész igazol. Ez értelemben mondjuk, hogy az, a ki először szólott az ész nyelvén, magának a francia nyelvnek szolgált példányául. De a szabály uralma alatt, mely csupán hibáinkat korlátolja, a francia próza nyelve a tárgyak változatossága s az egyes írók egyénisége által jelentékeny gyarapodásokat nyert. A nyelvek olyanok, mint az emberiség, mely bár mindegyikünkben ugyanaz, mindazáltal sajátos egyéni vonásokban személyesül meg. Ugyanazon nyelv, két ember által egyforma tökéletességgel beszélve, mindeniknek egyénisége szerint különbözőn idomúl s ez még szebbé teszi.

Látni fogjuk, mikép gazdagult a francia nyelv részint a műfajok változatossága, részint ama nagy írók sajátos nyelve által, kik Descartes nyomába léptek; testvérek értelmük hasonlósága által, észjárásuk által mégis különbözök. De annak legelső tiszta lenyomata, melyhez mindig vissza kell térni, hogy valódi vonásait fölismerhessük: mégis Descartes marad.

HARMADIK FEJEZET.

I. A drámai költészet története Corneille-ig. — II. Corneille, a drámai költészet két fő alakjának feltalálója, a tragédia első mintáját alkotja meg. — III. A *Cid*. — IV. A Corneille tragédiáinak általános jelleme. — V. A Corneille színműveinek gyöngéi s azok okai. — VI. Mi kívánni való maradt még a tragédiában, Corneille után?

I.

A drámai költészet története Corneille-ig.

A század, mely ekép a Descartes lángelméje alkotásainak a belyegét hordta magán, nem sokára még más, nem kevésbbé bámulatos, de kellemesebb és népszerűbb alkotásokat is látott. Ugyanaz a nemzedék, egy nap olvashatta a *Beszédet a Módszerről* és tapsolhatott a *Cidnek*. Az újkori bölcsészet atyja Descartes, csak tiz évvel volt idősebb a dráma atyjánál, a nagy Corneille-nél.

Soha író a teremtő lángész címét jobban meg nem érdemelte mint Corneille. Irodalmunk történetében egyetlen ő, ama roppant távolságnál fogva, mely őt közvetlen megelőzőitől elválasztja. A renaissance óta a kiváló írók,

bizonyos tekintetekben egymást megelőzik, s a Lucretius szép hasonlata szerint, kézről kézre adják az élet fátyláját, mely annál jobban ragyog, minél közelebb jutnak a tökély korszakához. Ez áll főbb prózairóinkról, Rabelaisról, Kálvinról, Montaigne-ről; s a költők közt is, még Malherbe-ről magáról is, bár annyira felül is múlta közvetlen megelőzőit. De Corneille-t valódi mélység választja el mind attól, a mit előtte még színműnek lehet nevezni. S a nyelvet illetőleg, e nagy költő mögött, talán távolabb áll az őt megelőzött színművek legjobbika is, mint Descartes mögött a tizenhetedik század kezdetének jobb prózairói. Descartes módszert teremtett s a nyelvet szabályozta; Corneille nyelvet is teremtett, módszert is.

Előtte a színpad története csak üres neveket mutathat föl, de egyetlen színművet sem. E nagy művészet, melynek úgy szólván múltja sincs, egész készen szökik elő a Corneille fejéből.

Csak a tizenötödik században találkozunk a színmű vázlatával, a *mysteriumokban* és *sotie*-kben, melyeket két rendbeli társaság játszott, deszkaállványokon; az egyik polgárokból állt, s a *Passio szerzeté*-nek nevezte magát; a másik előkelő házak gyermekeiből s *Gondtalan gyerekeknek* neveztetett. Harmadik társaság is volt, a *Basoche legényei*,* mely az igazságügyi palota márvány-asztalán játszott, és pedig a *gondtalan gyerekek* játékkrendével rokon darabokat.

* *Les clerics de la Basoche*. A Basoche, a párisi parlament (törvényszék) irodája.

E hármás színház története, összefüggésben az erkölcsökkel s a művelődés haladásával, érdekes fejezetét képezhetné hazánk általános történetének, de ez nem tartozik tárgyamhoz. Nekem, e művészet kezdeteinek alantisága által akarván méltatni azt a magasságot, a melyre azt a Corneille lángesze emelte, elég: ha az azokban játszott darabokat általánosán jellemzem.

A *Passio szerzetének* kizárólagos szabadalma volt mysteriumokat játszani. A név kifejezi a dolgot. Ugyanazok a mysteriumok ezek, a melyeket Boileau kizár a színpadról, mint *vidám tárgyalásra nem alkalmasakat*. A mysteriumok neve alatt rendszeren az Ó- és Új szövegségből vett történeteket, a proféták és apostolok, meg a szentek életét, játszották. Isten, angyalok, a Szent Szűz, Krisztus, az ördög, voltak bennök a fő személyek. A színpad három részre volt osztva: felyül volt a paradicsom, alúl a pokol, közbül a világ. A cselekvény zöme a közép részen folyt le, a megoldás a felső vagy az alsó részen ment végbe. A párbeszéd legtöbbször csak a szentírási szöveg kibővítése volt, melyhez költői elemül csak a rím járult. Ime a tragédia szerény kezdetei! Egyébiránt a középkori mysteriumok s az újkori tragédia ugyanannak a szellemiránynak feleltek meg. Azt az eszményt, a melyet mi a tragikai események előadásában kerestünk, apáink hitök történetének színpadra hozatalában keresték.

A *sotie-k*,* melyeket a *Gondtalan gyerekek* játszottak, annak a másik szükségnek feleltek meg, mely a komédiának adott létet. Tárgyaikat a kor erkölcesei

* A szó értelme: *bohóságok*. Ford.

szolgáltatták; személyei kortársak voltak, csakhogy föl-vett képleges nevek alatt. E részben ismételve s szigorú rendszabályok által kellett mérsékelni a Gondtalan gyer-
rekek nyelvének szabadosságát. *Visszaélés* úr, e dara-
bok nagy részének közös személye, nem kisebb egyén
volt mint maga a király, vagy néha az egyház, vagy a
főnemesség, egyszóval minden a mi kiváltságolt vala.
XI. Lajos nem tűrhette a *Bolondok fejedelmének** a
leczkézését; akasztófával fenyegette ha nem szűnik az
élőket sértegetni. XII. Lajos visszadta neki a szabad szót,
melyet a Sorbonne ismét elvett, az I. Ferencz uralko-
dása alatt.

Vége a harmadik műfaj, mely közép helyet foglalt
el a mysteriumok és a *sotie*-k között, az úgynevezett
moralitások, azt a kevésbbé határozott, de nem kevésbbé
átalános ízlést kívánta kielégíteni, a melynek ma a kö-
zép-fajú dráma felel meg. A moralitások előadásának szá-
badalma kizárólag a főlebb említett harmadik csoportot
a *Basoche legényeit* illette.** A moralitások, nagyrészt
szintén a szentek életéből dolgozva, vallásos színezetök-
kel a mysteriumokhoz, csipős gúnyoros célzásaikkal a
sotie-khez hasonlítottak. A bölcsejében levő drámai köl-
tészet e három alakjának világos analogiájában, melye-
ket később a tragédia, a vígjáték s a dráma nevével je-
leztek, új bizonyítékát látom annak, hogy a műfajok az
emberi szellem külön irányainak csak természetes keretei.

* Ezt a címet adta magának a társaság feje.

** Később azonban, a két társaság fejeinek kölcsönös meg-
egyezésével a *Gondtalan gyerekek* is játszhattak moralitásokat, a
Basoche legényei pedig *sotie*-ket.

Már az e szellem-irányoknak tökéletesen megfelelő remek művek előtt is, feltaláljuk azok első vonásait a legmívelteletlenebb korszakokban s a legkezdetlegesebb vázlatokban.

E darabok közös jelleme ugyan az, a mit e korszak valamennyi szellemi művében találtunk; a jelen percz közvetlen s kizárólagos kinyomata. Voltaire, *L'Ingénu* című regényében, hősével ezt mondatja az ókor történetéről: »Úgy képzelem, hogy a nemzetek is sokáig olyanok voltak mint én, hogy azok is nagyon későn tanultak, hogy századokon át csak is a jelen perczczel foglalkoztak, a múlttal nagyon keveset, a jövővel épen nem.« Tökéletesen illik ez irodalmunkra is, különösen szini irodalmunkra, egész a tizenhatodik század közepéig. Akkoriban két dolog foglalkoztatta a jelen perczet: a hit és a visszaélések bírálata; a hit, vallás-tudomány nélkül s a műveltség iránti viszonyának felfogása nélkül, s a bírálat, mely nem tudott általános eszmékre emelkedni, s nem volt egyéb mint a tényleg létező rossz állapot élénk érzete. A hiten s a létező visszaélések bírálatán túl nem volt tárgy. Azt hinné az ember, Franciaország maga van a világon, s hogy ebben a Franciaországban nem él több csak egyetlenegy nemzedék, mely semmit sem tanult apáitól, s nem hagy semmi tanúlságot fiaira.

A színmű sajátlagos bája csak igen lassan fejlődik; utolsó s talán legszebb irodalmi fejleménye egy nagy nemzetnek. A mit az akkori színmű-irodalomnak lehet nevezni, mindabból csak egyetlenegy, olvasásra méltó darab maradt fenn: a *Pathelin* bohózata. Akadt abban a korban, egy — ha nem is lángész, de legalább szerencsés szellem, mely néhány finomúl észlelt jellem vázlatát

adta, s mint történni szokott, meg is találta a kész nyelvet a drámai igazság ez első vonásainak kifejezésére.

A nemzeti irodalom ez ágára nézve talán még fontosabb volt mint a többiekre, hogy a francia szellemet a renaissance fölfrissítette. Mennyire szüksége volt a drámai költészetnek a pogány régiségre, semmisen bizonyítja jobban, mint az a mély feledség, melybe a régi divat némely babonás tisztelőinek, az általok úgynevezett *nemzeti színpad* utolsó képviselőinek a művei mérültek. A *Passio szerzetének* magokat túlélt gyermekeségei, a *Gondtalan gyerekek* durva gúnyolódásai, nem érdemelték meg azokat a szigorú rendszabályokat, melyek a tizenhatodik század közepe táján véget vetettek nekik. A gall szellem e maradványai önként is helyet engedtek volna a francia szellemnek, mihelyt az a tragédia és komédia bájos elnevezései alatt először pillantotta meg ama művészet eszményét, melyet a tizenhetedik század volt valósítandó.

Az ókori színmű első utánzásai abból a korból valók, a mikor Du Bellay oly hévvel buzdította a vele egy korbeli költőket, hogy csak zsákmányolják ki Görögországot és Rómát. Ronsard, 1549-ben, francia versekbe fordította az Aristophanes *Plutus*-át. 1552-ben Jodelle, a Fiastyúk egyik legmerészebb tagja, egy főiskolában egy a régi mintára szabott *Kleopátrát* hozatott színre. E darab prologja azzal vádolta a Passio szerzetebelieket, hogy a bocskoros népség számára írnak s játszanak. Sikerök feletti lelkesedésökben a Jodelle barátai az ókori tragédia bak-ját ajándékozták a fiatal költőnek s mondják, hogy azt pogánymódra meg is áldozták.

Mi volt ez a *Kleopátra*? Szellemtelen lenyomata a görög tragédiának. Hosszú magánbeszéddek, karok, ama nagy művészet minden szabályainak üres alkalmazása; semmi sem hiányzik belőle, a mit csak utánozni lehet. Valóban egy hasas holt testről leszedett ragadomány, egy árny felöltöztetésére; Jodelle érintetlen hagyott példányain mindent, a mit nem lehet átvenni: a jellemeket, a szenvedélyeket s ellentéteiket, egy szóval az életet, a mit nem lehet utánozni. De az egyetemes történelemből vett nevek, az a fontoskodás, az a szónoki hang, az igazi ékesszólás durva képe, mégis elragadta a nézőket. Ám-bár az egész csak látszata volt a művészetnek, a csodálat e látszat iránt még is megteremte a maga gyümölcsseit; előre készítette a szellemeket magának a művészetnek a bámulására.

Jodelle után Garnier következett. Ő is folytatta az ókori színmű utánzását, de inkább tartotta magát Senecához mint a görögökhöz. Senecának adni előnyt: már haladás volt. Akkoriban az általános igazságokon kaptak; annyira becsülték azokat, hogy macskakörmök közt idézték a párbeszédben s úgy foglalták bele mint drága köveket, hogy az olvasó, még szemeivel is vegye észre jelenlétüket. Seneca pedig tele van ily igazságokkal, ítéletek alakjában. Bizonyos, hogy igen is nagy számmal fordulnak elő és sokszor nem a magok helyén; a cselekvény helyét foglalják el, a mi pedig a legelső igazság a drámai műben. De jó volt tömegesen becsülni őket mielőtt viszonylagos értéküket mérlegelni tudták volna; s hogy becsülték őket mint szép részleteket, mielőtt megértették volna mily szépséget nyerne a mű összeségéből, s hogy mikép kell őket mérséklettel alkalmazni.

A Garnier darabjaiban különben akadunk néhol érzelmes és nemes helyekre is, melyek egész dicsősége őt illeti. Verselése, ámbár feltűnőbb szépségek nélkül, szabatosabb és folyékonyabb mint a Jodelle-é. A hím- és nő-rímek váltogatására állandóan ügyel. De Garnier legtisztesebb jogcíme, hogy a *Zsidó nő* című bibliai tragédiát írta, mely talán legjobb műve. Leleménye szerencsés. Corneille és Racine is méltónak találták a követésre, az első *Polyeucte*-ben, a második *Esther*-ben és *Athaliá*-ban.

A Garnier szerencséje nagyon rövid ideig tartott. Tragédiái csak tudósoknak valók voltak. Az egyetlen gyönyör, melyet nyújthattak, hogy a régi színmű utánzását lehetett találni bennök, nem hatott a nagy közönségre. Ez, homályosan ugyan, de nemzeti színművet kívánt, mely ne legyen oly durva, mint a *Passio szerzete*-é, se oly tudós mint a Jodelle-é és Garnieré. Beleúntak az iskolai tragédiákba; legfőlebb olvasni tartották jóknak. A közönség ösztöne helyesebben ítelt, mint a tudósok elragadtatása. Türelmetlensége elég világosan megjelölte a színpad bűnét; a mit követelt, a nélkül, hogy megtudná mondani, a drámai igazság volt, a cselekvény. Így támadt a tudós tragédia ellen, a tizenharmadik század végén némi lázadás, melynek hőse Hardi Sándor vala.

Hardinak nem volt leleménye. Kölöszönt a honnan lehetett. Utánozta az olasz pásztor-játékokat s a spanyol színműveket; utánozta a Jodelle és Garnier utánzatait. Az ó-kori dráma karait, dajkáit, hírnökeit, az olasz *Pantalon*-okkal s a spanyol *Matamor*-okkal vegyítette; s mivel utánozni csak a hibákat lehet, ő is mind e színpadoknak csak hibáit vette át. De a cselekvény

némi érdeme által tudott érdeket kelteni. Nem is várta meg, míg egy darabját megúnták, hogy másikkal váltsa föl. Nem kevesebb, mint kétszáz darabot írt, melyek a marais-i színházat húsz évig látták el.

Ez ember, ki nem annyira költő volt mint színi előadások vállalkozója, a Lope de Vega iskolájához tartozott, akkor, mikor Lope de Vega, nem hallgatva lángesze titkos szemrehányásaira, recept gyanánt hirdette a mesterséget: miként lehet kétezer szindarabot írni egy ember-élet alatt. »Nem mintha, úgymond, nem ismerném a művészet szabályait! Hálistennek jól ismerem! De a ki azokat követi, pénz és dicsőség nélkül hal meg. Írtam én néha a művészet törvényei szerint is, de azt nagyon kevesen ismerik. De mikor látom mily otrombaságokra tódúl a közönség és az asszonyok: barbár leszek a kedvökért. Azért, mielőtt egy vígjáték írásához kezdenék, hét zárral elzárom a szabályokat, kidobom Plautust és Terenczet, nehogy ellenem emeljék szavokat; mert a néma könyvekből hangosan kiált az igazság. A közönség számára írom színműveimet; s mivel az fizet, méltányos, hogy a tudatlanok nyelvén beszéljek, ha neki az tetszik.« Lope legalább nem élt csalódásban az ily mérvű termékenység hibái iránt. Hardiról nem merném ugyan azt állítani.

A mindenfélét utánzás e durva keveréke sikerülhetett húsz évig, még abban az időben is, mikor Malherbe az első szabályokat s az első példányokat adta a versírás művészetére. De végre is belecsömörlöttek s visszatértek a tudós tragédiához. Az ó-kori dráma törvényeinek a tekintélyét visszaállították, s az egységek iránti tiszteletből és a spanyol színpad utánzásából a Hardiéi-

nál sokkal jobb színművek keletkeztek, ámbár azok is szintúgy feledésbe merültek. E darabok közül nyolecnek a címlapján a Corneille neve áll. Kíváncsiságból ma is elolvassák őket; az emberek szeretik látni: mi volt Corneille mielőtt lángesze fölébredt; de remekműveinek egész szépsége kell ahhoz, hogy érdeket gerjesszen zsengei iránt. Mindazáltal a verselés bizonyos szilárdsága, néhány hely melyekben tökéletes a kifejezés, mert a gondolat igaz, már éreztetik a nagy szellemet, mely még nem ébredt öntudatára, s a ki azon kezdi, hogy utánozza a mi tetszik, mielőtt maga utánozhatlan műveket teremtene.

II.

Corneille, a drámai költészet két fő alakjának a feltalálója, a tragédia első mintáját alkotja meg.

A Corneille korában tehát még teremteni kellett mindent; mert ha jellemelek, szenvedélyek, erkölcsök, styl és élethűség nélküli darabokat dráma-költeményeknek komolyan nevezni nem lehet, nem túlzás azt állítani, hogy Corneille-nek még teremtenie kellett mindent.

Azok legjobban tudják ezt, a kik, nem levén dráma-írók, nem kénytelenek külön költészettant készíteni saját műveik igazolására, s elfogadják a dráma-költemény általánosan föllállított fogalmát. Ha a tragédia valamely fontos cselekvény előadása, a melyben nevezetes személyek játszanak, kiket oly szenvedélyek ragadnak, a melyeknek küzdelme szükségkép gyászos megoldásra vezet; ha a

komédia (vígjáték) oly cselekvény, melyben közönséges állású személyek jellemeinek s erkölceinek összeütközése van, vagy csak a mindennapi élet találó rajza; s ha nincs sem tragédia sem komédia, a maradandó nyelv legmagasb szépsége nélkül: akkor nem lehet elvitatni Corneille-től, hogy ő a drámai költészet feltalálója.*

Fontenelle, a Corneille Péter (neki nagybátyja) *Életé*-ben, azt mondja: »Hogy valamely mű szépségéről ítélhessünk, elég azt magát bírálat alá venni; de hogy az író érdeméről ítélhessünk, össze kell őt hasonlítanunk századával«; hozzá kellett volna tennie: és megelőzői-vel. Hogy egy teremtő lángész érdemét megítélhessük, össze kell őt hasonlítanunk a chaosszal, a melyből teremtései kikeltek. E szempontból irodalmunk történetében nincs nagyobb név, mint a Corneille Péter neve. De ha műveit magokban vesszük, s összehasonlítjuk azokat a drámai költészet eszményével, a nélkül, hogy egy nevet is a Corneille-é fölé helyeznénk, hihetjük, hogy vannak tökélyesebb művek az övéinél.

Egyébiránt mielőtt sajnálkoznánk azon, a mi még hiányzik Corneille-ből, élvezzük a bámulat gyönyörét a fölött, a mit teremtett. Megteremtette a drámai költészet minden formáját. Ő adta a tragédia első mintáit Racine-nak; Molière tőle tanulta a vígjáték hangját és stíljét. Még egy harmadik műfaj teremtését is tulajdonítják neki: a *tragi-komédiát*, a mit ma sajátlag *drámának* neveznek, hogy leplezzék a két faj vegyítésének eredendő

* A szerző kétségkívül úgy érti, hogy Franciaországban; mert nem is szólva a görögökről, Shakspeare majd egy fél századdal előzte meg Corneille-t. Ford.

bűnét, a mi azt örökre kétes becsű műfajjá teszi. De talán nagyon is kevéssel növeli az ő dicsőségét, ha neki tulajdonítjuk egy kétértelmű műfaj teremtésének a dicsőségét, mely, még kedvelői bevallása szerint is alsóbb rendű annál a kettőnél, a melyből vegyítve van. Jó tragikomédia nem is iratott *Nicomède* és *Don Sanche* óta; s még e két darabban is, kevésbé bámúlják a tragikum és komikum vegyületét, mint azokat az egyes részeket, melyekben a tragédia és a komédia mindenik a maga saját nyelvén szól.

Végre a polgári dráma kedvelői, mely a maga tragikumát ugyanabból a forrásból meríti, a honnan a vígjáték a maga komikumát, tudniillik a jelenkor társadalmából és erkölceiből, ők is megtalálhatják annak első elméletét Corneille nél, annyira behatott e nagy ember a drámai költészet kérdésébe. »Ha igaz, mondja a *Don Sanche* előbeszédében, hogy a tragédia előadása csak akkor gerjeszt félelmet bennünk, ha hasonlóinkat látjuk szenvedni s szerencsétlenségük minket is hasonlóval rettetget, nem igaz-e az is, hogy erősebben felébreszthetnék azt bennünk a magunk állásabeli személyeket ért szerencsétlenségek, mint az oly csapások ábrázolása, melyek nagy uralkodókat buktatnak le trónjaikról, kikkel csak annyiban állunk összekötetésben, a mennyiben fogékonnyak vagyunk az őket örvénybe taszító szenvedélyekre, a mi azonban nem mindig az eset.« Corneille e fölhívására a polgári drámával feleltek, melynek szomorú sorsát a tizenhatszadik században látandjuk. A polgári dráma egyetlen maradandó művel sem dicsekedhetik. Voltaire oly érvvel felel a Corneille elméletére, mely ámbár nagyon általános és elvont, azért nem kevésbé meg-

czáfolhatatlan. »Nem kell, úgymond, összezavarni a művészetek határait.« Ez érven a széptan minden mesterkedése megtörik; irodalmi hitczikk az hazánkban.

A művészetek valóban elkülönzött birodalmak, oly határokkal véve körül, melyeken még a lángész csábjai sem képesek átszalogatni, mert e határok nem egyebek, mint szellemünk szabványai és ösztönei. Ez ösztönök egyikénél fogva, melyet a nevelés fejt ki s szilárdít meg bennünk, a tragédia eszményét magunknál magasabban keressük, oly nagyobb szerű eseményekben, melyek magas állású személyeket érdekelnek közvetlenül. Büntetlenül nem lehet azt magán-állású egyének eseményei és erkölcsi színvonaláig alászállítani; próbálták, de soha sem sikerült. Corneille maga is csak a szavakkal játszik e helytt; mert bár Don Sanche alanti születésűnek látszik, azért mégis királyfi; származásának nagysága átcsillámlik jelen helyzeté alacsonyságán. De mily igazság van abban az észrevételben, hogy fejedelmek szerencsétlenségei csak annyiban indítanak meg, a mennyiben magunk is fogékonyak vagyunk az őket oly mélységbe döntő szenvedélyek iránt! Ebben áll a tragédia titka; ebben áll élet-hűsége, a miben egész igazsága fekszik. És ez ítéli el viszont mindazt a drámai művet, a melyben oly szenvedélyek vannak színre hozva, melyek iránt nem vagyunk fogékonyak. Corneille e magas nézetét Racine egyenesen szabályává teszi a maga drámai költészetének.

A vígjátékban Corneille még sok teendő t hagyott maga után. Nem szenved kétséget, hogy megtanítván Molière-t, hogy a vígjátékot a jellemeiben s az erkölcsök-

ben keresse, *A hazug** őt lánge sze öntudatára ébresztette; de ezzel még csak a polgári (alsó) vígjáték ösvényére vezette, s a felső vígjátékot egészen ráhagyta, hogy megteremtse. Nem így a tragédiával. Corneille oly világosan felmutatta a jellemeket s a műfaj lényegét, hogy még a kik azt tökélyesbitették is az ő példái nyomán, csak annyi dicsőségre tehettek szert, hogy őt utólérték.

Corneille a példa tekintélyéhez a szabályokét is csatolja. Értekezései a drámai költészetről, saját darabjairól ejtett ítéletei, tele vannak finom és mély észrevételekkel e nagy művészet minden részét illetőleg. Majd lánge szűleg magyarázza az ó-kori kritika szabályait; majd maga állít fel új szabályokat, még mélyebb emberismerettel. Így az ó-kori tragédia prologja helyébe a modern tragédia első felvonását teszi s e szabályt állítja föl: »az első felvonásnak magában kell foglalnia a magvát mindannak, a mi később történik, mind a fő cselekményt, mind az epizodokat illetőleg; úgy annyira, hogy a későbbi felvonásokban egyetlen személy se lépjen föl, a kit az elsőből ne ismernénk, vagy legalább az, a ki amazt bevonja, ne lenne bevezetve.« Az antik tragédia prologja, a mint Aristoteles jellemezte, oly drámai fogás, melynek durvaságát ügyes szavakkal leplezni nem lehet: előre értesít, hogy csak egy hazugság szemlélői leszünk. Ellenben a modern tragédia első felvonása maga a cselekvény, melybe oly rögtön vezettetünk be, hogy időnk sincs arra gondolni, hogy csak képzelt kalandok s csinált gyönyör vár reánk. S mi lehetne élethivebb, mint az események e megérettsége, mely mindjárt az első jelenetektől kezdve

* *Le Menteur*, Corneille vígjátéka. Ford.

oly ismertekké teszi a néző előtt a fellépő személyeket, s mielőtt észébe jutna, hogy itt egy ügyes ember van, kinek szellemes meséje őt a valóságból a képzelet világába ragadja, már a függöny felgördültekor egészen megragadják az élet találó képei s részt vesz a meginduló küzdelemben.

Mint bámulatra méltó embere az elméletnek, Corneille nem a végett állít szabályokat fel, hogy saját hibáit igazolja. Mig szabályok alakjában tárta föl színiköltészet szépségeit, saját hibái bírálatával föltárta azokat a szépségeket is, a melyek nála hiányoznak. Lángeszűleg ítélve a művészetről, saját műveiről pedig mint becsületes ember, a ki nem fél bevallani, miben nem érte el az eszményt, Corneille nemcsak a műfajt, hanem annak tökélyesbítése eszközeit is feltalálta. Soha író nem vizsgálta önmagát hőbb vágygyal hibái felismerése iránt, s hogy azok bírálata által a művészet dicsőségét mozdítsa elő. Úgy ítélte meg önmagát, a mint mást megítélt volna; saját jellegeit egész a bámulásig szeretve, mintha semmi érdem sem volna azokban; hibáit a nélkül bírálta, hogy álszerénység által túlozná, vagy hiúságból kisebbítené. Voltaire sokkal több rosszat mondott a saját műveiről, mint a mennyit mástól eltűrt volna; magát igen erősen bírálni, annyi mint túlbecsülni. Mennyivel inkább szerettem a Corneille őszinteségét, a ki igazságot szolgáltat magának a jóban, igazságot a roszban! De van talán ennél is magasabb erény: semmit sem szólni önmagáról, vagy csak olyat mondani, a mi mindenkinek fönhagyja az ítélet szabadságát. Ez az érdem a Racine számára volt föntartva!

III.

A C i d.

Nagy nap volt az irodalmunk történetében, valódi ünnep a kortársaknak, a melyen annyi gyarló kísérlet s oly lassú haladás után, a Corneille elődei után, magának Corneille-nek nyolcz első kezdő darabja után, melyek csak az őt megelőzött műveknél voltak jobbak, megjelent egyszerre *Cid*, e *csoda*, a mint mindjárt elnevezték, mely sokkal magasabbra emelte Corneille-t saját első művei fölé, mint a mennyire emezek előzőinek művei fölé emelték volt.

Két szerető, kiket mély és jogosult szenvedély kapcsol össze, s kiket a gyermeki kötelesség és a ház becsületének törvénye ellenségekké tesz; Rodrigo, a ki Chimène-t szereti, de apja gyalázatát kedvese apjának vérében kénytelen eloltani; Chimène, a ki gyűlölni kénytelen azt, a kit szeret, s halált kénytelen kérni reá, holott retteg kérelme teljesítésétől; Rodrigo, tele azokkal a magas érzelmekkel, melyek őt Spanyolország ünnepelt hőségévé teendik; Chimène, az apai gőg örököse, kevély kasztíliai nő, ki a király kardjával akar Rodrigoval verekedni; e király, tele érzéssel s igazsággal, a Salamon uralkodásának képmása, mérsékletben, emberismeretben, szellemes igazságtételben: az erélyesen rajzolt két apa; a gróf, még férfikora teljében, a ki hős volt a harcban, de megfizeteti szolgálatait, árt követelve értők s dicsekedve velök; s az agg don Diégo, a ki ugyanaz volt hajdan, a mi ma a gróf, de nem kíván árt érette s magát csak a mások

véleményeinél fogva becsüli; e két ember gyors és gyászos végű párbaja, melyből a két szerető közt új párbaj keletkezik, a melynek változatai annyira meghatók; Rodrigo, miután a grófot megölte, tettét Chimène előtt védve, a ki annak indító okát nem hibáztathatja, mert ugyanaz mely őt magát is tüzeli Rodrigo ellen; a gyermeki szeretet, küzdelemben a szerelemmel; a reményeiben csalódott nagyravágyás; a ház becsületének bálványozása; a cselekvénynyel szorosán összefűzött epizodok; az az elbeszélés, mely a mórok jármát lerázni törekvő Spanyolország, egy hódítóit visszanyomó ország dicső erőfeszítését vezeti szemeink elé: — mily tárgy! S mennyire érzem a lelkesedést, mely apáinkat megragadta, alig kétszáz éve, a mint az élet e bájos és szenvedélyes képét meglátták, s hallották a szenvedélyek e hangját, mely minden idők és minden népek nyelvén beszélt!

Valóban, az élethűség a mi e darabot örökre újjá teszi. Ugyanaz a varázs mely apáinkat, von minket is felé, ámbár bennünk nincs már a kor ama képzelti iránya, mely egy ily bájos ujdonságnak még hibáit is kedvesekké tette.

Pillantsunk a *Cid* részleteibe. A mű minden része ettől az élethűségtől nyeri szépségét. A két apa versengése a királyfi nevelőjének hivataláért, a gróf kevélysége, az öreg Diégo méltósága, a király közben járása Rodrigo és Chimène közt, a becsült de nem szeretett Don Sanche szerepe, kit Chimène elvállal lovagjának, de kinek vesztét óhajtja titkon; mind ez maga a közönséges élet, mely örökké ugyanaz marad. De sehol sem találóbb a kép, mint a Rodrigo és Chimène közti küzdelemben.

A szenvedély és a kötelesség küzdelme, mi egyéb valóban mint maga az élet? Miben ismerhetünk inkább magunkra, mint e harcz esélyeiben, melyek közt, a legjobbaknál is, felváltva kerülnek alúl a szenvedély és a kötelesség, a nagyobb résznél pedig gyakrabban a kötelesség? S az élet mely szakában ér véget e küzdelem? Mely korban nem kell még valamely kötelesség, s valamely szenvedély közt választanunk? Ha azoknak, a kik még fiatalok, a *Cid*-épen a szívökben élő szenvedély eszménye, azok a kiket már az érett kor vagy épen az öregség szenvedélyei mozgatnak, nem találják-e föl benne emlékéit annak a mik voltak s képét annak a mik?

Corneille, e remekében, nem festett semmi feltétlent; sem a szenvedélyt a kötelesség titkos intelmei nélkül, melyek akkor is megzavarják mikor legerősebb, s kényszerítik, hogy leplezze magát; sem a kötelességet, a nélkül, hogy a szenvedély be ne hizelegje magát legmagasztosabb tiltakozásai közé is, s ne hasonlítson olykor a szenvedélyhez, önmaga cserélvén helyet azzal. Rodrigo meg akarja ölni a Chimène apját; ime a kötelesség. De nem volna-e Rodrigo előtt más út is, melyen becsülettel menekülhetne? Az önkéntes halál szabaddá tenné. Egy percze úgy látszik el van rá határozva:

Jerünk, lelkem! s ha meg kell halni, haljunk
A nélkül, hogy Chimène-t megsértenők!

Chimène, apja halálát a Rodrigoéval akarja megboszúlni: rá nézve ez a kötelesség. A legerősebb érvekkel kötelezi magát arra; képzeletét hívja segítségére lelkiismeretének, mely már-már lankadni kezd; hogy vissza ne léphessen, a király előtti panaszaival tüntetőleg akarja

biztosítani. De nem érzitek-e a Rodrigo iránti szenvedélyt még haragja kitöréseiben is, még ama szóárban is, melylyel lankadó kötelességét feltüzelni igyekszik? Nem táplálja-e titkon a reményt, hogy a király megtagadja tőle ellensége halálát, a kit — el van határozva — nem fog túlélni. S mikor annyi ékesen szólással beszélteti a sebet, melylyel apja boszút követel tőle, nem vallja-e be, hogy az apai vérnek a porba kelle elébe írni kötelességét, hogy meggyőzze őt arról?*

Így kísérik egymást a szenvedély s a kötelesség, mint árnyék a testet; szemmel tartják, szorítják egymást, nem engedik lélekezethez jutni. E küzdelem tölti be a darabot; ez az egész darab; nem fáradunk bele; az élet e képe oly erős és megragadó. E küzdelmek saját küzdelmeink; szenvedélyünk soha sem oly erős, hogy ne éreznénk valamit, a mi ellenszegül neki; ma egy figyelmeztetést, holnap egy lélekfurdalást. Viszont a kötelesség sem oly parancsoló, sem oly bizonyos, soha, hogy egy halogatás, egy sajnálkozás, egy kétely alakjában a szenvedély halkán ellent ne mondana, s ne volna némi

* »Seb tátong oldalán, s hogy jobban hatna meg :

Vére porba írja kötelességemet !« (II. felv. 9. jel.)

Voltaire e bámulatosan szép szavakban »s hogy jobban hatna meg« ízlés-hiányt lát. »Chimène-nek, úgymond, annyira meg kell hatva lennie, hogy lelketlen dolgoktól nem kell várnia nagyobb felindulást.« Igaz, ha Chimène-nek csak közönséges gyilkosságot kellene megboszúlnia. De a gyilkos kedvese neki; ugyan az, kiről később azt mondja :

»Szívemben Rodrigo apámmal egyre küzd.«

Ily ellenség ellen, nem felesleges, hogy el ne lágyuljon, a bosszúért kiáltó nyílt sebet látnia.

reménye, hogy meg is hallgattatik. A *Cid* mindazoknak az eszménye, a kik hibázhatnak a nélkül, hogy lelköket beszennyeznék, de a kik csak az emberi gyöngeség háttáraig lehetnek erényesek.

Bámúlták mily szellemesen tudja változtatni Corneille az egész darabot betöltő egy helyzetet a részletekben. Corneille maga bevallja, hogy igen is sokra ment e részben. Húsz évvel a *Cid* első sikere után, bírálat alá vevén művét, nem mint apa, de mint bíró, észrevette, hogy némely helyt nem tartózkodott eléggé a kora izlésének való tetszés keresésétől. Ily kitűnő bíró szavára bátran szemére vethetjük a *Cid*-nek, hogy visszaélt a szellemességgel; de e visszaélés és forrása is csak az igen nagy élethűség. Az igen nagy szellemesség az oly emberek jellemvonása, a kiknek igen nagy szükségök van arra, hogy szenvedélyöket igazolják vagy kötelességöket túlozzák az önmaguk szemében. Kevésbbé kifejtett jelek igen sok kitalálni valót biztak volna a nézőre; a színpadon pedig fontos, hogy keveset kelljen magunknak adni ahoz, a mit látunk. Akarom, hogy a szenvedély maga védje ügyét, legyen találékony s túláradó; hogy a tragédia személyei szenvedélyesek is legyenek, szellemesek is.

De a *Cid* e szellemességében a legélethűbb vonás, hogy a kötelesség találékonyabb benne mint a szenvedély. Azok közt az érvek közt, melyekkel Chimène magát kötelességéről igyekszik meggyőzni, van ugyan néhány alapos is, de mennyivel több csupán szellemes! A túlhajtás e részben csak neveli az élethűséget. Avagy egyaránt természetes-e a kötelességben minden? A szívükből jő-e minden? Nem vegyül-e bele kívülről is valami:

a helyi szokások befolyása, s az a mit a király maga is csak a becsület kivánalmának nevez?* Mikép várhatnók, hogy e kötelesség elég erős legyen ellensúlyozni e szenvedélyt, melyben minden oly természetes, s mely oly legyőzhetetlen elemekből: ifjúságból, dicsőségből, szépségből táplálkozik? Mikép lehetne kiegyenlíteni két, annyira nem egyenlő hatályt, a nélkül, hogy egyiknek segítségére hívnók a szellemességet, s a nélkül, hogy a szív, mely csak félig ismeri el a kötelességet, ne kérjen segítséget az észről, hogy egészen elismerje azt? Azért van, hogy Chimène, oly szellemes és találékony mikor kötelességével küzd szerelme ellen, s oly gyermekes őszinte, s oly bájos, mikor szenvedélyét hagyja beszélni. Hogy magát az apjáért való bosszúállásra tüzelve, még az álokoskodástól sem tartózkodik; de mily kevésé kell erőlködni, s mily kevés szüksége van szellemességére, mikor szerelmének enged!

Menj, nem gyűlöllek . . .

Légy győztes a harcban, melyben Chimène a dijj! . . .

Hagyj! ez elejtett szó pirulnom kényszerít . . .

A francia Akadémia, *Cid*-ről a Richelieu parancsára készített bírálatában, melyben tartózkodóbb volt mint a bibornok várta volna, a jó ízléssel megegyezőnek találta: a kötelesség pártjára állani a szenvedély ellenében. Kárhoztatta Chimène-t, mint természetellenes leányt. Helyes ítélet lett volna, templomi szószékről; szellemes emberek gyülekezetétől túlzó volt. Egész Páris felszólalt

* (Az eredetiben: *point d'honneur*. Ford.)

Legyőzni ellened küzdő becs-éretét:

Bizd az időre, erélyedre s királyodra. (V. felv. 7. jel.)

az emberi természetnek megfelelő igazság nevében, a Richelieu kazuistáinak az igazsága ellen. »Egész Páris a Rodrigo szemeivel látta Chimène-t.« Olyan Chimène, a minőt az akadémia ítéletének ügyes fogalmazója, Chapelain kívánt, legelőször is Richelieut és irodalmi Tristán-ját Chapelaint untatta volna.

Apáinknak tehát jobb ízlésök volt mint a kor szép szellemeinek, mikor megtapsolva e remekművet, makacsúl bámúlták azt tovább is, a bibornok bírálatai daczára. Az egynapi közönség ítéletét megerősítette az utókor. Corneille-é az érdem, a ki megteremtve a művészetet, közönséget is tudott teremteni, mely azt élvezze. Melyik egészséges szellem ne tanult volna drámai ízlést a *Cid* első előadásából? Minden oly igaz volt abban: a jellemek, a helyzetek, a nyelv! A *Cid* előtt csak a kíváncsiság gyönyörét ismerték a színházban. Jodelle és Garnier az ókori szinpad hideg utánzatával elégitették ki azt; Hardi jóllaktatta valamennyi szinpadtól lopott dolgokkal. Corneille volt az első, a ki az ész gyönyörét ízelettette az állandó igazság által; a szív gyönyörét, élő egyénekben szemlélve saját szenvedélyeit; s az ízlés gyönyörét a versek művészetének tökélyében. Mily újdonság, valóban, még Malherbe után is, e teljes, izmos versek, melyekben a rím erősbiti a gondolatot, s ez a sajátosság, ez az erő, az akkori költemények romános eszmétlensége után! Mily gyönyört nyújthatott apáinknak e nyelv, mely annyira alkalmazkodott az általa kifejezett különböző érzelmek minden árnyalatához; a mily fenhéjázó s büszke a magyarázó és kihívó jelenetekben, ép oly gyermeteg és finom az elfojtott szerelem jeleneteiben, oly költői az epizodokban. Rossz ízlés volna,

a költő alkotásaiban kijelölni azokat a helyeket, a hol az író megbotlik. Abból a magasságból, melybe ily ritka szépségek emelik az elbűvölt és elragadtatott lelket, nem is látja meg a hibákat. Corneille egyébiránt nem váratott sokáig magára, hogy bírálóit kielégítse. A *Cid* után három évre megírta a *Horatiusok*-at és *Cinnát*; *Cinna* után egy évre pedig *Polyeucte*-öt, fő remekművét.

E nagy művek után következett tökéletlen művekben már csak egyes felvonásokat lehet még bámúlni. Később csak egyes jeleneteket, egyes felséges vonásokat, tizenöt darabban, melyek a *Cid* előtti Corneille-re emlékeztetnek. A Corneille összes dicsősége hát ebben a négy évben (1636—1640) van; négy év egy hetven éves életből! De mind az a mi e négy évet megelőzte, nem volt sok, előkészíteni annak halhatatlan gyümölcseit; s ily erős alkotások után talán a kimerültség is megbocsátható.

IV.

A Corneille tragédiájának általános jelleme.

Bár Horace-ban, Cinnában s Polyeucte-ban még növekedni látszott a Corneille szelleme, a *Cid* iránt még is előszeretettel viseltetik szívünk; ha nem is bámuljuk inkább, de talán jobban szeretjük. Az ifjúság és szenvedély rendkívüli varázsa ömlik el e remekművön. A Corneille lángesze, tíz évi keresés után magára talált. Maga is nagyon érzékeny volt a becsületre, s tudva van, hogy húsz éves korában teljes erejében ismerte azt a szenvedé-

délyt, a melyet Rodrigóban festett. Először szólaltatta meg személyes emlékektől még egészen fölündült szívét, s a költő egyszerre biztosan tudott választani az érzelmek közt, melyeken az ember átment. A lángész ez első nyilatkozata sajátosságos érdekekkel bír. Merjem-e egy virág első nyilásához hasonlítani, mely szebb mikor egészen kinyilott, bájosabb mikor nyiló félben van? Ugyanez a báj vonz később a Racine *Audromache*-jában, e felséges lángész első nyilásában.

Különben a *Cid*, Corneille valamennyi darabja közt a legemberibb, vagy is leginkább megfelelő az emberi természetnek. Benne a kötelesség talán nem magasabb mint a magunk erénye, s a szenvedély sem erősebb a mi szívünkénél. Közelebb vagyunk Rodrigóhoz és Chimène-hez, mint leszünk Augustushoz, Horatiushoz, Polyucte-hoz, Severus-hoz. Ezek inkább hősök mint emberek, vagy ha embereket akarunk látni bennök, olyan emberek a milyeneknek lenni kellene.

A Corneille tragédiáinak valóban ez az általános jelleme, s a mit rólok La Bruyère mondott, már a hagyomány tekintélyével bír. »Corneille, mondá, hódolnunk kényszerít jellemeinek s eszméinek . . . . Olyanoknak festi az embereket, a milyeneknek lenniök kellene. . . . Corneille-ben több van, a mit bámúlni s utánozni kell.« * Teljesen kimerítő ítélet: egyszerre jelöli ki mind az igazság nemét, mely a Corneille színműveinek sajátja, mind annak hatását. Ez igazság: — ha nem is fogalmainkat, de erényünket felülmúló természetű; s a hatás: hogy annak utánzására érezzük magunkat kötelezve.

* *Des ouvrages de l'esprit*, (A szellem műveiről).

A mesés hősök s a Corneille hősei közt az a különbség, hogy amazok nagysága elérhetetlenebb, mint sem utánzásra ösztönözne, míg emezek nagysága, nem múlja annyira felül képességünket, hogy ne éreznők a vágyat; őket megközelíteni, vagy legalább némi szégyent a fölött, hogy oly távol vagyunk tőlök.

Bizonyos nagyság, mely egyaránt távol áll a lehetetlen hősiségtől s a közönséges erénytől: ez Corneille főszemélyeinek közös vonása. Ilyen az öreg Diego, a ki hogy megbosszulja a gróftól kapott pofot, párbajra készíti fiát, ha el kell is abban esnie.

»— Halj meg, vagy ölj!«

Ilyen az agg Horatius, a ki meghallva, hogy három fia közül az utolsó megfutamodott s akkor kimondja ama híres szavát! »*Haljon meg!*« Ilyen az a Horatius-fiú, a ki azt mondja a hűgával jegyben járó Curiatiusnak:

»Alba téged küld, nem ismerlek többé.«

Ilyen a gyilkosának kezét nyújtó Augustus. Ilyen az áldozatot feldöntő Polyeucte; a Caesarral szembeszálló Cornelia; Cleopatra, aki megiszsa a mérget, hogy ne gyanakodjanak a kehelyre, melyet Rodogune-nak nyújt, s mert csak addig akar élni, míg vetélytársát meghalni látja. Ilyen Nicomède, mikor Rómával daczol a Flaminius személyében; Sertorius, a ki azt izeni Pompéjusnak, Spanyolország legtávolibb zugából:

Róma nincs Rómában; ott van hol én vagyok!

A corneille-i hősök családjának egyik legbüszkébb sarja, Don Sanche, leül a kasztíliai királynő tanácsában, csupán bátorsága jogán, s az illem ellenére, mely tiltja azt egy szerenese-vitéznek. A királynő, sürgetve rendei

által, hogy válaszszon férjet udvara három előkelője közül, őt teszi bíróná a fölött, melyik a legérdemesebb. Gyűrűjét kezébe adja a kiválasztandó számára. Don Sanche elveszi a gyűrűt s így szól a három úrhoz :

Urak, ez a gyűrű koronával ér fel;
Egy csatát megér tán! Hősök vagytok nemde?
Annak adom —

Don Lope

Kinek?

Don Sanche.

Ki engem győzend le.

E nagyság olykor nem természetes. A lelki erő a durvaság határaig megy; például a két Horatiusnál, a kikben a polgár elfojtotta az embert. Corneille maga is sejtette ezt. Az ifjú Horatius e szavaira, melyekben a fenség a vadsággal érintkezik :

»Alba téged küldé, nem ismerlek többé . . .«

a költő, a Curiatius szájával, ezt a megható feleletet adatja :

»De én ismerlek még, és ez a mi megöl!«

így hozva helyre a mi túlzott van a hősből, azzal a mi legtermészetesebb az emberben, a gondolható fenségest, a valódi fenséggel.

De legtöbbször e hősiség nem múlja felül a nagy lelkeket; nem múlja felül azt, a mit erény dolgában lehetségesnek gondolunk saját középszerű erényeink példájából és mértékével. Egyébiránt e hősök közül némelyik élt is, nagyságuk történeti hagyomány. Ha a történelem nem túlozta őket, olyanok lehettek a milyeneknek Corneille alkotta. A kiket pedig képzeletéből merített s a kik olyanok, mintha testvérei volnának azoknak, a

kiket a történelemből vett, bár mennyivel felül álljanak is a köznapi cselekvényeken, mégis valószínűeknek látszanak előttünk, annál az istenadta tehetségünknel fogva, a mely szerint ítéleteinkben jobbak vagyunk, mint tetteinkben, s hogy még az oly erényekben is önmagunkra ismerünk, a melyekre képtelenek vagyunk.

A gyönyörhöz, melyet a Corneille darabjai nyújtanak, csodálat is vegeyül. La Bruyère, a ki ezt jól érezte, így fejezi be kitűnően vázolt jellemrajzát: »Corneille föl-emel, *csodálatra ragad*, lenyüggöz.« Mikor Descartes úgy határozta meg a csodálatot, hogy az »a lélek rögtönös meglepetése, mely arra ösztönzi, hogy figyelmes szemügyre vegye azt, a mi előtte ritkának és rendkívülinek látszik«, * nemde, mintha éppen azt a benyomást akarná rajzolni, melyet a Corneille darabjai tesznek reánk, akár olvassuk, akár előadva látjuk? A csodálat, melynek titkát e nagy ember fölfedezte, jóltevő és termékeny. Ha nem szülhet is hősokeket, kiket teremteni isten saját kiváltságául tartott fönn, az erényhez vonz, melynek a hősiség csak a legfőbb foka; felrázza bennünk az elszibbadt természetet; s méltóbbakká tesz, legalább pillanatokra, magunkhoz. Kire is maradhatnának hatás nélkül azok a szépségek, melyek a nagy Condét könnyekre indították?

A Corneille népszerűsége becsületére válik hazánknak. A nagy dolgok iránti szeretetből s a nagy emberek iránti szenvedélyes bámúlatból, nemzeti jellemünk e két vonásából credt az. Magunk is hősi nép vagyunk. Mi van a mit főlebb helyeznénk a becsületnél, a mit olybá nézünk, mint az elnyomott népek s a megsértett igazság

* *Traité des passions* (Értekezés a szenvedélyekről).

iránti kötelességünket? Nem vagyunk-e mindig hajlandók olyanok lenni, mint az agg Don Diego, mint Horatius, Augustus, Nicomèdes, Severus? Szinte megsértődünk, ha kevésbbé fenséges, de biztosabb erények iránti hajlamot tulajdonítanak nekünk. Csak szűkkeblűen és vonakodva szolgáltatunk igazságot az oly böles kormányoknak, melyek vérünket és pénzünket kimélik. De annál biztosabb a népszerűség az oly hősies kormányok részére, melyek nagy dolgokat hajtottak végre, nemzedékek vére-, anyák gyásza-, s a közromlás árán! Bálványozzuk a hősokeket s nyomoraink mélységéből tapsolunk azoknak, a kik valamely nagy szerepet játszatnak velünk a világ színpadán, s az emberiség tapsait szerzik meg számunkra. Ne engedje isten, hogy e rajongás a hősiség után valaha ellankadjon hazánkban! Ez szellemünk rugója; ez a mi nálunk a békét dicsővé s tiszteletre méltóvá teendi mindig. A mely nap a nagy Corneille megszűnnék népszerű lenni színpadainkon, azon nap megszűnnénk nagy nemzet lenni.

V.

A Corneille színműveinek gyöngéi s azok okai.

Ha a Corneille színiköltészetének szépségei ily népszerűek Francziaországban, gyöngéinek tudata sem kevésbbé általános. Valamint semmi sem tetszik nemzetünknek jobban, mint a hősiség eszménye, mely e művekben ragyog, ízlése finomságát viszont semmi sem érinti kellemetlenebbül, mint az egyenetlenség a szellem műveiben. Nehány észrevételt, melyek a Corneille dicsőségéből

mit sem vonnak le, szükséges tennünk e részben, részint a nemzet ízlésének igazolására, részint annak megítélése végett mennyi joggal támaszkodhatnak a Corneille hibáira, némely — a drámai költészet körében megkísérlett vakmerő újítások. A mellett azt is meg kell vizsgálnunk, mi teendő maradt fenn még utána, s mit kell Racine-nak kizárólag magának teremtenie meg.

Soha komolyan gondolkodó embernek nem jutott eszébe, leplezni akarni a Corneille lángeszének sajátságos egyenetlenségét. Több mint harmincz darabja közül csak négy remek. S még e négy közül is, a követelőbb szellemek csak kettőt találnak tökéletesnek: *A Cid*-et és *Polyeucte*-ot. A más kettőt, *Horace*-ot és *Cinnát* egészökből hiányosnak találják. Részemről e megszorításhoz nem csatlakozom. Sőt szánni tudom azokat, kik oly nagy szépségek után is eléggé urai bírnak maradni magoknak, hogy eszökbe juthasson, kifogni e nagy emberen oly gyöngeségek miatt, melyek általában az emberéi inkább, mint a Corneille-éi. Mintha csak e darabokra írta volna ismeretes parancsát Horác: »A hol több a fénylő szépség, nem akadok fenn egy-két gondatlanságból vagy emberi gyarlóságból megesett hibán.« De e szabály csakis az imént megnevezett négy darabra alkalmazható. A más hétben, melyek érdemök rangfokozata szerint im itt következnak: *Rodogune*, *Pompejus halála*, *Nicomède*, *Don Sanche*, *Sertorius*, *Otho*, *Heraclius*, a hibák kerülnek felül, s szükségét érezzük olykor, hogy lelkünket a szerző iránti tisztelet támogassa a nyugtalan és fárasztó olvasás közben. Végre a többiben, a hibás alap s gyarló szerkezet mellett alig lehet néhány esetleges szépséget tarlóztatni.

A Corneille lángeszének e rövid tartama, e gyors hanyatlás a férfi korban, ez az egyenetlenség, mely miatt legmagasb jelességekből egyszerre épen az ellenkező hibákba siklik le, a nagyságból a dagályba, az ékes szó-lásból a szóvirágokba, az érvelésből iskolás szörszálhasogatásba, a legmagasb eszmékből a hangzatos szavakkal való visszaélésbe, — kimondjam-e végre? — a felséges-ből a nevetségesbe; maga az a jámbor együgyűség, a szép szellem vonzó bájainak egyike, a melylyel *Mélite*-jét egyenlő rangra helyezi remekműveivel s művészetének oly mélyreható ismerete mellett saját művei irányában oly megfoghatatlan önámítást tanúsít; annyi ügyetlenség, oly nagy ügyesség mellett, önmaga által oly kevésbé gyanított s ép azért oly rosszul fegyelmezett hibák annyi ritka jelesség mellett, melyekről viszont oly világos öntudattal látszék birni: mindezek az ellenmondások könnyen zavarba hoznak az első tekintetre s Corneilleben nem kevésbé bámúljuk azt a magasságot, a melyre emelkedni bir, mint a tehetetlenséget, magát azon föntartani.

Voltaire ez ellenmondás kimagyarázásában egy tré-fás gondolat által segít magán; melynek egyébiránt meg van az érdeme, hogy élénk fogalmat ad a Corneille lángeszének egyenetlenségeiről. Egy pajkos szellemet képzél, mely Corneille-nek a szép helyeket sugallta, a silányak-nál pedig magára hagyta őt. A hol Corneille lángesze teljes birtokában van, több ott mint ember, maga a tragédia múzsája ő; mihelyt elhagyja a lángész, alig bir egy szakmába dolgozó drámaíró tapogatózó ügyességével. Ha van mit a Voltaire magyarázata ellen kifogást tegyünk, azon a hibáján kívül, hogy nagyon is kiemelte

a styl szabálytalanságait, egy, még alakulóban levő nyelvben, — főleg az, hogy kapva kapott a Corneille színműveinek részleteiben fölfedezett hibák fölötti könnyű diadalon. Ez, ennek a különben oly eszes és találó kommentárnak a főhibája; a melyben különben Voltaire, akár az irigység vádjától való félelemből, akár az írónak oly hibák iránti elnézéséből, a melyekben maga is leledzett, nem egyszer innen is marad az igazságon. Átalánosabb és kevésbé bosszantó magyarázat, mélyebbre ható vizsgálata bizonyos lényeges hibák okainak, a melyekből mind azok a részlethibák eredtek, a miken Voltaire oly könnyen diadalmaskodott, méltóbb lett volna hozzá s megóvta volna őt attól az egyébiránt nagyon igazságtalan vádtól, hogy le akarta rántani Corneillet.*

Ez okok némelyikét mások kijelölték. Csaknem folytonos tartózkodása Rouenben, távol az udvartól, legfőlebb a szép nyelvet olykor elégtelenítő tájszólásokat magyarázza meg. Más hibáit korának szellemiránya menti s az a változás az erkölcsökben, melynél fogva a szerelmeskedésekkel vegyített politikai eselszövények után, a politikai eselszövények nélküli szerelmeskedés jött divatba. Végre szegénysége, Franciaország szegényére, talán a gyors dolgozásra kényszerítette. Ez okok nem voltak befolyás nélküliek, de én ezeket másodrendűek-

* A kik Voltaire-nak Corneille-re írt Kommentárjáról jó véleményben vannak jó társaságban találják magokat. Napoleon a kiben az ízlés is, mint minden, a lángész sugallata volt, így nyilatkozik e műről: »Schonnan sem lehet jobban megtanulni, hogy kell jól beszélni, mint a *Cid magyarázatá*-ból és a *Corneille fölötti Kommentárok*-ból« (Szent-ilonai Emlékirat.)

nek tartom. A fő: az a drámai rendszer, melyet Corneille követett.

E nagy ember két nagyon is különböző minta után alkotta meg a maga felfogását a drámai költészetről; a régiek után, a kikiről többet értekezett mint a mennyire olvasta őket, s a spanyolok után a kiktől *Cid*hez az ihletet vette. Hajlama mindig ez utóbbi irányba vonta; s ámbár sokat foglalkozott az Aristoteles tanaival, sokkal inkább a Lope de Vega példáját követte mint a Sophoklesét.

Ámde az ókori dráma és a spanyol színmű mivolta közt óriási a különbség.

Valószínű vagy nem valószínű helyzetek, csakhogy mindig meglepők legyenek; bonyodalom, vagy a bevett kifejezés szerint cselszövény, ama helyzetek előidézésére; alig vázolt és a helyzeteknek alárendelt jellemek; ime a spanyol színmű menete.

Az ókori dráma épen az ellenkező úton halad. A költő először a jellemeket gondolja ki, melyeket a történelemből vagy a vallásos hagyományokból kölcsönöz; valódi vagy valószínű események közé helyezi azokat, egymásnak szembetett szenvedélyekkel és érdekekkel, melyeknek összeütközéséből erednek a helyzetek.

Vegyük a spanyol színművek legjobbját, mit találunk benne? Váratlan helyzeteket, melyek inkább csiklandják kíváncsiságunkat, mint a mennyire értelmünket kielégítik, s a bonyodalmak bámúlatos bőséget ama helyzetek előidézésére. Jellemeket ne keressünk benne, ha csak egy szerelmes fiatal ember, egy szerelemföltő, egy az arragoni vagy kasztíliai becsületre makacsúl féltékeny főúr nem jellemek! Ezek állapotok, erkölcsök, nem bá-

nom. De ha a jellem alatt az állandó lelki alkatot értjük, mely egy ember minden tettét irányozza, a léleknek régi s mélyen gyökerezett megszokását, mely az állás, kor és hely külső viszonyaitól független, — akkor még el kell várnom, míg nekem az ily jellemre példát mutat valaki a spanyol színművekből. Az igaz, hogy ha egyszer benne vannak bizonyos helyzetben, a személyek abban megtartják állásukat s erkölcsüket, s ez már a drámai igazság első foka, a melynek meg van a maga bece. De van ennél sokkal mélyebb, sokkal megragadóbb igazság is. S ez az erősen kigondolt, vagy jobban mondva az életből azon elevenen a színpadra vitt jellemek kifolyása, melyeknek a nagyon egyszerű események között nagyon összetett szenvedélyei az egyén összes tehetségeit uralmuk alá vetették vagy céljaikra használják föl. Ezt az igazságot csakis az ó-kori drámában találom s ennek legteljesebb kinyomatát látom a mienkben.

A végzetesség, az ó-kori dráma e nagy rugója, mi egyéb, lényegében, mint az emberi természet ama törvénye, mely szerint bizonyos jellemek ellenállhatatlanul sodortatnak bizonyos cselekvésekre. Mi egyéb az az isten, mely az ó-kor személyeit hajtja, mint egy nagy szenvedély, mely velök született, velök nőtt fel s vénült meg, s akaratukat szolgálatába hajtotta. Oly parancsoló erőszak, annyira föléje került elcsábított vagy leigázott eszüknek, hogy annak felelőségét a régiek nem akarták az emberre háritani, hanem az istenekre vetették: sekélyes moralisták e részben, de mély szemlélők, a kik az akarat egész gyöngeségét ismerték. Azért is az ó-kori színműben, a hol annyi van, a mi a szívet megindítja s az értelmet kielégíti, a hol annyi a csodálatra méltó, nem

lep meg semmi. Mihelyt a jellemekkel tisztában vagyunk, a helyzetek előre láthatók. Ellenkezőleg a spanyol színművel, melyben a költő mestersége abból áll, hogy megtevéssze a belső logikát, mely bizonyos okokból, előérzete által, bizonyos eredményekre következtet, s hogy a képzelődést épen azzal a zavarral múlattassa, melybe az értelmet hozta, — az ó-kori drámában a költő művésze arra irányúl, hogy ezt a logikát kifejtse s az értelmet a képzelet gyönyörében részesítse. Ez a különbség a helyzet-tragédia és a jellem-tragédia között.

A Corneille remekművei jellem-tragédiák. A *Cid*, *Polyeucte*, *Cinna* és *Horace* személyei csak azért annyira élők, mert jellemeket állítanak elénk. Magok idézik elő a helyzeteket, melyekben vannak s nem lep meg, hogy egy részök megbukik, más részök diadalmaskodik a helyzeten. Mindenik azt aratja a mit vetett. Ez a nagy művészet; s a miért *Polyeucte* után erről az útról letért, azért hanyatlott el egyszerre a Corneille lángesze.

E remek mű után Corneille mind inkább a helyzet-tragédia és a spanyol drámai modor felé hajolt. Ily nagy szellemtől meglepő tévedésből, azt hitte, hogy a *bonyodalmas* darabokban, a mint ő nevezte, több a lelemény; hogy több szellem kell azok kigondolására s több művészet kivitelökre;* azért hát bonyodalmas darabokat írt. A fogásokat összetévesztette a művészettel; s ez az ember, a ki *Cid*-ben és *Polyeucte*-ben a tragédia eszményét valósította, úgy látszott, mintha elvesztette volna saját titkát.

* Saját szavai, a *Cid* előbeszédében.

Mit értett *bonyodalmas darabok* alatt? A minden élethűség nélküli eszközökkel előidézett váratlan helyzeteket, melyekben a helyzet a cél, a cselszövény az eszköz. Ez a spanyol eljárás. Mihelyt egyszer erre adta magát, lehetetlen volt visszatérnie; s kora és tehetsége teljében, a felséges művek szerzője, nem volt képes föltalálni többé saját hagyományait. Visszatérhetés nélkül letért a művészetnek általa vert országútjáról, melyre Molière és Racine voltak lépendők, hogy arról többé le ne térjenek.

Ez a Corneille lánghesze idő előtti hanyatlásának a valódi oka. Külső körülmények is elősegítették, de a baj a hamis szempontból eredt s e részben Corneille nagy példa arra, a mit Descartes mond, hogy a nagy ember nem annyira tehetségei által, mint azok felhasználása által múlja felül a többi embereket. Önmagán alúl bukott azon a napon, mikor ugyanazt a szellemet, mely jól ki-gondolt és bámulatosan rajzolt jellemekből erős, természetes és előrelátott helyzeteket vont vala ki, arra használta föl, hogy cselszövények eszközeivel, meglepő helyzeteket bonyolítson.

Oly drámai műben, a melyben a helyzetek a cél s a cselszövény az eszköz, a költő meglankad, mihelyt a helyzet nem viszi. A szünetek, melyeket a jellem-tragédiában magának a jellemnek a fejlődése tölt be, a helyzet-tragédiában üresen maradnak. Mert mit adhat a költőnek a helyzet, még a legtermékenyebb is? Szétfolyó, köznapi és homályos jeleneteket, valószínűtlen esetlegeket, csupa kézműves-munkát, melyben a költő a rendező színvonalára süllyed.

Ez az elődi művészet rontja meg Corneille mind azon darabjait, a melyekben a spanyol modort követte. Mihelyt a helyzet cserben hagyja, mintha minden kisiklanék kezéből. Mennyi hiú mesterkedés, a cselekvény fennakasztására, bonyolítására! Mennyi szeszélyes fogás, az érdek erőszakolására, mely önkényt születik a jellemtragédiában azokból a szükségképeni viszonyokból mik a személyeket a helyzetekhez kötik. Ne is keressük más okát a Corneille nyelve hirteleni habozásainak és homályosságainak, az után az erő, világosság, tisztaság és égi tűz után, melylyel a szép jelenetek ragyognak! Miért fogyatkozik meg nyelve rögtönösen? Mert elfogyott a helyzet, jellemek pedig nincsenek. Maradtak valami üres, kétértelmű, zavart eszmék, melyeket még a Corneille által teremtett nyelv sem bir kifejezni.

Tudjuk egyébiránt a Baron adomájából, a ki tőle Heraclius-a néhány sorának az értelmét kérdezte, hogy maga sem mindig találta fel magát saját eszméi homályosságában, s azt nyíltan be is vallotta. A mit mint költő, tehetségének rosszul felhasználásával vétett, azt mint bíró, egy önmagának visszaadott lángész mindig biztos szemével az első pillantásra észre vette s megítélte.

Ezek az észrevételek Corneille-nek kizárólag azokra a darabjaira vonatkoznak, melyek művei közt másodrendűeknek mondhatók. Ha ezekben a szép helyzeteket a többivel összehasonlítjuk, úgy tünik fel, mintha Corneille, hibás elmélete békóiból szabadúlva, ismét föllelné magát egészen, akkora bennök a lendület, az erély és a szabatosság. Ugyanaz az író, ki az imént oly homályos, tétovázó volt, s a ki a maga szegénységét látzott önmaga előtt is titkolni, egyszerre ismét a legvilá-

gosabb, legőszintébb, eszméjével egészen tisztában levő, nyelvén teljesen uralkodó íróvá vált!

De már utolsó darabjaiban, hibás eszközökkel előidézett szép helyzetek helyett, csak meddő kísérleteket látok, cselekvény és jellem nélküli tárgyból középszerű helyzeteket vonni ki. A terv és a nyelv homályossága egyre sűrűbbé lesz. Igaz, hogy nagyobb részüknél már az öregség is hozzá járult a rossz rendszerhez. De a megszokás oly erős volt, hogy még ez idétlen magzataiban is a Corneille agg korának, mikor már nem lepne meg, ha több gyöngeséget találnánk a kivitelben, mint hibát a tervben, a terv maga mindig rosszabb mint a kivitel.

Szerencsétlenségére, nagyon is sokat magasztalták e rossz fajta alkotások létrehozására fordított szellemességét. Ezzel csak rögzítettebbé tették gyöngéjében. Csakugyan nagyobb kedvét is találta a cselszövényben, melyre a legtöbb gondot fordította, s e részben akkora volt önámítása, hogy leggyarlóbb darabjait remekeihez hasonlította, mivel véleménye szerint azokra is ugyanannyi szellemet fordított. Csupán azt az egyetlen különbséget tette köztök, hogy amazokban »kevesebb támogatásra találván tárgyában, több erőt kelle merítenie a nyelvből, az érvelésből és az érzésből, hogy azokat fentarthassa;« míg emezeket a tárgy gazdasága, a berendezés művésze, a részletek költészete eléggé fentartották más segítség nélkül is. A költő a történelemből s az emberi természetből meríti tárgyait; Corneille azt gondolta, magának kell azokat kitalálnia. Lehetetlen együgyűbb valamit gondolni mint a hogy *Sophonisbe*-je előszavában dicsekszik, hogy a Mairet Sophonisbéjét nem követte. A hol Mairet a történelemhez tartotta magát — ő attól

eltért; a hol Mairet változtatott azon, ő visszaállította. Egy szóval mindent másképp csinált mint előde, nem azért hogy igazabbá tegye darabját, hanem hogy ne hasonlítson Mairet-hez; annyira áll, hogy tárgyában nem valamely való vagy valószínű eseményt látott, a melyet legyőzhetetlen viszonyok lánczolata idéz elő, hanem gyúrható anyagot, a melynek a költő szeszélye szerint adhat bárminő alakot, csak a feltaláló bélyege meglássék rajta.

A költő e joga tárgya fölött, a spanyol színmű egyik elmélete; nagyon jó az oly darabokra, a melyek nem tartanak számot a másodszori elolvasás vagy az ismételt előadás dicsőségére. De oly országban, a hol a tragédia a legelső művészet, hol a művészet fogalma a maradandó igazság fogalmát foglalja magába, még a nagy Corneille tekintélye sem szentesíthette ez elméletet. Szintoly joggal lehetne mondani, hogy a költő ura az emberi természetnek. Csodálom, hogy oly nagy ember ily nagy tévedésbe eshetett e részben, s miután a drámai költemény szépségeit oly bámulatosan foglalta össze e háromba: a nyelv, az érvelés és az érzés ereje, azt hihette, hogy ott, a hol ez a három szépség ragyog, nincs szükségkép tragikai tárgy is, vagy hogy lehet ott is, a hol e három szépség hiányzik. Mert mi is a vers ereje, az érvelés és az érzés, ha nem az élethűség megannyi eleme? S lehet-e élethűség ott, hol nem az élet maga az egész tárgy?

Másik gyöngéje a helyzet-tragédiának, hogy nagyon gyorsan elkészül. Corneille e kettős hibába sokkal inkább a színmű felőli téves nézete miatt esett, mint a szükség-től kényszerítve, melynek ostromát, fájdalom, szintén nagyon is érezte. Sokkal könnyebb a jellemektől független helyzeteket találni, mint a helyzeteket előidéző jel-

lemeket. A történelem szinte nyüzsög oly egyénektől, kiknek élete érdekes helyzettel, s drámai viszontagsággal kínálkozik, a melyből néhány hatásos jelenetet lehet kivonni. Elég a történelem könyvében szórakozottan lapozni, hogy a helyzetekre tárgyat találjunk. De hosszas kutatással nagyon erős gondolkodást kell egyesíteni, hogy oly tárgyat találjunk, melyben a helyzet a jellemekből foly. A Racine darabjainak csekély száma szintoly jól kimagyarázható az alkalmas tárgyak ritka voltából mint az ő szigorú lelkiismeretességéből. Az irodalom-történet említi, hogy több tárgyat megpróbált s elvetette az első vázlat után. Corneille-ről nem említi, hogy egyet is elvetett volna.

A helyzet-tragédiában a csomó csak többé-kevésbbé durva mesterség, színpadi fogás, melyre a kevésbbé ügyes kéz is képes. Azért van, hogy a darab ott landol meg és hanyatlik, a hol legtömörebbnek kellene lennie.

Ellenben a jellem-tragédiának a csomó a legfőbb szépsége, mert ebben van a legnagyobb igazság. Abban a perczen, mikor a jellemeket a legellenállhatatlanabbúl látjuk valamely helyzetbe sodortatni s az élethűség ezzel tetőpontját éri el: akkor nyilvánul a drámai költemény tökélye. Ebben mutatkozik a lelemény, mely nem egyéb, mint a való-lét mély ismerete, s erős érzéke, s ebben közelíti meg a lángész műve legjobban Annak a munkáit, a ki a szíveket vizsgálja, s a kinek szemei előtt minden lepergő élet egy megoldásra vezetett dráma. Némi tehetséggel szerencsésen lehet tárgyalni egy helyzetet; ez a szerencse nagyon sok másodrangú író is talált. De nincs rá példa, hogy lángész nélküli író oly darabot írt volna, melyben a csomó egy jellemet egy helyzethez kötő szükségképeni viszonyokból alakúljon.

Még más hibáját látom a spanyol modornak a hő-sies igazság és a polgári igazság ama vegyítésében, mely a Corneille darabjainak nagyobb részét jellemzi. A király személye a *Cid*-ben, a *Felixé Polyeucte*-ben, még a legszelidebb példái ennek. *Aristia Sertorius*-ban a legtúlságosabb. Pompejus elvált nője sürgeti őt, hogy fogadja vissza s szövetkezzék Sertoriussal Sylla ellen. Pompejus, a ki nejét szereti, de Syllától fél, ellentáll; könyörög nejének, hogy várja meg a dictator lemondását vagy halálát. *Aristia* csak sürgeti:

»Vessünk egy szóval e sok vitának véget:
Kellek-e hát, uram, vagy nem kellek néked?»

Ha e darabban, mint *Corneille* sok más darabjában is, a személyek, a helyett, hogy csak egy helyzet körül csoportosított nagy nevek, valódi jellemelek lennének, a kik befolyanak a cselekvényre, bizonyára nem esnének ily háztartási jelenetekbe s a vígjáték hangjába. A jellem-tragédiában a cselekvény oly erős, a történet oly gyors léptekkel halad, hogy a személyek egy perczre sem bontakozhatnak ki abból, s a cél felé rohanó futóknak látszanak.

Ilyen befolyása volt a spanyol ízlésnek a *Corneille* lángeszére. Korának szellemiránya erőltette rá a politika és a szerelmeskedés vegyítését. Szerelmes politikusokat festett: *Sertoriust*, *Pompejust* és másokat. Későbbi hősei úgy beszélnek, mint *Benzerade*. Nem mintha nem sinlette volna a divat e jármát: »Eddig azt hittem, írja *Saint-Evremond*-nak, hogy a szerelem szenvedélye sokkal inkább meg van rakva gyöngeségekkel, mintsem egy hős-darab uralkodó szenvedélye lehetne. Inkább szeretem, hogy csak ékítményül szolgáljon, mint anyagúl.« De nem

téves mérték-e ez? A hol a szerelem csak ékítmény, csak epizod, kit érdekel? S ha nem érdekel, akkor már ékítmény sem többé, csak henye helytöltelék. Epizódi szerelem nem sugallhat a költőnek megható, szenvedélyes, maradandó nyelvet; s ha ékítményül használja, azt kockáztatja vele, hogy csak annak nyújtja mihamar elavuló képét: hogyan fogták fel a szerelmet az ő korában? De a hol a szerelem a darabnak lényeges alkatrésze, a trágédiát hasonlóbbá teszi az élethez, melyben a szerelem mindenbe bele vegyül, vagy mint ok, vagy mint esomó. Akkor magára öltheti a nyelv minden szépségét; mert a helyett, hogy csak egy korszak képzelmi irányának az utánezata volna, a szív mélyéből van merítve, ebből a ki-meríthetetlen forrásból, melyben Boileau tanácsolja, hogy annak képét keressük. Így érzette azt Corneille is, remek művei idejében; az ilyenmő szerelemért bocsátjuk meg Chimène-nek, hogy haboz apja és kedvese között; Camillának, hogy gyűlöli hazáját, mely neki a Curia-tius életébe került; Cinnának, hogy összeesküdt jóltevője ellen; ez a szerelem teszi Paulinát imáandóvá, s Severt a színpad egyik legnemesebb alakjává. Ellenben az epizódszerű szerelem, a csak ékítményül alkalmazott szerelem, nevetségessé teszi Caesart a *Pompejus halálában*, Sertoriust és Pompejst *Sertorius*-ban s Thezeust *Oedipus*-ban.

Az ítélet e tévedései, ily nagy emberben bizonyítják mennyire függ a dráma-költő korának szellemirányától s erkölceitől. Nincs egyetlen hiba is Corneille-ben, mely ne kortársairól ragadt volna reá. Majd mindig valamely irodalmi divat, melyet nagyon is könnyen el-sajátít; ilyen a szerelemnek ékítményül alkalmazása. Ezzel

az üresfejű mulatni szeretőknek vélt kedveskedni, a mint a Quinault párthiveit maga nevezte. Racine is érezte ezt az ilyenfajta függőséget; de akkor már az izlés tisztultabb volt, s a józan ész által szabályozott természetesség volt divatban.* Ime az oka, hogy a Corneille gyöngéit följegyezhetjük, a művészet hasznára, tanulságul, a nélkül, hogy ezzel dicsőségének vétenénk. Talán nagyobb lángéhszel mint Racine, kevesebb támogatásra talált korában; s ha méltányos, hibáinak nagyobb részét kortársai terhére róni, viszont Racine-nál is, hogy babona nélkül bámúlhassuk, az egészségesebb kornak, a melyben születnie adatott, kell tulajdonítanunk egy részt színművei tökélyéből, melyen túl a művészet már csak is alább szállhatott.

VI.

Mi kívánni való maradt még a tragédiában Corneille után?

A hősi igazság után hátra volt még színpadon látni az emberi igazságot; az eszményi emberek után a valódi embereket; a lehetőség eszménye után a valóság eszményét.

Hátra volt: kiragadni a tragédiát a spanyol színpad utánzásából, visszavezetni az ókori színpad ösvényére,

* Most izlésünk mitsem kíván
Csak a természetest csupán.

(Lafontaine : Levél Maucroix úrhoz, 1661 aug. 22)

s alárendelni — nem a jellemeket többé a helyzeteknek, hanem a helyzeteket a jellemeknek.

Hátra volt; jobban és jobban megközelíteni azt, a mi a drámai költeménynek maradandó és népszerű szépséget ad, az élethűséget.

Chimène-n és Paulinán, Corneille e legmeghatóbb két alkotásán kívül, a nők az ő színműveiben osztoznak a férfiak hősiességében. A *Gianna Emiliáját szeretre méltó furiának* nevezték, s azt hitték, hogy ezzel ugyan finomúl megdicsérték. Corneille maga is dicsekedett azzal, hogy inkább szereti, ha azzal vádoltatik, hogy asszonyait igen hősiekké tette, mint hogy hőseit elasszonyosította.*) Oly országban, a hol a vallás és az erkölcsök egyenlővé tették a nőt a férfival, szükséges volt, hogy a tragédia élő képekben mutassa fel a nőt, a neki sajátos szenvedélyekben, vagy azokban, melyek közösek vele s a férfival: a szenvedélyes szerelemben, vagy a félnék és szűzi szerelemben, az anyai gyöngédségben vagy az uralkodás szenvedélyében; végre a bűnben vagy az erényben.

Hátra volt: tökélyesbíteni a Corneille remekműveinek a nyelvét, nem az izmosság, az emelkedettség, a merészség és ~~tez~~ — hanem a szabatosság tekintetében, mely szintén egy felsőbb foka az igazságnak; fenn kelle tartani a mit e nagy ember teremtett, gyarapítva még azt. Valóban egészen új nyelvet kelle teremteni még, a változatosság, a mélység, az árnyalatok finomsága tekintetében, melyeket a drámai nyelv a jellemek elemzéséből és kifejezéséből merít. A nőt szeretetre méltó nyelven kellett megszólaltatni, melyből természetének kiváló

* *Sophonisbe* előbeszédében.

finomsága, még szenvedélye túláradásában is, kiérezhető legyen. Végre sürgetős szükség volt kiigazítani a Corneille rossz darabjainak a nyelvét melyet remekműveinek tekintélye védett.

Ha a költészet nyelv, zene és festmény egyszerre, ha egyszerre kell tetszenie a léleknek, a képzeletnek és a fülnek: hátra volt még a Corneille irányja után, mely szónokibb mint költői, erőteljesebb mint zengzetes, keményebb mint változatos, s melyben több a tűz mint az édesség, több a mozgás mint a kép, oly irányt teremteni, mely a Corneille irányának minden szépségeivel, ugyanazon rendű drámai igazságokban, mind azokat a szépségeket is egyesítse magában, melyek a még hátralevő drámai igazságok sajátjai: oly irányt, mely az észet a szavak szabatossága, a lelket kifejező voltuk, a képzeletet fényük s a fület zenéjük által elégitse ki.

Mi kívánni való maradt hát még hátra Corneille után?

Racine!

NEGYEDIK FEJEZET.

I. Descartes befolyása Pascalra. Mi közös bennök? — II. Hogy fordul Pascal jókor a bölesészettől és a tudományoktól az erkölestanhoz s az erkölestan útján a valláshoz? — III. Miben különbözik a Pascal ékesen szólása a Descartes-étól? — IV. A Pascal eszméi a vallásról; s mit kell tartanunk az ő megvetéséről a bölesészet iránt? Eszméi az általános erkölestanról. — V. A *Vidéki Levelek*. A francia nyelv tökélye a Pascal irataiban.

I.

A Descartes befolyása Pascalra. — Mi közös bennök?

Mersenne egyik levelében, melyet 1639. nov. 12-én Descartes-nak írt, említés van téve egy tizenhatéves fiatal emberről, ki a kúp-szeletekről dolgozott ki egy értekezést s úgy látszik korának valamennyi számtudását el fogja homályosítani. Descartes közönnnyel fogadta e hírt s figyelemre sem méltatta. E fiatal ember nyolcz év múlva találkozott először Descartes-tal; a lég-üres tér körüli észleleteiről, s a levegő súlyáról beszéltek, melyet Descartes fimom anyagnak nevezett. Ez ifjú, ki rendkívüli kezdeményezései által meg Descartes-ot is csaknem háttérbe szorította, ez ifjú, ki tizenhatéves korában Eukli-

dest kiigazította s huszonnegyedik évében Descartes-tal mint hasonló hasonlóval, az új tudomány tételei fölött értekezett, ez ifjú Pascal Balázs volt.

A Pascal lángelméje is, mint a Descartes-é, kezdetben egészen magában s minden segítség nélkül fejlődött. Lángelméje ép azon időtájban adta első életjelét, midőn a *Beszéd a Módszerről* a Descartes-énak oly szép gyümölcseit mutatta föl. De kétséget nem szenved, hogy Pascal huszonnégyszáz éves korában Descartes műveivel s módszerével foglalkozott s azoknak befolyása alatt állott. Édes atyja, mint érdemes tudós, részt vett azon vitákban, melyeket Descartes Fermat-val és Robervallal folytatott s a vitás kérdések az ifjú Descartes előtt sem voltak ismeretlenek. S végre az 1647-iki eszmecsere nem volt-é Descartes új szellemének közvetlen átplántálása Pascalba?

Pascal e befolyást érezte Port-Royal-ban is, hol a Descartes műveinek tanulmányozása napirenden volt. Mennyire bámúlták ott e nagy férfiút, kitűnik abból a tartózkodó s tiszteletteljes hangból, mely végig vonúl ama megjegyzéseken, melyekkel a nagy Arnauld a Descartes *elmékedéseit* kísérte. E megjegyzések, melyek különben nem a módszer alapelveire vonatkoznak, szolgáltatnak alkalmat Descartes-nak arra a nyilatkozatra, mely szerint »örül, hogy műveiben Arnauld nem talált egyebet, a mit kifogásoljon.« A vallás kérdéseiben a Port-Royal remetái csupán önmagukra támaszkodnak, de abban a mit ők emberi philosophiának neveznek, vagyis az igaznak és hamisnak a tudomány által való fölismerésében, a Descartes hívei. A Cartesianizmusnak az isten és a lelkek létezésére vonatkozó érvelését elfogadták; a mi

pedig az igazság keresésének általános módszerét s a tudományos művek szerkesztését illeti, az egész Port-Royal csatlakozott ahhoz.*

E módszer jelességének legnagyobb bizonyossága az, hogy oly lángelme, mint Pascal, nem talált rajta változtatni valót. Egészen magáévá tette, hogy más rendű igazságok keresésére alkalmazza e módszer eljárási módját: az ideiglenes kétely szükségességét a végett, hogy aztán ne kelljen többé kételkedni; a régiség és tekintély elvetését mindabban, a mi nem a hit világához tartozó; a bizonyosságot, mint egyetlen ismertető jegyet, mely által az igaz különbözik a hamistól; a józanészt, mint a bizonyosság egyetlen ítélőbíróját. A Descartes módszerével együtt, Pascal e nagy férfiú szellemének szokásait is elsajátította, az igazságszeretet szenvedélyét, a bizonyosság szomját. »Csupán annak tudott hódolni — mondja testvére, Périerné — a mi kétségbevonhatlanul igaznak bizonyult; annyira, hogy ha nem soroltak föl meggyőző érveket, maga keresett olyakat.«

E szerint Pascal, mindabban, a mi a szellemnek az igazság fölkeresését czélzó magatartását illeti, nem tett egyebet, mint elsajátította Descartes eszméit, melyeken kívül nem volt többé mit fölhalálni.

Pascal-nak »*A meggyőzés mestersége*« című műve ugyanazon alapelveken nyugszik, mint Descartes *Beszéde a Módszerről* s különösen azon műve, mely e nagy férfiú halála után látott napvilágot, ily cím alatt: »*Szabályok, melyek szellemünket az igazság keresésében vezérlik.*«**

* L. II-ik fej. VII.

** E műnek egy része, a latin eredetiből fordítva, a Port-Royal Logikájának egyik fejezetéül áll.

Miről akar Pascal meggyőzni »A meggyőzés mestersége« című művében? Ugyanarról a mit Descartes a »*Szabályok*«-ban keres: az igazságról. Mindketten épen oly lehetetlenné akarják tenni a hamisat, mint a mily bizonyossá az igazat. *A meggyőzés mestersége*, épen úgy, mint az igazságkeresés *Szabályai*, feltételezi az igazság fölismerésének szenvedélyét, melyből szükségképen születlik az igazság közlésének szenvedélye. Megismerni az igazságot, másokkal közlés végett: ime az új rethorika, az elmés emberek mestersége helyettesítve a becsületes embereké által; az ily módszer alkalmazása az erény kezdete.

E tekintetben Descartes és Pascal egyforma példát adtak. E hasonlatosság két — jöllehet annyira különböző — lángelme között, melyek a mértani eljárás szigorát valamennyi rendbeli igazság fölkeresésében s bebizonyításában szabályúl állították föl, a Descartes Módszerét a francia szellem törvényévé emelték. Hazánkban bárki csak azon föltét alatt forgathatja kezében a tollat becsülettel, ha vizsgálódásának tárgyául az igazságot választja, ha csak azért kételkedik, hogy annál nagyobb bizonyosságra tegyen szert, ha csak azt közli másokkal, a mit ő maga kétségbevonhatatlannak tart. A maradandó becsű művek, mind e szellem bélyegét hordják magukon; föl ismerhető ez néha még oly mulattató művekben is, melyek e komoly irányt a kivitel kellemével s könnyedségével leplezik. Ugyanazon módszer szolgál a meggyőzésre és a mulattatásra; és ha keresi az ember a szerző kiindulási pontját, a kivitelben az alapeszmét, még egy regényben is föltalálható ez a komoly előkészület, melyet Descartes és Pascal az értelem műveiben megkövetelnek.

E szerint Pascal, Descartes-tal közös vonása által hozzájárult a francia szellem erejének öregbitéséhez. Lássuk már most minő tulajdonságok által tette azt szebbé.

II.

Hogy fordúl Pascal jókor a bölcsészettől és a tudományoktól az erkölcsstanhoz s az erkölcsstan útján a valláshoz?

Pascal, valamint Descartes is, kezdetben a természettudományokkal foglalkozott. Mi gátolta abban, hogy mindvégig azokkal foglalkozzék? Mi az oka, hogy ő, ki már gyermekkorában csak úgy játszott a matematikai feladatokkal, ki tizenhat éves korában értekezéseket dolgozott, ki később a természettani problémákban hasonlóképp korát meghaladó érettségnek s feltűnő találményságnak adta jelét, — mi az oka hogy Pascal, ki olyanná lehetett volna mint Leibnitz vagy Newton, némi habozás után s pillanatnyi visszatéréseket leszámítva,* a tudományokkal szakított az erkölcsstanért s végül vallásos kérdésekbe mélyedett?

Vajjon a valónak megfelelő volna-e az az állítás, hogy a maga részéről is figyelme tárgyává tévén a bölcsészet és a tudomány kettős vitáját, melyeknek útját Descartes föltárta s egy lángelme hatalmas nyomait találván bennök, kevésbé kiaknázott igazságok köre felé

* Például 1568 körül, hogy a roulette kérdését történetileg tárgyalja.

csupán azon hiú dicsőség-vágyból fordult, hogy ne lépjen mások nyomdokába? E magyarázat sértés volna, Pascal irányában. Bármennyire vágyott a hírnévre, de a hizelgő s csapongó élet ama néhány évében is, mely port-royal-i magányát megelőzte, annyira rabja nem volt soha, hogy szellemének tekintélyét előbbre helyezte volna az igazságnál vagy abban kereste volna a feltűnés dicsőségét, hogy nagy hírű előde közt s közöttte némi különbség van.

Ennek oka mélyebben rejlett. Ha Descartes-ra illet az a mondás, hogy inkább eszme, mint ember, nem kevésbé illik Pascal-ra, hogy inkább ember, mint eszme.

Az a szenvedélyes önkínzás, az a szigor önmaga iránt, az a levetkezése minden hajlamnak: mélyen érző és rokonszenves természetéről tanuskodnak. Ily harc csak ott folyhat, hol az ellenállás komoly. Pascal szerint az emberek figyelemre méltóbbak mint az eszmék és eltérőleg Descartes-tól, ki csupán az igazzal és hamissal foglalkozik, az értelemhez való viszonyukban, Pascal csak annyiban foglalkozik az eszmékkel, a mennyiben azok az ember szerencsétlenségével vagy boldogságával egybefüggenek. Az igaz csak annyiban érdekli, a mennyiben jó; a hamis a mennyiben rossz. Az ember gyöngeségéről soha sem beszél belső megindulás nélkül. Majd bámulatra indítja az emberi nagyság és az embert a mindenség fölébe helyezi; majd zavarba hozzák az emberi gyarlóságok s az embert a semminél kevesebbre becsüli. Néha e két szélsőség között, való élete középszerűségében vizsgálja az embert; gúnyt űz nevetséges oldalaiból s molière-i szellemet árul el: de

tanulmányainak ez egyetlen tárgyától soha sem válik meg.

Ime, ez a vonzalom, annak érzete, hogy elmélkedési számára élő tárgyra van szüksége, ez az a mi Pascalt, lassankint, elidegenítette a tudománytól, mely az ember boldogítására nem értékesíthető. Miután ifjúkori tudnivágyát bámúlatos fölfedezéseivel lecsillapította, érezni kezdé a tudomány szárazságát s elfordult tőle.

A moralista lángszelleme korán nyilatkozott benne az emberrel foglalkozó művek iránti élénk előszeretetben. Epiktétről s Montaigneről az a szép részlet, mely állítólag egy töredék abból a párbeszédből, melyet Pascal Sacy úrral folytatott, nem csak egy új olvasmányból nyert első benyomás terméke. E mély gondolkozókkal való régi s csaknem folytonos társalgás tűnik ki belőle; már is fájdalmas egybehasonlítása saját belvilágának azzal a mit ezek az emberéből föltártak. Különben is családjában a keresztyén szellem volt uralkodó s a moralisták közt ez a legáthatóbb s legmélyebb. Pascalra oly erős benyomást gyakorolt az, hogy már akkor is, midőn a világ karjaiba vetette volt magát, elodásván, természetének bizonyos ellenállása által, a hit óráját, mely számára a martyrság órájává volt válandó, a keresztyén morál aggályokat keltett föl benne, oly kérdésekben, melyekben a vallásos hit még nem háborgatta.

Befolyt erre végül gyöngé egészsége is. Pascal gyarló, erőtlen testtel született. Az 1647-iki találkozás alkalmával Descartes, ki különben az orvos-szerekről nem sokat tartott, adott neki némi tanácsokat, egészsége fönntartására. Ugy látszik, hogy ez nem is volt soha jó; legkönnyebb pillanatai alig voltak egyebek, mint eléggé

nagy szenvedések szünetelései. Pascal a fájdalom által folytatta közlekedését az emberekkel kiktől a legzárkóztabb magány által különzé el magát. Ama végtelen fájdalom titkát, melyeket oly élethíven festett le, saját szenvedéseiből ismerte meg.

Nem csodálom hát hogy oly hamar fölismerte a Descartes bámulatatos munkájának korlátoltságát s máshol kereste az igazságot. Avagy mit tanulhatott volna ő a Descartes bölcsészetéből a metaphysikai igazságokról valami olyat, a mit ne ismerhetett volna föl biztosabban saját belső tapasztalataiból? Avagy még annak a tudománynak is, melynek tárgya az élet boldogabbá tétele, mi hasznát veheti, például, a szükölködő, a haldokló beteg? A léleknek melyik sebét képes az meggyógyítani? A Descartes philosophiája kizárólag a szellem számára való; tudománya csaknem egészen az egészség szolgáltatában áll. Vizsgálódásaival mint ő maga mondá, csak arra szorítkozott, a mi előmozdíthatja a földi lét boldogságát. S oh, helyzeténél fogva mily kevés ember elégedhetik meg a Descartes bölcsészetével s húzhat hasznót az ő tudományából, élete fönntartására! Ellenkezőleg, próbáljuk megszámlálni azok sokaságát, kik e bölcsészet s e tudomány körén kívül maradnak!

E bölcsészet ki nem elégitő voltának eleven és mély érzete mondatta Pascallal, czélzással a Descartes műveire, hogy »a bölcsészetet nem itéli arra méltónak, hogy az ember egy óráig is foglalkozzék vele.«* A természettudományokat abba hagyta, a nélkül, hogy kicsinyelte volna. Tanulmányozásukat soha sem tartotta felesle-

* Pensées, II. 17.

gesnek, mert a fölfedezések, esetleg, jótékony eredményűek lehetnek. Ő maga is talált föl néhány eszközt az emberi munka megkönnyítésére; sokáig érdeklődött ezek iránt s azon idő-pontig, midőn port-royali magányában áhítatoskodásnak adta magát, koronként foglalkozott velök. A matematikai vizsgálódásokat, melyek a köz-jóllétet semmivel sem mozdítják elő, végkép abba hagyta.

Hosszas tusakodások árán jutott eddig. Avagy e háborgó és szenvedélyes lélek élt-e át egyetlen napot tusakodás nélkül? És e tusakodások néha oly viharosak voltak, hogy nővére, Euphemia forrongó kedélyéről szólván, azt mondja: »nyilvánvaló hogy többé nem a természetes józanész működik benne.« Abba hagyta a tudományt s bölcsészetet s kiirtott magából minden érdeklődést a természeti jelenségek iránt, mielőtt tudta volna, mivel pótolja helyöket. Hasonlóképen telt meg szíve világgyűlölettel s az emberek iránt elviselhetetlen ellen-szenvvel, mielőtt isten felé a legcsekélyebb vonzódást is érezte volna. Ég föld között mintegy lebegve élt, mert egyfelől nem birt többé azon hajlamokkal, melyek, ha nem is elégitették ki soha, de legalább idejét elfoglalták vizsgálódásokkal és szórakoztatták, s másfelől még nem volt felébredve benne a hit dolgai iránt az az érdeklődés, mely szívét egész haláláig betöltendő vala.

Épen az a félelem, hogy a tudomány kérdései iránti érdeklődését elveszti és többé sem azt vissza nem nyeri, sem a világgal kibékülni nem fog, az ürességtől való borzalom, ez volt az, a mi őt egy ideig gyötörte; ez volt az a mélység, mely szemei előtt tátongott s melynek párkányába fogózva vérző kezekkel, mintegy ott

csüngött, meglankadva néha erejében, de ki nem merülve soha.

E tusakodások legválságosabbjai végre 1654-ben véget értek. A neuilly-i hidnál történt esemény, ezen év őszén, midőn Pascal lovai berohantak a folyamba s szekere épen a parton állott meg, siettette elfordulását a világtól s megtérését a hit karjaiba. Nővérei, kik nagyon vallásosok voltak, a legmelegebb érdeklődéssel kísérték lépéseit ez új úton.

Egyikök, Périerne, ez időtájt azt írja, hogy »lassanként gyarapodni látja őt alázatosságban, önmegadásban, saját maga iránti bizalmatlanságban és kicsinylésben, s abban a vágyban, hogy az emberek forduljanak el tőle s törüljék ki emlékezetükből.« Végre az 1655-ik év elején, harminczkét éves korában, bement Port-Royalba, mely akkor Sacy úr igazgatása alatt állott. E kegyes férfiú kezeibe tette le csak imént leküzdött szenvedélyektől még remegő szívét. Talán a Sacy úr legelső szelid szavainak, melyek lelkére hullottak, hatása alatt írta, egy darab pergamentre, mintegy emlékeztetőül e megható szavakat: »Öröm, öröm, öröm-könyök! Teljes és édes lemondás!« *

Port-royali magányában, hittudományi s irodalmi

* Halála után e pergamentet mellénye bélléséhez varrva találták meg. »Nagy gonddal őrizte«, mint Guerrier atya egy megjegyzésében mondja, »hogy föntartsa emlékét egy oly eseménynek, melyről azt akarta, hogy folyvást szemei s lelke előtt lebegjen, a mi abból is kitűnik, hogy nyolcz éven át valahányszor ruhát cserélt, mindig kibontotta s újra bevarrta.« Edition des *Pensées*, de M. Prosper Faugère. II-ik k. 24-i k. 1.

folytonos tanulmányok közepette, összes gondolatait amaz élő tárgyra, az emberre függeszté, melynek összes fény-és árny-oldalait egyesíté magában; nem a Montaigne által rajzolt emberre, ki az általános kétely útján végre oda jut, hogy csak önmagában hisz; sem a Descartes emberére, ki megelégszik annak tudásával, hogy van isten s van a testtől különböző lélek, ki életét úgy rendezi be a földön, hogy mentől boldogabban s mentől hosszasabban élhessen; hanem arra az emberre, a minőt a keresztyén vallás mutat föl s a melynek nagyságát Montaigne s kicsinységét Descartes, egész teljességében, fölfogni képesek nem valának.

Pascalnak vala fönntartva, kiaknázni e kettős mélységet, annyira, hogy semmi se maradjon abból előtte ismeretlen. Az az ember, a kit ő tanulmányoz, a kit ő keres önmagában s az emberiség bizonyág-tételében, oly fönseges lény, mely csak is az örökkévalóság számára lehetett teremtvé; mely a semmiséghez képest, minden; a természetnek legcsodálatosabb tárgya; képes arra, hogy megismerje a jót; nagy, mert felismeri saját nyomorát; nemesebb, mint a mindenség, mely széttiporhatná, mert ismeri széttiporóját. De egyszersmind oly lény, mely végtelenül parányi; elenyésző a mindenségben, melynek csak egy része, s mely előtte titok; csupa hiába-valóság, kétlakóság, ellentmondás; oly hiában való és gyöngye, hogy a legjelentéktelenebb apróság képes útjából kitéríteni; egész élete telve nyomorral, gyarlósággal, homálylyal; nagy és kicsiny, egyszerre s ugyanazon pillanatban; képtelen nem sovárogni az igazságot s a boldogságot, egyaránt képtelen mindent tudni s épen semmit sem

tudni; káprázat, ismeretlen ujság, zürzavar, ellentmondás tárgya, megfejthetetlen szörny.*

Ime, mily erőteljes kifejezésekben tüzi maga elé a föladatot; ime a lény, a kinek számára valami jobbat s értékesebbet keres, mint a milyen az észvallás három vagy négy igazsága s a testi szükségek kielégítésére szolgáló néhány fölfedezése a természettannak.

Pascal azok számára keresi a bizonyosságot, a kikre Montaigne és Descartes nem gondoltak: az emberek nagy tömegének. A Montaigne kételye hány embert illet meg? Mily kevesen vannak olyanok, kiknek a világra jöve, mint Montaigne mondja, van hova lábukat megvessek s a kik számára elegendő e világi bölcsesség bizonyos mértéke, hogy el ne rontsák kedvező helyzetüket, melyet készen kaptak. Számláljuk meg ellenben azokat, kiknek küzködniök kell az élet nehézségeivel, melyek a valódi vagy képzelt javakkal nincsenek kellő arányban szétosztva, — a szegényeket, szenvedőket; ugyan minő vigaszt meríthetnek ezek egy philosophiai vallásból, melyet az okoskodás hoz létre, de ugyan az hamar is romba döntene, ha a természeti ösztön nem jőne segítségére. Montaigne kételye, valamint a Descartes philosophiai vallása is, a szerencse javait s az egészséget ugyanazon emberben akarják egyesíteni, párosulva elegendő belátással, hogy azokat jól használja föl s birtoklásukat a szellem valamely nemes foglalkozásával becsülje meg. De mi hasznát vehetik mind ennek azok, a kik számára hirdettetett főleg az evangelium, annyian, kik nem ismernek a földön sem megelégedést, sem nyu-

* *Pensées.*

galmat, és a kik oly szükségét érzik a hitnek, hogy sokkal hajlandóbbak babonásokká lenni, mint kételkedni? Csupán Pascal gondolt ezekre. Hogy szükségeiket annál jobban megismerhesse, helyzetükön átélte magát. Ugyanakkor midőn egészségét az isten betegséggel váltotta föl, ő maga mindent megtagadott magától, hogy megbünhődjék a jóllétért, melyet előbb élvezett; átélvén e szerint mindazon különböző emberi helyzeteket, melyeknek félelmetes titkába be akart hatolni.

De nem volt-e már rég óta megfejtve e titok? Az igazság, melyet Pascal keresett, még ezután volt megtalálható? Nem hallotta-e ő, saját atyja házában, hogy maga az isten jelentette azt ki az embereknek? Pascalban a vallásos hit gyakran megbágyadt, de ki nem aludt soha. Ha a szülői hajlékban hiányozott volna is a példaadás, az erkölcsi szemlélődések iránti hajlama fönntartotta volna benne a keresztyén hitet, mert lehetetlenség az erkölcstannal úgy foglalkozni, hogy az ember ne foglalkozzék egyszersmind a keresztyénséggel is, mely annak legteljesebb tudománya. Pascal figyelmét korán magára vonta az. Mielőtt egész szenvedélylyel kezdett volna érdeklődni azon orvosszerek iránt, melyeknek segítségével meggyógyít minket a vallás, már bámulva látta, hogy betegségeinknek mily alapos ismeretével bír az; mielőtt hitt volna benne, mint egyedüli bizonyosságban elismeri, hogy lehetetlenség nem tisztelni azt a vallást, mely oly jól ismeri fogyatkozásainkat. S valóban, van-e egyetlen egy oly hibánk, mely annak figyelmét kikerülte volna? A bennünk rejlő ellenmondások közül, melyiket nem fejtette meg? Melyik sebünkre nem kínál gyógyírt? E szerint Pascalt az erkölcstan vezette a valláshoz, min-

den tudás, fölvilágosítás, gyógyulás forrásához. E pillanattól kezdve számára az igazság kizárólag a kijelentésben rejlett s kísérletet tőn ezt be is bizonyítani, nem olybá tekintvén a kijelentést, mint nemzedékről nemzedékre átöröklött tekintélyt, vagy századok által szentesített intézményt, hanem mint kétségbe vonhatatlan igazságot. Az a hallatlan dolog történt, hogy a Descartes módszere alkalmazva lőn a hit igazolására, a mértani rendszer, mely csak a kétségbevonhatatlan bizonyítékokat ismeri, a csodák vallásának bebizonyítására használtatott, a tudomány fegyvere a tudomány legyőzésére, az érvelés hatalma az értelem elleni ellentállásra.

III.

Miben különbözik a Descartes ékesenszólása a Pascalétól?

Előre is könnyen képzelhető, mily sajátságos színezetet adott a Pascal *Gondolatai*-nak, egybehasonlítva Descartes philosophiai műveivel, a bennök fejtegetett igazságok különböző volta, akár azok rendét tekintsük, akár mérlegeljük értéküket, arra nézve a ki azokat fürkészi, valamint azokra nézve is, a kiket felőlük meggyőzni akar

A Descartes által keresett igazságok szemléletiek; a tiszta ész körébe tartozók. Ha egyszer azok a Descartes szelleméből átmentek az enyémbé, benne maradnak, mint világos, megdönthetetlen, de tétlen fogalmak. Hiszem hogy vagyok, mert gondolkozom; hiszem hogy van isten, hiszem hogy a lélek halhatatlan; hiszem minden kételkedés nélkül, értelmem teljes erejével: de elég-e ez

arra, hogy az életben vezéreljen? Ez ismeretek, elvont és philosophiai formájukban, oly magasságban, hogy alig láthatók, hasonlítanak azon égi testekhez, melyek a végtelen űrben ragyognak, de nem képesek áttörni a homályt, melyben bolyongnak, s így cselekvésem részleteiben mi hasznát vehetem azoknak? Értelmem bizonytalanságai s akaratom ingadozásai ellen minő segítségemre lehetnek? Ha nem léteznek közbevetett igazságok, melyek engem azokhoz közelebb vezetnek s azokat számomra szemlélhetőbbekké teszik, mi hasznát vehetem e hozzáférhetetlen philosophiának? A feladat legnehezebb részét magamnak kell végezni. Bölcseségem egész hajlékát nekem kell fölépíteni; e csillagok fényénél, melyek oly messzi távolban ragyognak, önmagamat kell vezetnem e sötétségekkel teljes világban, ki magam is sötétségekből s bizonytalanságokból vagyok alkotva, önmagamat kell kormányoznom, múlandó igazságok által, másokkal és önmagammal szemben. Aztán minő felvilágosítást ad nekem e philosophia az élet végéről? Mit használ nekem az a hit, hogy létezem, midőn a halál lényem látható részét megsemmisíti? Mit használ nekem, hogy nem kételkedem Nekem halhatatlanságában, ha nem tudom, hogy milyen lesz annak állapota e földi lét után?

Ime, ez az, a mit fölismert Pascal szelleme, mely a Descartes-énál kevésbé magasán szárnyaló, de mélyebben érző. Azok az igazságok, melyeket ő keres, egészen gyakorlatiak. Descartes megtanított arra, hogy vagyok, mert gondolkodom; Pascal arra akar megtanítani, hogy gondolkodásomat miként használjam föl. Míg Descartes bebizonyította a lélek létezését, Pascal azzal foglalkozik, hogy annak irányt adjon. Midőn azt kérdezték tőle, mi-

lyen lesz a lélek állapota a halál után, — így felelt: »Kérdezzétek meg Igby úrtól, ki sokkal jobban tudja, mint én«, egy korlátolt eszű theologusra hárítván ezzel azt a kérdést, mely a lélek létezésének problémájában a legnehezebben megfejthető. Descartes az isten eszméjét a végtelenség velünk született eszméjében mutatta föl; Pascal azt fürkészte, ha vajjon ez az isten nem szólott-e bennünk még érthetőbb hangon, s nem létezik-e valamely még bizonyosabb ismertető jegy, mely nem csak arról győz meg, hogy létezik, hanem arról is, hogy jelen van bennünk; láttatja velünk ez isten nyomait itt a földön; hallatja velünk szavait; közelebb hozza hozzánk, a nélkül, hogy letörpítené.

Lássuk most e két különböző rendű igazságok értékének fokozatát, úgy arra nézve a ki hirdeti, valamint azokra nézve is, a kiknek számára valók.

A mi elsöben is a Descartes ész-vallását illeti, minö veszély volna abban másokra s önmagára nézve is, ha azokat, vagy önmagát nem gyözné meg, a józan ész által, isten létéről s a lélek halhatatlanságáról? A mi öt illeti, kevésbbé hinne abban? A mi amazokat illeti, kevésbbé kételkednének benne? Nem Descartes-tól függ az, hogy az ember inkább vagy kevesebbé higgyen, vagy hogy épen ne higgyen, sem istenben, sem a lélekben; hatalma e tekintetben nagyon csekély azok fölött, kik műveit olvasandják. Ö a mindenkivel köz természeti ösztönből tudományt akart csinálni; a közhitből elméletet: nagyszerü kísérlet! De vajjon ez ösztön s e hit nem lesznek-e mindig biztosabb örei az általok kijelentett igazságoknak, mint a Descartes tudománya és elmélete? Ha Descartes az isten, a lélek, az

emberi »én« létezését több vagy kevesebb sikerrel is bizonyítja be: ez igazságok melyike forog azért veszélyben? E vizsgálódás haszna egészen mataphysikai; s a mennyiben gyakorlati: csak nagyon kevesek és olyanok számára az, kik inkább hozzá vannak tapadva a földhez, hogy sem a logika segítsége, vagy inkább erőszaka nélkül ez eszmékre fölemelkedni képesek volnának.

Descartes-nak lehetetlen volt a kételkedés. Nem annyira a kételytől mint inkább attól kellett tartania, hogy igen keveset bizonyít. Már pedig mily sok körülmény védte őt e félelemtől, nem is számítva az emberi hiúságot, a mi azt míveli, hogy az ember abban is hisz, a mi nem igaz, ha jó hírneve követeli. Ha Descartes érveiben gyöngülne, ez őt legfőlebb a rátekinző kíváncsiak miatt hozná zavarba, kik csak azt lesik, nem jó-e ellentmondásba saját módszerével? De a mi őt illeti, még ha be is vallaná magának, hogy logikája meggyengült, az emberi köztudat ellenállhatatlan ereje megóvná a kételkedéstől, még tudtán kívül is, még azon elhatározásának daczára is, hogy elútasít minden támogatást, melyet nem önmagából merít, s visszavet mindent, a mi nem látszik előtte kétségbevonhatatlannak.

Mennyire különböző ettől a Pascal helyzete! Azok az igazságok, melyeknek megállapítását czélul tűzte, az ember lelkiismeretét kötelezők; minden cselekedetét szabályozzák; egy pillanatig se hagyják el őt amaz úton a születés és halál között, melyet életnek neveznek; sem megvetni, sem kijátszani nem lehet azokat büntetlenül; kárhozatba döntenek, vagy üdvözítnek. Van-e embernek ezeknél magasabb rendű és sürgetőbb érdeke? Mily veszély, ha nincsenek teljes világításba helyezve! Ha a

logikus érvelése gyöngül: az embernek, sőt mindazon embereknek lelkét, kik hitöket érvelésétől tették függővé, az örök halál veszélyének teheti ki!

És önmagára nézve is, ki a philosophiát nem ítélte arra méltónak, hogy egy óráig is foglalkozzék vele, ki miután megízlelte a tudomány fölfedezéseivel járó dicsőséget, beleúnt abba, mint hiába való idővesztegetésbe, ki szétszakított minden földi köteléket, mily szörnyü veszély vár, ha nem tudja magát meggyőzni, ha azon lánczszemek, melyekből érveléseit összefüzi, szétszakadnak kezei közt? Micsoda kin volna hasonlítható ahhoz, mely abban a pillanatban ajkairól e szavakban törne ki: »Nincs bizonyosság csak a vallásban s maga a vallás sem bizonyos!«

Pascalt mindenfelől kétely környezi. Támadhatott az magából a tudományból is; mert többre becsülte azt mint a philosophiát, s ha szakított is vele, nem annyira azért, mintha fölfedezéseiben nem volna hitelre méltó, mint inkább azért, mert a lelket érdeklő igazságokat fölébe helyezte azoknak, melyek csak a testet érdeklik. S lám, néhány évvel azelőtt, hogy minden igazságot a szent iratokban keresett, a tudomány, Galilei ajkai által bebizonnyítá, hogy a föld forog s zavarba hozta az egész keresztyénséget a szent írásoknak e meghazudtolása által. S a mi több, Pascal megütődhetett az emberi bizonyágtétel homályosságán s ellentmondásain, a hit dolgaiban. Különösnek tetszhetett előtte, hogy a kijelentés fénye meg lehetett tagadva az ó-kortól, s az emberi nemzet két különböző korában az erkölestannak két különböző alapelve lehetett. De miért is kérdezni, hogy lehetséges volt-e Pascalnak a kételkedés? Nem tudjuk-e nagyon jól,

hogy ismerte annak minden gyötrelmeit? A *Gondolatokban* mennyi nyomára találunk e szellem lankadozásának, mely magalásván a hit érdekében az ész, még is csupán az ész által igyekszik igazolni a hitet. Mintha véres verejtékkel volna borítva teste, melyet inkább kimerített a kétely, mint az önkínzás, a hit nyugalma után való eme gyötrelmes sovárgásban, melynek minden mozdulása egy-egy lépés a kalvária felé.

E különbségekből, Descartes és Pascal között, választott tárgyukat, az annak bizonyításához kötött érdekkel illetőleg, erednek e két nagy író műveiben azok a különbségek, melyek irodalmunkban mint új szépségek tűnnek föl. Descartes ékesen szólása az érvelésé, mely kizárja a pathoszt; fölényében bizonyos megvető érzetlenség uralkodik. A Pascaléban nagy felindulások, bensőség, metsző gúny, mély szánalom s oly logika van, mely hogy legyőzze vagy önmegadásra kényszerítse az ész, még a képzelő tehetség gyarlóságait is segítségül hívja s megfélemlíti dilemmái által; oly árnyalatok, melyekben lelkének különböző állapotai tükröződnek vissza, most csöndes és komoly, midőn a hit uralkodik rajta, majd háborgóss izgatott, midőn a kétely ostromolja; közepszerűen illetve soha sincs. Descartes — és épen ez a bámulatatos benne — az értelmet csupán a logika által akarja meggyőzni; előadásainak egész szövege előtételek s következtetések egymásutánja. Szavai matematikai összefüggésben állanak. Pascal az értelem ellenszegülésével a képzelmet s érzelmet állítja szembe; egymásután vonja szolgálatába a szenvedélyeket, a csodálkozást, a vágyat, a reménységet, az örömet, a fájdalmat, s ha kell, a félelmet is. S valamint lelke különböző állapotai, — épen

úgy olvasóinak valamennyi szenvedélye számára külön-külön nyelve van. És a szavak nála nem csupán írásjelek, melyek a figyelmet lekötik, hanem egyszersmind erőteljesen csengő hangok, melyek a szív minden húrját rezgésbe hozzák.

IV.

A Pascal eszméi a vallásról; s mit kell tartanunk az ő megvetéséről a bölcsészet iránt. — A »Különböző Gondolatok.«

Ez ítélet alkalmazható főként Pascal Gondolataira a hitről és Gondolataira a keresztyén morálról, melyek útján jut amazokhoz. Műveinek ez a legeredetibb része: A *Vidéki Levelekben* Pascal csak Port-Royal érdekében ír; a hitre vonatkozó Gondolatokban önmagáért szól, s oly dolgokról, a melyek legközvetlenebbül érdeklik. Ezekbe egész lelkét beleöntötte, úgy szólván, leplezetlenül föltárta, a test és vér háborgása érezhető bennök; föltüntetik azt a hosszú vivódást, melynek folyamán a jövő élet reményeit, egész az azokat megvalósító halál utáni esengésig, oly gyakran zavarja meg a természet fölindulása s az elme nyugtalanságai.

Pascal nem az egyház tudósa, kinek kötelessége a hagyomány nyomán öröklött hitet másokba átplántálni, az igehirdetés útján, vagy védni azt a hittudomány fegyverével, valamely tényleges vallás nevében és segítségével.

Ellenkezőleg, a legfüggetlenebb, a legténylegesebb szellem; Descartes követője a tekintély megvetésében; nagy géométer, a Baco iskolájából való természettudós, ki azt tűzte maga elé, hogy a vallás igazsága felől, saját értelme útján győzze meg önmagát.

Nála semmi sincs a véletlenre bízva; a kijelentés bizonyítékául nincs semmi elfogadva, a mi nem kétségbe vonhatatlan, mint a hogy Descartes is kívánja az észvalás terén. Pascal soha sem bizakodik el; érveléseiben nem túloz, magyarázatait nem erőszakolja, nem elégszik meg azzal, hogy félig lásson, mint gyakran megesik a hittudoron, a kit a hivatásában való túlbuzgalom, a hivatalos szellem s a papi ruha kevésbbé válókatóvá tesz az érvek és bizonyítékok ereje, s minősége tekintetében.

Pascal, bármily nyugtalanul várja, hogy tisztába jöjjön e nagyfontosságú igazságok felől, bár ég attól a szomjtól, melyet a tudósok emlegetnek, soha sem tesz egyetlen lépést sem előre, míg jól meg nem vetette lábát azon az alapon, a melyet elhagyandó. Szemei előtt áll mégis az az isteni forrás, mely felé az enyhület szomja vonja; látja azt hite által, melytől szárnyakat kölcsönözhetne, hogy oda röpködhessen egyszerre, fájdalommalán-golását megoltani. De inkább szereti elodázni a célhoz jutás pillanatát, mintsem elmellőzni az igaz utat. Különben is, ha maga mögött hagyná, mellőzve vagy megcsalva, a főséges ész, mi állaná útját annak, hogy idő előtt megszerzett nyugalomban ez meg ne háborítsa?

Nem csak oly elméleti nézetet keres ő, melyben csupán szellemességének jó hírét mentse meg; sem valamely fölfedezést, a természeti tünemények világában, melyet egy vetélytárs alaposabb tudománya megczáfol.

Annak a tudása érdekli őt: mi ő, mi a célja, minő életirányt kövessen, miként ítéljen az erény és bűn, az egészség és betegség felől; oly fogadás ez, mint ő maga mondá, melyen az élet függ s melyben az élet és halál közti különbség követeli, hogy a szerencse minden esélyét a maga részére hódítsa.

Az ember tehát alig szerezhethet a megnyugvásra elegendő bizonyosságot; a bukás sokkal nagyobb veszélylyel jár, hogy sem törekeny pálczára támaszkodhatnék az ember. Ő maga is egy oly ellenmondó szigorával mérlegeli a bizonyítékokat, kinek a tagadás állana érdekében. Mit mondok? Ellenfelei között ő a legszigorúbb és leggyakorlottabb, s e kérlelhetetlen vitában, melyet önmaga ellen folytat, értelmének ellenvetéseit viszont értelmével távolítja el és czáfolja meg. Semmi rajongás, semmi heveskedés; csöndes meggyőződés, mely tárgyához tapad, mert fél, hogy ki talál siklani kezei közül; nem szokás-hit, hanem olyan, melyet naponként, új ellenvetésekkel szemben, védni kell, kitéve az elvesztés esélyének, ha az ellenvetés győztes marad; úgy szólván, kierőszakolt s görcsös hit. Pascal úgy ragaszkodik bizonyítékaihoz mint a hajótörött a mentő deszkaszálhoz; de mint a hajótörött, bár teljes erejével azon csüng, még sem képes menekülni az elmerülés szörnyü gondolatától, épen így, még ott is, hol Pascal legerősebben bizik bizonyítékainak erejében, olvassák el csak önök, e főséges gyötrelem iránt fogékony szívvel is látni fogják, hogy még meggyőzésében is ott lappang a kétely titkos félelme, a halál lehetőségének gondolata.

Egyetlen irodalom sem képes, az érvelés hatályosságát tekintve, a Pascal imádságaihoz hasonlót fölmutatni

s főleg azokhoz, melyekben arra kéri istent, hogy fordítsa lelke javára a betegséget.

Az ember azt gondolná, hogy az imádságban bizonyos odaadásnak, bizonyos hévnek, oly bizalomnak kell nyilatkoznia, mely nem mérlegeli indokai súlyát s az imádkozónak nincs többé arra szüksége, hogy fürkészsze, ha vajjon létezik-é, s mily tulajdonságokkal bír az a Lény, kihez imádkozik. A Pascal imádsága nem ilyen. Szenvedélyes érvelés, melyben a halandó ember az istennel vitatkozik. A legteljesebb alázat mélyéből oly ellentállhatatlanul egybefűzi ügyét az isten jóságával, hogy az isteni Gondviselés végzéseit, magára nézve, kétségbevonhatatlanná teszi; s ha szabad ily profán kifejezést használnom, istent annyira foglyául ejti tulajdonságainak, mint a hogy egy ítélő bírót le lehet lánczolni feladatának kötelességeivel s felelősségével. És még sem volt soha emberi imádság, mely felől bizonyosabb lett volna, hogy isten trónjához feljut. Pedig sem a zoltár-író lelkesedése, sem az asketák fölszigázott képzelete az, a mi által ez imádság oly magasra szárnyal; hanem az egymásból folyó érvelések, melyek oly renddel követik egymást, mint egy rejtelmes létra fokai. Érezzük, hogy a Pascal lépései alatt egyetlen egy sem hiányzik azok közül. E logika oly erős, hogy ellenállhatatlanul az imádkozó helyzetébe kényszerít minket; a dicső író háttérbe szorúl a meggyőződéstől áthatott keresztyén előtt, s ha vonakodunk követni őt, titkos nyughatatlanság lep meg. Avagy ki tarthatná saját értelmét erősebbnek, mint a minő az az értelem, melyet Pascal feláldozott a hitnek?

Ez oly erőteljes értelem, a megfoghatatlannal való folytonos tusakodása folytán, megzavarodott-e végül?

Igaz-e hogy e rugó, a túlfeszítés következtében, végre elpattant? Állították ezt s el is lehet hinni. a nélkül hogy az által az ő nagy emléke iránti tiszteletet megsértenők. Ha Pascal örült volt. örültsége abban állhatott, hogy meggyűlölte saját értelmét. Hisz oly kegyetlenül diadalmaskodik a mások értelmének ellentmondásai fölött! Lám, mily megvetéssel nyilatkozik a Descartes-éról, a mely szerinte — abban tévedett, hogy oly dolgokon csüngött, a melyek *egy órai fáradságra sem méltók!* Sőt Descartes-ot egyenesen vád alá fogja: »Nem tudok Descartes-nak megbocsátni, mondja; szeretne volna mellőzni az istent egész philosophiájában; de nem kerülhette ki, hogy ne adasson vele egy fricskát a világnak, hogy mozgásba hozza; az istennek ezután nem is maradt több tenni valója.« Vajjon, e kemény szavakban nem nyilatkozik-e több, mint csupán a hívő méltatlankodása az emberi önteltség fölött? Nem inkább az a miatti keserűség-e, hogy Descartes békességre tudott jutni, kizárólag az értelem segítségével, mely Pascalnak csak gyötrelmére vált s képes volt nyugodtan s boldogul élni, közönyös maradván azon igazságok iránt, melyeken Pascal, egészen a kétségbeesésig, csüngött? E kigúnyolása Descartes-nak, a miatt hogy istennel nem tétet egyebet, mint hogy a világot mozgásba hozza, az igazságtalansággal határos.

De mit? Jobb lett volna-e, hogy Pascal alkudozzék, s kibékítse a vallást és a philosophiát? Jobb példát adott volna-e ezzel az emberi szellemnek s a francia irodalomnak? Bossuet és Fenelon, a francia theologia e két dicsősége, azt mondják, bölcsészek voltak; Leibnitz, az ujkori philosophia egyik első rangú bajnoka, keresztyén

volt. Igaz; esakhogy ama két hittudósnak, a philosophia csak mellékes tudomány volt s a mi Leibnitzot illeti, bizonyos-e hogy ő is nem csak olyan-fajta keresztyén volt, mint Descartes, inkább tiszteletből, mint hitből? Bossuet és Fenelon a vallás által sokkal inkább érdekelve voltak, hogy sem a philosophiai szemlélődéseket azon határig üzték volna, hol azok — állítólag — mindent megfejtenek s választást engednek nekünk saját igazságaik és a vallás igazságai között. Leibnitz pedig sokkal inkább a philosophia híve volt, hogy sem eljuthatott volna a hittudományban azon pontig, hol az feleslegessé teszi, hogy ne mondjam bünösöknek ítéli az észvallás szemlélődéseit. Sem Bossuet, sem Fenelon, sem Leibnitz nem gondoltak arra, hogy a philosophiát a hittel kibékítsék; de míg a két előbbi szerint a philosophia oly magas rendű elvek sorozata, melyek nem mellőzhetők, bár azokból a hit igazolására semmi érvet sem lehet meríteni; az utóbbinak a hit alig egyéb, mint tiszteletre méltó hagyomány, a melyben hinni eszélyes dolog, de a mely a philosophia észszerű bizonyítékainak erejéhez semmivel sem járul. Valódi összhang nem is lehet két oly tudomány között, melyek közül az egyik, a legvégső határokig van már vive, míg a másiknak még elemei sincsenek túlhaladva, s csodálkozom hogy a vallás és a philosophia komoly kibékülését vélték látni Bossuet-ban, csak azért, mert egészen a vallásnak szentelt életéből néhány perczet a philosophiára fordított; és Leibnitzban azért, mert hosszú tudományos életének néhány óráját a vallásnak szentelé!

Különben is e nagy emberek egyike sem tűzte ki kizárólagos feladatául hite megállapítását, egyiknek sem

kelle választania a hitetlenség és a hit, a halál és az élet közt. Műveikben sehol se látom nyomát annak a képtelenségnek, mely azt tanusítaná, hogy meg kelle tenniök e súlyos választást; de láttam kezdettől fogva végig azt, hogy közülök kettőt keresztyén hite, a harmadikat philosophi meggyőződése teljesen boldogítja. Előbb a nevelés később a hivatás, a hírnév s a megszokás irányozza őket; nincs szükségük arra, hogy vallásukat ők alkossák meg, csupán hirdetik. Vagy gondolt-e Bossuet valaha arra, hogy a philosophiából merített valamely bizonyítékkal támogassa hitét? Vagy Leibnitz arra, hogy a hit érveivel támogassa philosophiai meggyőződését? Egészen másként áll a dolog Pascallal, ki nem volt sem hittudós, sem philosoph. Benne a hitet, sem az életpálya nem erősítette, sem a vitatkozás nem táplálta, sem végre az nem növelte ragaszkodását hozzá, hogy valamely bölcsészeti rendszer feltalálója, vagy követője lett volna. Ő nem akart egyebet, mint hinné és szelleme magányában és élete rejtekén tisztába jöni rendeltetése titkával. Lehet-e csodálni, hogy miután e titok magyarázatát az igazságok két különböző körében kereste, melyek közül az egyik alig nyújt több bizonyosságot mint a közönséges ösztön, míg a másik mindent megfejt, az utóbbihoz ragaszkodott? Lehet-e csodálni, hogy miután a hitet választotta, megvetette a philosophiát, ha nem is egyébért, de mert megcsalta a hitért való esengését, holott egész életének feladata az volt, hogy ezt kielégítse?

»A philosophia érvei, mondja Nicole, nem tűrik hogy bizonyos szellemek szükségéi szerint idomíttassanak s nem hagyhatók figyelmen kívül.« Kétlem, hogy kiválóbb szellemektől tanulta volna ezt, s azokat kiket

a philosophia érvei kielégitének, annyira becsülte volna, mint azokat, kik elsőséget adnak a vallás bizonyítékainak. A mi azon elmés embereket illeti, kik ezekből bizonyos keveréket csinálnak, hitüket a bizonyítékok e két különböző fajtájának összeelegyítéséből alkotván meg, abban az időben ilyesmire még nem is gondolt senki s az ilyenben nem is láttak volna egyebet, mint oly közepszerű emberek kísérletét, a kik ép oly képtelenek philosophok, mint keresztyének lenni. Mit tehetett volna e szerint Pascal, lángelméjéhez méltóbbat, mint a mit tett? Miután nem lehetett Bossuet, mert neki még keresnie kellett volna azt, a mit Bossuet-nek csak megtartania kellett; sem Leibnitz, mért arról győződött meg, hogy a philosophia legfőbb kérdések megfejtésére képtelen; sem oly köznapi szellem, mely egy bizonyos philosophia s egy bizonyos hit keverékéből bágyadt és ernyedte világnézetet alkot magának: Pascal nem tehetett jobbat, mint hogy Pascal maradjon

E lángelme hasonlíthatatlan felsősége épen abban áll, hogy mindjárt kezdetben fölismervén a philosophia korlátozottságát s egészen a vallásnak szentelvén magát, csak azon pihenattól kezdve becsülte az észet, midőn belátta hogy a hitért föl kell azt áldoznia. Erőfeszítéseinek hevessége, tusakodásai, kételyei, melyek kimerítik a nélkül hogy legyőznék, mert tudja hogy kitűzött tárgyára nézve, a valláson kívül, nincs egyéb mint tehetetlenség és kétségbe esés, s hogy hinni kell, vagy meghalni; vállalkozásának épen e merészsége, mely kutatni készíti, ha vajjon az a tizenhét század óta folyó harez a hit és tudás között, nem abból származik-e, hogy az ész nem emelkedett elég magasra s a hit nem volt eléggé észszerű:

képzeltet-e ennél nemesebb felhasználása az emberi tehetségeknek? Szébb lett volna-e ha Pascal e kérdések elől kitér, vagy saját értelme által elvakítva, fölébe helyezi azt annak a rejtélynek, melynek megoldását általa kísérti meg? Látni e felséges elmét, mely önerején s nagysága által, látkörének határáig eljut, kevésbbé tetszik-e önöknek, mint egy élelmes ember talá-lékonysága, ki a philosophiát s a vallást egyforma adagokban összckeveri, nehogy gyanussá tegye magát, s e keveréssel magának itt a földön kellemes életet biztosít? Hol van az a philosoph a ki csupán saját értelmének fénye által, énjének természete felől eléggé fölvilágosultnak tarthatná magát arra, hogy csodálkozzék Pascalon, a miért az ő értelmének elégtelenségét érzi, s arra használja azt föl, hogy higgyen egy a magasból jövő világosságban, mely a legeggyűbb szellemek előtt is föltárja azt, a mi a legmagasabb elmék tudásvágya előtt rejtve marad? Hol van az az ember, a ki ártatlanságát a köz erkölcstan igazságai által eléggé biztosítottnak tartja arra, hogy ócsárolhassa Pascalt, a miért a vallásban keresi azt a törvényt, mely mellett az erkölcstan nem egyéb mint gyarlóságainkkal való kialkuvás és egyezkedés? Lehet-e magasabb rendű szellemi vállalkozás, lángelméhez méltóbb feladat, mint a test megtagadása, a szenvedélyek megöklése által már itt a földön előlegezni a tiszta ész amaz életét, mely nekünk csak a halál utánra van ígérve? Többet érne-e ennél az anyag valamely törvényének fölfedezése, vagy az isten léte felől valamely metaphysikai új bizonyíték föltalálása, mely újabb bizonyítékra nem is szorúl?

Szeretném ha érző szívvel ítélnének egy oly ember

fölött, ki önkényt átadta magát a szenvedélyeknek, s a ki Krisztus példáját követve, halála által igyekezett közülünk némelyeket megváltani. Az élelmes emberek inkább egyetértenek Descartes-tal, a ki azt írja, hogy »a jelenkező fehér hajszálak arra intik, hogy ne tanuljon többé a physikából egyebet, mint azt, hogy miként lehet azokat késleltetni.« És ismét: »Egészségére soha sem fordított annyi gondot, mint most.« Tovább: »Az orvostanból kivonatot készít, melyet — a mint reméli — arra használhat, hogy a természettől némi időhaladékat nyerjen.« Ellenben azok, a kik szenvednek, s ez a nagy többség, a kiknek kevés jutott osztályrészül az élet javaiból, azok, a kikért jött főként a Krisztus, inkább fogják Pascalt szeretni, midőn ama fönséges imádságban, melyet már említettem, így szól: »Semmit sem találok, Uram, magamban, a mi előtted kedves lehetne; nem látok semmit, csupán szenvedéscimot, melyek némileg hasonlítanak a tiédhez. Engedd, Uram, hogy ha sorsom hasonlít annyiban a tiédhez, a mennyiben szenved büneimért, engedd, hogy lelkem is legyen hasonló tiédhez, s szenvedjen az is ugyanazon bünökért.« Az a ki istentől magának betegséget kért, s a ki mint az önfeláldozó orvos, hogy jobban tanulmányozhassa, magába ojtja a pestist, épen úgy mintegy magába ojtá az emberi gyötrelmeket mind, hogy azokat jobban megismerhesse, az emberek nagy többsége előtt mindig kedveltebb lesz, mint az az élelmes ember, ki csak arra gondol, hogy jó egészségben éljen s a végzetes határidőt eltávolítsa magáról. Az elsőnek száz barátja lesz, a míg a másodiknak egy; mert azzal az egygyel szemben, ki az egészséges és hosszú élet rendszerét gyakorolhatja magán, százan vannak, kik

bűneik bocsánataért nem mutathatnak föl istennek egyebet, mint orvosolhatatlan szenvedéseik érdemét.

Ez az oka, hogy a Pascal *Gondolatai* mindig sokkal több kézen fordultak meg, mint a Descartes művei. A dicsőség azt kereste föl, a ki kerülte. Igen, mert a Pascal kételye ott lappang a nemesebb lelkek mélyén, melyek bölsebbek hogysesem az észet csupán arra használnák, hogy boldogul éljenek, melyek magokon viselvén az isteni származás bélyegét, nem tudnak megelégedni a földi boldogsággal. Eme választott lelkek, valamint a szenvedő sokaság számára, ő az a Decius, ki belevetette magát a mélységbe, hadd lássa mi van a földi boldogságon s szenvedéseken túl. Homlokán viseli azt a bánatot, melyről a keresztyén philosophia az eset emlékére ismer, s mely örömeinknek közelebb nyomában van, mint az árny a testnek. Ő beszélt hazánkban először a búskomorság nyelvén, ama nemes szenvedélylyel, melylyel a keresztyén vallás gazdagítá az emberi kedélyt, mely elfordulás némileg a föld örömeitől és gyönyöreitől s csöndes előkészület a kikerülhetetlen elválásra.

Pascal önkénytelenül is a Corneille hőseit juttatja eszembe. A kötelességnek ő is feláldozá az életét; ő is olyan ember mint a minőnek lennie kell, az a hős, kinek eszményképét a nagy Corneille fölmutatá. De a legnagyobbat, a mit a költő képzelme megalkotni képes vala, egyedül Pascal szárnyalta túl, érzékfeletti természetének főséges küzdelme által, mely a testtel való benső egybeköttetése idejében is távol akarja magát attól tartani, s bár azzal együtt él, óvakodik az érintkezéstől. Pascal nem elégszik meg azzal, hogy kerüli az embereket, hogy megóvja magát mindazon bünöktől, melyek a

velök való érintkezésből szülemenek; önmagától is futni akar s elszakítani magát saját testétől, hogy meneküljön azoktól a gyarlóságoktól, melyek mint teremtményhez, hozzá vannak tapadva. Pascal egy-egy pillanatra Polyeucte. A fenkölt vértanú maga megüresítésére ismerék abban az emberben, ki barátainak azt a tanácsot adja, hogy ne ragaszkodjanak ahoz, a ki többé nem a magáé, s a ki nem adhatja nekik azt, a mi többé nem az övé. Nemes példa, egy ily világban, hol annyi élelmes ember van, kiknek nincs semmijök s mégis azt kívánják másoktól, hogy szeressék őket, hogy annál többen legyenek kéznél, kiket saját javukra fölhasználhassanak! Pascal sokkal becsületesebb ember, hogysen igénybe vegye azokat, kiket többé nem szerethetne; sokkal alázatosabb, hogysen érdemetlenül szerettetni engedné magát.

S most kérdem, dicsérettel szólni a szellem azon mélységéről, mely *Gondolataiban* nyilatkozik, nem egyértelmű-e az ő dicséretével, melyet szíve visszaútasított volna? A vallás kérdéseiben tovább látott mint Bossuet, a ki az ő nyomába lépett s még is oly nagy ember. Bossuetnak minden támadása a protestansok ellen van intézve; mind csak oly másodrangu kérdésekre vonatkozó eltérésekről van azokban szó, melyek nem érintik sem a kijelentést, sem a Jézus Krisztus istenségét. A Pascal polemiája a hitetleneket támadja meg s e prófétai lángszellem hadat izen már a tizennyolczadik század szellemének, a Bossuet feje fölött, ki alig tudja fölismerni azt a *libertinusok* leplezett vakmerőségében. Ha a *Gondolatok* közül azokat vizsgálom, melyek a társadalmat, a kormány-formákat, az igazságszolgáltatást, a hatalmasokat érintik, Pascal messzebbre pillant, mint Descartes, kinek

politikája a létezőhöz való alkalmazkodásban áll; megszzebbre mint Bossuet, ki az alaptörvények által mérsékelte feltétlen egyeduralmi rendszernél nem látott tovább. A tizenhatodik század közepe előtt már előre látja s jelzi a tizennyolczadik század végének nagy átalakulásait. És végre, bús-komoly Gondolatai mindenikében, melyeknek némelyike szeszélyesnek látszó, de egyike sem közönyös, fölismerem a jelenkor kételyét, nem a középszerű elmék ama kételyét, mely nem egyéb mint a gondolkozás és cselekvés tehetetlensége, hanem azt, mely a legemelkedettebb szellemek s legerősebb jellemek mélyén jelentkezik, olyan két század elmultával is, melyek annyi nagyság s annyi bukás tanúi valának!

V.

A Vidéki Levelek. A franczia nyelv tökélye a Pascal irataiban.

A *Gondolatoktól* a *Vidéki Levelekhez* fordulva az ember némi könnyebbülést érez, részben önmagára nézve, mert megmenekszik azoktól a fájdalmas elmélkedésektől, melyekbe a *Gondolatok* sodorták, részben Pascalra nézve, mert a *Vidéki Levelekben*, úgy látszik, némi megnyugvást merít saját értelméből, mely a *Gondolatokban* annyira gyötri. A *Vidéki Levelek*, valóban, korábbi keltűek is mint a *Gondolatok*. A *Vidéki Levelek* mintegy időtöltésül szolgáltak e nagy férfinak, mielőtt saját énjével szemben találta volna magát, szétszakítva minden egybeköttetést a külvilággal, egyedül, martalékaúl egy-

felől a hit szükségének s másfelől, az értelem segítése nélkül, a hit lehetetlenségének. Igaz, kiérzik belőlük egy oly szellem komolysága, melyet az erkölcsi igazságok mindig mélyen érdekeltek, s melyet a folyamatba indult belső átalakulás első heve a hit védelmére indít, még mielőtt annak mélyébe pillantott volna. De legalább az a szellem még akkor, úgy látszik, önmagával elégedett volt; könnyedség a dolgozásban, az álnevűség daczára is hozzá elható dicsőség első hizelgése, némi maradványa a világias gondolkozásnak, mely port-royali magányába is elkísérte őt, a vitatkozások élénksége, az a vágy, hogy győztes maradjon, a titkos öröm a fölött, hogy a józan ítéletű s legkiválóbb emberek az ő pártján vannak, mind ez, a mi még a legtökéletesebb embereknek is ártatlan és szabados gyönyörűl szolgál, oly kédély-hangúlatban tartja őt, mely a *Gondolatok* lázas hevéhez mérve, boldogságnak mondható. Úgy látszik, hogy a *Vidéki Levelekben* inkább kedvét leli, s a *Gondolatokban* mentől szembetűnőbbek a heves erőfeszítések, a meghíúsult lángolások, a védekezések s támadások, annál kellemesebben meglepő látni, hogy ugyan az az ember mily kedvtelve ostorozza a nevetességéseket, mily játszi gúnyt űz a sophismákkal, s összehasonlítva ellenfeleinek bágyadtságával, mily nemes örömet találja abban az ártatlanságban, melyet a *Gondolatok* romlottásának s gögnek bélyegeznek.

Egy kézirati levélben, melyet Pascal sógorához, Perier úrhoz intézett, e jellemző sorok olvashatók: »Escobarnak s Mascarenhas Busenbaum sat. casuistáknak olyan morális theologiájuk van, melyben a világ legjobb dolgait ígérik nekünk . . . Nagy kár nekem s barátaink-

nak, hogy egy nap csak huszonnégy órából áll.* Pascal írta-e e levelet, mely az eredetiből van másolva, de szerzője nincs megnevezve? Állítják. Miért, mert a vitatkozásnak ez a heve, az a fölötti öröm, hogy ellenfelei önmagukat czáfolják meg, a könnyű győzelem ez előérzete, a *Gondolatok* folytonos bús-komolyságának, minden játszásig nélküli gúnyorának előzményeül s mintegy időhaladékául tekinthető.

Pascal birt az emberi szellemnek minden képességeivel s átélte annak különféle állapotait. Miután, saját értelmének erejével, a természettani és matematikai tudományok titkaita behatolt, hozzá kezdett az erkölcsstan tanulmányozásához, ugyanazon értelmével, támogatva érző tehetsége által. Egyesítve aztán mind e tehetségeit, értelmének vezetése alatt, világos pillantást akar vetni a hitbe s tisztába jönni a felől vajjon a hit, a helyett, hogy az értelem megtagadása volna, nem inkább annak legmagasabb rendű érvényítése s tökélyre jutása-e. Abban a körben, melyet gondolataival beszárnyal, felölelve mindazt, a mi az embert érdeklő, nem talál senkire, a kinek ne juttatna valamit, s a ki ne lenne vele, bizonyos mértékig, összhangzó. De a *Vidéki Levelek* nem hatolnak oly mélyre, mint a *Gondolatok*; nem merülnek eszmélkedésbe s ábrándozásokba; ahoz vannak intézve, a mi bennünk, úgy szólván, mindig kéznél van, a közönséges

* E levelet Cousin idézi *A francia akadémiahoz intézett Jelentésében*. Azon kifogásokról van benne szó, melyeket a párisi papok emeltek a Jesuiták erkölcsstana ellen. Cousin úgy véli, hogy szerzője Pascal. S e föltevésben nincs is semmi valószínűtlenség.

józanészhez, a mindennapi lelkiismerethez, a nevetséges amaz érzékéhez, mely szüntelenül keresi, mivel foglalkozzék.

Perierné *Emlékiratai a Vidéki Levelek* keletkezését így adják elő: A jezsuiták erkölestánát Pascal megtámadta 1656-ban s a következő alkalom indította erre. Port-Royal des Champs-ba rándult, hogy néhány napot töltsön ott. A Sorbonne-ban akkor az Arnauld kárhóztatásán dolgoztak ki szintén a Port-Royal tagja volt. Mikor ezek az urak sürgették, hogy védelmezze magát s azt kérdezték tőle: Szó nélkül tűri-e, mint egy gyermek, hogy elítéljék? — választ írt, s felolvastván azt az urak előtt, azok a legesekélyebb helyesléssel sem kísérték. Arnauld, ki nem szerette, ha dicsérik, azt mondta nekik: Látom, hogy ez íratot rossznak találjátok s elhiszem, hogy igazatok van. Később így szólt Pascalhoz: Önt e kérdés érdekli, tennie kellene valamit. Pascal megírta az első levelet s felolvasta előttök; Arnauld így kiáltott föl: Pompás, ez tetszeni fog; ki kell nyomatni. Kinyomatták. Tudva van, mily hatást tett; folytatta.*

Mily tanulságos elbeszélés! Ez őszinte szerzetesek, kiknek barátjuk műve nem tetszik; az író, ki ezt észreveszi s ezért megdicséri őket; Pascal, a kit fölkérnek, hogy tegye meg azt, a mi Arnauldnak nem sikerült, s a ki engedékenységből és szolgálatkészségből vállalkozik rá; a nagy siker, melyet oly nemes indokok idéznek elő: lehet-e ennél megatöbb példa és tanulságosabb oktatás? Arnauldnak e szavai Pascalhoz: »Önt e kérdés érdekli« világot vetnek e nemes élet egyik korszakára

* Cousin Rapport-ja, Appendix nro. 5, 400-ik l.

s megismertetik velünk a Pascal szellemének irányzatát, azon időben, midőn Arnauld azokat hozzá intézte. Ez volt az első irány, melyet követett s az utolsó, melyhez mindvégig hű maradt. Hitét kereste, miután a természeti világ törvényeit fürkészte; kereste az embert; érdekelte az élet és halál; az utolsó pillanat is keresésében találja. Arnauld egy erkölcsi problémát tűzött elébe, hogy fejtse meg, hogy fürkészsze ki az elméletek indokait: ő munkához kezdett s a miként Perierne mondja: »Tudva van, mily hatást tett!«

Egyébiránt Pascal, mikor a jezsuiták erkölcsanát megtámadta, tudtán kívül atyjának egy fenyegető jóslatát valósította. A légüres térről írt értekezéseit a montferrandi jezsuiták igyekeztek megczáfolni s azzal vádolták, hogy az olasz fölfedezéseket magának tulajdonítja. Felelni akart nekik. Egyikök, Noël atya, kérte hogy ne fáraszsza magát, főleg mert egészsége nagyon gyöngye; egy párbeszéd, a mint mondá, el fogja enyésztetni a fönnforgó nehézségeket. Ennek daczára ő maga bocsátott közre egy értekezést, melyben Pascalt sértőleg támadta meg. Pascal, az apa, e miatt egy levélben élénk szemrehányásokat tett a jezsuitának, s e levelében, mint a *Vidéki levelek* majdani szerzőjének atyja, azt írta: »*Ön kitette magát annak, hogy gyalázkodásait egy oknélkül megtámadott fiatal ember, oly módon utasítsa vissza, hogy örökre megbánhatja.*«* Pascalnak, épen ugy mint az Arnauldoknak, a jezsuiták elleni harc családi hagyomány volt.

Mi teszi a Pascal *Vidéki Leveleit* maradandókká?

* Histoire de Port-Royal, par M. Saint-Beuve.

A vita tárgya maga kevésbé érdekel, különben is a vita-iratok közös sorsa, hogy személyeskedő részük felette hamar feledésbe vész. Mit érdekel minket ma már ama kazuisták gyáva hizelgéseinek a története, kik arra a mesterségre tanítanak, hogy miként kell kormányozni e világ hatalmasait, mint a hogy az inasok kormányozzák uraikat, társúl szegődvén titkos bűneikhez? Az idézések ez egész tábora, ez az egész theologia, a mily könnyen érthető volt az Arnauld elítéltetésének korában, mert akkor az emberek érdeklődtek irántok, épen oly érthetetlen ma, mert senkit sem érdekelnek; azok a győzelmek, melyek által egyes tantételeket gyűlöletesekké tesznek s miattok egész testületet vonnak felelősségre: lehet-e azoknál ránk nézve valami idegenszerűbb s minket kevésbé érdeklő? Mi az oka hát annak, hogy a *Vidéki Levelek* iránt oly melegen érdeklődünk, s mit találunk bennök, a mi ízlésünkre való? A módszer, mely olyan mint egy általános és örökérvényű alap-igazság, mely életet ad minden műnek; a föltalálás; a vitában előforduló általános igazságok tökélyes kifejezése: s végre az írásmódor, mely által a maradandó irodalmi termékek e három fő jellemvonása nyilvánul.

A mi a módszert illeti, mely a szavaknak a tárgyhoz arányosításában, a részeknek legtermészetesebb rendben való elhelyezésében, csak is az oda illő részletek fölvételében, mindeniknek saját helyén való fölhasználásában, egy szóval a műnek az olvasó általi elsajátíthatóságában áll, e részben egyetlen irodalmi termék sem szárnyalja túl a *Vidéki Leveleket*. Sőt a mi több, ha a módszert a Descartes értelmében fogjuk föl, hol található annak szebb alkalmazását, az igazság keresésének

azt a művészetét, melynek törvényeit Descartes fölfejtette? Egyetlen oly bizonyíték sincs benne elfogadva, mely ne volna kétségbevonhatatlan, s melynek igazságát az értelem útján belátni ne lehetne.

A tények kétség alá vonhatók; a legigazabb szellem, ha bizonyos irány híve, kikerülheti-e a tények kérdésében a tévedést? De a következtetések kétségbe vonhatatlanok; ez az a mértani szigor, melyet Descartes *Módszerében*, Pascal *A Meggyőzés mesterségében* követel. A *Vidéki Levelek* módszere valószínűséget kölcsönöz egész tartalmuknak; érezzük, hogy azon a részen kell lenni az igazságnak, a hol legjobb fegyverek vannak, s föl sem teszszük, hogy oly szellem, mely ily tiszta eszközöket használ, ne az igazság érdekében használná azokat.

Bármily nagy azonban a szerkezet érdeme a *Vidéki Levelekben*, úgy tetszik nekem, bámúlatra legmértöbb részök a föltalálás. Arányosítani, elsajátíttatni, ez az értelem dolga. Erre elég az erőteljes szellem s a mások által adott példa is sokat segíthet e tekintetben. De föltalálni, ez a lángelme műve. Az a mit a végett gondol ki, hogy tárgyát tetszetőssé tegye, hogy komolynak maradva is vidám legyen s tudós a nélkül, hogy tudománya fárasztóvá válnék; az a mit a föltalálásban kifejt, hogy onnan vonja le az igazságot, a honnan az ember legkevésbé várná, s hogy a hatást annál biztosabbá tegye, visszaidézi a Pláton dialogjainak minden kellemét, melyekkel méltán állították párhúzámba a *Vidéki Leveleket*.

Annak a jó jezsuita atyának képzelt alakja, ki

a *Vidéki Levelek* közt nyolczban* a Pascal életének oly mulattató czéltáblául szolgál, a komikum legfinomabb alkotása. A komikum alatt értem a megfigyelésből a nevetséges levonásának a mesterségét, nem pedig bizonyos váratlan ellentétek föltüntetését, mely csak a meglepetés múló gyönyörét nyújtja. Ha igaz, hogy Pascal a Platon Gorgiasából merítette az eszmét: az utánzás mennyivel eredetibb, mint a minta! A jó jezsuita atya, ki társaságát, tudtán kívül, elárúlja, ki egy hamis erkölcostant jó-hiszemüleg vall, mindig sokkal élethivebb marad, mint Gorgias, ki a végén is, ál-rethorikájának nem bolondja.

Mit akart a *Vidéki Levelek* írója? Megtámadni a jezsuiták erkölcostanát, saját tanai által becsteleníteni meg a társaságot. Más, például Arnauld, a kárhozatos tételeket rendszeresen czáfolta volna meg: de bármily ügyességet fejt vala is ki ebben, a vád formája egyhangú, s maga az igazság is, egy törvényszéki beszéd mezében, gyanússá vált volna. Pascal párbeszédet gondol ki** egy jezsuita s egy oly egyén közt, ki az egyházi naptár dolgában akadékoskodik s a társulat bizonyos elveiről felvilágosítást kér.

A jezsuita, egy tekintélyes casuista, alapjában véve jó ember, de társaságának szellemétől s erkölcsi elveitől annyira át van hatva, hogy magára vállalja a felelősséget mindazért a mit a másik kifogásol s nagy bőséggel mindent kifecseg, a mit amaz, a mint színleli, nem tud. A párbeszéd élénksége, két oly ember által folytatva,

* A negyediktől a tizenegyedikig bezárólag. (Az eredeti csak hatnak számítja, valószínűleg tévedésből). *Ford.*

** Az ötödik levélen kezdve. A párbeszéd a tizedikkel végződik.

kik közül az egyik a másikkal játékot űz, az akadémikuskodó ember kópésága s a szerzetes együgyűsége, a fordulatok meglepő volta, végtelen változatossággal, ez öt levelet, e mulatságos mesével, olyanná teszi, mint egy kis színműnek megannyi felvonásait, melyek az érdeket egy pillanatig sem engedik lankadni.

Az első tárgy, mely felől a kérdést tevő az atyától felvilágosítást kér, a bűjt, melyet — a mint mondja — nehezen tud eltűrni. A páter inti, hogy vegyen erőt magán. A beszélgető folytatva panaszait, a páter, némi meggondolás után, azt kérdi tőle, nem esik-e nehezőre vacsora nélkül aludni el? »De igen«, mondja emez. — »Nagyon örülök rajta, mond az atya; menj, nem vagy köteles bűjtölni.« És könyvtárához vezeti s elolvastatja vele Escobar művéből a fölmentés eseteit.

Igy kezdődik e párbeszéd, melyben a világiak csevegésének kellemé, a vitatkozás alaposága s a vigjátéki jelenetek csipőssége váltják föl egymást. A páter túlbuzgalma még fokozza az általa vallott erkölcstan képtelenségét; vallomásai annyival terhelőbbek társaságára nézve, mert nem annyira oly büntárstól származnak, ki a rosszat tudva cselekszi, mint inkább oly embertől, ki tudtán kívül szegődött egy bűnös elmélet hívévé. A közbeszóló minden alkalmat fölhasznál, hogy ezt kizsákmányolja. Majd a bámulót színleli, oly jól, hogy az atya, fölkiáltásait olybá tekintvén, mint ösztönszerű helyeslésének nyilatkozatait, siet még kiegészíteni kijelentéseit, melyek oly hatást tettek. Majd megütközést színlel, hogy a páter védekezéseit élénkítse; majd bölcseség gyanánt magasztalja egyes maximák gyalázatos engedékenységét, az atyát ez által arra buzdítandó, hogy idézzen töb-

beket is, melyek még tovább mennek. Mánhelyt teszi magát, mintha nem értené, hogy amazt annál határozottabb magyarázatra kényszerítse. Kérdéseinek s megjegyzéseinek nagyobb része a kétértelműség azon jelle-gével bir, mely a színművekben oly tetszetős, midőn a szereplő kifogásolja azt a mit helyeselni s dicséri azt, a mit kifogásolni látszik. Pascal művészete abban áll, hogy mindig kellő mértéket tart; oly vígjátékot ad elő, melynek nincs szüksége színpadra, gépezetre és diszít-ményre, s mégis fölemelkedik a drámai hatás és illuzió azon fokáig, a meddig színpadon kívül lehető.

Némelykor a közbeszóló azon aggályának ad kife-jezést, hogy nézete szerint ily szép erkölcstannak minden kérdésre ki kellene terjednie, s hátrányára szolgál, hogy némely esetekről nem gondoskodott. A páter ezt jó ta-nácsúl veszi s megigéri, hogy nem fog megfélekedni róla. Így például a hatodik levélben, a Jean d'Alba ado-mája után, a jezsuiták ama szolgájáról, ki a törvény-szék előtt az atyák maximáival védi magát, a miért asz-tali edényüket ellopta, a közbeszóló figyelmezteti a pátert, hogy nem elég, ha az emberek csak istennel, lel-kiismeretökkel s a gyóntatóval szemben vannak bizto-sítva, ha nincsenek védve a világi hatósággal szemben is s hozzá teszi: »A ti hatalmatok nagy kiterjedésü; kényszerítétek őket a sacramentom megvonásának terhe alatt, hogy mentsek föl azokat a bűnösöket, kiknek bű-nök igazolható a tantételekkel.« -- »Gondoskodni kell erről, válaszol a páter, ez nem mellőzhető. Javasolni fogom tartományi főnökünknek.«

Máshol az atya, felbuzdítva a közbeszóló ál he-lyeslései által a testületi szellem önteltségével sorolja

elő a társaság által megállapított erkölcsstan nehézségeit s midőn ez e fölött csak csodálkozását fejezi ki: »Hogyan, mond az atya, te egyszerűen csak annyit mondasz, hogy csodálkozol rajta?« És a tréfás modor, melylyel a közbeszóló mentegetődzik, még növeli a páter bizalmaskodását: »Nem magyaráztam ki eléggé magamat, atyám. A dolgot lehetetlennek tartanám, ha, azután a mit a ti atyáitoktól láttam, nem tudnám, hogy ők könnyen megtehetik azt, a mi más embereknek lehetetlen.«

Majd úgy mutatja magát, mintha kíváncsi volna többet tudni meg; ingerli a pátert, ki nem akarná a társaság minden titkát kifecsegni. De hogyan állhatna ellent az ily türelmetlenségnek, mely a társulatra nézve oly megtisztelő? »Miután ennyire kívánod, nem tagadhatom meg tőled.« És a mi még hátra volt, elmondja.

Más alkalommal a közbeszóló szinleli, mintha megütköznék a páter tételeinek túlságaiban: »Látom, így szól, hogy e szerint minden szabad; semmi sincs tiltva.« Az atya erre így felel: »Az egyik szélsőségből mindig a másikba esel; óvd magad ettől.« Ha pedig a bizonyítékok elégtelenségét, vagy kevésbé alaposágát kifogásolja amaz: »Igaztalan vagy, mond a páter; semmit sem állítok, a mit be ne bizonyítnék.« S halomra dönti a kifogásokat, vagyis a társulat elleni főbb vádpontokat. Végül a közbeszóló néha egész komolyan megharagszik. A páter nem kevésbé. Nem sok nógatás kell neki, hogy ez erkölcsstan gyalázatosságaiból becsületkérdést csináljon; és nem veszélyes dolog-e valamely tagjában megsérteni az oly társulatot, mely egy almáért megengedi a gyilkosságot.

Mély emberismeretet tanúsít a Pascal által arra használt fordulatok változatossága, hogy a jezsuita atya fejére zúdítsa a társulatra irányzott legsúlyosabb vádakát. E fordulatok közt egyetlen egy sines, melyre az anyagot nem emberi gyarlóságainkról szerzett tapasztalatai szolgáltatták volna; az egyik a kevélységet érinti, a másik azt a kiírthatatlan erkölcsi érzést, mely a megromlott emberek legnagyobb részében is megvan, vagy azt a nagy romlottságot, mely a legbecsületesebb emberekben is lappang; a harmadik az ember sajátságos szeszélyességét; egyik sem puszta képzelgés. Cseréljük föl a vitakozás tárgyát: s bár más elméletekkel, de ugyanazzal a casuistával találkozunk. Minden pártember, ha őszintén az, magára ismer ebben a jó jezsuita atyában; ha nem magát, ellenfelét a másik pártból fogja látni benne. Sokunknak ez atya, bizony, régi ismerősünk lehet. Szinte sajnáljuk, hogy oda hagyja a küzdőtér, a tizedik *Vidéki Levél* végén, midőn Pascal az addig elleplezett tréfából nyílt támadásba csap át s vádat emelvén az atya ellen azon tétel miatt, mely az isten iránti szeretet alól mentesít, inti, hogy nyissa ki szemeit s hagyjon föl társasága tévelygésével, így fokozván e kis műdarab erkölcsi hatását a komoly befejezéssel.

A tizenegyedik levélen túl megszűnik a mese s Pascal saját személyében lép föl, szemtől szemben intézvéen a társulat ellen oly támadást, mely mindvégig komoly, s melynek heve néha a haragba csap át. Ettől kezdve ismét felsorolja mindazokat a vádakát, melyekkel a tiz első levélben csak játszott s kivetköztetve azokat a nevetségesség színéből, gyűlöletességöket egész meztelenségökben tárja föl s mint keresztyén és moralista

megbotránkozásának ad kifejezést a fölött, a mivel — mint élcelő — előbb tréfát űzött. A tíz első levélben szellemét oly ügy szolgálataira szentelte, melyet nem maga választott; a következőket saját felelősségére írja, s bár továbbra is álnév alá rejtőzik, az egésznek hangulata mindenki előtt rávall. Többé nem az az érdeklődő csak, a kiről Arnauld szólott, hanem az a buzgó remete, kinek szívében s hitében sajognak azok a sebek, melyeket e gyűlöletes maximák az emberi természetén, a józan észén s a valláson ejtettek. Az egész Pascal fölfedi magát ez ellenfeleihez intézett felséges megszólításban: »Láthatatlan kéz által érzitek magatokat sújtva; hiába tesztek kísérletet megtámadni engemet azoknak személyében, kikkel szövetségben vélték engem. Nem félek tőletek sem magamért, sem senkiért. Minden lehető pártfogások rám nézve hasztalan. Én az emberektől nem várok semmit, nem veszek zokon semmit, nem fogadok el semmit. Nincs szükségem, isten kegyelméből, senkinek sem vagyonára, sem pártfogására. És így, atyáim, ellenem minden támadásaitok hiában valók.«

Pascal tovább is e szenvedélyes hangot használja. Ugyanaz az ember, a ki kevéssel az előtt a Gorgiasból tréfát űző Socrates kecsével színlelé a tréfát, egész könnyedséggel csap át a Demosthenes ékesszólásának hatalmas áradatába. Mintha két természete volna, melyek kizárják egymást, a második épen oly teljesen az övé mint az első. A *Philippikák* nem szárnyalják túl a *Vidéki Leveleket* az indokok fölfejtésének, a gyenge oldalak kikutatásának, az ármány megbélyegzésének, az ellenfél zavarba hozásának s összetiprásának a művészetében. Ha Demosthenesnek van is némi előnye a tárgy és

színhely tekintetében, annál inkább bámulom Pascalt, hogy egyszerű levelekben s oly tárgyban, mely érdekét hamar elvesztendő vala, a Demosthenes irányának legkiválóbb szépségeivel versenyezni volt képes. E kiváló ékesen szólás különben is, mind korának, mind az olvasó hangulatának mindenütt megfelelő; s nem túlzás és vakmerőség állítani, hogy e levelek az ó-kori nyilvános beszédek hangjáiig emelkedtek föl. A keresztyén vallás valóban oly magasra helyezte az erkölcsi igazságokat, hogy nincs oly tisztán emberi érdek, legyen bár egy nemzet szabadsága vagy függetlensége, mely maradandóbb becsű ékesen szólást sugalmazhatna a politikai szónoknak, mint egy hívő és lángeszű keresztyénnek ez igazságok védelme. Ez igazságok, jobban mondva az önfentartás ez elvei a keresztyén népekre nézve oly szükségessé válnak, hogy azokat épen oly lehetetlen volna nélkülözniök, mint a szabadságot vagy függetlenséget. Épen ezért a jelenkori társadalom önmaga ellen vétene, ha a várost Filep nagyravágyása ellen védő Demosthenes inkább érdekelné, mint Pascal, midőn az erkölcsi igazságokat, a keresztyén becsületet, az emberi életet, a mily magasságba azokat a keresztyén vallás helyezte, védelmezi azon álokoskodókkal szemben, kik szentesítik a bűnt, a rágalmat, a gyilkosságot.

Mindazon szépségek közt, melyek a *Vidéki Leveleknek* maradandóságot kölcsönöznek, ezek a legfőbbek. Mind oly igazságok ezek, melyek nélkül a keresztyén állam nem állhat fenn: a könyörületesség kötelessége, a simonia megbélyegzése, egyesítése az elméletnek és gyakorlatnak az erkölcs dolgaiban, a rágalomtól való undor, s

az emberi élet tiszteletben tartása. Midőn Pascal ez igazságokat a Jézus Társaságának világias kialakulásával szemben védte, egyszersmind, már előre, védte mindazok ellen is, kiknek ez igazságok azóta alkalmatlanok voltak vagy lesznek a jövőben. Az emberölésről szóló levél nem kevésbé ítéli el azokat a politikai álokoskodókat, kik meg akarják ölni az egyéneket, hogy megsemmisítsék a véleményeket, mint a hogy elítéli az 1656-iki álokoskodó moralistákat; kik egy pofért megengedték az ölést.

Az utolsó s magasrendű szépség, mely halhatatlanná tette a *Vidéki Leveleket*: nyelvök. Descartes főnhagyott valamit, a mit Pascalnak kelle megtenni; Pascallal a francia nyelv feladata a prózában, véget ért.

A Pascal művei tökéletesebbek, mint a Descartes-éi; nem mintha a Descartes irányja, bárhol is, kevésbé volna világos, határozott, találó, mint a hogy a tárgy megkívánta; de az ő tárgyának nem volt szüksége a kifejezések mindazon árnyalataira, melyek a Pascal irányát oly változatossá s élénkké teszik. A mellett, hogy folyékonyabb, természetesebb, a nélkül, hogy az irány szövedéke kevésbé tömör volna s a szavak kevésbé szabatosan fejeznék ki az eszméket, mit Descartes-nál: a Pascal stíljében egyesül mégis minden stíly, mert az íróban is egyesülve van minden ember.

A *Vidéki Levelekben* és a *Gondolatokban* újjal tudok mutatni oly részletekre, melyeknek valódi fönségsége s mindig észszerű merészsége Bossuetra, — komoly s mégis hévteljes szónoki modora Bourdouloue-ra, — színpompája s meglepő ellentétei La Bruyére-re, — könnyed-

sége és kedélyessége Voltaire-re vallanak. Mindenféle irmodorra e férfiú adta az első példát, ki írói dicsőségre soha se vágyott. Igen, mert Pascalban tökélyes mértékben egyesülve valának a szellemi képességek mind: egy nagy geometra tudományos szigora s egy nagy költő képzelő tehetsége; oly ész, mely nem elégszik meg azzal, a mi Descartes előtt kétségbevonhatatlannak látszik, s melyet a megnyugvás nehézsége vissza nem döbbsent s ki nem fáraszt soha; mélyebb érzés, mint a minővel Descartes, Bossuet, La Bruyère bírtak; oly szellem, mint a Fenelon-é; oly gúnyoros vidámság, mint a Voltaire-é. A Pascal nyomába lépett nagy írók mindenike, bár nem teljesebb, de kizárólagosabb birtokában volt az ő tehetségei valamelyikének; több példáját is adják annak; de összehasonlítva a példányokat a mintával, látni fogjuk, hogy ugyanabból az aranyból vert pénzek azok, melyre legelőször Pascal ütötte a bélyeget.

Avagy a Pascal irálya nem épen az által szárnyalja-e túl a tizenhetedik és tizennyolczadik században talán valamennyi stylistáét, mert egyesülve van benne minden írói képesség, a tökély oly fokáig, hol azok egyike sem nyomja el a többit? Minden választékos és minden természetes nála. A komolyság nem korlátozza a szabadságot s a szabadság nem szül pongyolaságot. Nincs benne semmi határozatlanság és semmi köznapiság. A Pascal művei között nincs miért válogatni; mert van-e egyetlen lapja, mely alul maradna tárgyán s választott-e valaha Pascal oly tárgyat, mely méltatlan lett volna lángelméjéhez?

Boileau Pascalt százada legnagyobb próza-írójának

tartotta. * Sikerült-e nekem a Pascal méltatásában Boileau emez ítéletének néhány indokait megvilágítanom?

* Bizonyos Puget úr Pascalhoz hasonlította Boileau-t, »Puget úr, írja Boileau Brossette-hez, felette megtisztel engem, midőn — az ön kifejezésével élve — egy színvonalra helyez Pascal-lal. Semmi sem lehetne rám nézve kedvesebb, mint összehasonlítva látni magamat egy oly kiváló lángelmével; de csupán egy van, a miben hasonlítunk egymáshoz, a satyra iránti hajlam, ha ugyan oly tanulságos s annyira keresztyéni levelek, mint a minők a Pascal-éi, satyráknak nevezhetők. (1705. máj. 15-én.)

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bizonyos intézmények befolyásáról, a francia szellem tökélyesítésére és a nyelvre. — I. A francia Akadémia alapítása. — II. Vaugelas — III. Az akadémiai szellem túlzása. A puristák. — IV. Port-Royal-des-Champs. — V. A nagy Arnauld és Nicole. — VI. Az *Okszerü ejjyetemes nyelvtan* és a *Port-Royali Logika*.

Bizonyos intézmények befolyásáról a francia szellem tökélyesítésére és a nyelvre.

Azok dicsőségét, kik a francia szellem és nyelv első minta-képeit, a magok teljes tökélyökben megteremtették, nyomon követte az az érdem, hogy tudományos művek s intézmények által a nemzet nagy tömege e minta-képek szellemébe s szépségeiknek úgyszólván a titkaiba beavattatott.

Az időpont maga is növeli azon férfiak érdemét, kik hazánkban e föladatot teljesítették; a *Beszéd a módszerről* és a *Vidéki Levelek* időközében hajtattott végre a nemzeti ízlés fejlesztésének e munkája.

Ama férfiak, kiket a körülmények ereje erre mintegy fölhívott, értéküket főkép két intézménynek köszönhatték, melyek egyike ma is fönnáll, másika pedig ki-

tűnő iratokban maradt fenn: a francia Akadémiának és Port-Royalnak.

Port-Royalt itt csak úgy tekintjük, mint oly társulatot, melyben kegyes foglalkozások közben időt szakítottak világi és irodalmi tanulmányokra is, s közös erővel igen jeles műveket szerkesztettek. Ámbár a Port-Royalnak, mint vallásos intézménynek, alapítása megelőzte a francia Akadémia létrejöttét, de miután a közízlés fejlesztésének munkáját az utóbbi kezdeményezte, első sorban ennek a befolyását kell méltatnunk.

I.

A francia Akadémia alapítása.

Az akadémiai szellem hazánkban eleinte sajátos jelleggel bírt: a fegyelem, a rendszeresség és választékoság jellegével. Tanúlt férfiakat látunk társaságba állani, nem azért, hogy egyéniségük különbözőségének érdekes látványán mulassanak, sem azért, hogy műveikért egymásnak kölcsönösen bókoljanak, hanem hogy megállapodásra jussanak a szellemi művek mivolta és a marandó műalkotás törvényei iránt.

Az Akadémia intézménye, Franciaországban, a kormányzat és fegyelem bevitele az irodalomba; és a mi bámulatra méltó, ugyanazon időben, midőn a kormányzat rendszeressége az államban is életbe lépett. Ez az oka, hogy ez eszme nem merülhetett föl a tizenhatodik században, ámbár Olaszország egy néhány akadémiai társulat példányát már fölmutatta, s divat volt utánozni

mindazt, a mi ez országban történt. Nem jött volt még el az ideje az irodalom fegyelmezésének, az ízlés szabályai megállapításának. A Ronsard barátai, sem a »dandár-ban« (la Brigade), midőn a Marot iskolája ellen harczoltak, sem a »fiastyúkban« (la Pleiade), midőn a helyzet uraivá lettek, nem egyesültek irodalmi elvek megállapítására. Az irodalmi különlegességek mezején mindenik valami újdonságot képzelt vagy fedezett föl, melyet barátaival bámultatott. E pajtáskodás nem állott egyébből mint kölcsönös magasztalásokból, melyekkel hátán jóhiszeműleg is, de a kölcsönösség révén, bizonynyal, középszerű művek halmoztattak el. Képtelenek lévén a tökély eszméjének fölfogására, önmagukat tökéleteseknek hitték és saját kezeikkel emelték az égbe. Tudjuk mily kíméletlenül rántotta le őket onnan Malherbe.

A Malherbe kis szobájában szülemlett meg a valódi akadémiai szellem, a fegyelem és ízlés ama szelleme, melyet IV. Henrik a kormányzásban és társadalomban alkalmazott. Az újító költőnek barátaival folytatott eszmecserei kizárólag az írás művészetére vonatkoztak. A rossz versekre pazarlott kölcsönös hiú dicséretetek helyett, a kis szoba vendégei sikeres tanácsokat s egymás hibáira vonatkozó észrevételeket váltottak egymással. Tudjuk mily önérzettel tölté be Malherbe az elnöki tisztet s mily erélyes szavakban mondta ki döntvényeit. Költőink sorában ő az első, ki válogató volt, ki ízléssel birt, ki áldozatokat hozott a közjózanésznek, melyet ösztönyszerűleg fölismert, mielőtt még világos kifejezésre jutott volna. A tárgyak, a gondolatok, a szólásformák, a szavak, mind e szabály ellenőrzése alá kerültek, s a közjózanész mérlegére vettettek, mely az embereket, bármily

különbözők legyenek kedélyben és értelemben, egymáshoz hasonlókká teszi, s megegyezésre juttatja. Mindenkinek szabadjára volt hagyva, saját egyéniségét követni s azon műfajokat művelni, melyek felé vonzódott; de egyéniségének a nemzeti szellemről megalkotott minta szerint kellett idomúlnia, a műfajoknak pedig az általános elvekhez kellett alkalmazkodniok, a melyeknek nevében Malherbe csaknem minden előde fölött pálczát tört. A mi a nyelvet illeti, azt nem *csinálták*, hanem a néptől magától vették át; legtöbbre tartották azt, a ki legjobban tudott szólni mindnyájok nyelvén.

Malherbe halála után hívei közül néhányan, Racan, Maynard, a kis szobai eszmecseréket újra megkezdték Conrart, protestans tudós- és ekklektikusnál. Összegyűltek ott minden héten, délutánonként, mivel az utczák este nem voltak biztosak. Közölték egymással a mit írtak, mondja Pellisson és szabadon bíralták egymást. »Richelieu bibornok — teszi hozzá — ki szerette a nagy eszméket s különösen a franczia nyelvet, melyen maga is kitűnően írt, a Conrart-társaságban egy nagy intézmény csiráját és eszközt látott a nyelvnek szabályszerűen szervezett testület általi művelésére. Indítványozta, hogy alakuljanak akadémiává s készítsék elő annak jövőre fölveendő formáját és szabályait.* Eleinte vonakodtak, a függetlenség ama szelleménél fogva, mely az irodalmi férfiak sajátja s tartva attól, nehogy megnöve szolgaságra juszanak. De miután a bibornok nem tágitott, engedniök kellett annak, a kinek mindenki engedett; végre is leve-

* Histoire de l'Académie française.

let intéztek hozzá, melyben az ő agyában fogamzott eszme tervét kifejtették.

E bámulatra méltó dolgozatban feladatukat azon eszmény szerint körvonalozták, melyet a francia nyelvről alkottak maguknak, »a mely — mondják — mint az élő nyelvek bármelyikénél tökéletesebb, most már nyomába léphet a latinnak, mint a latin lépett a görögnek, ha az eddiginél több gondot fordítanak a kifejezésre mely ugyan még nem maga az ékesen szólás, de igen is felette fontos és igen jelentékeny része annak. Szerintök tehát csak az a feladat: megakadályozni a nyelv e nagy czéljának szem elől tévesztését, elősegíteni annak megtisztítását, de nem újjá teremtését és a mint erélyes őszinteséggel megjegyzik »megtisztítani azt azoktól a foltoktól, a melyek a nép szájából, a paloták csöcselékétől, az udvari eselszövény tisztátalanságaiból, a tudatlan udvaroncok ferde szokásaiból, a rosszúl írók visszaéléseiből vagy rossz papok beszédeiből ragadtak rá.« *) Egy komoly és gyakorlatias intézmény korlátai közt tartják magokat, nem túlozva semmit, nem követelve föltétlen tekintélyt magoknak, nem támadva meg a szellem szabadságát, sem eredetiségét. Csak a visszaélésekkel szemben igényelnek magoknak jogot s ezt is csak a közmegegyezés feltétele alatt. Különben önmagokat sem vonják ki a nyilvános megbíráltatás alól. Igérik, hogy megfogják bírálni saját műveiket is, azoknak tárgyát, tárgyalása módját, az érveket, az irányt, a hangzatosságot, s minden szót külön. Később, külön szabályzatban, megóvandók magokat a felolvasásokkal járó csalódásoktól, elhatározták, hogy egy

* U. o.

művet sem olvasnak fel nyilvánosan a nélkül, hogy egyszersmind külön is ne elemezzék, hogy az Akadémia az egészről ép oly szabatos ítéletet mondhasson, mint a részekről.

Szabályozva levén a működés, hátra volt még az »Akadémia« elnevezést, mely Richelieu javaslatára fogadtatott el, kiegészíteni azon jelzővel, mely a társaság hivatását legtalálóbban fejezi ki. Spanyol- és Olaszország akadémiai rossz példákat adtak. Ott a tudós társaságok elnevezéseket vagy egy bizonyos helyről, vagy egyes tudomány-ágaktól, vagy az alapítók szeszélyétől nyerték. Pellisson méltán dicséri az új társaságot, hogy mellőzte az igen szűkkörű, vagy hangzatos és különczködő elnevezéseket, s ez egyszerű czímet választá: *Francia Akadémia*. A leendő akadémikusok is olybá tekintették e czímet mint föladatukhoz legillőbb s legszerényebb elnevezést. Egyszersmind ez volt a lehető legmagasabb jelentésű czím. Lakhelyöktől, pl. Páristól kölcsönzött czím igen keveset mondó lett volna. Páris, a nyelv tekintetében, bizonytal több mint a vidék; de Franciaország több mint Páris. Tovább mentek, mint Malherbe, ki beérte azzal, hogy Páris nyelvét szembeállította a vidék tájszólásával. A francia Akadémia a francia szellem hivatalos képviselője volt.

A királyi oklevél, mely által XIII-ik Lajos a francia Akadémiát megalapítá, szentesíti annak főfeladatát, »mely — szerinte — abban áll, hogy a francia nyelv számára bizonyos szabályokat állapítson meg, s képessé tegye azt az összes művészetek s tudományok tárgyalására.« Ez oklevél 1635-ben adatott ki, de a parlament által csak 1637-ben czikkelyezettett be, a bibornok ren-

deletére. A parlament nem nézhette féltékenység nélkül, hogy mintegy hatóság állíttassék föl a szellem legmagasabb rendű termékei fölötti biráskodásra. Csakugyan ily jelleggel látszott bírní ez intézmény s ebben állott ennek újdonsága, nemcsak Francziaroszágbán, hanem az egész művelt Európában.

Figyelemre méltó valóban, hogy abban a két országban, mely előbb ismerte az irodalom dicsőségét, mint mi, Spanyol- és Olaszországban, irodalmuk virágzó korszaka megelőzte az akadémiák alapítását. Francziaországban ellenben a franczia Akadémia keletkezése nyitja meg a tizenhetedik századot s a *Beszéd a Módszerről* és a *Cid* kivételével, melyeknek megjelenése ez időre esik, végleges megalakulásánál irodalmunk legszebb emlékei későbbi keltűek. Nem akarom ebből azt következtetni, hogy azokat a franczia Akadémiának köszönhetjük, s hogy annak a nyelvre vonatkozó döntvényei mesterműveket hoztak volna létre. Ép oly kevésbé volna igazságos neki tulajdonítani e dicsőséget, mint kétségbevonni minden befolyását az írókra. Csak meg akartam itt jegyezni, hogy egy oly intézmény, mely az újkori Európa minden művelt nemzetével közös, emezeknél a példányművek után, míg nálunk azok előtt jött létre: úgy, hogy a franczia szellem — a mint látszik — előlegesen szabta meg azon föltételeket, melyekhez alkalmazkodnia kell mindazoknak, kik műveikben neki megfelelő képeket akarnak fölmutatni.

Hogyan hihetnők, hogy e különbség egyedűli oka egy nagy államférfiú szerencsés gondolatában volna föllelhető? Richelieu bibornok csak kifejtette az intézményt, de már készen találta azt. Az akadémiái szellem már az

Akadémia előtt megszülemllett. Első sorban épen ő érezte annak hatását, midőn kiigazítva néhány tételt, abban a levélben, melyet a Conrart-féle kis társaság, az ő fölhívására, intézett hozzá, tudtára adatott, hogy ha e változtatások rendeletnek tekintendők. a társaság engedelmeskedni fog neki; de azon tételek et, első szerkezetökben az összes tagok eléggé *nemesek*-nek és eléggé *francziák*-nak találták. Feltéve azonban, hogy az alapítás eszméje kizárólag a Richelieu dicsősége, de azért az a tény, hogy egy nyelvmívelő nyilvános társaság megalapítása az irodalom legszebb alkotásait megelőzte, mégis csak hazánk sajtósága marad.

Franciaországban tehát a szabály megelőzte a remekműveket; a fegyelem korábbi mint a szabadság. Íróink eléggé figyelmeztetve voltak, hogy a nyelv teljességgel nem az övék, valamint arra is, hogy ne gondoljanak semmi olyat, a mi a nemzet szellemével nincs összhangzásban s ne írjanak semmit, a mi nyelvével nem egyezik meg. Hazánkban a lángelme, egyetlen emberben való egyesülése az összes nemzetben széteszlott józan-észnek; a lángelme írott nyelve az, melyet mindenünk használ, mikor igazat szól. Irodalmunk legeredetibb írói nem azok, kik az Akadémia által megállapított nyelv-szabályokat félrelökték, hanem a kik azok alkalmazását kiterjesztették és sokszorozták, kik újat teremtettek az analogia útján, azon az úton, mely csaknem határtalan, melyen a lángelme az eltévelyedés veszélye nélkül haladhat előre.

Azoknál a nemzeteknél, melyek már előttünk, vagy a miénk mintáján utánunk alapítottak akadémiai intézményeket, ezek a miénktől eltérő szellem hatása alatt

jöttek létre. Nem arról volt szó, hogy megállapíttassanak a nyelv szabályai; készen kapták azokat a kiválóbb íróktól; ez akadémiák föladata volt: örködni e szabályok megtartása fölött. Olaszországban a híres *della Crusca*-akadémia a nevezetesebb olasz írók műveit magyarázta s bírálta. A spanyol akadémia 1714-ben alapított, mikor spanyol irodalom már többé nem létezett, a francia Akadémia azon mintájára, melyet V-ik Filep vitt be, a XIV-ik Lajostól nyert utasítások nyomán. Portugallban a *nyelvészeti Akadémia* több, mint egy századdal alapított Camoens — ez ország egyetlen lángelmű írója — után, kinek nyelvét a hanyatló spanyol irodalom befolyása ellen védelmébe vette. Ez akadémiák eleitől fogva conservatív testületek voltak. Egyedül a francia akadémia volt alapvető testület; és annak magyarázata, hogy a szabályok föntartására nem fordított mindig elég gondot, talán abban rejlik, mert azok megállapításának a dicsősége az övé.

Az új intézmény maga iránt főként azon mérséklet által keltett bizalmat, mely az alapítására vonatkozó összes intézkedéseit s első lépéseit jellemzé. Nem adta semmi jelét a nyelv fölötti uralkodás szellemének, sem a mindent irányozni akarás igényének, melyet szemére lobbantottak egyes írók, kik első névsorából kimaradtak. A kis társaság szerény tartózkodása az akadémiává alakulástól; a nyelvnek az azt megrontó hibáktól megtisztítására szorítókozása; a *Francia Akadémia* czímnek, mint feladatához legillőbbnek, fölvétele; mérsékeltsége, melyet az alapító bibornok folyvást ostromol, de megzavarnia nem sikerül; mindez azt bizonyítja, hogy ez intézmény alapját oly magasabb rendű s közérvényű igazság

képezte, mely a széthúzó törekvéseket hódolni kényszeríté. A francia Akadémia legszebb bizonyosságát adá irodalmunk gyakorlatias jellegének, abban, hogy a legkülönbözőbb s a magasztalások által majd mind elkényeztetett szellemek, egyéni sajátságait alárendelték a társulati szellemnek, mely bölcseséggel és igazsággal teljes intézkedéseket eredményezett.

E bölcsesség és igazság nyilatkozik abban a műben, melynek megjegyzései csaknem mind igazak, bár nem mind egyaránt szükségesek és a Richelieu iránti előzékenység igen tartózkodóvá tette benne a dicséretet. Értem a *Cid* bírálatát, mely *Cinnára* nézve alig maradt haszon nélkül. Ámbár Boileau azt állítja, hogy: »*Cinnának* létet az üldözött *Cid* adott«*, a lángészt nem az üldözés ösztökéli, hanem inkább a józan ítéletben megtartott határ s a dicsőség babérjának magasra való kitüzése. A méltatlanság elcsüggeszt; de a higgadt igazság, melyet sem a szépségek el nem szédítnek, sem a fogyatkozások föl nem bőszítenek, hatalmas ösztöke az emelkedett szellemű embereknek, kik magokban, titkon, igazat adnak bírálóiknak. Corneille Cinnával, a Horatiusokkal és Polyeucte-tel feelve a *Cidre* tett észrevételekre, bizonyosságát adta annak, hogy figyelembe vette azokat. Kevésbbé volt szerencsés akkor, midőn dicsősége többé nem vonatott kétségbe, s bírálók helyett, kiktől kieroszakolnia kellett a dicséretet, elfogúlt barátokkal volt dolga, kiket lángelméje bágyadt sugaraival is kielégített.

Cidnek e híres bírálatára nézve egyetértek Pellissonnal. Dicséri benne »az észrevételek alaposságát, a

* Levél Racine-hoz.

nagy tudományosságot és a szellemességet, bár egyiket sem fitogtatja; a választékos, de minden szörszálhasogatástól és túlzástól ment kifejezéseket; oly szavaknak, melyeket az Akadémia által elítélteknek tartottak, illő helyen való fölhasználását, mintegy tiltakozásúl az újítás vádja ellen.* Sajnálattal nélkülözzük benne azt a gyermeteg és fogékony bámulatot, mely még ma is annyira megkap amaz üde és bájoló szépségek, amaz erőteljes és finom verselés, az ifjúság ama kelleme láttára, mely Corneille lángelméjében s az általa teremtett alakokban nyilvánlik. De nem az Akadémia dolga volt a mű csábjainak érvényesítése; feladata volt védni a Cid hibáival szemben a közízlést, s fogékonyyá tenni azt a Cinna és Polyeucte szépségeire. Egyébiránt azon ellenállásban, a melyet a bibornokkal szemben tanusított, mielőtt ez ítéletet meghozta, és a késlekedésben, melylyel azt a közönség tudomására juttatta, nyilván tanusította, hogy ha ki is emelte a hibákat, de magát a művet bámúlatra méltónak találta.

Nem kevésbé méltánylom az Akadémiának egymás után a czélből hozott döntvényeit, hogy a közérzület mindig fölényben maradjon az egyéni érület fölött, a nélkül, hogy azt elfojtaná; és bámúлом, mily igazságos mértéket tudott tartani a franczia szellemnek és az író szellemének a jogai között. E tekintetben még elveinek néhány túlzó hive ellen is kellett küzdenie, kik az írók minden körülmények között fel akarták áldozni a közönségnek s akadémiusabbaknak mutatták magokat, magánál az Akadémiánál. Így Sirmond János ámbár ér-

* Histoire de l'Académie française.

demes és alapos ítéletü író, azt javasolta, hogy az akadémikusok esküvel kötelezzék magokat a gyűlésekben szótöbbséggel elfogadott szavak használatára. Nagyon is messze ment. Az Akadémia elutasítá magától e hatalmas túlkápást; szabadságára hagyta mindenkinek tetszése szerinti kifejezéseket használni, s a társaság által helyeselt szavakkal csak azon esetben élni, ha azokat eszméi kifejezésére legalkalmasabbaknak találja. Annyit mind az által bölesen kimondott, hogy a többség által elítélt kifejezések használata legalább is veszélyes.

Nem kevésbé bölcse eljárás volt a következő. Gombauld fölvetette azt a kérdést, hogy ha egy akadémikus valamely művet a társaság bírálata alá bocsát, köteles-e követni annak utasításait? Kimondatott, hogy »erejét túlhaladó munkára senki se kötelezhető s azok, kik műveiket tehetségük mértéke szerint kidolgozzák, helyeslésre számíthatnak, föltéve, hogy az Akadémia meg van elégedve a műnek, egészben véve, eszmemenetével, a részek arányosságával, s a nyelv tisztaságával.« E szerint az Akadémia ép oly kevésbé akadályozta a leleményt, mint nem szabta az író elé; az írótól csupán a lényeges, elengedhetlen tulajdonságokat követelte, melyek nélkül a mű rossz, s írója nevetséges. Józanészt, helyes eszme-menetet s gondos nyelvet követelt. Úgy tett, mint a józan moralista, ki nem azt követeli az emberektől, hogy hősök, hanem hogy becsületes emberek legyenek.

Tudom, hogy oly távolból, a minő minket a francia Akadémia megalapításától elvált, s annak az ellentállhatatlan hatalomnak láttára, mely magával ragadja s átalakítja mindazt, a mi emberi: oly intézmény, melynek föladata a nyelv szabályait megállapítani, képtelenségnek

tetszik előttünk, s annak még bölcsesége is a tehetetlenség bélyegét hordja magán. Ez intézmény, valóban nem állapított s nem akadályozott meg semmit. Sőt talán némi joggal lehetne azzal vádolni, hogy bizonyos időszakokban büntársává szegődött annak a mi az irodalmakat s nyelveket megrontja, értem a divatot. Az a társulati szellem, mely azt kezdetben oly tekintélyes és befolyásos testületté emelte, mindamellettt hogy tagjai közt sok, egyéni leg középszerű tehetség volt, igen gyakran csak kiméletes emberek elnézése volt rossz művek és rossz írók iránt. Ezért e történet folyamán nem is fogok többé foglalkozni vele, mert a francia Akadémia azóta sokkal gyakrabban állt az irodalom hatása alatt, mint adott irányt annak. Mind a mellett az az eszme, mely neki létet adott, s első műveinek szelleme, méltóvá tesz arra, hogy helyet foglaljon a maradandó alkotások között; mert ez eszme s e szellem számot tettek a francia szellem azon korbéli tényezői közt, s még a mikor meg is szűntek annak szolgálni, nem szűntek meg összhangzásban lenni vele.

II.

Vaugelas.

A keletkező Akadémia szelleme egy férfúban személyesül meg, a kit Boileau a nyelvünkön írók legbölcsőbbikének nevez, * s a ki, legalább a má-

* *Reflexions critiques sur Longin*

sodrangúak között bizonyára a legjobbak egyike: ez Vaugelas.*

Vaugelas nem annyira személyiség, nem annyira eredeti és egyéni szellem, mint inkább — ha lehet e kifejezéssel élni — gyűjtő szellem. Életét nem utánzásra, hanem elsajátításra s másokhoz alkalmazkodásra fordítá. Gyermekkorától kezdve rendkívüli érzéket tanúsított a francia nyelv iránt. Kedvencz írói Duperron és Coeffeteau voltak, kik az új szótár tekintélyei között szerepeltek. Főleg az utóbbi irányának feltűnő választékossága és eredeti tisztasága által majdnem vallásos tiszteletet keltett benne; nehezen tudta elhatározni magát, hogy fölvegyen oly kifejezést, mely Coeffeteau *L'Histoire romaine*-jében nem fordult elő. Mint köznemes s majd az orleansi herczeg kamarása, negyven évig az udvarban élt, nem azért, hogy a politikai cselszövényekben résztvegyen, vagy vagyonát gyarapítsa, hanem azért, hogy a jó nyelvezetnek inkább központján legyen. Ott a kölcsönös bírálat és a súrlódás folytán meglepő szabatosságú irány formálódott, melynek művészi fordulatai s kifejezései, noha mindenki élt velök, tulajdonkép mégis az ő sajátai voltak, mivel ő ütötte reájok a helyeslés pecsétjét.

Oly sok évig tartó összehasonlító tanulmány, társalgás és illetékes szakférfiakkal való megvitatás oly célból, hogy csupán közérvényű kifejezéseket vegyen föl nyelvezetébe, emlékeztetnek a Descartes eljárására, a ki

* Két kitünő dolgozatának: a Quintus Curtius fordításának s »Észrevételek a francia nyelvről« című művének köszönheti, hogy az Akadémia, szótárának szerkesztésével őt bízta meg, Chapelain-nel együtt

hitrendszerébe csak olyat vett föl, a mi előtte kétségbevonhatatlannak látszott. Csakhogy Vaugelas nem volt feltaláló tehetség, mint Decartes; de latra vetette mindazt, a mit mások feltaláltak.

Vaugelas olybá tekintette magát, mint egyszerű tanuját a nyelvképződés nagy munkájának. Még látszatát is kerülte annak, mintha ő a nyelvet — egyes szók eltörlése vagy újak alkotása által — reformálni akart volna és a nyelvről szóló művének is ezt a czímet adta: *Észrevételek*, nem pedig *Döntvények*, eltávolítandó minden gyanúját annak, mintha ő megállapítani akarná azt, a mit csupán eléadott. Ellenszenvén kívül is, melylyel a fennhéjázó czímek iránt viseltetett, föladata — a mint mondja — csupán arra szorítkozott, hogy rámutasson a nyelv használatára, vagy azt megvilágosítsa s megkülönböztesse a jót a rossztól. A helyes használat szerinte az udvar egészséges érzékü részének, a jó íróknak és a nyelv-tudósoknak valamely szó értelmére vonatkozó egyetértésében áll. Ha hiányzott az egyértelműség, Vaugelas a többségre támaszkodott: például, ha az udvar és a nyelv-tudósok megegyeztek abban, hogy kiküszöböljenek valamely szót, melyet jó írók használtak, még ha azt a szót maga Coeffeteau úr helyeselte is, elismerte a gyakorlat uralmát és engedett, sajnálattal bár, de nem védve az áldozatul ejtett szót.

Voiture, kinek szemében az eszmék csak a polgársultság forgalmi eszközei és a nyelv csak a divat kérdése volt, hibáztatta Vaugelas-t túlságos lelkiismeretességeért s ama lassúságért, melylyel *Észrevételeit* szerkesztette. Kétségbe vonta, hogy bevégezze valaha. A nyelv használata — mondá — abban a pillanatban is módosul, midőn azt

Vaugelas megállapítja. Hasonlította őt Martial Eutrapelusához, ahoz a borbélyhoz, ki őt oly lassan borotválta, hogy míg az egyik pofáján végzé, a másikon a szakáll újra kinőtt.* Vaugelas mindamellett sem sietett jobban, inkább akarván biztosítani munkájának alaposságát, mint az elhamarkodás jeleit adni. Az időből, magából, egygyel több érvet merített észrevételei alaposságára, mert épen késlekedése által lett képessé megkülönböztetni egyes szavak múló használatát a véglegestől s annál nagyobb biztossággal vehette jegyzékbe azokat a szavakat, melyek a használat s az idő kettős próbáját kiállották.

Mind ez ovatosság mellett is, melylyel csak a jogosultság bizonyos jellegével bíró szavakat fogadott el, Vaugelas nem szűnik meg aggályokat táplálni — nem csak a szokás, hanem azon mód irányában is, melylyel annak döntvényeit mérlegelni kell. Kétely esetében szokása volt barátai tanácsához folyamodni, azokhoz fordulva, kiket őszintéknek ismert, a kiket hozzá szoktatott, hogy vele szemben a hizelgést kerüljék. Munkáját nem maga olvasta föl előttük, hanem oda adta nekik elolvasás végett, »miután — mint mondá — a szem érzéklése fogékonyabb, mint a fülé, melyet igen könnyű tévútra vezetni.** Ha ezeknek kételyeik voltak, elvetette a mit azok nem helyeseltek. Bevállása szerint is ez idves szokásnak köszönhető azt, a mi műveiben legjobb.***

* Eutrapelus tonsor, dum circuit ora Luperci
Expungitque genas, altera barba subit:

Voiture szerint: altera *lingua* subit. (Pelisson, Histoire de l'Académie française.)

** Az »Észrevételek« előbeszédében.

*** *Boileau*: »Bírálati észrevételek Longinusról.«

Nem is csodálom ennél fogva, hogy e különben oly szerény férfiú sokat tartott azon észrevételekre, melyek minden egyes szót illetőleg a legbehatóbb s legtürelemsebb előkészület alapján hozott megannyi döntvények valának. Hiába mondták neki, hogy szabályait túléli. Azoknak, kik állíták, hogy huszonöt év múltán semmi sem marad belőlök, e szép szavakkal felelt: »Nem értek egyet abban, hogy ez észrevételek haszna csak oly korlátolt időre terjedne, nemcsak mivel nincs megfelelő arány a változást szenvedő és a maradandó között, a változó még ezredrésze se levén a maradandónak; de mivel oly elveket állítottam föl, melyek nem lesznek rövidebb éltűek, mint nyelvünk s országunk. Ha az általam jelzett nyelvszokásokon változtatni is fognak, ugyanazon elvek szerint fognak másképp írni . . . . Így tehát akkor is igaz marad, hogy az általam a nyelv és az irály tisztaságát illetőleg adott szabályok, változatlanul fognak maradni.« *

Nincs semmi túlzás e nemes tanuságban, melyet Vaugelas — az általa egész életén át nagyra becsült közegyetértés tekintélyére támaszkodva — önmagáról tesz. Azon arány, melyet a nyelvben huszonöt-harmincz év alatt megmaradó és elmúló között jelez, több mint kétszáz év óta sem módosult. A mi változott, nem teszi ezred részét annak, a mi megmaradt. A francia nyelv nem hazudtolta meg grammatikusai e legnagyobbikát.

Vaugelas nyelv-érzéke oly biztos és részrehajlatlan volt, hogy ugyanakkor, midőn a használatból kizárt egyes szavakat, ellenzés nélkül, veszni hagyta, származtak légyen azok bár Coeffeteau-tól, koczkaztatott néhány

* Az »Észrevételek« előbeszéde.

félénk hangot azon szavak érdekében, melyeket a nyelv-
szokás még nem szentesített. A nélkül, hogy az ilyenek
használatát követelőleg szabta volna elő, óhajtotta érvé-
nyesülésüket, jól érezvén, hogy a nyelv szellemével egye-
zők. A mi az »exactitude« szót illeti — jegyzi meg naivúl
Észrevételeiben — ez oly szörny módjára jött létre, hogy
az egész világ kikelt ellene; de végre is megszokták, s
attól fogva mint sok más szóra, úgy erre nézve is ama
véleményben vagyok, hogy gyökeret fog verni, mert
szükség volt rá s kényelmes.« Sajnálta az elveszett sza-
vakat, de nem kívánta helyreállítatásukat. Ha némely új
szónak kedvez, azért teszi, mert szükségeseknek s egy-
szersmind kényelmeseknek találja; de óvatosan ajánlja,
a nélkül, hogy erőszakolná, egyaránt rendületlenül állva
az ósdiság és az újítás között.

Kevés műnek volt a nyelvre oly közvetlen és üdvös
befolyása, mint a Vaugelas *Észrevételeinek*. Még ellen-
felei se késlekedtek azoknak használatában. Vádolták,
hogy a lángész teremtő erejét bosszantó gáncsoskodással s
gyerekes előítéletekkel nyügi le; de egyetlen oly szót
se mertek használni, mely az *Észrevételek*-ben meg volt
bélyegezve. Mikor önszeretetük visszautasítottá velök el-
veit: helyes érzékük követte szabályait s Vaugelas méltán
mondható vala irataikról, hogy »gyakorlatuk nem
vág össze elméletökkel.« Ellenfelei között a legellensége-
sebb indulatú, Lamothe-le-Vayer, sehol sem ír jobban azon
a tisztított nyelven, melynek szabályait Vaugelas meg-
állapította, mint épen ott, hol az *Észrevételek* ellen harczol.

Vaugelas-nak soha sem lehetett szemére vetni a
bíráló szigorát. Ő a közvélemény szószólójává minősítette
magát; egy perczre sem esett ki a tanú részrehajlatlan-

ságából. Senki sem lobbanthatta szemére, hogy bitorolta volna a nyelvszokás tekintélyét, csak azért, hogy ellenfeleit lesújtsa; sem azt, hogy midőn valamely, azoknak nem tetsző, nyelv-szokás tényét hangsúlyozta, kedvét találta volna abban, hogy felettük nyilvános ítéletet tartson. Bírálataiban nem idéz szerzőt, legfőlebb a nem élők közül s csak olyat, kit dicsér. »Midőn a közügynek szolgálók — mondá — nem akarok ártani a személyeknek, a kiket tisztetek.« Ha élő író t kénytelen bírálni, a szöveget hol a hiba előfordúl, megváltoztatva idézi, hogy ne lehessen fölsismerni, melyikök követte el a hibát; ellenben, ha dicsérnie kell, a változtatást oly módon eszközölte, hogy ne látszassék hizelgőnek s a dicsért szerző magára ismerhessen a fátyol mögött, mely szerénységét kímélni van hivatva. Máskülönb en abban, hogy egyeseket dicsérjen, nem találta kedvét, ha csak a tárgy maga nem követelte. * Ugyanazon vonás jellemzi Vaugelas-ban az embert és a bírálót; a személyiség egyikben sem lép inkább előtérbe, mint a másikban. Nála mindez abból a magasb értelmiségből foly, mely a magaviseletben mint erény, a szellem munkáiban pedig mint izlés nyilvánul. Munkája egész alkatán — mondta Pellisson — a becsületes ember oly jellege, annyi egyenesség s őszinteség ömlik el, hogy az ember a szerzőt kénytelen megszeretni. ** Vaugelas-nak dicsőségére szolgál, hogy egy kortársa oly dicséretet mond róla, melyet kétszáz év múlva is teljesen alá lehet írni.

* Az *Észrevételek* előbeszéde.

** Histoire de l'Académie française.

III.

Az akadémiai szellem túlkapásáról. — A puristák.

Egyidejűleg mások is közreműködtek abban a munkában, melynek eredményeit Vaugelas, maga volt összegezendő. A legjelentékenyebbek, Chapelain és Patru, nem egyszer fogtak tollat, vagy emelték föl szavukat az Akadémia nevében. Ha csak szeszély láthat költőt a *Pucelle** szerzőjében s oldhatja fel őt a Boileau ítélete alól, másfelől illő elismerni, hogy prózai irataiban vannak okos, szellemes s megkapó részletek is. Annál inkább örvendek annak, hogy ily hasznos és maradandó becsű munkában való részvételéről elismeréssel szólhatok s találhatok egy oly pontot, a hol Chapelain nem válik nevetségessé, minél inkább kellend dicsérnem később Boileau-t ama harczért, melyet — a költészet érdekében — ellene folytatott. D'Olivet abbé oly embernek tünteti föl őt, ki a korabeli tudósok egyikének sem volt vetélytársa, de mindeniknek barátja és bizalmasa, s tanulmányaik irányzója s titkaik letéteményese volt; kit a nagyravágyás nem hozott kisértetbe s a gúny nem bosszantott. Megengedem, hogy e jellemzés Chapelain-re, a prózáiróra és akadémikusra illik, főntartva hogy a Boileau-ról írt fejezetben *a minden hiba mentegetője* czím is, melyet e jellemzés alól kicsillani látok, illőnek fog találtatni Chapelainre, a költőre.

* Legalább meg tudta őrizni jellemét Vaucouleurs-i hősnőjében s ezért dicséret illeti Chapelain-ban az embert és a francziát.

A mi Patru-t illeti, nála a bíráló szellem, az ízlés, épen mint Vaugelasnál, már kora ifjúságában kifejlődött. Anyja el akarta hagyatni vele a jogi könyveket a d'Urfé regényeiért; egészséges természete ellenállt. Azon az érdemén kívül, hogy újjá teremtette a törvényszéki szónoklatot, melynek titkát Cicero műveiből tanulta el, Vaugelasnál nem kevésbé volt jártas nyelvünk ismeretében is. Az Akadémiához, megválasztatása után intézett *Remerciement*-ja (köszönő levele) oly jelesnek tetszett, hogy azontúl szabályilag köteleztek minden akadémiakust, hogy megválasztatását a társaságnak köszönje meg: innen a székfoglalók szokása. *Patru* szónoklattan kiadását tervezte s azon idők szokása szerint nem kevesebbet beszéltek e leendő szónoklattanról, mind a kiadatlan *Pucelle*-ről. Szerzőnek már jóelőre a francia Quintilian czímet szánták. Vaugelas így jelenté be e szónoklattant: »A mi az ékesen szólás művészetét illeti, tárgyalásának dicsősége oly férfiú számára van egészen fönntartva, ki szónoklattanunk felől már rég gondolkozik, s kiben e nagy terv kivitelére semmi sem hiányzik. mert el lehet mondani, hogy ez úgy Athénben és Rómában élt és nevededett, mint Párisban, s a ~~N~~ nevezetes ember csak élt e három híres városban, mind befolyt arra, hogy őt ékesen szólóvá képezze«. * E szónoklattan soha sem jelent meg; ügyesebb volt, mint a *Pucelle*, mely megjelent, miután sokáig váratott magára. Patru különben kevesebbet koczkáztatott volna, mint Chapelain; azonban az elméleti írók ez iskolájának közös vonása volt, hogy az ízlés félenkekké

* A Remarques sur la langue française előbeszéde.

tette. Félénksége megcsalta Patrut, Lafontaine és Boileau lángeszét illetőleg, midőn az egyiket — a mint mondják — meséi versbe szedéséről, a másikat *Költészet-tana* megírásáról le akarta beszélni.

Az a fogalom, melyet nyelvünkről e férfiak alkotak, távolról sem öleli fel annak egész nagyságát. Jobban tudták, mit kell kerülni, mint azt, hogy mit kell tenni. Egyszersmind igen nagy súlyt fektettek bizonyos külső tulajdonokra, melyek az eszméktől függetlenül el-sajátíthatók; például a körmondatok arányosságára, és ütemszerűségére, a mit Vaugelas a nyelv tökélyének valódi mértékeül állított fel. Ha méltánylom azt, mit a mi nyelvünk ellenszenvéről mond, a spanyol és olasz szomszédainktól annyira kedvelt erőltetett képek, szójátékok, szörszálhasogatások iránt, másrészt nem szeretem, hogy minden más nyelv felett dicséri, a körmondatok arányosságának és ütemszerűségének szem előtt tartásában. Kílátszik ebből is az akkori elfogultság Cicero és Quintilián iránt, kik az élő szó-beszéd iránt szigorúan követelők ugyan, de az írásbeli nyelvet nem korlátolják a fülnek tetszetős hangzás eme szoros mértékével. Túlságos tekintet a kimért ütemszerűségre, elfordítja a figyelmet a lényegtől, és a szavakra irányozza.

A purismus hívta létre a *kényeskedőket*.* Pártok keletkeztek a szavak mellett és ellen; ármányokat szöttek, hogy egyiket besegítsék a szótárba, a másikat megkísérjék onnan. Vaugelas udvaroncokat, férfiakat és nő-

* Így fordítom, jobb szó hiányában, a *Précieuse-t*. Molière ismeretes vigjátéka címében »negédesek«-nek fordítottam volt.

ket említ, kik egy s más, különben kiváló könyyben köz-keletű, divatos szólamra bukkanva, abbahagyták az olvasást »mintegy elítélve ezáltal a szerzőt.« * Hasonló adomát százat lehetne felhozni. A képzelet belevegyült a nyelvtanba, hová oly rosszul illik, s a szavak elfogadása vagy visszavetése a szenvedély által döntetett el. A használatot, melynek észrevétlen megszokáson s napról napra önkénytelenül terjedő térfoglaláson kell alapúlnia, — most a szeszély döntötte el, mely pedig a léleknek hirtelen és meggondolatlan fölbuzdulása. A helyett, hogy lassanként állapodnék meg, máról-holnapra toltta föl magát, asszonyi tanácskozások, vagy egy-egy divatos akadémikus tekintélye erejénél fogva. Elfeledkeztek a lényegről, a kifejezéshez való nagy ragaszkodásukban; hizelegtek magoknak, hogy elég nemesen gondolkoznak, ha nélkülözni tudnak néhány elítélt szót. Nagy lett volna a baj, ha e szabadalmazott korban, mikor a divat is több jót, mint rosszat eredményezett, az alkotás szükséglete nem lett volna erősebb, mint a kifejezések megválasztásáé, s ha nem lett volna több buzgalom a nyelv gazdagítására, mint megtisztítására. A félénk, vagy meddő szellemek mellett, kiknek egyéb gondjok sem volt, mint hogy a nyelvtan szírtjeit kerüljék: mások viszont, naivúl menve a magok eszméi útján, új nyelvszépségekre bukkantak az analogia által, s midőn irataikban használni próbálták azokat, még a leggyakorlottabb olvasónak is úgy tünt föl, hogy nem is először, hanem ismételten találkozik velök. A lelemény, mely részint új kifejezéseket alkot, részint régieket újít föl új alkalmazásban, nem

* Remarques sur la langue française

csak hogy kipótolta azt a minék el kellett vesznie, de helyre hozta a túlságos válogatás okozta károkat is. Így készült elő irodalmunknak azon korszaka, melyben legtöbb ízlés és legtöbb lelemény nyilatkozott.

IV.

Port-Royal-Des-Champs.

Nem volt még hatályosabb befolyás, mint a port-royali íróké. A purismus legtermészetesebb ellenszere abban állott, hogy a bíráló szellem, melynek a purismus csak túlhajtása, oly művekre alkalmaztassék melyeknek tartalma elég vonzó arra, hogy az olvasó bennök inkább a lényeggel, mint a szavakkal foglalkozzék. Ilyen volt néhány theologiai, nyelvtani és logikai munka, melyeket Port-Royal tett közzé, s melyek a tudománynak megadták azt a gyakorlati jelleget, a mely nélkül a nyelvre fordított minden gond csak a szellemmel való visszaéléssé fajult volna.

Port-Royal-Des-Champs, mint tudjuk, leánynevelő-intézet volt. Ez intézet első főnöke Saint-Cyran, éles eszű theologus és kiváló író, a Bastilleba került a megigazulásra vonatkozó tanaiért, melyeken erősen érzett a Kalvin predestinatiója. Jellemének szilárdsága, erényének hozzáférhetetlen magassága, melyet az üldözés csak emelt, a katholicismus némi nemű újjáteremtésére irányzott buzgalom, kegyes és tudós magányában, több előkelő személyiséget gyűjtött körébe. Ezekhez tartoztak, a többek közt, két fényes család tagjai is, a Le-Maistre-k és az Ar-

nauldok. E férfiak a *pusztába*, a hogy a port-royali magányt nevezték, terjedelmes tanulmányokat, az ókor mély ismeretét, a theologia iránti előszeretettel, s az emberről való elmélkedésnek oly kedvező keresztyén szellemet hozták magokkal. Idejüket megosztották a vallásos kötelességek gyakorlata, és az oktatás, továbbá a régi remeték példájára némi kézimunka s erkölcsi, vagy kegyeletes tárgyú művek írása közt.

E remeték intézménye, tanulmányai, működésük ugyanazzal a jelleggel bírnak, mint a francia Akadémia. Ott is közszellemmel helyettesíték az egyéni szellemet, szentesített szabályra és fegyelemre alapítva. A mély kegyesség és a zárkózottság, mely a remete-élet alapja, könnyebbé tette nekik ez egyéni önfeláldozást, mint a francia Akadémia világiasabb szellemű tagjainak. Alkalmazkodás, megalkuvás a körülményekkel, a lelki javaknak olybá tekintése, mint a melyek fölülről erednek, s így hát gyümölcseik is mindenkivel közösek, a dicsőség pedig egyedül istené: im ez volt a port-royali iratok sarkelve.

Az önmegtagadás kötelességét annyira vitték, hogy eltörölték munkáikról a szerző nevét, s a mű nem viselte a munkás bélyegét. Megsemmisíték az ének legféltékenyebb fajtáját, az irodalmi ént. A tehetségek egyenlőtlensége nem válhatott érezhetővé ott, hol csak abban állt minden fölény: kinek jut nagyobb rész a közös munkából. A remeték nem múlták felül egymást, de kölcsönösen kiegészítették. Nem mertek volna rangokat osztogatni, kijelölni az elsőket és utolsókat, Krisztus igéje szerint, ki e rangkérdést szörnyű bizonytalanságban hagyja. Az, a kit isten különös feladatra szánt, bármily

kitünő lett legyen is, ebben mégis csak mindnyájok eszközének tekinté magát. Nem tekintette magát sem annak föltalálójául, a mit a többiek is ép úgy kigondolhattak volna mint ő, sem annak szerzőjéül, a mit neki a közszellem és közszükség parancsolt. Föladata végeztével, ha toll-munkáról volt szó, azt némiképen azoknak adta vissza, a kiktől kapta. Lemondott az én minden jogáról egy közintézmény javára, s legföljebb azt az elégedett öntudatot vitte magával, hogy a maga részéről betöltötte a kolostor azon szerény föladatait, melyekben a remeték enyhülést nyertek a szerzetesi fegyelem után.

Oly nagy volt a kötelesség érzete, mely az egyeket a társasághoz füzte, hogy egyiköknek sem jutott eszébe, mikor a Pascal *Gondolatait* kinyomatták, jogosulatlanoknak, annál kevésbbé egy nagy emlékű társ iránti bűnnek tekinteni az abban tett kihagyásokat s változtatásokat. A ki az eredeti szöveg e változtatásaiban nem látna egyebet a jezsuitáknak tett engedménynél, egy halott dicsőségnek a rovására: rágalmazná Port-Royalt. Az áldozatot, melyet Pascal barátai az ő nevében hoztak, ő maga is meghozta volna, talán óvatosabban, vagy kisebb veszteségek árán, de ki merné ezt állítani? Ki tudja, nem lett volna-e szigorúbb önmaga iránt, mint barátai? Minderről fentartással kell beszélni, s nem szabad tűzbe jöni, túlságos irodalmi érzékenységből, azon szándék ellen, mely e változtatásokat sugallta. A kor, melyben élünk, rossz véleményre tesz hajlandóvá egy társaságnak, tagjai egyikének munkája fölott gyakorolt, eme cenzurája iránt. Oda jutottunk, hogy jobban szeretjük a szellemességet, mint annak helyes alkalmazását; jobban az író, mint az igazságot. Ily áldozatok borzadályt köl-

tenek bennünk, mint a test megcsonkítása, s úgy szólva magunk is érezzük fájdalmát testünkben és vérünkben. De Pascal idejében s Port-Royal szent menhelyében a munka a munkás fölött állván, nem gondolták, hogy igazságtalanságot követnek el egy íraton, ha javítgatásokat tesznek rajta a keresztyénség jólléte, és a közös tanok érdekében.

Ezt nem kell elfeledni; s ha csak nem akarunk dicsőséget keresni abban, hogy mások műveinek épsége iránt, ily féltékenységet szenvedjünk: vigyáznunk kell, hogy némely festői fordulat kihagyása, bizonyos merész gondolatok elnyomása, vagy enyhítése fölötti, tisztán irodalmi érdekű, sajnálkozásunkból kedvezőtlen következtetést ne vonjunk azok ártatlanságára és becsületességére, kiket Port-Royal e kegyes feladattal bizott meg.

Nagyon természetes, hogy oly iratokban, hol a szerző, úgy szólva nem volt egyéb, mint a társaság keze, a szellemességnek nem igen volt tere. Szenvedély szintoly kevésbé mutatkozik. Értem pedig ez alatt, nem ama szenvedélyes érdekeltséget, melylyel az író a közhiedelmet védi, hanem az önszeretetet, mely azt ürügyül használja, vagy a hevet, mely abban önti ki magát. Pedig e remeték közt, hogy csak a toll embereiről beszéljünk, nagy jellemkülönbségek léteztek. Egyikök például csak akkor van elemében, ha küzdenie kell. Rá nézve a száműzetés nem egyéb, mint közönséges megpróbáltatás, mert a haza mindenütt van, hol isten van, s hol a tanrendszer sátrát föl lehet ütni. A másik szüntelen csak nyugalomra vágyik, csöndes tanulmányait elébe helyezi a harcnak. Békére törekszik s a száműzetésben honja után eped. De a különbözőségek csak arra szolgáltak, hogy

ügyeiket közössé tegyék, s egyéniségeik csak istentől nyert különleges képességek voltak a közös föladat különböző oldalaira. A hit és a fegyelem ereje annyira szabályozta ez eltéréseket, hogy a helyett, hogy széthúzó szeszélyi vonásokká fajultak volna, inkább egy összlényeg kidomborodó tulajdonságaivá tömörültek.

Igy hát egy általános nyelv, az életviszonyokra alkalmazva; a szavak alárendelése a lényegnek; egy bebizonyítandó tantétel, egy kifejtendő igazság minden körülmények között; alkalmazkodás, kiegyezkedés mindennel szemben; semmi szeszély és különcz-szerűség; az egyéniségnek, mint legalkalmasabb eszköznek érvényesítése a rábízott munkában: ez a port-royali iratok jellege, melyek aláírva, vagy név nélkül, Vaugelas műveivel egyidejűleg, vagy utána láttak napvilágot. És a mint az akadémiai szellem Vaugelasban testesül meg, azonképen testesül meg a port-royali szellem is, a mint azt a remették a francia szellem irányzásában, s a nyelv tökélyesítésében érvényre emelték, Arnauldban és Nicoleban.

V.

A nagy Arnauld és Nicole.

Mindazon helyeslő szavazatok közt, melyek Boileaut a divatos költők elleni harczában támogatták, egyszem volt kedvesebb előtte, mint az Arnauldé. Érzékenysége e tekintetben oly hálanyilvánításokra ragadta, melyek túlzottaknak tetszhetnének, ha nem tudnók, mily mértékben csodálta a költő a theologust. Olvasni kell azt a levelet, melyben Boileau köszönetet mond neki azon

tényéért, hogy gúnyversei egyikét Perrault gáncsolásával szemben védelmébe vette. Semmi sem hatotta őt meg jobban, írja e védíratban, mint hogy Arnauld barátjának nevezte. E barátságra büszke az egész világ előtt; ezzel zaklatja a jezsuitákat, kik látogatására jönnek Auteuilbe; kertje viszzshangozza, a miket mond, nem csak az Arnauld lángelméjéről, tudománya rendkívüliségéről, a mely két pontra nézve a jezsuiták is megegyeznek vele, de még más oly tulajdonságairól is, melyeknek azok hangosan ellent mondanak, minők: egyenes lelkűsége, őszintesége s szándékainak tisztasága. Egyébiránt őt ez iratban minden elragadta, elbájolta, soha úgy jobban nem védelmezett, stb. stb.* Közönséges emberek között ebben nem látnék egyebet, túlzó magasztalások, s színlelt hálálkodások köznapias halmazánál Boileau s a nagy Arnauld közt ez a megelégedés hangja, melyet egy kitünő költő érez, egy kitünő bíráló elismerése fölött.

Nem tudom, ha hizelgett-e jobban Boileaunak maga XIV-ik Lajos pártfogása, mint az Arnauld dicséretei. Ő ezeket legszebb megtiszteltetésének, sorsa legnagyobb kedvezményének tekinti, azon levélben, melyben az őt ért boldogságokról emlékezve meg, következőképen szól:

Szerencse-csillagom bármint mosolyga rám
Sok kedvezése közt ez a legfőbb talán.
Ez a melyet soha nem is felejték el:
Hogy bár a szent Ignác sok követőivel
Barátságban valék, — e félelmes tudor,
Kinek kemény tollát ő ellenök szigor
És harag annyiszor hegyezte, engemet
Arnauld, a nagy Arnauld nyílt védelmébe vett!
Jövendő síromon arany betűkkel ez,
Bevéssett verseim által hirdetve lesz!

* Lettre à Antoine Arnauld (Levél Arnauld Antalhoz)

E sorok, melyekben Boileau az Arnauld befolyását ép azon nagyrabecsülésben ismeri el, melyet az ő dicsőrete iránt táplál, mutatják, minő rész jutott e nagy theologusnak a tizenhetedik század irodalmi tökélyesítésében. A bíráló része ez, ki jobban bensőnkbe lát, mint mi magunk; ki értelmünk pártjára áll, képzeletünkkel szemben; ki megóv a divat töreitől s megtanít több élvezetet találnunk a félreismert munkában, mint a hirre kapott hanyagságban. Hogy Boileau hálája oly élénk, annak oka, mert azon támogatás emléke is közbejátszik, melyet az Arnauld befolyásától és fegyelmezésétől nyert.

A befolyás, melyet a Boileau-hoz hasonló emberekre gyakorolt (s így mennyivel inkább az akkori egész művelt közönségre!) ma már csaknem egyetlen dicsősége Arnauld-nak. Számptalan művei közül, melyek 60 évi pályája alatt tollából eredtek, egy sem maradt fönn. Kevés nagyobb név létezett abban a században, mely legtöbb nagy nevet számlál, s melyben a dicsőség a legpontosabban lőn az érdem után mérve; de e név nincs maradandó művel kapcsolatba hozva, s a mi meglepőbb, Arnauld-nak egy munkája sem viseli magán az ő egyéni bélyegét.

Pedig hol találhatnánk határozottabb, erélyesebb jellemet? Bámulandó erényessége mellett is nem volt ment sem a nagyravágyástól, sem a gyűlölettől. Vallásos lelkülete s ritka becsületessége azonban mérséklék ezek föllobbanását, úgy, hogy irataiban mitsem látunk túlsapongásukból. De ha tartóztatni tudta magát másokkal szemben, önmaga iránt kérlelhetlen volt, s nem is kímélte magát azon bajoktól, melyek e két szenvedélylyel járnak. Üldözési heve és a kegyvesztés, elfogatási parancstól zak-

latott, s szökéssel megmentett élete, száműzetése, hová magával vitte az írás szabadságát, melyet többre becsült az otthoni hallgatásnál; a nyugalom megvetése, az örökké harczra kész agg kor, olthatatlan szomja mindaz után, a mi még idétte az ős egyház vértanusága helyett kárpót-lásúl lehetett volna: im ezek voltak azon vonások, melyeknek nyomot kellett volna műveiben hagyniok. Ilyeket azonban hiában keresünk azokban. Az egész Arnauld-ból csak bámúlatos tevékenysége látható, s amaz összege a szent és világi tudománynak, melyet több mint hatvan év alatt összehalmozott. De sem e termékenységben, sem e tudományban nem mutatkozik az ember jelleme. Ime a Port-Royal általánosító szellemének diadala! Valóban ott nem arra törekedtek, hogy ki ki a saját szellemét csillogtassa valamely magában érdekes, vagy távoli alkalmazású tárgyában a szemlélődésnek; hanem arra, hogy a mindennapi hit igazságait érvényesítsék, melyeket nem ismerni az örök halál veszélyével jár. Mi helye van itt az egyéni tehetségnek? Ide csak elsajátítható képességek kellenek: módszer, okoskodás, világosság, a nyelv bírása, egy szóval oly mérték, mely mindenkire rászabható; mert nem annyira azt tartják szem előtt, hogy az olvasó figyelmét valamely kiváló szellem szépségei vonják magokra, mint inkább, hogy az ellenmondások által megzavart lelkiismerete erősítést nyerjen, s a tanrendszer sértetlenül őriztessék meg.

Az Arnauld tolla egy párt tolla. Minden súly a tárgyra van fektetve és semmi sem arra, a mi az olvasót elvonhatná a tárgyalt kérdéstől, hogy az író személyiségére, vagy művészetére irányozza figyelmét. Egész módszere a vitát tartja szem előtt. Minthogy mindig vala-

mely, a tannal ellenkező elv megczáfolásáról van szó, tehát az elv van előre bocsátva, egy mértani tantétel módjára s utána következik a czáfolat, mint a bizonyítás következik a tantétel után. Hogy sok nála az ismétlés és az osztályozás, ennek oka, mert Arnauld jobban fél a kétértelműségtől, mint az ismétléstől, s jobban a homályosságtól, mint a megkülönböztetéstől. Minden szót a legáltalánosabb értelmében használt. Nem láthatni nála az irány ama mesterkeltségét, melyben az egyéni szellem pompáz, a mely csak oly tárgyakhoz illik, hol sürgős érdek nem forog fenn, s a kétely nem jár veszélylyel. A Descartes módszerére ismerék ebben. Arnauld annyira át van hatva attól, hogy értekezést írt »azok igazolására, kik írásaikban oly szavakat használnak, melyeket mindenki durváknak tart.« Támadás volt ez a puristák ellen, a kiknél a tárgy észrevétlenül már-már csak ürügyévé vált a szó használatának. Később Bossuet is így értelmezte ezt, s nagyszerű összehasonlításában, melyet a római szónoklás és a szent Pál irálya egyszerűsége közt tett, látni lehet a nagy szónok megvetését az üres zengzetesség iránt, mely a beszédet erőtlenné teszi.* Ki lenne hát annyira rabszolgája fülének, hogy durvának találjon oly szót, mely kifejezi a mit akar, s a maga helyén és idején fejezi ki? Akár csak arról panaszkodnánk, hogy nyelvünk nem oly behízegő, mint az olasz nyelv. Részemről csak az ingatag, vagy kétes értelmű szavakat tartom durváknak, füleimet pedig semmi sem sérti jobban, mint az irány oly zenéje, mely nem a szó és értelem összhangjából származik. Épen az állítólagos

* Panegyrique de saint Paul.

durva szavaktól való félelem férfiatlanította el nyelvünket. Vissza kell térnünk ebből, ha nem is az Arnauld értekezésére, de legalább eszméjére s Bossuethoz alkalmazkodnunk, habár voltak oly finnyás ízlésűek is, a kiknek e nagy ember irálya nem volt elég zengzetes.

Az első mű a melyben Arnauld a Port-Royal tollát ragadta meg, több, mint tíz évvel előzi meg a *Vidéki Leveleket*: e könyv a *De la fréquente communion* (a *Gyakori* vagy *rendes úrvacsorólásról*). Két udvari hölgy közli egymással utasításait, melyeket kaptak Saint-Cyran-tól az egyik, s a jezsuita Sesmaisons atyától a másik. A jezsuita megegyeztetve Saint-Cyran szabályait, s több más tan között azt állítja föl, hogy minél inkább kiestünk a kegyelemből, annál bátrabban kell az Úr asztalához közelednünk. Ez a Port-Royalban elítélt katolikus tan volt, hol ellenkezőleg azt tanították, szent Ágoston után, hogy csupán a kegyelem enged sikeresen részesülnünk az úrvacsorában. Úgy gondolák, hogy felelni kellene Sesmaisons atyának, s ezzel Arnauldot bízták meg. Ő megírta a *De la fréquente communion* című könyvet s helyre állítja a szent Ágoston tanát.

Saléznak szent Ferencz *Introduction à la vie dévote*-ja (Bevezetés a kegyes életre) óta nem volt ájtatossági könyv ily népszerű. Világiak, lovagok, szépirodalmat űzők, nők nem kevésbé foglalkoztak vele, mint a theologusok. Nagy hódítást szerzett a tannak s a port-royali remeték száma szaporodott általa. A jezsuiták sem hagyták válasz nélkül a Port-Royal kihívását, és 1643-tól 1694-ig, annak személyében, ki a társaság nevében fogott tollat, üldözőbe vették azt a tant, mely tönkre tette hatalmukat az által, hogy a bűnbánat alapjaként a kegyelmet, mely fölül-

ről jő, állította a feloldozás helyébe, mely kezeiből származott. Világossága, szabatossága, az élénk és erőteljes irány még ma is hasznos olvasmánynya tennék a *Gyakori úrvacsorálás*-t, sőt sok helyütt, hol Arnauld bizonyos körmondatait látszék utánozni Balzac-nak, melyekben Balzac maga is nagy gonddal utánzá Cicerot,* kitünő példányul szolgálhatott a kornak. Olvasását keresetté tévé azon szokásos érdekek is, melylyel akkor vallásos kérdések iránt viseltettek. Rajta kedvelték meg az oly könyveket, melyek bizonyos célra törnek, s a helyett, hogy valamely elvonult tudós szeszélyei lennének, mint a Balzac-éi többnyire, oly ember hatályos föllépései, a ki másokat is meg akar győzni azokról az igazságokról, melyekről maga meg van győződve.

Ugyanazon tulajdonságok, a kellem és keneteljeség különös bája teszik kedvessé Nicole-nak, a Port-Royal egy másik tollának, s — a mint Bayle nevezi —

* Borromaeus Károlyról így szól: »Isten őt tekintélyre emelte, előkelő születése által a becsületes világiak között, bibor-noki méltósága által az egyháziak és fejedelmek között, nagy vagyona által a szegények között, kiváló kegyessége által a jók között, s alázatossága által a vétkezők között.. « És lennebb : »Rendkívüli lelki erőt adott belé nehéz dolgok felvállalására ; rendíthetetlen állhatatosságot azok véghez vitelére s befejezésére ; önzetlen lángoló szeretet, hogy félelem nélkül járjon a dögvész és ár közepette ; fáradhatlan testi erőt, hogy kerületét szünetlenül látogathassa ; a közvezeklő alázatosságát, hogy zavarba hozza a köz nem vezeklést ; végre mindazon isteni és hősi tulajdonokat, melyek szükségesek egy érseknek, hogy az egyház rendetlenségeit szabályozza, s eltörölje a tökéletlen hitvallások, az elsietett föloldozások, a *hiú satisfactiók*, s szentségtörő úrvacsorák siralmas vissza-éléseit.«

Európa legszebb tollai egyikének iratait. Ugyanaz a nyelv, ugyanaz a módszer; az egyén itt sem lép előtérbe, ámbár Nicole épen ellentéte volt Arnauldnak, s békés kedélye egész életében az után a boldogság után hagyá vágyódni, melyet az evangéliom a békéseknek ígér.

Fényes tanulmányai után Port-Royalba lépve, ott az irodalmi osztályok igazgatásával bízott meg.* Arnauld perlekedése a jezsuitákkal, elítéltetése a Sorbonne által s szokése, kiragadák Nicolet kényelmes munkaköréből. Védelmébe vette barátját, s csakhamar maga is szokni s elrejtözni lőn kénytelen. De azon egyenetlenségek, melyekben Arnauld kedvét találta, kétségbe ejték Nicolet. A közös ügyért harczolva is, szünet nélkül a békéről, nyugalomról beszélt. »Pihenni — mondá neki Arnauld — oh! hát nem fogsz-e pihenni az egész örökkévalóságon át?» Mindazáltal Nicole nem követte őt önkéntes száműzetésébe 1679-ben; sőt, mint mondják, oly egyeségre is lépett a jezsuitákkal, melyben visszatükröződik jelleme. Beleegyezett, hogy nem ír ellenök, de nem akart szakítani régi barátaival. Inkább moralista levén mint hitbölcsező, kötelességből, s a társaságért folytatta a szóharczot: a béke, mely visszaadta őt erkölcsi tanulmányainak, önmagának adta vissza. Örömmel írta alá a jansenisták és a jezsuiták békeszövetségét 1668-ban, s mit sem tett azontúl annak megzavarására.

Számos munkája közt a legsajátosabb, mely leginkább magán hordja egyénisége bélyegét az »*Emberekkel való béke-tartás eszközeiről*« szoló értekezés; oly műremek, Voltaire szerint, melyhez hasonló az ó-korban, e

* Tudjuk, hogy tanítványai közt volt Racine is.

nemben, nem található. »Találd ki, mit cselekszem?« — írja Sevigné asszony a leányának — »Ez értekezést kezdem újra elől, s szeretném levessé főzni, hogy meg-ehessem.« A Voltaire ítélete nem egyéb, mint szép magasztalása ez iratnak, de a Sevigné asszony nyilatkozata adja meg annak a borsát. Valóban oly könyv ez, rövid, tápláló, s gyakorlati lévén egyszerre, hogy az ember szeretné magába szívni, s vérévé változtatni. Benne minden igaz, világos, arányos és mindennap, — mit mondok? — minden pillanatban alkalmazhatjuk, miután utasításai főleg az emberek között oly gyakori szóvitákra, s az azokban nyilatkozó önszeretetre vonatkoznak. Hogyan viseljük magunkat, hogy azokat kikerüljük, vagy el ne mérgesítsük; minő önámítás folytán tévesztjük össze az igazságot önérdekünkkel; mily törbe csal a hiúság, hogy elnyomjuk embertársainkat, azt vélve, hogy rendre utasítjuk; mennyiben kell szembeszállást vagy engedékenységet tanúsítanunk a megállapított vélemények iránt, meghajolnunk tekintélyes egyének, vagy hiedelmeik előtt, keresnünk mások bizodalját; minő áldozatokat parancsolnak jól felfogott érdekeink s a keresztyéni szeretet: ime ezek a pontok, melyeket Nicole érint, s melyekre nézve nincs helyes felfogású ember, ki nézeteiben ne osztoznék.

Meglehet, magunkban s másokban sok állja útját annak, hogy oly magaviseleti eljárást érvényesíthessünk, mely a vakmerő szavakat tartózkodással, szerénységgel, a kitűnni vágyást engedő előzékenységgel, s a világias önzést a keresztyén szeretet szellemével helyettesítse. De senkinek sincs joga e nehézségeket ürügyül s mentségül használni arra, hogy vitatkozó szellemét fönntartsa,

vagy ábrándnak jelezzen oly tökélyt, mely kezünk ügyében s elérhető közelben áll. Csak azon aggódhatunk, hogy idejét múlta már ily czélokra sikerrel törekedni, s azok, kik e dolgot komoly lélekkel olvassák, úgy találhatják, hogy igen messze mentek már arra, hogy ily tanácsokat —, s igen betegek, hogy ily orvosságokat haszonnal vehessenek be. Úgy érzik, hogy elszalasztották már a boldogság bizonyos esélyét, vagy oly orvosi rendeletet hanyagoltak el, melyet ha előbb követnek, megelőzik vala a bajt.

Nicole egész lelkét öntötte a békére intő eme nyájas s rábeszélő figyelmeztetésbe. Tanúja volt azon kellemetlenségeknek, melyeket a vitatkozás okoz az emberek között, a szó- és toll általi erőszakoskodásoknak, a túlzásoknak, melyekre magokat a legjobb emberek ragadtatni hagyják a vita hevében. Láttá az önzést, az emberi élet e zsarnokát, mely oly leleményes mások ellen, s annyira bolondja önmagának. Többet szenvedett ő, mint bárki, a vitaszellemtől, s bár nem árulja el irataiban, a hol a Port Royal szigorú fegyelme nem engedte érvényesülni az egyént, de az az éles látás, melylyel behatol vizsgálódásunk rejtett okaiba, csak személyes benyomásból eredhet, s még fájnak kapott sebei. Valószínű, hogy némely megjegyzései a makacsságra, »a mely« — szorinte — »annál nagyobb, minél jobb hiszemű s minél fölvilágosultabb«, * épen Arnauld-ra való czélzások. Az is hihető, a nélkül, hogy igazságtalanok lennének Nicole szeretetteljessége iránt, hogy bizonyos helyein a barátjának adott, de általa visszautasított valamely engesztelő

* Az emberekkel való béketartás eszközeiről. I. rész. 5. fejj.

tanácsára emlékezett. Ez személyes tapasztalat, de menten minden haragtól. Ha La Rochefoucauld, ki *Maximát* ugyanazon időtájt írta, melyben Nicole a maga értekezését, nem mindig kerüli ki a túlzást, ez onnan van, hogy tapasztalata legtöbbször szomorú volt. Nicole mit sem túloz, mert az emberen ejtett sebeket azon időben, mikor a vallási vitákba volt elegyedve, a keresztyén fogta föl, a ki nem bízik magában és megbocsát.

Hogy van az, hogy Voltaire által annyira becsült, Sevigné asszony által oly igen szeretett könyv nem lett népszerűbbé? Nagyon kevesen olvasták, s a kik olvasták is, későn olvasták, inkább kíváncsiságból vagy tudományos szükségből, mint hajlamból. Ezt ki lehet magyarázni a nélkül, hogy igazságtalanok lennénk akár a könyv, akár a fényes nyilatkozatok iránt, melyeknek tárgyaúl szolgált, akár végre az utókor iránt, mely elhanyagolja. Úgy vagyunk Nicole értekezésével, mint bizonyos szerény erényekkel: nem ismerjük föl, mert nem cselekvők, s mert bensőleges tökélyük nem annyira hatásukban, mint tartózkodásukban áll. A kik véletlenül rájuk akadnak, azokat elbájozzák; de a többség elhalad mellettök, a nélkül, hogy meglátná. Ép így Nicole értekezése is nem vonz; már czíme is inkább elidegenít, mint csalogat. Mert csakugyan mi is lehet unalmasabb, mint indokokat keresni, hogy békében éljünk az emberekkel? Akár csak oly utak keresésén törjük a fejünket, melyeken minden pártot kiegyeztetni, a rágalmakat elcsitítani, s az egész világ megelégedésére kormányozni lehessen. Tehát valami remetei ábrándot, valami keresztyéni tökély utopiáját sejti benne az ember, s nem tölt időt vele. Ha az ellenkező tételről volna szó, s oly szer-

zöröl, ki az emberek közti békesség lehetetlen voltát tünteti föl, szívesebben hozzá fognának, előre is el volnának készülve, hogy meggyőződjenek.

Különben Nicole értekezésében az eredeti irány csábja is hiányzik. Semmi sem látszik abban az író sajátja lenni, ha csak nem bizonyos gyöngédség tán, ép úgy, mint a hogy Arnauld az irány bizonyos rohamosságában fölismerhetjük. Ez értekezés nyelve a közönséges írásmód, azzal a szabatossággal, melyben akkor az eredetiség állott. Egy pár kiemelkedő merészség ma már köznyelvnek tűnik fel, miután nem ismerik eredetét. Akkoriban még újdonságok voltak, a miket egy-egy *ügy szólva* (pour ainsi dire) oltalma alatt léptettek fel. Mért ne lehetne a köznyelv e tökélye épen az az irány, melyről mondvá volt, hogy egyedül biztosítja az írásművek maradandóságát? Lehetett volna-e ugyanazokat a dolgokat, miket Nicole mond, eredetibb nyelven fejezni ki, s ugyanazt az alapot jobban kidomborítani? Más dolgokat mondhattak, de nem ugyanazokat másképp, annyira megfelelő ott a nyelv az eszméknek, s az eszmék a nyelvnek. De az irány csak az eszmék érdeke mértékének, s fontosságának arányában eredeti. Ha oly igazságokról van szó, melyek alapján áll fenn a társadalom, de a melyek szünet nélkül elfeledve s kijátszva, oly nyelven kell hogy kifejeztessenek, mely örökre érzékelhetőkké, s megjelentettekké tegye, úgy a köznyelv erre nem elégséges. Szükség van külön nyelvre a nyelvben, s minthogy erre a tehetség csak rendkívüli képességeknek van megadva, ezek oly jelleget nyomnak irataikra, mely azokat messziről fölismerhetőkké teszi, s az olvasó figyelmét felhívja. Ép úgy vannak igen kényes igazságok is, melyek gya-

korlata csak választott szellemeknek van fönntartva, s melyek kikerülnék a közönség figyelmét, ha valamely különös irány által nem volna feljök irányozva. De ott, a hol a tárgy ismerős, s az igazságok nyilvánvalók, az iránybeli tökély épen ez egyéni jelleg hiányában áll. Ha a szerkezet mesterfogásaival, vagy a nyelv ékességeivel a szerző magára beszélni, vagy másokkal el akarná hitetni, hogy ő fedezte föl ez igazságokat, azzal vádolnák, hogy vagy nem tudta azt, mit az egész világ tudott, vagy kevésbbé szereti az igazságot annál a dicsőségnél, hogy azt kifejezheti.

Ezt hát nem lehet fölhozni a Nicole értekezése ellen. Ha nem is találunk benne fensőbb igazságokat, melyekhez egyedül illik a magas nyelvbeli szépség, de másfelől abban sem látjuk igyekezni és mesterkedni, bár ártatlanul is, hogy a keresztyén bölcelem hagyományos, s jól ismert igazságait sajátjai gyanánt mutassa be. Nicole nem tartozott azon rendkívüli férfiak közé, kik új igazságokat fedeznek fel, s a Port-Royalban vallott lemondás és önmehtagadás szelleme megóvta attól, hogy kisértetbe jöjjön, személyes nyelvmodorban oly igazságok felfedezését bitorolni, melyek minden keresztyén előtt hagyományosak és hitezikkekké váltak.

Az a nagyszabású irány, mely a figyelmet magára vonja, vagy a fölismert nagy igazságok által izgatott lélekből, s azok közlésének buzgalmából ered, vagy oly erős képzelődésből, mely a húst és vért is megnyeri az eszmék foganosítására. Nicole-ban én csak nyugodt értelmiséget látok, mely kényelmesen fejteget néhány keresztyén erkölcsi elvet. A képzelődés benne legtöbbször nem egyéb, mint szerencsés emlékezet, mely a maga

idejében minden gondolathoz kellő kifejezéseket szolgáltat. Nicole érzékenysége nem más, mint emberszeretet.

Itt hát nincs nagyszabású irály, de van egyszerű nyelvezet, párosúlva a kifejezésbeli tisztasággal, mely inkább erősíti, mint megrázza a lelket, inkább behizelg, mint erővel tör be, inkább vonzza, mint leigázza bizodal munkat. Hangja a XVII-ik században oly elterjedt szellemi irányú kegyes beszélgetéseké, vagy a keresztyén erkölestan magas kérdései felett folytatott eszmecseréké, két port-royal-i remete között, a saját kezökkel ápolt kert sétányain. Ilyenek lehettek azok a nyájas, értelmes, tanácsadó leczkék, melyeket Nicole Racinenak adott, s melyekkel e nagy költöt az emberi szív ismeretébe bevezette.

E könyv szembeötlő bája az az érdek, melyet Nicole abba fektet, hogy másokkal az igazságot közölje, nem az oktató dicsőségére, de a kötelesség érzetéből: visszaadni azt, mit csak letétemény gyanánt kapott. A jól irás dicsvágya nem látszik őt háborgatni, s kevésbbé gondol arra, mit fognak róla mondani, mint arra, hogy minő kár érheti az igazságot az író gyarlósága miatt. És így minden igaz azokon a lapokon, hol a szerző csak az ember s a keresztyén érzelmeit tolmácsolja. Ha ez igazságok közül a tisztán hitbeliek élvezésére oly önmegtágadó szellem kívántatik, mely a szerzővel együtt föl tudja ismerni egyfelől a rosszat, mely abban lappang, mit az emberi bölcseség jónak hisz, másfelől a jót abban, a mi rossznak látszik: a többiek élvezésére minden józan elme képes, még ha elfogúlt is a vallás ellen.

Ideje volna már, oly nagy tekintélyek hitelére, mint Sevigné asszony és Voltaire, visszatérni ez inkább

elhanyagolt, mint feledett műhöz. Hiszen hatása oly jó s oly sikeres lehetne! Új és ismételt olvasása következtében, hogyne hoztam volna némi áldozatot a békéért abban a kis körben, a melyben élek? Hogyne fordítottam volna több gondot arra, hogy ne érezzem magamat sértve a rám alkalmazható hátrányos ítéletektől, és tűrjem a közönyt? Hogy ne lettem volna egy nézetem kedves mesteremmel abban, hogy nincs jogunk követelni a szeretetet? Nem neki köszönhetem-e, hogy sok türelmetlenkedést kikerültem, engedve nézeteimben akkor, ha mások sértve érezhetik vala magokat általom? És midőn a természet s a rossz szokás a legerősebb volt bennem, nem neki köszönhetem-e, hogy azt a megbánást éreztem, mely az újjá-születés kezdete?

Ifjú korunkban csak a rendkívüli s meglepő gondolatok iránt van érzékünk és sokat beszélünk az irányról, mely az írásművek legszembeötlőbb alkatrésze. Később, a mint előre haladunk az életkorban, mindinkább megszeretjük a mindennapi igazságokat, melyek természetes alakban lépnek föl, s többre becsüljük azokat a szerzőket, kik csak véleményeiket kimondó derék emberek, az oly írónál, kik ügyességöket fitogtatják. És akkor a legjobban tetsző irány előttünk az, mely felől nincs mit vitatkozni; az előkelő ember amaz illedelmes öltözeke, melyről Fenelon szól; szilárd nyelv, anélkül, hogy erőt szenevelegne, világos, anélkül, hogy csillogna, szabatos, de nem száraz. mitsem túloz és fű föl; oly nyelv, melynek tökélye abban áll, a mit egy áthéni keresett a nőkben, kik között legjobb az, a kiről nem beszélnek semmit.

Ilyen a Nicole irálya ez oly erőteljes kis értekezésében, és ilyen »*Erkölcstani tanulmányainak*« irálya is, melyeket jobban olvasnának, ha nem volnának oly hosszúak. Legjobb bírálat rájuk a megállapított szokás, csak legkiválóbb részleteiket adni ki újra. Én e csonkítást nem helyeslem. Az írásműveket egyéni kedélyhajlammal olvassuk s a szerző érdeme, ha e kedélyhajlammal oly jól találkozik, hogy, Nicole-lal szólva »nem mulasztja el minden tárgyban oly álláspontokat tární elénk, melyek hatni képesek ránk.« * Kedély-irányunk már most, egy szakadozott eszmékből álló könyv kinyitásakor, bizonyos kíváncsiság, mely nem bírván meghatározott czéllal, csak az elébe nyújtottak sokfélesége s ritkasága által elégíthető ki. Közérdekű igazságok, egyszerű észrevételek a jellemekre és erkölcsökre, bárminő igazak is legyenek különben, erősen kockáztatják, hogy nem kötik le figyelmünket. Pascal és La Rochefoucauld Gondolatai csak azért érdekelnek annyira, mert ritkaságuk meglep, vagy mélységük álmadozásba ejt. De a mi a Nicole könyvéből kivonatoltakat illeti, a mily gyönyörködtető azok értekezése kapcsolatában, hol a tárgy szigorát enyhítik, ép oly közönyösek így kiszakítva s világgá bocsátva, a mint helyükön kívül s önmagukban tekintjük Többet ér, ezeket a *Tanulmányokban* keresni föl, ott kellemet, szórakozást nyújtanak és segedelmünkre vannak oda érkezni, hová a szerző vezet, a gyakorlati tanúlságra.

* Különféle gondolatok. Az ékesszólásról

VI.

Az »Okszerü általános nyelvtan« és a »Port-Royal-i Logika.«

Két mű az különösen, melyekben az az együttes szellem, s az egyén feláldozása, mely a port-royali tan alapját képezi vala, az eredetiség bélyegét ölté föl: az *Okszerü s általános nyelvtan* és a *Logika*. Egy hasonnemű műben sem vitték az elsajátítás mesterségét messzebb, sem a közjózanész útját jobban meg nem találták, sem szabatosabb kifejezésekben nem tanítottak pontosabb s mindenkinek hozzáférhetőbb ismereteket. Szerzője volt-e Arnauld az *Általános nyelvtannak*, vagy csak irányzója, mint legtudósabb dolgozótársai egyike, Claude Lancelot állítja? Csak részt vett-e Nicole a *Logikában*, vagy ő maga annak főszerzője? Segitettek-e mindkettejüknek a port-royali többi remeték, s tollal-e vagy tanácscsal? Kévs hasznot hajtana ezt tudni, s némileg illetlen is kutatni. A szerzők nem nevezték meg magokat műveiken; mért keressélnék mi neveket, kockáztatva, hogy mindnyájok érdemét kissebbítjük, csak azért, hogy egyesek dicsőségét növeszszük. Mért ne látnók e művekben azt, a mi azokat oly csodálatra méltókká teszi, a társas szellemet, mely tollba mond, egyes tollakat, melyek írnak s közös felülvizsgálatot, mely a munkát végleg megállapítja? Tiszteljük azt a névtelenséget, mely nem a dicsvágy cselfogása, hogy munkája becsét a titokzatos eredet rejtélyével emelje, hanem becsületos emberek

titka, kik jót akartak tenni anélkül, hogy magokat megismertessék.

Nincs munka, melyben jobban és alaposabban tárgyalták volna azt, a mi az ember legszebb előjoga, minden teremtettt állat fölött: a beszédet és gondolatot. A nyelvtan és a logika nagy meghatározásait találjuk e művekben. A nyelvtan a *beszéd mestersége*; a logika a *gondolkodás mestersége*. Hiba volt, hogy nem maradtunk meg e mellett s a nyelvtan meghatározását a szabatosan írás és beszélés mesterségére szélesítettük ki, míg a logikáét az okoskodás mesterségére szorítottuk. Kiegészíteni akarván e meghatározásokat, megrövidítették, s kétségekké tették; belebeszélték a felületes szellemekbe, a milyenek nagy számmal vannak, hogy beszélni más dolog, mint írni, s lehet gondolkodni okoskodás nélkül.

Nem közönyös megfigyelni, minő sorban követi egymást e két irat. Először a *Nyelvtan* látott napvilágot: a szabadalom, mely közzétételét megengedi, két évvel előbbi keltű mint a *Vid'ki Levelek*. *

A *Logika* csak Pascal halála után jelent meg. A Port-Royalban nevedezett ifjú Chevreuse herczeg oktatására szerkesztették, s első példánya volt ama nevelés-tani munkáknak, melyek Bossuet és Fenelon kezeiben irodalmi remekekké voltak válandók.

A józanész követelte e sorrendet: mert a nyelvtan, mely gondolatainknak jegyeit s alakjait tárgyalja, nem épen az a kulcs-e, melylyel lelkünk belsejébe nyithatunk? A beszéd mestersége tanít meg a gondolkodás mesterségére. Miután gondolataink csak épen az azok kife-

* 1654. augusztus 26-dikáról.

jezésére szolgáló jegyek által nyilvánúlhatnak önmagunk előtt is: tehát, hogy gondolataink felől biztosak legyünk, mennyire fontos ránk nézve, a nyelvnek mind gépies mivoltát, mind böleseletét ismernünk.

Az *Okszerü és általános nyelvtan* tartalmazza a jegyek természetét vagy anyagát, jelentését s a módot, melylyel azokat gondolataik kifejezésére használják az emberek. Megfigyelései nem illetik kizárólag a francia nyelvet. Port-Royal túlnézett a nyelvnek hazánkban szokásos jó és rossz használatán. Minden nyelv inkább egymás közti rokonsága oldaláról, mint eltérő részleteiben van összehasonlítva, és a nyelv törvényei magában az észben vannak fölmutatva, mely minden emberrel közös, bármily különbözők legyenek is a jegyek és azok használata különböző nemzeteknél.

Szintoly észszerü, hogy a *Logika* a gondolkodás mesterségének a törvényeit kutatja, vagy inkább maga az észszerőség az, melyet legrejtettebb forrásaiban nyomoz. Felül emeli s függetlenné teszi az embert az egyéni különbségektől s mindazoktól a külső körülményektől, a melyektől függ, minők a kor, haza, vérmérséklet. Mondhatni, a Descartes szellemében szabadítják föl, kinek lelke leng e *Logika* minden lapján, s sűgallta annak nyelvét is.

De nem elég ám megtanúlunk a józanész által irányozni gondolatainkat, hogy jó ítéleteket alkossunk, s jó ítélet alkotás alapján helyesen okoskodjunk; szükség, hogy gondolatainkat, ítéleteinket, okoskodásainkat alkalmazni tudjuk életünk irányzására. Erről a *Logika* azon részben gondoskodott, mely az erkölestant tárgyalja. Megállapítja itt hamis ítéleteinknek erkölcsi okait; fölvilágo-

sít tévokoskodásaink s ürügy -kereséseink tekervényei felől; élénk világossága föltárja előttünk elkövetett hibáink titkát, s elkövetendő hibáink forrását. A *Logika* ép úgy fegyvert ad kezünkbe a rossz cselekedetek, mint a rossz okoskodások ellen, és mindig akaratumk javára világítja meg értelmünket. Nem lehet belőle megtanúlni gondolkozni, anélkül, hogy meg ne tanulnánk helyesen gondolkozni, oly tisztán láttatják velünk a szerzők, mily észrevehetlen fordulatokon át vezetnek a jó ítéletek rossz okoskodásokra, vagy a jó okoskodások rossz következtetésekre, s miként lopózhatik az értelem e megromlása a szívbe.

Főkép e két műre czéloz Saint Simon, *Emlékiratai* azon helyén, a hol Port-Royalnak a jezsuiták befolyása általi szétrobbantásáról szólva, dicséri ama >dicső szent remetéket, kiket a tudomány és vezeklés csoportosított Port-Royalba, kik oly nagy tanítványokat neveltek, s kiknek a keresztyének örökre le lesznek kötelezve azon hírneves munkákért, melyek oly élénk és tartós fényt árasztottak szét, hogy megkülönböztessék az igazságot a látszattól, a magvat a hüvelytől, újjal tapintsák annak oly kevéssé ismert, oly homályba burkolt, mert annyira elleplezett terjedelmét; kimíveljék az emberi szívet, s szabályozzák erkölceit. . . .»* E dicséret kevés szóban mindent magába foglal, az egyének és a köztestület érdemeit, az általok adott nagy példákat s átszarmaztatott hagyományokat, mindazt, a mit szabályoztak, s a mit föltaláltak. A szív nemesítése Port-Royal találmánya volt, s e dicsősége annál mocsoktalanabb, mert nem pusztá

* Saint-Simon *Emlékiratai* CLXIII. f.

kiváncsi szeszélyből hatoltak abban oly mélyre, hanem orvosló buzgalomból, mely a bajt gyökerén kívánja érni, s szeretetből, mely gyógyítani akarja.

A francia Akadémia s Port-Royal, a magok módján s a mindkét intézményt jellemző különbségekkel a XVII ik század oktatói voltak. 1660 óta a francia akadémia, nyelvtani működése s Port-Royal, oktatása által, nagyon elősegíték a nyelv-megállapítás s a közoktatás kettős föladatát. E korszak óta kötelezettséggé vált a szellem műveiben, igaznak, józannak s természetesnek lenni, keresni az igazságot, fölényt adni az észnek a képzelet fölött, az embernek az egyén fölött. A szellemesség uralmának a bukása ez, s különös! az Akadémia, mely nagy szellemességökről híres írókból állott, nem kevésbbé dolgozott annak megsemmisítésén, mint Port-Royal, hová csak azután lehetett bejutni, miután azt, a szent menedék küszöbén, némiképp megtagadták. Mert az Akadémiában úgy, mint Port-Royalban a hit uralkodott: Port-Royalban a keresztyénység sajátlagos hagyományainak a hite; a francia Akadémiában annak a nyelvnek a tökélyessége iránti hit, melynek munkásaiúl magokat vallották, »kik« — mint mondák — »Franciaország fölemelésén munkálnak« Pedig a hit olyasmiban, a mit magunknál többre becsülünk, a személy megsemmisülése. E hit által válik szellemünk közszellemmé, s a keletkező Akadémiában ez által írtak és gondolkodtak közepszerű költők is józanúl prózában, s lőnek a Port-Royal tollai kitünökké.

HATODIK FEJEZET.

I. Mi az oka, hogy Boileau annyi megtámadás mellett, még is oly népszerű? — II. Mi teendő maradt még Malherbe után? Az olasz és spanyol irodalmak befolyása — III. A Voiture és Saint-Amant költészete. — IV. A költők helyzete és erkölcei 1627-től 1660-ig. — V. Minő akadályokra és támogatásokra talált Boileau, mint a francia költészet törvényhozója. — VI. Boileau jelleme és szellem-iránya. — VII. Költészettanának elvei. — VIII. Boileau viszonyai Racine-, Molière- és La Fontaine-hez. — IX. Mi az igaz a Boileau műveiben — X. A verselés művészetének tökélye. — Mit tartsunk a *Lutrin*-ről.

I.

*Mi az oka, hogy Boileau annyi megtámadás mellett,
még is oly népszerű.*

A Descartes és Pascal írásai, a francia Akadémia és Port-Royal tanai által meg volt állapítva s biztosítva volt a prózairás művészete. Nem úgy a költészet, sem a versírás művészete, a miben a költészet tökélye áll. Malherbe után még sok teendő maradt fenn, hogy műve megszilárduljon. Ez a feladat Boileau-nak maradt. Hozzá kell tennünk, a Port-Royal dicséretére, hogy tanításai és

példaadásai a prózairás művészetében, nagy mértékben világosítólag hatottak költőink közül arra, a ki a legjobban értette, s tán legjobban is gyakorolta a versírás művészetét.

Két század óta Boileau az az ijesztő rémkép, melytől minden költő fél. Útjába áll mindeniknek, fenyegeti számtalan nehézséggel, fáradsággal, veriték hullással mind azt, a ki a versírás dicsőségére áhitozik. A dráma-költővel, a lantos-költővel, az elégia- s a vigjáték-, sőt még a sonnet-íróval is számadása van. Valamennyinek meggyül a baja azzal az eszménnyel, melyet Boileau mindenik műfajról felállít, s szemök elé tart, s azonkívül a tökéletes nyelv amaz eszményével, mely minden műfajra kötelező, s a mely nélkül nem lehet írni semmi maradandót. Innen erednek majd a nyílt megtámadások e költő ellen, majd olyan magasztalások, mint a Voltaire-é, melyekben a megrovások oly ügyetlenül keverednek a dicséretekkel. Ezek a megrovások egyébiránt nem hoztak több szerencsét neki, mint Marmontelnek »a mi rosszat Miklósról* mondott« ugyanannak a Voltaire-nek ép oly következetlen mint csipős megjegyzése szerint. S innen, korunkban, az a lenézése Boileaunak, mely — a kifejezések hevésségét illetőleg — csak a Pradonét ismétli, de a mely, mint minden szentségtörés, senkinek sem sikerül. Összes költőink közül csak Molière, Racine és La Fontaine nem támadták meg Boileaut. A többi mind, nem azért haragszik-e reá, hogy miért nem adott szabályokat e nagy emberekénél alantibb művészet számára, s miért

*) Miklós, a Boileau keresztnéve; Voltaire akkor védelmére kelt Marmontel ellen, s később maga is megtámadta. *Ford.*

nem kímélte a kitünő és a rossz közti fokozatokat — vagy is a középszerűt!

De ha Boileau a legmegtámadottabb, klasszikus költőink közt, viszont egyike a legnépszerűbbeknek is. Majdnem két század óta egyetlen kormány, egyetlen tanrendszer sem törülte ki a köteles tantárgyak sorából. Munkáin tanulunk olvasni, vérünkbe mennek át; Boileau ereinkben van. Franciaországban senkinek sem szabad nem olvasni Boileaut. S talán ép azért, hogy így a közhatalom részévé vált, van kiváltsága is, hogy megtámadtassék.

E megtámadások s e népszerűség közös forrásból erednek. Boileau a legtökéletesebb megszemélyesítése, hazánkban, a fegyelem és választékosság szellemének, s annak a törvénynek, mely arra kötelez, hogy magunkat másokhoz szabjuk és alkalmazzuk, s eszméinket az általánosság legmagasabb fokára emeljük. Ez az, a mire a tizenhetedik század kezdete óta minden nagy szellem törekedett. Descartes, Pascal, a francia Akadémia, Port-Royal, mit egyebet tettek mind, mint hogy a szellem műveinek e szabályait keresték? Csak hogy ők gyakorlati alkalmazásban állították fel s nem, mint Boileau, ellentmondást nem tűrő törvények alakjában. E szabályzat mutatja a francia szellem nagyságát; mert nem az emberiség érdekében volt-e, hogy nagy nehézségeket támasztott magának, s magát alávetette azoknak? Nem lett volna oly nagy erőfeszítésre szükség, ha csak bizonyos idő vagy hely számára akartunk volna írni. Boileau megszűnés nélkül követelte e nagyságot a francia szellem és nyelvünk számára, s ez az, a mi őt oly népszerűvé tette, s teendi örökre. De mivel azt elérni, s meg is tar-

tani lehetetlen nagy erőfeszítés nélkül, s azon fáradság nélkül, mely a jól írás kiváltságát embertársaink iránti kötelességeink legnehezebbikévé teszi, nem csodálkozhatunk azon, hogy Boileau, ki fáradságos munkát sürget, s az egyén szabadságát a közhaszonnak áldozza fel, folyvást megtámadásoknak van kitéve. Ha hevesebben támadják meg, mint a mennyire bámulják is, azért van: mert eszünknel fogva bámuljuk, s véralkatunknál fogva támadjuk meg. Ebből magyarázom ki, miért volt a Boileau iránti csodálat hazánkban mindig böles szokás inkább mint önkénytelen elragadtatás, s miért volt az ellenzék ellene kevésbé az izlés haladása mint divat.

II.

Mi teendő maradt még Malherbe után? — Az olasz és spanyol irodalmak befolyása.

Úgy látszott, hogy Malherbe után nem maradt hátra más teendő, mint tökélyesbíteni a versírás művészetét, az általa adott szabályok szerint. Méltán bámulhatjuk is, hogy a Corneille remekei után, e nagy művészet sorsa iránt még kétség maradhatott fenn, s hogy maga Corneille sem találta meg fönségében annak a titkát, hogy vissza ne essék, művei annyi helyén, a Malherbe által eszközölt reformok mögé. De olyanok a költészet föltételei, annyira függ minden korszak sajátlagos szellemirányától, hogy a Malherbe, úgy szólván hitczikkekké vált szépségei, s Corneillenek annyi lángeszű alkotása, nem állapíthatták meg annak végleges formáját, s nem

biztosíthaták hagyományai folytonosságát. 1627-től 1660-ig minden a véletlenre maradt bízva, s bár voltak már példányok, határozott tan nem volt még.

Két faja a költőknek birta akkor a közönség tetzését. Egyfelől a Ronsard modorának a folytatói, a kik megmaradtak Malherbe ellenére is az ő követésében, annál szilárdabbul ragaszkodva bálványukhoz, minél inkább megtámadtatott. Sajnálták a multat, hivek voltak a baladához, a pásztor-dalhoz, az ódon gall szókhoz, s a költés ama könnyű módjához, mely mellett Ronsard, ha hihetünk a hagyománynak, négyszáz verset birt írni egy nap. Balzac kellemesen emlékezik e költők egyikéről »a ki az eget soha sem nevezte máskép, mint a világ kalapjának, ki a *trope* (tropus) szóra mindig *Calliope*-val rímelt; a ki a *cil* szót soha sem akarta *celuy*-re cserélni, még ha a versmérték megengedte is, a ki az újabb, de szerinte lágy hangzású határozók helyett folyvást a régi gall *pieça, moult, ainçois* alakokat használta.« De ez a költő már nagyon öreg volt, s még személyesen ismerhette Ronsard-t. Mások, a Balzac korabeliek, vagy fiatalabbak, elhagyták az elavúlt szókat, de megtartották, sőt némelyek még túl is hajtották a Ronsard pongyola verselésmódját. Ilyen volt Godeau, a grasse-i püspök, a ki harmincz tiz soros stanzát írt egy nap; Magnon, a ki *Encyclopédia* cím alatt oly költeménybe fogott, mely háromezrézre volt tervezve. A Scudéry *Alaric*-jában százötven leírás van; a többi közt egy remete könyvtárának a leírása az ötödik könyvnek majd felét foglalja el.

* Levél Ménage-hoz 1644 august 9-kéről.

Másik részen voltak a Malherbe tanítványai, a puristák, a kik az ő szabályai némelyikét túlhajtották, s a nehézségek legyőzésének kívánalmát helytelenül alkalmazva, a tárgyakról a szókra vitték át, az eszmék választékosságáról a külsőségek szigorának a gyakorlatára, pl. a rimekben való dúslakodásra. Így hát gazdagon rimelték a szegény tartalmat, vagy abban lelték örömeiket, hogy silány és sekélyes eszméket nehéz mértékek nyűgeibe verjenek a mi az ellentétet csak nevetségessé tette. Ezek mind a két iskolából vettek át valamit: a Ronsard-éből a laposságot és a bőbeszédűséget, a Malherbe-éből a részletekre fordított túlságos gondot.

Ez a két hiba rendszerint együtt jár. Az eszmék elhanyagolásában pihen meg a szellem a szavakra fordított munka fáradságától. A hol a külső berendezés oly nagy helyet foglal el, a tartalom rendesen középszerű. Ugyanazok az írók, a kik a költészetben a Malherbe tanítványainak vallották magokat, de a kiket Malherbe nem ismert volna el magáéinak, prózában írt vaskos regényeikben őrizkedtek egyetlen kifogásolt szót is használni. Gomberville, a ki a *car* szó iránti gyűlölete által vált nevezetessé, s annyira ment, hogy e szó számüzésére kérte föl az Akadémiát, dicsekedett, hogy ő^o azt egyetlen egyszer sem használta *Polexandre* című, öt vastag kötetre terjedő, regényében. Ugyanazokon a lapokon párosult a purizmus a hosszadalmassággal.

Így, két iskola, melyek egyike semmi szabályt, a másika hamis szabályt követett, egyike Ronsard-t folytatta, másikba Malherbe-t félreértette: ime a költészet állapota, a tizenhetedik század első felében.

Jellemezzük-e mind e versben írt művek mivoltát? A kor nyelve két modor közt oszlott meg: a *nyájjas* és a *kimért* között. A kimért a színművek, a leíró költemények, és az akkoriban nagyon divatos hősköltemények nyelve volt. A nyájjas főleg a szerelmi daloké, az olaszokat utánzó csevegéseké, melyeket sem az Orleans-i Károly néhány csinos verse, sem a Marot szellemessége, sem a mit néha Malherbe a maga magasabb stíljéből öltöztetett beléjük, sem a IV. Henrik, Richelieu és XIV. Lajos pártolása, nem tudott maradandó műfajjá tenni. Ilyen az a mindenféle szerelmek leírása, melyeket Sarrazin, egy kaczer költeményben, megszemélyesítve léptet el a Voiture gyászkiséréteiben. Ott lehete látni, mondja,

A köteles szerelmeket,
 Önként kelő érzelmeket,
 Bohó szerelinet eleget,
 Bálványozót egy sereget,
 Örült szerelmek csapatát,
 Önző szerelmek nagy sokát,
 Pajzán, enyelgő, játszi kis
 Bokrétás Ámorkákat is,
 S vén kikopott szerelmeket,
 Miket egy új elkergetett . . . .

— — — — —
 Egyszóval annyi szerelem,
 Hogy leírni is képtelen.
 Mint vizek partján seregék
 Csoportba gyűlő seregét
 Láthatni, mihelyt ős dere
 Csap a mezők zöldjére le.
 Oly roppant számmal, hogy a lég
 Megbarnúl, elborúl az ég;
 Oly sűrűn jöttek, vagy sűrűbben,
 A sok szerelmek mindenünnen
 A világ minden tájirúl . . . .

A nyájas modorhoz számítandók még azok a több mint szabad darabok, a régi költészet maradványai, anélkül kevésbé menthetők minél jobban finomultak a szokások és erkölcsök. Az apró szerelmes versecskék is e fajhoz tartoznak; szerelmi levelek versekben, kegy-kérések vagy azokért mondott köszönetek, rimelt nyugtatóványok a kegy ama zálogairól, melyeket bizonyos költők inas-czímen kaptak a nagy uraktól, hízeltégek adója, a mit minden negyed év végén pontosan tartoztak fizetni; általában az akkori udvariasság összes nyilatkozatai, ékítve, felezifrázva, az izellenségig túlterhelve üres képekkel s hasonlatokkal, melyeknek a kor rossz izlése bizonyos egyezményi becsét adott.

Állapodjunk meg egy perczre e rossz izlés eredeténél és jellemvonásainál. Franciaország ragály útján kapta azt Olaszországból, a hol a nagy művek utáni ki-merültség szülte és Spanyolországból, a hol a nemzeti irodalom legszebb korszakában virágzott, mint a konkoly egy neme, mely együtt kelt a jó maggal. E gyerekeségek s kedveskedések elbájolták az udvaroncokat és a nagyokat, és utánzás folytán az egész mívelt társadalmat; versenyzésre hívták föl, már csak önző érdekből is, a költőket, s késleltették a végtökélyt, mely Franciaország részére volt föntartva, hogy aztán az ész és az igazság legyenek uralkodóvá a szellem műveiben.

Az olasz divat, melylyel Malherbe oly kegyetlenül bánt el Desportes-ról írt kicsinylő észrevételeiben, magára az újítóra is hatott. Ő, a ki Petrarcával oly büszkén bánik, olykor-olykor maga is *petrarchismusba* esik. Nem egy darabja mutatja, hogy őt is meglepte időről időre az a betegség, a melyből másokat ki akart gyógyí-

tani. Egy, Médicis Máriához, násza alkalmából írt ódában, a francia verselés reformátora írta a következő hatalmas és erőteljes versszakot :

Te léssz ki városink szépségét
 Megint visszavarázsolod ;
 És pártviszályainknak végét
 Veti békítő mosolyod.
 A béke, tőled biztosítva,
 Nem lesz oly rövid éltü, mint a
 Hűtlenek vélik, ime, kik
 Balsorsát Franciaországna
 Keveslik még s bár francziák, csak
 Nevét s ruháját viselik !

És alább, ugyanebben a darabban, ime a *petrarchismus* utánczója, a ki, ugyanazzal a tollal, az új királyné tengeren érkezte alkalmából, ez ünnepélyes izetlenséget írja :

Hányszor, míg a hullámok hátán
 Lebegett ez az új csoda,
 Neptun, mély barlangjában, láttán,
 Lángolt, égett, halványoda.
 Hányszor, e szépségtől meghatva,
 Remegve sebző indulatba',
 Vak szenvedélytől lángolón,
 Ha nem nézte vón' méltóságát
 E szépségért trónját s országát
 Be szívesen od' adta vón' !

Másutt, harmincz évvel visszamenve, arra az időre, mikor a *Szent Péter könnyeit* utánozta,** s még

* Költeményei. (Lalanne kiadása) XII.

** Lásd az első kötet, ötödik fejezet IV. (371 l.)

túltett a Tansillo túlzásain, ama könnyek leírásában, melyeket Médicis Mária szemeiből a IV. Henrik halála sajtolt:

Ama könnyek képe, melyek bő forrása,
Mióta meghaltál, soha ki nem száradt :
A háborgó Szajna, mely térre, utzára
Párisban kiárad.

Nincs olyan szép idő, mely lecsöndesítse
Viharát — s mennyei bája ép úgy szenved,
Mint gyöngye virág ha szél s eső verdeste
S nem találhat enyhét.

Az olasz költő sem írt ilyen rosszat soha. Ime az utánczóknak veszedelme, hogy mindig csak a hibákat utánozzák, s még azokat is túlhajtják.*

Ilyen túlzások által lehetett a Médicis Mária s olaszországi barátai tetszését megnyerni; s egyébiránt meg is lehetett bocsátani nekik, hogy a hazájokbeli ízléshez alkalmazkodó dolgokban lelték kedvöket. De nem csálódott-e maga Malherbe is ezek értékében, s azt kell-e hinnünk, hogy e rossz versek merő érdek-sugallta hizelgések? Malherbe megérdemelte e gyanút, ő, a ki egy barátjának, egyik darabjára, ezt írta: »E versek az udvar izlése szerintiek; az én tetszésemet akkor fogják megnyerni, ha olyasmi lesz bennök, a mi az én izlésemnek megfelel. Addig felfüggesztem ítéletemet.«** Szándéka, czélzata tehát nem csalta meg őt; de vajjon nem csalta-e meg művészetete? Vajjon nem vétette-e össze

* Költeményei. XXIX.

** Levél Peiresc-hez. 1616. december 23.

néha a művészetet a verseléssel? Desportes-ról írt *Magyarozatában*, többet bajlódik a szókkal mint a lényeggel. A francziásság elleni vétség mögött nem látja meg az izlés elleni vétséget. Ezért maradt még teendő Malherbe után is, még Malherbe-bel szemben is.

A francia udvarnál akkor legtekintélyesebb költő nem Malherbe volt, hanem az olasz Marini, a kit a Médicis Mária kegye s évdíja csalt Franciaországba. Fel-tűnő sikereinek híre előzte meg, melyeket az époszon és a drámán kívül minden költői nemben kivivott, különösen azokban a névtelen műfajokban, melyeknek feltalál-ója s egyszersmind mintája is ő volt, minők a »Dicsé-
reték, Könyvek, Hódolatok, Szeszélyek« s más hasonló fajták. Népszerűbb mint Ariosto, kedveltebb mint Tasso, a kit magát is inkább kedveltek *Aminta*-féle pásztor verseiért mint a *Megszabadított Jerusalem* szépségeiért, Marini általános várakozás közt dolgozott *Adonis*-án, épen mint később Chapelain, hasonló elfeledtetésre jutandó köl-teményén a *Pucelle*-en. Egyaránt ünnepeltetve az udva-ronczok s az irodalmi emberek által, s ha a hagyomány-
nak hihetünk, »elég pénzzel rendelkezve, hogy abból barátainak is juttathasson,« a költők házában oly ritka bőség közepette fejezte be költeményét, mely tele van szellemes haszontalansággal, lágysággal s a hiúság öntet-szelgésével, a mik őt környezték; oly csillogó s laza er-kölesű mű, mint élete is volt.

Egyes részeket felolvasott belőle, s az azokról ter-jengő magasztaló és hizelgő hírek táplálták a nagy kö-zönség kíváncsi várakozását. Chapelain, a ki akkor kezdett feltűnni, bebocsáttatást nyert e felolvasásokra; »bámulta s újra bámulta« — mint maga mondja — e

költeményt. A mű végre megjelent, és pedig a Chapelain előbeszédével, melyben ez az irály »virágosságát« s nemességét magasztalja, s a költeményt »a maga ujdonságában az épopéa szabályai szerint szerkesztettnek, s a maga nemében a legjobbnak« nevezi, a milyen valaha világot látand.* — Később alábbszállította bámulatát. »A jámbor Chapelain« — írja Sevigné asszony, — »*Adonist* egyes részeiben bájolónak, de egészben fárasztóan hoszszúnak találja.** Igaz, hogy már nyolczvanas volt akkor, s a Boileau gúnyversei visszajesztették az olasz izlés barátait ifjukoruk bámulatának tárgyától. Mindazáltal Sevigné, még ez időtájt is, s mind a mellett, hogy a Chapelain izlésének e fordulata figyelmeztethette volna annak kevésse megbízható voltára, *bámulandónak* nevezte az ötödik éneket, mely pedig egyáltalában nem bámulandó. Bájolónak találta, holott legfőlebb csak szellemes,— »a kis csalogány leírását, mely torkaszakadtáig erőlködik, hogy dalával túlkialthassa a hangszerén játszó embert, aztán annak a fejére száll, s végre meghal« — »A zengő fa üres gyomrába« temették el, mondja Marini.***

* *Levél vagy Beszéd Favereau urhoz, a király udvari tanácsosához.* Ez a Favereau ur az Adonis-felolvasásokon találkozott Chapelainnal s vele együtt »bámulta, és újra bámulta« a művet. Úgy látszik mikor a munka nyomtatásban is megjelent, némi képtelyei támadtak, s maga is röstellte előbbi itéletét. A Chapelain nehézkes és befejezésre jutni nem tudó értekezésének a czélja: bebizonyítani, hogy az *Adonis* megfelel az Aristoteles által felállított szabályoknak, s ezáltal őt, előbbi bámulatában ismét meg erősíteni.

** Levél, 1672 február 24-kéről,

*** *Nel cavo ventre del sonoro legno.*

Minden tudós, az egész udvar, a nagyok, mind a ki csak olvasott Franciaországban, el volt bájolva. Mikor Marini elhagyta Franciaországot, hogy hazájában élvezhesse dicsőségét, útjában oly hódolatokban részesült, minőkben csak fejedelmeket szokás részesíteni, a városok szobrokat emeltek neki, legnemesb lakóik versenyegettek a megtiszteltetésért, hogy őt vendégül láthassák, s az irodalom szava is hozzájárult az egyhangú lelkesedéshez, melynek riadása füléig hatott.

Azonban a divat lassanként a spanyolok felé kezdett fordulni. Spanyolországgal folytatott hosszús küzdelmeink alatt a nemzeti gyűlölet elvette kedvünket mind két részről, hogy egymással megismerkedjünk. Hogyan lehetett volna várni, hogy a *Menippée* hazájában kedve legyen valakinek a spanyol izlés szellemes apróságait utánozni? A vervinsi béke enyhítette az elfogultságot. A két udvar, s utánok a két nemzet is, közeledni kezdett. 1595-ben Antonio Perez, II. Fülöpnek titkára és ministere, a IV. Henrik szolgálatába lépett s évdíjt húzott tőle, melyet Sully nem mindig a legnagyobb készséggel fizetett ki. Ő kezdte a spanyol irodalmat az udvarnál megkedveltetni, az udvartól ment át az írókra, utánozni óhajtván azt, a mit divat volt bámúlni. Az Antonio Perez leveleit s szerelmes levelkeit mohón olvasták, kézzől kézre adták. Értekezései a szerelemről képezték legfőbb vonzó erejét a Párisban akkor divatos fényes estélyeknek, melyeknek ő volt a legkapósabb vendége. IV. Henrik sokat tartott szellemességéről, élénk örömmel hallgatta az adomákat, melyeket Perez II. Fülöpről és udvaráról mesélt neki; az elbeszélés művészetében mesternek, *maestro de cuentos*-nak nevezte. Az utczákon hirdették, s árútták

az Antonio Perez eszméinek s jeles mondásainak gyűjteményét. Nehány levél is volt adva hozzájuk »a spanyol nyelv iránt érdeklődőknek« ajánlva. Ez érdeklődők száma napról-napra nőtt.*

Mind ehhez még egy udvari esemény járult. Ama kettős házasság t. i.,** mely rokonságot hozva létre a két uralkodóház közt, szorosbban összefűzte népeiket is. Nehány évig a két udvar úgyszólván egy volt, a hol illem és jó izlés követelte, hogy mind a két nyelvet vegyest, s fölváltva beszéljék. Malherbe, spanyol lanthoz nyúlva, hogy megzengje,

»E kettős nagy nászünnepet,
Mik végzetes találkozása
Ledönti a Pyrénéket.«***

igy szólítja meg az Osztrák Anna leendő férjét:

»Király, te szerencse kegyelte,
Nézd Spanyolhon felől sietve
Kél és feléd közlél a nap.
Ilyen varázsa van nevednek :
Hogy neked hódolhassanak
A csillagok visszára mennek !****

Valódi bokréta, spanyol virágokból. Malherbe, anélkül, hogy rosszat akart volna, a spanyol *conceptos*-okat

* Antonio Perez, Bermudo de Castro-tól.

** A XIII. Lajos házassága Ausztriai Annával s a király nővéreé, Erzsébet hercegasszonyé, a spanyol koronaherceggel, a későbbi IV. Fülöppel.

*** Költemények LXIV. (Édition Lalanne).

**** Költemények LVIII.

utánozta, melyek szintén csak utánzások voltak, az olasz *concetti*-knek, még pedig túlzó, utánzásai.

Ez volt valóban a fejlődése e sajtóságos szellem-iránynak, mely egy egész századon át, a XVI. század második, és a XVII. század első felében, uralkodott a képzelet művei fölött a latin faj három nagy nemzeténél. Még a szász szellem szigora sem óvhatta meg tőle Angliát sem, akkor mikor Angliának Shakespeare je volt.* Lényegében a spanyol írásmódor nem más volt mint a Madridba átültetett, és még túlhajtott, olasz módor. Az egész tizenhatodik század alatt Olaszország, kivéve Velenczét, vagy spanyol volt, vagy szoros függésben Spanyolországtól. Az ország urai fölverték a spanyol erkölcsöket. A spanyol tanulók az olaszországi egyetemekre tódultak, mint hajdan a fiatal rómaiak az atyáik által legyőzött Görögország iskoláiba. De ellenkezőleg Görögországgal, mely Róma fiait hazájokba, költői és bölcsészei által kiművelve s a szellemi termékeknek megnyerve küldötte vissza, a XVI. századbeli Olaszország, egyetemeinek hallgatóit megrontva a szellemesség által, melyet többre becsült a lángésznél, küldötte Madridba vissza.

A faj-közösség, már az előbbi század óta, a két nemzetet s szellemeiket egymáshoz közelebb hozta. De az olasz-utánzás Spanyolországban csak a Boscan korá-

* E szellem-irányt *euphuismus*-nak nevezték el, egy munkáról, mely 1580-ban jelent meg e cím alatt: *Euphuus, az élcz boncz-tana*. Szerzője Lily János, született 1554-ben. Az Erzsébet udvara, s az egész angol művelt társadalom magán kívül volt örömeiben a pedáns neologismus, a keresett ellentétek, az erőszakolt hasonlatok s mindennemű túlzások fölött, melyekkel e mű tele volt, s melyek annak olvasását ma már kiállhatatlanná teszik.

ban (1526—1553) kezdett uralkodni, kinek költeményei, olasz mintákra öntve, új iskolának adtak lételt, mely attól fogva a nemzeti iskolával versenyzett, s végre is fölül került. Az új költészettan által képezett költők *cultos*-oknak, vagy a mi értelmünk szerint puristáknak neveztek magokat. Mert valóban írásmódjuk lényege a legszigorúbb purizmus, s művészetök abban áll, hogy mesterséges nehézséggel verseljen haszontalanságokat. Minden gonddal azon voltak, hogy érthetetlenek legyenek, s a művészet magaslatát azzal vélték elérhetni, ha hozzáférhetetlenekké lesznek az olvasóknak. Ez iskola feje és hőse, Gongora (1561—1627) oly sikerrel mivelte e modort, hogy magyarázók egész sorára volt szükség, a kik költeményeit megmagyarázzák a közönségnek, mely azokat minden áron bámulni kívánta, a nélkül, hogy értené. *

A mit fölebb Malherbe-nek az olasz-spanyol divat felé hajló gyöngeségéről idéztem, fogalmat adhat arról

* Ime a Gongora költői talányainak egy példája. Egy történet író barátja, Luis de Bavia, közrebocsátotta *Historia pontifical*-ja első kötetét. Gongora, a kötet elejére, egy sonnetet írt, melyben egyéb érthetetlen dolgok közt, a következőket is olvashatjuk: »E költemény, melyet először megráspolyozott a föltalálás, aztán megnyalt a tanúltság, oly gondosan írt történet, melynek ódon s ha nem is ütemes, de legalább megfésült irálya, a szent hajó három gerendáját kiragadja s fentartja a feledésből . . . A toll is, mely a történelem trónján a mennyei kulcsárokat örökíti, a századok kulcsa, s nem egyszerű toll. Ő nyitja meg nevek jel-szavával, az örökkévaló kapukat, nem veszendő emlékezettel, nem oly emlékkal, mely elomló sirokra szegi a futó árnyakat « — E mű-darabról sokat írtak ; voltak bírálói, voltak magasztalói is !

a neméről a költészetnek, melyet Boileau megtámadott. A fejedelmek nyilvános életének tényei, házasságaik, gyermekeik születése és halála, ünnepélyeik, mulatságaik, s mind az a mit a város az udvari életből utánzott, ime e költészet főtárgyai. A fejedelmekkel nem lehetett államügyekről beszélni, az nem lett volna kedvökre, sem a gondolkodás magas tárgyairól, vallásról, politikáról, bölesészetről: Olaszországban a spanyol uralom, Spanyolországban az inquisitio annak gátot vetett volna. Nem maradt fenn egyéb, mint külső megjelenésekben festeni őket, úgy a mint magokat a közönségnek mutatták; s erre szorítkoztak azok a költők, a kik az ő jóvoltukból éltek, s a kiknek ők voltak mind pártfogóik, mind olvasóik.

Ebből áll, majd fele ennek a költészetnek. A többi meg keveréke, vagy jobban mondva halmaza a mindenféle költeményeknek, kezdve azoktól, melyek műfajneveket viselnek, egész ama névtelen és számtalan szellemjátékokig, melyek úgy állanak a szellem valódi műveihez, mint az erőteljes munkás hasznos munkájához a személyvesztő mesterfogásai. A termelés szünteleni s óriási. Képzelenek általános versenyt Spanyol- és Olaszország valamennyi költője közt, ki tudja a legössze nem illőbb s a legkevésbé költői dolgokat foglalni versbe, ki tudja a legváratlanabb ellentétet, a legképtelenebb képet, a legkétesebb értékű érczet hozni létre. S a kik e költői fogadást tartják, képzeljék azoknál a düh egy nemét, hasonlót ahhoz, mely egyszerre szólaltatja meg egy madárház valamennyi madarát, nem hogy érzelmeiknek vagy kis szenvedélyeiknek hangot adjanak, hanem hogy egymást utánozzák, felülmúlják s túlkialtsák: akkor lesz

helyes fogalmuk e költészetről. Ily hasonlatokhoz kell folyamodnom, egyenes úton nem tudván kellőképp jellemezni a művészet süllyedésének e fokát, melyben kevesebb a művészet, mint a mesterkéeltség, kevesebb a tárgy mint a kép, s melyben a szellem, nem akarván magát a józanész és igazság szolgálatára adni, oda jut, hogy ép úgy játszszerk jó tulajdonaival mint hibáival, s végre önmagán mulasson.

Akkoriban, mikor e divat virágzott, vagy jobban mondva dühöngött, Franciaországban, történt hogy egy spanyolországi »szép-szellem«, Gracian Boldizsár (1601—1638), részletezte hona költőinek ez irodalmi hamisítás elméletét, mely a Mariana-k és Cervantes-ek irányának igaz természetessége s nemessége helyébe lépett. »A *conceptos*, mondja, a beszélgetés élete, a szavak szelleme; annál tökélyesebbek minél finomabb bennök a szórszálhasogatás. Azon kell lenni, hogy az előadás szépítse az irályt, a nehézségek élénkítsék, a rejtélyek tegyék érdekessé, a túlzások meglepővé, a czélzások homályossá, a metaforák finommá, hogy a gúny adja meg savát, az itéletek pedig súlyát.« Igaz, hogy hozzáteszi Gracian: »Mind ehhez egy szemer igazságot is kell vegyíteni, mert az eszély mindent megfűszerez.« Csak hogy nála ez a szemer többnyire hiányzott.*

* Bizonyítja ezt a következő hihetetlen leírása a nyár közeledtének a bika és ikrek égi jegyeivel: »Miután — úgy mond — az égi szinkörben, a nap lovagja, Phlégon lova hátán, vitézül megszurta a fénylő bikát, nyilak gyanánt arany sugarakat szórva, míg támadását a csillagok bájos serge kíséri tapsaival kik, gyönyörű természetben gyönyörködni vágyva, a hajnal erkélyére könyökölnek ki; azután pedig, sajátos átalakulás folytán, a szöke Phoebus, toll-sarkantyúval s láng-tarajjal, kakassá változva, járda a ragyogó csillagok, az égi mezők ez apró csirkéi előtt, s a Tyndarus tojásainak csirkéi között.« (Az ikrek, Castor és Pollux, mint tudva van, Tyndarusnak tojásból kelt fiai. Ford.)

S oly nagy volt az olasz-spanyol divat zsarnoksága, hogy a rossz költők mellett, a kik középszerűségökben s izléstelenségökben teljes jóhiszeműséggel vetették magokat annak karjaiba, nagy költők is, a kik a valódi dicsőséget megizlelték, e divat útjain hajhászták a zajos és nyereséges sikert. Nekik az a mentségök sincs, hogy jóhiszeműleg tévesztették össze az ált az igazgal. Valamennyiök közt a legelső s a legragyogóbb, Lope de Véga, annyira nem élt csalódásban ez iránt, hogy eleinte maga is csúfolódott a *cultos*-okkal. »Merő képekből alkotni művet, mondá, ép oly nevetséges és képtelen, mintha valamely nő nem csak arczát festené, hanem az orrát és füleit is. Mi a képekkel és hasonlatokkal túlterhelt irány? Fölfújt és kifestett arcz, mint a trombitát fúvó angyaloké, vagy a térképek négy sarkára festett négy fúvó szélé.« Nem is kímélte a gúnyt a divatos költőktől »a kiket — mondá — az új modorba oly számítás csábított, mely sikerült is; mert a régi irányban soha sem lettek volna költőkké, az újban pedig azzá lettek, máról holnapra.« — Az új modort, tréfásan, *cultidiabesco*-nak nevezi. S egy, divatos modorban írt sonnetjét a következő három sorral végzi:

Mit mondtam, Fabius, érted-e, kérdem?

— Ha értem-e? — Nem, Fabius, hazudsz!

Hisz' ime én mondom s magam sem értem!

Ki hinné, hogy miután oly szellemesen gúnyolta ki az újítokat, s ily hangosan tiltakozott a rossz divat lábba kapása ellen, Lope de Véga maga, nem egy darabjában, ugyanoly cziczomákat használt, a minőket kicsúfolt? Ő is csinált »felfújt és kifestett angyalokat.« Mikor azt

mondja Polyxene-ről: »Véres oltáron megáldozott lilium;« a bika jegyéről: »A phoeniciai bika csillagokat legel az ég kertjében;« a menydörgésről: »az égi tűzéréség jég-golyókat köpköd;« egy részeges vakról: »egy *csöppet* sem látott, pedig egész *rocskával* ivott« stb. Lope de Véga művei egyikét Marininek ajánlotta; elküldte neki arczképét s ezt írta: »Tasso csak hajnala volt a Marini napfelköltének.«

A Lope de Véga által adott s később Calderon által is követett példa nem csábította el Cervantest. Jól esik látni, hogy akkor, midőn a cultus-modor a legnagyobb zajt ütötte, s a legtöbb pénzt hajtotta, a spanyol irodalom legnagyobb neve, az a név, mely legelőször ötlik eszünkbe, ha minden népek és idők lángelméinek válogatott névsorát akarjuk összeállítani, a Don Quixote szerzője, nem tett önző engedélyeket a napi divatnak. Tanúja volt a szellemesség sikereinek, elég termékeny és leleményes lángelmével bírt, hogy megengedje magának azt a tréfát, hogy ő is megpróbálkozzék e nemben; az abból húzható nyereség is kísértetbe hozhatta szegénységét; de ő csak szeliden gúnyolódott vele, s nem változtatta meg nézetét. A Lope de Véga és a Calderon csúfolódásaira az új divat ellen, nem sokat adok; sokkal hevesebbek, mint hogy kitartók lehessenek. Cervantes beéri azzal, hogy a Sancho Pansa együgyű józan eszére bizza, a ki elmésen gúnyolja azt az igyekezetet, mely »jobb kenyeret akar sütni a búza-kenyérenél.« Az ily józan és mérsékelt bírálatot nem féltém a meghátrálástól. Cervantes a Sancho józaneszével itéli el a divatot s a Don Quixote lovagias önzetlenségével védekezik annak kísértései ellen.

III.

A Voiture és a Saint-Amant költészete.

A spanyol-olasz utánzásnak Franciaországban legkedvesebb s legfényesebb terméke: a Voiture költészete. S az egész Voiture, egy néhány igazán kitünő lapját kivéve, melyeket máshol méltattam * a következő sűrítatban van jellemezve, melyet Ménage írt reá:

Az olasz gráciák, a spanyol múzsák,
A gall Mercur, a latin Siréna,
A nevetések, kellemek, megszólások,
Szójátékok, élezek, tréfák, hamisságok,
S mind a mi finomság van a világon,
E sírban fekszenek mind, Voiture-rel. **

Mind ez, daczára a gazdag felsorolásnak, kevés; de ez a kevés, még 1660-ban, nagy becsben állott. Még a Boileau *Satirái* után is, kiváló emberek, udvari urak azt

* E kötet első fejezete VI. szakaszában.

** Etruscae Charites, Camoenae Iberae,
Hermes Gallicus, et Latina Siren,
Risus, Deliciae, Dicacitates,
Lusus, Ingenium, Joci, Lepores,
Et quidquid fuit Elegantiarum,
Quo Vetturius, hoc jacent Sepulchro.

Az első sorban Voiture kettős jártassága van kifejezve: az olaszban s a spanyolban. Különösen a spanyolban oly otthonos volt, hogy unokaöcse Pinchène szerint sonneteket írt e nyelven, melyeket Lope de Végának tulajdonítottak.

tartották, hogy Voiture-ben minden kitűnő becses, s nagy bűn volna lappangani hagyni legcsekélyebb levelkáját is.* Még a *Lutrin* után is, melyről Barbin könyvárús azt mondta a szerzőnek: »Uram, az ön *Lutrin*-je jól kel; isten segedelmével ötszáz példányt előadunk belőle!« — a Voiture műveinek hetedik kiadása jelent meg. Ilyen tartósak az irodalmi divatok. Ruha dolgában gyakran változtatni a divatot, előkelőség jele, a régihez ragaszkodni nevetséges; mutatja az azokra szórt gúny, a kik a XIV. Lajos idejében is hivek maradtak a kurta kabáthoz, melyet atyja idejében hordtak. De az irodalmi izlést változtatni, annyi mint bevallani, hogy az előtt nem volt jó izlésünk, s ezt senki sem vallja be magáról szívesen. Valóban, az új szellemnek, mely költészetünkben száműzte ez ál-szépségeket, a mivelt társaság soká ellenállott. Végre is kénytelen volt megadni magát, de nem adta meg küzdelem nélkül. Egyébiránt a divatból kiszorított költészetben vegyítve volt a jó a rosszsal, s ha a divathoz ragaszkodtak hivei, azt annak a »szemer józanésznek« köszönhette, melyet francziáink, még a Gracian Boldizsár jó tanácsa előtt, a szellemesség oly játékaiba is tudtak vegyíteni, melyek azt kizárni látszottak.

A spanyol-olasz iskola egy másik, kevésbbé szertetre méltó terméke, Saint-Amant, valódi franczia szenvedélyvel utánozta annak elmességét, s nem birt mindig elég hideg vérrel, hogy »egy szemer józanészt« vegyítsen belé. Annyira a kis-újjában volt a maga Marini-ja, hogy fogadni mert Chapelain-nel, melyikök tudja

* Voiture Ujabb munkái (Nouvelles oeuvres de M. de Voiture) Előbeszéde.

jobban, hány vers-szaktól áll az *Adonis*, s megnyerte a fogadást. Ime egy példa, mily verseket sugallt neki, valószínűleg miután jól ivott, a Marini múzsája. Andromedáról szól, a kit Perseus a tengeri szörny körmei közül szabadított ki. Perseus a sziklához közelít, melyhez Andromeda lánczolva van. Egy perczre abban a tévedésben él, hogy Andromedát a szikla egy darabjának véli

— Az Akrisiosz deli öcsese.
Öt egy sziklával véti össze —

de meglátva szüz tisztaságát, páratlan arcz-színét, a napot megelőző hajnali világnál, magához tér tévedéséből, melyet következőkép magyaráz :

Igaz hogy könnyen, baj ne'kül
Fölocsudhatott voln' megint
llyetén tévedésibül
Ha fénylő szemekre tekint
De bárminek látszassanak :
Vajj' nem lehettek volna csak
Ragyogó gyémánt-kövek szinte.
Miket a természet pazér
Keze. hogy fényljenek. azér'
Ez ős sziklákon szerte hinte?
Avagy lehet-e gondolat.
Lehet-e csak képzelhető.
Hogy ily szörnyü égalj alatt
Ily szépség volna lelhető?
Afrika közepén, a hol
A nap szúrós sugáritól
Megfeketül maga a vér,
S fekete arczokkal vegyest,
Hol árnyak látszik minden test
Találtassék egy ily fehér ?

Saint-Amant, egy költeményében, az éjről így szól:

Nyugalmas és magános éj
Mint te — oly barnát szeretek.

Egy Sylvia halálára írt *Panasz*-ban így szól:

Patak, ki magad' kergeted.
És tenmagad elől szaladsz.
Állj meg egy perczre, tedd meg azt.
És hallgasd meg keservemet

És ha meghallottad: mondd el a tengernek,
Hogy habja sem rejt több keservet.
S ha panasziim föltartóztattak egy kevéssé:
Most könnyeimnel teszek im sebessé!

Más helytt egy beteg szép szemről szólva, az egészeségen maradt másik szemre azt mondja:

A hű testvér hálás, hogy társa ő neki
A *nap* nevet magának engedi.

Akarják-e tudni, mi gátolja, hogy az Orante homlokát lefesse! Ime:

Leírnám homlokát, ha az irígy lebel,
Attól tartván, hogy a szerel'm segélyivel
Hűn festem őt s más is epedve néz felé —
Arany hajfürtivel azt el nem rejtené.

Csöppet sem csodálom, hogy az e fajta költészet bosszantotta Saint-Évremond-ot, s rossz kedve egy pillanatában azzal állt bosszút Chapelain-en, hogy megírta azt a pompás vigjátéki jelenetet, melyben e költő: *maga van s verseket ír, nevetséges műgonddal és kevés tehetséggel*:

Mikor magam vagyok, dolgozni kell nekem,
 Versen avagy prózán. valami remeken.
 Próza igen könnyű és igen alacsony,
 Hogysem írójának örök hirt adhasson.
 Hagyom hát a prózát s a valót másoknak,
 Verset írok, melyben képek dúslakodnak.

»Szebb fény sehol még nem világla«

(Majd e szóra, rimnek, ráütöm hogy: *fáklya!*)

»Mint drága hölgyem szép szeme«

(Jobb rimet erre nem találok mint: *eme*)

»Szebb fény sehol még nem világla

Mint drága hölgyem szép szeme.

Egy istennőnek sincs, eme

Fénynél, szemében égőbb fáklya!

S lehet-e szív, lehet-e lélek,

Mely e fénynek ne érzéné meg

Szívlobbantó hő sugarát?

Szívlobbantó! e szó tetszik nekem nagyon,

A szem sugárra ez jól illik, mondhatom

Szív szemtől lángra gyúl, fellobban és szeret . . .

Szívlobbantó! evel, jóslom, tapsot nyerek!

Páratlan fénye lánggal égve

Rendre-rendre fölhat az égbe,

S lesz isten oltárán zsarát «

Nem vagyok eléggé láng-elmém ura még.

Itt *kakofóniát*, hibás hangot vevék.

Ez a »rendre-rendre« kicsúsztott tollamból!

Mikor tüze hajtja, mindenre ki gondol?

Azután a »Rendre-rendre fölhat az égbe« sort emez-
 zel cseréli föl:

Szétterül és fölcsap az égbe —

s azután diadallal így kiált föl:

Ez már, bevallhatom, szépen van megírva!
Benne, a mi legszebb, nincs egy hang se' durva,
Mert az erő könnyen durvaságra válik.
Ha művészi gonddal nincs csiszolva váltig

»A ki e bájos arcra nézhet
Bámulva lát rajt' két napot
Párjávalilyent a természet
Az égre mért nem alkotott?«

Befejezve a kis dalt, Chapelain maga dicséri művészetét, melyet annak megalkotásában kifejtett:

Csak húsz sor az egész. * de milyen húsz sor ez!
Fönséges, hangzatos, nincs bennök semmi fész.

Művész-fogással egy istennő kecsseit
Hölgyem szépségével állítom szembe itt.
S ez ellentétben im az istennő kecsce

Alúl marad s nincsen becsé!

A más vers-szakba meg' merészen támadom
Meg a természetet, hogy elvété nagyon,
Mikor az ég magas azúr boltozatán

Egy napot helyezte el csupán.

Hölgyem kettővel bir, az ég hátrányba' van,
Hogy im egy földi arc túltesz rajt' csakugyan.
És ezzel végzem is; mivel végezni kell —
Jövendő dalnokink ezzel kezdhetik el!**

E szellemes darab föltárja előttünk annak a nevetéséges erőlködésnek a titkát, melyet akkoriban költészetnek neveztek. A jelenet minden részlete szabatos rajza

* Az itt közlött rész csak 14 sor. A második szakasz befejező 6 sora hiányzik az idézetből. (Ford)

** Az akadémikusok vigjátéka (*La Comédie des Académistes.*)

s bírálata annak. Chapelain először haboz, prózában írjon-e vagy versben? Miért határozza magát a versre? Mert a vers divatosabb s nem oly köznapi. És mi tárgyat válaszszon rimelésének? Ah! nincs-e szép szem, melyet megénekeljen s mint Saint-Amantnak Sylviája és Orante-ja, Chapelain-nek is megvan a maga »drága hölgye.« Mind ugyan az az egy alak, bár mi nevet adjanak neki, Sylvia vagy Orante, vagy grófnő (drága hölgy), mind ugyan az az »égi Iris« — az akkori költők egyezményes eszménye. — Az a pongyola, »rendre-rendre« — melyet ő a túlságos költői tűz általi hajtatójának tulajdonít, a Ronsard pongyola könnyüése; a kakofóniától való félelem: az a purismus. A *szívlobbantó* jelző, mely annyira tetszik neki, s melyet az udvar által is megkedveltetni remél: ez a *kényeskedők* (negédesek) hideg neologismusa. A jelenetnek még a címe is jellemző. A Chapelain képében, a mint *maga, nevetséges műgonddal s csekély tehetséggel* írja a verset, a pongyolaságban való kényeskedésre, s a szellem helyen kívüli alkalmazására ismerek, a mi legbántóbb azoknál — a kik szellemmel birnak.

Néhány sikerült verset lehet kihalászni mind e lomból, s mint enyhítő körülményeket idézni a többi silánynak a védelmére; anélkül, hogy az egészről való ítéleten változtatnának. Néha a természetes hang akaratlanul áttör az utánzás felöltött mezén; s az igazság egy szemerkéje, melyet Gracian említ, vegyül a hideg túlzások tömegébe. Alapjokban nem egyebek mint idegent utánzó elme-játékok, köznapi tételek fölött; olasz vagy spanyol eszmeszikrák a gall laposságok közt. Részemről teljeséggel nem fájlalom, hogy költőink és prózairóink min-

den érzéköket elvesztik valahányszor az idegent utánozzák, s hogy természeti sajátságunk legjobb részével fizetjük meg azt a tévedést, ha szomszédaink izlését s észjárását igyekeztünk másolni.

IV.

A költők helyzete és erkölcsei 1627-től 1660-ig.

A költők helyzete s igen gyakran jelleme is megfelelő volt illetően szellemirányuknak. Igen kevés kivétellel erkölcseik is szintoly nyomorútlak voltak. Voiture, a ki elég szellemes volt arra, hogy tiszteltetni tudja magát, mind a mellett eltúrte, hogy csapattóra húzzák. Tudjuk mi volt a *csapattó*. Használata a rómaiaktól eredt, a kiknél nagyon kedvelt multság volt, a Césarak alatt, csapattóra húzni a kutyákat s a részegeket.* A spanyolok is a rómaiaktól vették át és még tökéletesítették, mi pedig a spanyoloktól. S a mi még rosszabb, Voiture, mikor csapattóra húzták, oly kedélyesen beszélte el az

* Saint-Amant így írja le a csapattót :

Szorosan fogd a zsineget,
Ránts rajt erőset! Úgy! mehet,
Ne tartsa vissza semmi fék;
Magasbra, mind magasbra még!
Ne mondja senki: már elég!
Karunk ne fáradjon ki rajt'
Mig három emeletre hajt . . .

esetet, a miért megérdemelte volna, hogy újra kezdjék rajta.*

E költők legnagyobb része játékos, fűsvény, vagy tányérnyaló volt. Maga Voiture oly dühösen játszott, — mondja Tallement des Réaux — hogy kénytelen volt inget váltani valahányszor a játékot abba hagyta. Chapelain, a ki bőven el volt látva évdíjakkal, két-három egyént is összefogott, hogy *Pucelle*-je egy példányával megajándékozza; s akkor is oly feltétel alatt adta nekik a példányt, hogy elolvasás után más. általa kijelölt egyéneknek kölcsönözzék oda. La Calprenède, a ki kiadójával két vagy három kötetes műre szerződött, azzal a fenyegetéssel csikart pénzt ki tőle, hogy harmincz kötetre nyújtja a munkát. Scarron eltúrte. hogy a felesége (a későbbi Maintenon asszony) udvarlói vigyék házához a bőséges ebédre valót. Colletet, »csekély értelmiségű, de hörpöngetni szerető ember« — mint ugyanaz a Tallement mondja — még túl tett Scarronon s vacsorára és hálásra elvitte hazulról a feleségét. Ménage, a kit Retz bibornok élélmezett, oly szerénytelen volt, hogy inasát is magával vitte ebédre. Mikor a bibornoktól haza ment, minden este oda küldött gyertyáért s a bibornok cselédeknek az orvososa által vágatott eret magán. Faret-re Boileaunál ez a rím: *cabaret* (kocsma) s nagyon jól talál. Saint-Amant ép olyan életmódot folytatott mint Faret.

* Bourbon kisasszonyhoz (a későbbi Longueville asszonyhoz) intézett levelében. Némely bíráló, e levelek becsületére s a Voiture melegségére csak tréfának akarta venni mind a levelet mind a csapzatót. De lehetetlen a dolgot félreérteni vagy elcsavarni.

Kölesönös gyerekes dicsérgetés volt az egyetlen baráti kötelék e költők között. Nem volt oly csekély író, a ki munkája homlokára, bizonyítványkép a legdivatosabb költők által dicséretére írt verseket ne nyomathatott volna. A port-royali írók felháborodtak ekkoriban a magasztalásokkal való eme visszaélés ellen. »Méltán bámúlhatjuk — mondja a *Logika* — hogy akadnak emberek, kik annyira sovárak a dicséretre, s oly mohón kapkodnak utána. Ez udvariasság egészen kiforgatja erejéből a nyelvet, a szók nem ítéleteink jegyei többé, hanem a külső udvariasságéi, melyet mindenkinek úgy megadunk mint akár a köszönést.« A kritikától való félelem szintoly élénk volt mint a dicséret kívánása. A ki szólhatott volna, dicséretekkel dugták be a száját, s hogy lefegyverezzék a kritikát, az előbeszédekben az olvasókat is hizelgésekkel halmozták el, hiuságukat vonván bele a könyv sikerének az érdekébe. A magasztalások kölesönössége az udvariasság köteleességévé vált; hasonló mértékben követelték a minőben osztogatták. Senki sem találta nevetségesnek a Voiture unoka öcscsét, Pinchênet, a ki nagybátja műveit azzal az érveléssel ajánlotta az olvasók jó indulatába, »mert — ugymond — semmit sem írt, a mi ne lett volna előnyös azokra, a kikről szól.« *

* Róla mondja Boileau, V. Levelében :

»Engem, le Pinchêne-ig, mindenki bánt s úntat.«

Ez a Pinchêne, költeményei egy gyűjteményének előbeszédében így szól : »Századunk becsületére ennél érdemesebb munkát nem végezhettem.«

Ez a kölcsönös udvariasság csak azért volt oly nagy mérvű és általános, mert a hiúság volt határtalan. Száz meg száz adoma bizonyítja ezt, némelyik a valószínűség határán is túlmegy. Balzac, egy levelében, melyet Girard álnév alatt írt Costarhoz, a király és királyné által, Bordeaux-n átutaztokban, teljhatalmú követeket küldet magához, mint a század legnagyobb emberéhez. Munkáiból oly kiadást rendezett, melyben minden sor meg nem szakított egész szóval végződik, hogy a szem tétovázása ne zavarja az olvasó figyelmét, s ne koczkáztassa az előadás hatását. Hasonló hiúságból eredő számítással, a legjelentéktelenebb íróról is ép oly nagyzólag szólt mint önmagáról — nagyon jó módja annak, hogy busásan kapja vissza a magasztalást. Pl. mit gondolnánk, kiről a szól a következőleg: »Az ön tárgyalás módja oly nemes, oly dicső, hogy magok a múzsák és a gráczciák is megirigyelhetnék!« — egy bizonyos Pauquet-ről, a Costar titkáráról! S Costarra magára vonatkozólag még ezt teszi hozzá: »Bizonyára szívesen írnának (a múzsák és gráczciák t. i.) folyvást, ha ő folyvást diktálna nekik.«

Balzac, Costart dicsérve, tudta kivel van dolga, mily kamatra helyzi el magasztalásai tőkét. Ez a Costar annyira beleszokott a dicsérgetésbe, hogy gyakran minden ok és tárgy nélkül is szórta magasztalásait, abban a hitben, hogy a magasztalás mindig kifizeti magát. Beszélgetés közben sem mondott soha *nemet*, annyira — mondja tréfásan Tallement des Réaux — hogy neki is azt lehetett volna mondani, mit egy ó-kori ember egy makacs mindent-helyeslőnek mondott: »Mondj már egyszer *nem-et*, hadd lehessen észrevenni, hogy ketten vagyunk.«

Chapelain szintoly udvarias volt mint Costar. Voiture őt *minden hiba mentegelőjének* nevezte. Minden iratra, bármely kéztől származott is, azt mondta: »Nem megvetendő!« Igy érte el azt, hogy évek hosszú során át fel tudta tartóztatni a nevetségességet, mely a Boileau első harcz-kiáltására egyszerre rázúdult, szétfoszlatta az egész költői dicsőséget, mely csak udvariasságból, hiteltől, mindig meghosszabbított várakozásokból, s abból a mesterségből szövődött, melylyel magát óhajtottá tenni, a rossz írókat pedig, kiadatlan verseik magasztalásával kényszeríteni tudta, hogy az ő megjelent verseit viszont dicsérvék.

Ki ne ismerné a Scudéry hiúságát, előszavainak kihívó merészségét azokkal szembe a kik verseit rossznak mernék találni, hizelgésekkel vegyített fenyegetéseit a közönség iránt. Hiúsága túlélte könyveit Scudéry az irodalmi hiúság példányképe. Kedveskedései, bár kevésé ismeretesek, nem csekélyebbek hiúságánál. Csak olvasni kell azokat a magasztalásokat, melyekkel barátai könyveit bevezette. Francia testőri kardjával fenyegette mind a ki azokat bámúlni habozna!

Gomberville, a *car* (mert) szó nagy ellensége, valamennyi vígjátékírónak megmondta, hogy *Polexandre* című regényéből ne merjenek, engedelve nélkül, tárgyat venni darabjaikhoz. Erkölcsei darabjai egyike elébe, rézmetszetbe vétette magát, oly öltözetben mint a hét görög bölcs egyike, vezették és keresztneveinek e göröglatin fordítását írva alá

THALASSIUS BASILIDES A GOMBERVILLA

a mi azt akarja jelenteni

Marin Leroy DE GOMBERVILLE *

De ne túlozzuk ez írók hibáit. Azok egy része a kor rovására esik s a közerkölesre, mely a nagy Corneille-t is kényszerítette, hogy verseit Montauron pénztözsérrel szennyezze be. Az írók a nagy urak szolgaszemélyzetéhez tartoztak. Rendes bérre fogadták fel őket, mivel a divat az udvari bolondokat szép-szemekkel cseréltette föl; s e minőségükben silány verseket, epigrammokat, sonneteket, szerelmi költeményeket írtak az előkellő uraságok szórakoztatására, a kik politikai csel-szövényekkel s nagy ügyletekkel voltak elfoglalva. Akarják látni önök, hogyan lépett egy költő egy nagy ur szolgálatába? Az adoma Chapelainról szól, a ki pedig egy fejjel volt magasabb a többinél. Arnauld d'Andilly ur megmutatta Longueville herczegnek a *Pucelle* két első könyvét. A herczeg annyira el volt általa ragadtatva, hogy azonnal magához akarta kötni Chapelaint. De Chapelain akkor a Noailles ur követségi kíséretében volt Rómában. Azonban kilép a bibornok szolgálatából s rendelkezés alatti állapotba jő. Longueville herczeg megtudja; maga elé *viteti* Chapelaint, s rövid szóváltás után pergamen-lapot von elő egy szekrénykéből; nevét

* Marin: tengerész, (görögül *thalassé* tenger); Leroy: király, (görögül *bazileusz* király) Egyébiránt Nisard túlszigorú, midőn e név-görögösítésért épen Gomberville-t teszi nevetségessé. A renaissance után soká szokásban volt a tudós világban (még nálunk is) a nevek ilyenén átfordítása. Ford.

s születése idejét kérdi Chapelaintól s ráírja. Chapelain, mikorra haza ér, ott találja az oklevelet, mellette kinevezését 2000 franc évdíjra, biztosítva Longueville herczeg mindennemű vagyonára, maga részéről minden, bárminemű kötelezettség nélkül.

Sarrazin ugyan ily módon lépett a Condé herczeg szolgálatába. Olyasmibe elegyedvén a mi urának nem tetszett, elvesztette a herczeg kegyét, a ki őt, mint mondják, szén-fogóval verte meg. Az adoma, akár volt igaz, akár nem, hitelre talált s szájról-szájra járt, mivel valószínű volt.

Ilyen volt az írók helyzete XIII. Lajos alatt, valamint az Osztrák Anna kormányzósága alatt is. XIV. Lajos alatt már másképp áll a dolog. Az írók a király sajtójai, a kiből az állam személyesül meg, s a ki nekik állami évdíjakat ad, nyilvános jutalom czímén. A király gyámolítja a vagyontalan tehetségeket. Ősei udvari boldogjainak az utódait nem fogadja többé bérre.*

Nem szabad keményen itélnünk el azokat, a kik magok viselete s erkölcsök által csak helyzetök alacsonyosságához alkalmazkodtak. Azért jegyzem meg ezt, hogy Boileauknak se tulajdonítsunk többet mint a mennyi

* Ezt fejezte ki bámulatosan Colbert is, mikor a maga kormányzatát a Fouquet-éval összehasonlította. »1661. szeptemberben, úgymond, az írók és a tudósok mind abban a veszélyben forogtak, hogy nem találhatnak egyebet, a mit dicsérjenek, mint a közromlottságot. 1662. decemberben a király kivonta őket ez elvettetéséből, a maga védelme alá vette őket; s az évdíjak által, melyekben minden tudóst részesített, remélhetővé tette, hogy az irodalom jobban fel fog virágozni uralkodása alatt, mint valaha az előtt.« (Sajtókezű emlékiratai.)

megilleti. Ha a század első felének költői kizárólag lennének felelősek a költészet akkori állapotáért, s magok volnának hibásak erkölceikben, s ha egyedül a Boileaué volna a nagy művészet és nemes magaviselet minden érdeme, melylyel közülök kivált, nem volna elég szó az ő dicséretére. De hagyjunk mind a két korszaknak valami részt egyik félnek a hibájából, másiknak az érdeméből. hogy igazságosak lehessünk mind a kárhoztatásban, mind a magasztalásban.

V.

Minő akadályokra és minő támogatásra lett tisztában Boileau, mint a francia költészet törvényhozója?

Boileau hatalmas támogatásra talált a közönség józanabb részében. Azonkívül, ugyanakkor mikor ő a maga satyráit, írta Racine is *Andromache*-t és *Britannicus*-t; Molière a *Tartuffet* s a *Misanthrope*-ot a *Kényeskedők* (negédések) után; Lafontaine legszebb meséit. De az akadályok, melyeket le kelle küzdenie, sem voltak csekélyek.

Ez akadályok részint a körülményektől, részint az emberektől eredtek.

Könnyü nálunk ma a tizenhetedik századot két egymástól elkülönzött részre osztani, s azokban két különböző irodalmi korszakot ismerni fel. De ama század közepe táján annak két fele egyetlen társadalomba folyt össze, s főszemélyei mind a két korszakhoz tartoznak egyaránt. A század végének öregei a kezdetének fiatalai

voltak; s azok, a kik az egyetem vagy a jezsuiták iskoláiban könyv nélkül tanulták a Ronsard verseit, kénytelenek voltak első bámulatuk előitéleteit állítani szembe az azokat lerántó tanokkal. A legmérsékeltebbek sem vehették jó neven, hogy egy huszonnégy éves fiatal ember ábrándítsa ki őket s követelje tőlök, hogy nevetségesnek találják a mit lelkesedéssel szavaltak vagy megtapsoltak azelőtt. A nagy Condé, a ki 1621-ben született s 1686-ban halt meg, egymásután látta a Rambouillet palotát és Molière t. Azt kívánták tőle, hogy nevensen azon a *Tudós Nők* ben, a mit talán szépnek talált a negédeseknél. Daczára ritka belátásának, melyet benne Bossuet dicsér, alig mert választást tenni a korabeli költők, s az új nemzedék között; s bár a *Pucelle* egy föl-olvasásán a verseket »kissé unalmasoknak« találta, anynyira nem ment, hogy ne találta volna azért bámulatra méltóknak. Sevignéné, ez oly természetes szellem, bámulta a kényeskedőket, s olykor maga is közzéjük tartozott. Nem is titkolta előszeretét az úgynevezett régiiek iránt. S ki képviseli igazábban, mint maga a nagy Corneille, a két korszakot s a két izlést, a gyermekest és a nagyot, a dagályost és a természetest, a spanyol utánzást s a tisztá francia szellemet?

Egyébiránt volt némi jó is mindabban a mit Boileau megtámadott, volt a mi talán igazolhatta a régi ragaszkodást. A kényeskedők, túlhajtásaik mellett, s ebben állt nevetséges voltuk, sokszor eltalálták a finomságot, a mire törekedtek. Azokban az Irishez írt versekben, azokban az epigrammokban, még abban a szemétben is, melyben turkálnunk kell, hogy költészetünk történetét nyomozzuk, nem egy sikerült sorra akadunk, s a Ronsard követőinek

nyelvén érzik már a Malherbe fegyelme. Ugyanazok, a kik oly rossz verseket csináltak, helyes és szabatos prózát írtak; s el lehet mondani, hogy a *Beszéd a Módszerről* és a *Vidéki Levelek* korában, sok olyan dolgot írtak, a miben, ha nincs is annyi erő és szenvedély. a próza nem kevésbbé szabatos s nem kevésbbé franczia. A jó és a rossz e vegyületéből az következett, hogy 1660. körül a közönség ízlése még határozatlan volt, s a század egy alapjában egészséges nemzet képét mutatta, melynél a próza nyelve jó, a költészet nyelve pedig rossz és mesterkélvt volt.

A dolgokban fekvő ez akadályokon kívül Boileau még nagyobbakba ütközött a személyekben.

A Boileau megvetői, kevés jártassággal irodalmunk történetében, úgy találták, hogy sem jó ízlés, sem nagy lelkűség nem volt tőle, hírnévtelen költőket támadni meg s elfelejtett költők kigúnyolásával mulattatni az utókort. Hírnévtelen s elfelejtett költők bizonyára. De minek köszönjük, hogy azok, ha nem a Boileau által érvényesített tanoknak? Mikor ő birokra kelt velök, ne feledjük, hogy csak huszonöt éves ifju volt, elismert költőket támadott meg, és azok mind összefogtak, mindnyájan egy ellen.

Hatalmasak is voltak ama főrangnak által a kiknek szolgálatában állottak. Chapelain különösen az volt Longueville herczeg által. Megtámadni az *inast*, annyi volt mint urát támadni meg. Két bátor bíráló* — mondja d'Olivet abbé — merte bántani Chapelaint; Mécénása maga vállalta védelmét magára. S mi módon? Megket-

* La Ménardiére és Linières.

tőztette havi díját. Egy másik pártfogója, Montausier ur, azzal fenyegette egyiket, hogy megbotozza, a másikat, hogy csaptatóra húzatja.*

Hatalmasak, mint nagy urak védenczei, nem kevésbé voltak hatalmasak úgy is mint összetartó kotéria. Minden szombaton Scudéry kisasszonynál gyültek össze. Ugy mondták: »Részt veszek Scudéry kisasszony minden szombatjában« — mint a hogy később a XIV. Lajos marly-i mulatságairól dicsekedtek: »Ott vagyok mindenik Marlyban.« Chapelain nagyon szorgalmasan eljárta oda: ő volt a cselszövény lelke. Ott ármánykodtak az új tehetségek ellen; egymást kölcsönösen támogatták, dicsérték, s megbeszéltek, hogyan hallgassák agyon vagy hozzák rossz hírbe azokat, a kik nem fűjtak velök egy követ, vagy a kiktől nem félték. Kell-e mondani, mily hatalom van, a közönség izlésének félrevezetésére vagy megfélemlítésére, a közös veszélytől fenyegetett költők szövetségében, a kik az udvar valamennyi hatalmas egyéniségére befolyást gyakorolnak bár egyébiránt nem érdem nélküliek, s közülök némelyik — ámbár költőnek középszerű — különben igen eszes és ügyes ember volt? Birtokban voltak s ez magában már nagy előny. Szö-

* Boileau versbe foglalta a neki (Montausier-nak) tulajdonított mondások egyikét.

»Nem igen olvasom ez írkat; de tán
Nem esnék semmi kár a világ folyamán —
Ha e szószátyárok egész perepúttya
Verselni — a vízbe fejjel belebukna!«

Ugyanez a Montausier akarta megtagadtatni a kiadási engedélyt a Boileau *Költészettan*-ától.

vetkezésük még 1696-ban is fenállt; ármánykodtak a La Bruyère beköszöntő Beszéde ellen, s pártját fogták mindazoknak a nevetséges gyöngeségeknek, melyeket ő könyvében ostorozott.

Végre sokan közülök egyénileg is hatalmasak voltak. Vagy nem elég kétségtelen bizonyítéka-e például a Chapelain személyes tekintélyének, hogy akkor, a mikor Descartes és Pascal írtak, mikor Bossuet szónokolt az egyházi szószéken, mikor Molière, Racine, Lafontaine, Boileau, remek műveik egynémelyikét már megírták, a Colbert választása Chapelaint jelölte ki, hogy a király bőkezű adományainak szétesztásával s az irodalmi javadalmak fölötti rendelkezéssel ő bizassék meg. Mit mondjunk Segulier kancellárról, a ki engedélyt ad Ménardière-nek, hogy kiadhassa bírálatát Chapelain ellen, a kit nem szeretett, s a Chapelain föllebbezésére visszavonja ez engedélyt s azt mondja, hogy úgy csikarták ki tőle? Chapelaint megtámadni, majdnem a közbátorság elleni merényletnek tekintetett. A clermonti színészek színpadra vitték őt; s megfenyítették érette. *

Ime, mily tekintélyben állottak e »hírnévtelen« költők, a kiként a Boileau megvetői oly részvevő szájalomra gyúltak. Mind azzal birtak a mi hatalmat ad e világon, hatalmasak voltak pártfogóik által, e *főrangu buták* által — a mint Boileau nevezi ** — a kik büntetlenül ítélnének ferdén; hatalmasak szövetkezésük által, az áramlat által mely rossz verseiket magasan hordta, s a *Pucelle* első kötetével tizennyolcz hó alatt hat kiadást

* *Flechier Emlékiratai* a clermonti ünnepélyekről

** IX-dik satira.

láttatott; a király által, a ki Chapelainre bizta jótékony-sága kezelését s adományai kiosztását, s őt nézte ki a dauphin nevelőjeül; az udvar által, a hol mind azok pártfogását élvezték a kik valami magasb rangban voltak; s végre a város által, a hol senki sem akart más véleményben lenni, mint az udvar. S az, a ki nekik hadat üzent, egy tiszti írnok fia volt; egyedüli védője: huszonnégyszáz éves *s az a gyűlölet, melyet benne, tizenöt éves kora óta, minden ostoba könyv ébresztett.* Ez a fiatal ember merte bírálni a király jótéteményeit s közvetőleg Colbertet, a ki azok kiosztását Chapelainre bizta; magára vette, hogy szószólója legyen a józanabb itéletű közönségnek, a mely hallgatott, a divatos közvélemény ellen, mely ezer nyelvvel szólt; védte — mint maga mondá — a józanész ügyét a rím-csengés ellen, vagyis a franczia szellem ügyét egy rossz költői iskola ellen — s meg is nyerte a pört.

Most, mikor a veszély elmúlt, könnyű azt csekélyebbnek s kevésbé komolynak hinni, mint volt valóban. De gondoljuk meg, mitől kellett félni. Megtörténhetett, hogy a próza nem mentheti meg a költészetet, nem állván a divat hatalma alatt, mely emennek becsét megadta, s nem tekintetvén elég nemesnek arra, hogy példát adjon a költészetnek.* Verseinek felséges szépségei a nagy Corneillet magát sem óvhatták meg a hibáktól,

* Ez volt a divatos közvélemény. Ezt adja Saint-Évremond a Chapelain szájába az Akadémisták vigjátékában, melyet fentebb idéztünk:

Próza igen könnyű és igen alacson,
Hogysem írójának örök hirt adhasson.

mert hibáit a divat áramlata szülte; mikép óvhatták volna meg a közönség izlését? A dicsősége iránti tisztelet maga, a legbelátóbbakat is megesalta, példa rá La Bruyère, a ki birálatában *Oedipe*-t egyenlő rangra helyezi a *Horaces*-szal. Molière még nem írta akkor szép verseit, még csak csinosokat írt; s prózája, egészségszebb mint első versei, még nem igérték a *Misanthrope* páratlan költészetét.

Semmi sem volt biztos. Amegszokás és a hagyomány fölényben állt az újabb írásmód fölött. A *Cid* nem vette el az emberek szája izét a Scudéry és a Chapelain verseitől. Lemoine atyát egy sorba tették Virgillel. Racine édeskés sonnetekkel lépett föl; s első kísérletei bírálójául Chapelaint kérte fel, a ki — Retz bibornok szerint — »legalább szellemes ember« volt; s azt mondta: »ime a Chapelain ur ítélete, melyet oly becsben tartok mint az evangeliumot, s egy szót sem változtatok rajta.« — Ki tudja, nem haladt volna-e tovább az izetlenség vagy a túlfinomodás útján, abban az irányban, melylyel a *Hajnal*-t így szólította meg

»Te, a Nap lánya, ki apád előtt születesz . . . «

Molière, kicsibe múlt hogy le nem mondott a *Tartuffe* és *Misanthrope* megírásáról, nem levén ideje — ugymond — kidolgozott verseket írni. Nem csábíthatta volna-e őt is, a Lope de Véga könnyebb dicsősége, hogy kétezer darabot írjon? Lafontaine, ki oly nehezen írta, az új modorban, kitünő meséit, megelégedhetett volna a könnyebb és sokkal kellemesebb munkával, hogy nyugtákat írjon Fouquet-nek, évdíja negyedévi részleteiről s írtózzék a fáradságos munkától tovább is. Még a Boileau

környezetében is, a közbámulat mások s nem barátai felé fordult. Sevigné asszony állhatatosan nem bámulta Racine-t s bámulta Scudéry kisasszonyt, a kinek a könyvei neki, azt mondá, mindenek fölött tetszenek.

Még a *Satirák* után, sőt még a *Poruljárt negédesek* s a *Tudós nők* után is, 1672-ben, ezt írta egy kiváló egyéniség Scudéry kisasszonynak: »Őszi foglalkozásom a *Cyrus, Clélia* és *Ibrahim* olvasása.« Ez a kiváló egyéniség egy püspök s tehetséges hitszónok, Mascaron volt. »Megvallom önnek, — írja ugyancsak neki — hogy az udvar számára most készülő szent beszédeimben, ön igen gyakran lesz szent Ágoston és szent Bernád mellett említve.« Mikor Turenne fölött kelle gyászbeszédet tartania, Scudéry kisasszonytól kérdezte, hogy fogna bele ő, ha neki kellene ez alkalomra beszédet írnia. S ez még kevés. A közélet férfiai, a kik egyenes levelezésben álltak XIV. Lajossal, s volt elég alkalmuk ez egyenes, természetes és szilárd szellem társaságát élvezni, el voltak ragadtatva, mint Mascaron, a *Cyrus* és a *Clélia* szerelmeseitől. A nagy Arnauld egyik unokaöccse, az 1671-iki híres *északi szövetség* egyik legfőbb létrehozója, oly ember a kit XIV. Lajos azért hitt haza Svédországból, a hol követ volt, hogy a Lyonne helyére állítsa, egyszóval Pomponé ur, nevét *Célidamant*-re változtatva, Duplessis-Guéneaud urnak — kit Alcandre-nek nevezett el — a következő izetlenségeket írta Stockholmból *

»Ki sem mondhatom, kedves Alcandre-m, mily örömet szerez nekem nympháink és tritonaink emléke; ha

* 1666-iki ápril 17-kéről. *Sevigné Levelei*, Monmerquè-féle kiadás.

»gyakran édesítette hegyvidéketek számkivetését, ma
 »viszont minden vigaszom Svéczia jég- és havas hegyei
 »közt, s nem kevésbé hatályos az észak-, mint volt a
 »Pyréneek unalmi ellen A Brévone barátságos emléke
 »mindenhol betölti lakói szívét; s oly triton, a ki azt
 »élvezte a mit én, szüntelen visszasohajt a szeretetre
 »méltó udvar körébe. Bár itt is bő vízben úszom, mint
 »látja, s miután Németország szép folyóin átjöttem majd-
 »nem az egész balti tenger nyitva áll előttem — Bré-
 »vone-tól távol még is úgy érzem magam, mint a hal a
 »szárazon; mert köztünk tritonok — s a közönséges
 »halak közt nincs nagy különbség . . . Elhiheti, hogy a
 »múzsák egyike sem akart kísérőm lenni ez északi vi-
 »dékre, s hogy e Görögország enyhe éghajlata alatt nő-
 »vekedett leánykák nem szívesen hajóznak a jeges ten-
 »gerre. Az északi érdekek s Németország, Hollandia és
 »Anglia érdekei: ime a legmulatságosabb tárgyak, a
 »melyekkel foglalkozom. Talán szerencsés lehetek rövid
 »időn ismét fölvehetni a szót az Amalthéa udvarában; és
 »a barátság nyelvén, melyet jobban beszélnek ott, mint
 »bárhol a világon, vagy jobban mondva, a melyet sehol
 »sem beszélnek csak ott, biztosítom önt, hogy egyetlen
 »triton sincs oly feloldhatatlanul lekötve a Brévone vala-
 »mennyi nymphájához és tritonjához, mint én —

»CELIDAMANT.«

Átlátható, mennyire rabjai lehettek az írók oly
 izlés-irányának, melynek miniszterek s politikusok hó-
 doltak. Részemről nem csodálom, hogy az a miben Pom-
 pone ur annyira mulatságát találta, egyedüli foglalkozása
 lehetett Benserade-nak. Középszerű szellemek, kik csak
 a divat rabszolgái, tartózkodás nélkül dobták annak ár

jába magokat s szívták be páráját; lángelmék — oly nélkülözhetetlen ezeknek is a siker gyönyöre — készebbek lett volna ily léhaságokban keresni azt, mint ellenni nélküle. Tanúi ennek a Molière, Racine, Lafontaine, Sevigné első művei, melyekben a kritika ez üres tetszelgő modor nyomaira akad, s a kik habozhattak egy perczig, — s veszélyes percz volt az! — a kor múló izlése s a nemzet maradandó szelleme között, melynek mind megannyi bámulandó példányai voltak.

A Ronsard-tiszteletnek még mindig voltak hivei. »Adjunk hálát a gondviselésnek, — írja, a *Költészettan* megjelenése után pedig, Lerac ur (anagramm Carel-ből) — hogy oly hasonlíthatatlan íróval ajándékozta meg Franciaországot. Sem a latin. sem a római régiség nem mutathat föl jobban költőnek született embert.« — S máshol ismét: »Mindennemü tárgyról számtalan képet teremtett . . . Benne együtt találjuk Pindárt, Horáczt, Kallimacchust, Anakreont, Theokritot, Virgilt és Homért.« — Ismét: »A mig nyelvünk él, örökre tiszteletben álland a tehetséges és irígységtől meg nem szállott emberek előtt.« Ugyanez a Carel »káromlásnak« nevezte Boileau-nak Ronsard felől mondott itéletét.* Kivonatokat tanult

* *Korunk szép szellemeinek védelme egy gunyolódó ellenében*, Lerac-tól. Ugyan e gunyíratban, Sainte-Garde urról, a *Childebrand* szerzőjéről szólva, azt mondja: hogy e mű, mely tizenhat kötetre volt tervezve, a miatt szakadt félbe, mert a szerző oly alkalmazást kapott, »mely némileg ellentétben áll a — bár magokban véve ártatlan — szerelmeskedésekkel, melyek ily műből ki nem maradhatnak.« A dologban az a furcsa, hogy ez a Sainte-Garde ur nem más mint maga az álnevű Lerac kinek valódi neve Carel, sieur de Sainte-Garde volt.

be különböző írók műveiből, a kik közt Molière a Scudéry és Gomberville társaságában szerepelt, s egy következő czímet viselő könyvből: »*Egy hűtlen szív elítél-tetése; hozzá adva: egy csapodár szív állománya és ingóságainak leltára s azok ajándékozása történetnek előadása.*«

A Boileau föllépése korában az ellentétek egyensúlyozták egymást, vagy ha fölény volt valamelyik részen, inkább a birtokban levő költőkben személyesített izlés-irány részén volt, mint a nemzeti szellem részén, mely csak ujonczokban s harmincz éven alúli írók műveiben nyilatkozott. A franczia irodalom köztársasága oly államhoz volt hasonlítható akkor, a hol két — körübelől egyenlő erejű — párt verseng a hatalom fölött. Álljon elő egy jellem, egy magasb rendű tehetség s a pártok egyike azonnal hatalomra jut és az állam sorsa biztosítva van. Így az irodalomban is, a pillanatnyi izlés és a nemzeti szellem közt, Boileau a nemzeti szellem részére áll s annak szerzi meg az uralmat

Nem kétkedem, hogy e nemzeti szellem végre saját erején is ne vívta volna ki a diadalt, mint abban sem kétkedem, hogy Richelieu és XIV. Lajos nélkül is ki ne bontakozott volna Franciaország a fejtelenségből, s ne vívta volna ki politikai egységét. De valamint e nagy eredmény sokkal lasabban és több ingadozás s áldozat árán létesült volna, ha a gondviselés nem állította volna épen jókor elő Richelieut, hogy azt előkészítse s XIV. Lajost hogy azt végrehajtsa; szintűgy, ha Boileau nem jött volna épen jókor, hogy véget vessen egy egész század tétovázásának, a franczia költészet sorsa sem lesz oly korán s oly teljes mértékben biztosítva. A Boileau ösz-

tőkéje nélkül Molière és Racine könnyen eltévedhettek volna, vagy nem fejtették volna ki egész tehetségüket; Molière, a polgári és a cselszövény-vígjátéknál maradván, Racine pedig túlhajtva az érzékenységet a mire-gyöngéd és szenvedélyes természeténél fogva hajlama volt; s mindketten a miatt, mert nem követték volna egész szigorában a szabályt, melyet a *Költészettan* állított fel: nehezen írni könnyü verseket.

Gondoljuk meg mily befolyása van egy szilárd, nem alkuvó, az ész által uralkodó, kitünő szellemnek, még oly emberekre is, kik a lángész terjedelme s termékenysége tekintetében fölötte állanak. A tizenhetedik század meggyőző példát mutatott erre. A nagy Arnauld befolyása Pascalra, Racine-re, La Fontaine-re, ki jámborul tervezte, hogy neki ajánlja majd *Elbeszéléseit* *, magára Boileaura is, kit ép e befolyás támogatott és tartott fönn, nem magyarázza-e meg viszont a Boileau befolyását, kitünő barátaira, e nála is ritkább szellemek — s szerencsésebb lángelmékre, a kik példányokat adtak neki, melyekről elvonja szabályait?

A lángész minden ereje és tehetsége, s ha szabad úgy szólanom egy irodalmi nagy század minden anyaga, megvolt Franciaországban Boileau előtt is; épen úgy, mint meg volt XIV. Lajos előtt, a Spanyolország és a hűbérség fölött diadalmaskodó Franciaországban egy nagy nemzet anyaga. De valamint XIV. Lajos kellett, hogy e nemzetet szervezze, s öntudatára ébreszsze an-

* *Contes* a czíme La Fontaine világhírű meséit megelőző, kis elbeszéléseinek.

nak hogy mire képes, épen úgy Boileau kellett, hogy irányt adjon mind e tehetségeknek, fegyelmezze mind ez erőket, s ragyogó képben láttassa Franciaországgal saját irodalmi lángeszét.

VI.

Boileau jelleme és szellem-iránya.

Boileauról is, s nem kevesebb joggal mint Malherberől, el lehet mondani, hogy senki nem volt hivatottabb korlátlan uralmat gyakorolni a költészetben. Meg volt benne az általa javítandó hibákkal ellenkező minden tulajdon; megannyi alkalmas fegyver az általa vívandó harc minden nemére és esélyére.

Annyiak közt, a kik nem ismerik magokat s ihlet nélkül verselnek, a kik hidegen rajongnak egy képzelt kedvesért, Boileau az első, a ki ismeri önmagát, csak akkor ír verset ha meg van hatva, nem énekel meg nem létező hölgyeket, szakít a szerelmeskedő modorral, s szívéből és eszéből meríti költészetét. Tanuságot tesz mind erről abban a költői levélben, melyben saját arczképét azzal az őszinteséggel festi le, »mely minden bűne;« megemlékezik arra az időre, mikor

Az egész emberi nimmal szálla perbe,
És diadalmasan önmagát leverte.

Mikép támadhatta volna meg önmagát, ha nem ismerte volna? Ha irataiban »egyedül az igazságot kereste,« akkor sem tért ki az elől, mikor maga ellen szólt az. Így vallja be magáról, hogy

Az erény barátja inkább mint erényes

Szép sor, melyért szerencsét is kívánt magának, hogy megírta — mondja egyik életírója — kétségkívül kevésbé a vers szépségeért mint a jellemzés igazságáért; kevésbé a művészetével elégtűlt költő, mint a magát igazán festő őszinte ember önérzetével. Mindazáltal engem jobban meghat a megelőző fél sor

— gyönyörre nem kényes.

Az előbbi vallomás könnyű volt, nem került az önszeretet áldozatába. Főleg oly korban, mikor az erény alatt a keresztyén tökélyt értették; ki merte volna érnyesnek vallani magát? De a másik vallomáshoz bátorság kívántatott. Mikor a divat azt követelte a költőtől, hogy szenvedélylyel égjen valamely szépért, mikor a példát maga az udvar adta, nem közönséges erény kellett ahhoz, hogy valaki a szerelem és gyönyör iránt érzéketlennek vallja magát. Oly idő nincs, mikor ily vallomás ne sértené az önszeretetet, s a mikor a nevetségessé létel, melynek az e pontban való közöny ki van téve, ne gátolná a férfit, hogy azt — nem hogy nyilván s mások előtt, de még önmagának is bevallja. Annál inkább bámulom Boileaut, hogy elkövette magán ez erőszakot s a nélkül tudta megtenni azt, hogy nevetségessé tegye magát. Nem kevesebb erény mint tehetség kellett hozzá

Könyv nélkül tudja mindenki azokat a bájos verseket, melyekben a képzelt szerelmeket gúnyolja. az akkori költészet e közhelyeit:

Mit ér, hideg-vérrel epedni egy légből
 Kapott Iris után, csak szerelem nélkül,
 Nap s Hajnal neveket adni képzelt szépnek
 Jóllakva mindennap — szörnyet halni *képleg*?

Mindazáltal ő is adózott e modornak Melyik író ne sodorná magával egyelőre a divat, s ne vetköztetné ki egyidőre saját magából? Kezdetben képzeletünk által látjuk a dolgokat, s utánzással kezdjük az íráságot. E föltételektől a jobbak sem menekülhetnek. »Némi zavarban vagyok, — írja Boileau Le Verrier urhoz — a miatt, hogy néhány órát szerelmes versek írásával töltöttem s magam is bele estem abba a nevetségességbe, melyet másokban megróttam « Ime az ember a ki ismeri magát s a költő, a ki nem más mint a magát verseiben híven festő ember!* Csakhogy Boileau csak mint gúnyíró vallja be saját hiányait. Készségesen elismeri, hogy nincs tehetsége a szerelmi költészetre, de csak úgy, ha e vallomással azokat teheti nevetségessé, a kik tehetség nélkül adják arra magokat.

E szellem-irány s e hajlam természetes ellenségévé látszottak tenni Boileaut azoknak a *szerelmi semmisgeknek*, annak a *nagy czélnak*, a *dolgok végczéljának*, a *czélok czéljának*, a mely után a kor költői annyira szaladtak; de az távolról sem tette őt érzéketlenné a valódi szerelem nyelve iránt. Előtte senki, és senki jobban mint ő, nem ismerte föl annak a hangját *Andromaché*-ban és *Phédrá*-ban s a Racine versei elbájoló édeségének nem volt meghatottabb bámulója — mint a Pradon kritikusa **

* A következő vallomás is a legteljesebb önismeretből ered:
Nagy szavu ódában. a Malherbe hangján.
Sása közt a Dunát minek háborgatnám? (IX. Satira.)

** Csak te tudsz. Racine, egy színész segélyivel,
Meghatni, meglepni, égbe ragadni el! (VII. Levél.)

Ugyanaz a hajlam indította őt, kikelni ama dúrva erkölcstelenség ellen, mely a kor költészetének minden gyűjteményét bemocskolta. Az erkölesi lazaság volt e költők egyetlen jellemvonása, mint a külcsín mesterkelt finomságaiban állt összes művészetők. Boileau mig e csinált csint nevetségessé tette, egy csapással sújtotta az erkölcstelenséget is. Jól tudom, hogy azóta is írtak elég erkölcstelen verset, írtak még az ő szeme előtt is, s úgyszólván az ő vesszője alatt; de nagy különbség van abban, hogy az erkölcstelenség csak bizonyos költők titkos kirugása legyen-e, vagy továbbra is az uralkodó divat maradjon, melyet nyilván lehessen üzni. Boileau nem keveset tett arra, hogy e különbség létre jöjjön s az irodalomban visszaálltassék — nem az álszemérem, mely szégyenlős az igazságtól, hanem az a valódi szemérem, mely elfogadva a mit nem tudni kár, nem akar tudni arról, a mit kár tudni.*

A maga szelleme mivoltának az ismeretéből magyarázom kortársairól ejtett ítéleteinek csalhatatlanságát. A ki csalódásokban él saját szellemi tehetségei felől, vagy túlbecsüli, vagy kelleténél alább becsüli a mások szellemét. A tévedés melyben él önmaga felől, tévedésekbe viszi mások megítélésében; mert hiúságból esvén tévedésbe minmagunk iránt, mások iránti tévedésünk abból az önzésből ered, melynek érdekében áll, vagy túl vagy

* Ismeretes e szép részlet az erkölcstelen művekről:

— Korunk rossz írói,
Versben a becsület czudar árulói
Kik bűnös papiron az erényt eladják
S olvasóik előtt a bünt csillogtatják!

(Költészettan IV. é. 93—96. v.)

értéköken alúl becsülni őket. Pradon csak azért ítelt oly tévesen, mert magát még rosszabbúl ismerte. Nagyon természetes, hogy képesnek tartván magát jó tragédiát írni s elragadni a pálmát Racine elől, varsenytársáról azt mondotta, — Boileau egy versének elferdítésével,

Ha mennyei múzsát tapsolni vágy a szín :

Corneille — kiált az ész ; a rim pedig : Racine. *)

S nagyon természetes, hogy Regnier-t elébe tette Boileau-nak, Molière-től pedig megtagadta a megfigyelő szellem adományát, állítván, hogy előtte nem ismertek sem marquis-kat, sem negédeseket. ** De hát Boileau előtt ki ismert rossz költőket? S ezek a marquisok s ezek a rossz költők, mi egyebek mint rosszindulatu képzelgések által teremtett agyrémek? Valamennyi költő így volt saját hiúságának a játékszere; azért voltak annyira eltelve magokkal, mert a kölcsönösen egymástól kapott magasztalásokkal mérték magokat. Boileau ellenben nem félt olyannak látni magát a minő volt valóban; vagy jobban mondva elég lángeszű volt, őszinte lenni önmagával szemben is; s azért volt oly igazságos bírója másoknak.

Az irodalmak története talán nem mutat fel második példát, hogy valamely író, a ki saját korabeli szellemi műveket bírál, ily szilárd és biztos ítéllettel bírjon. Semmi sem zavarta s reszketteté a kezét, mely kortársai

* A Boileau illető sora ez :

Virgil — ugy mond az ész ; a rim pedig Quinault.

** *Le Triomphe de Pradon sur les satires du sieur Boileau Despréaux.*

hírnevét ekép mérlegelte. Sem személyes befolyások, sem az e művek megjelenésekor uralkodó divat, sem semmi hiúsági érdek, Boileaut semmi sem birta tétovázásra. A kortárs józanese ép csalhatatlannak bizonyult mint a századok józanese, mely minden dolgot a maga helyére s minden embert a maga rangjára állít Boileau előttünk megmondta Molière-ről, hogy a XIV. Lajos századának ő a legnagyobb költője; Pascalról hogy ő annak legtökélyesebb prózairója; *Athalie*-ről, hogy Racine-nak az a legremekebb műve. S akkor beszélt így Molière-ről, mikor költői gyűjteményeket adtak ki, a melyekben Molière a Gomberville-ekkel, a D'Urfé-kkel, a Benserade-okkal, a Scudery-kkel egy sorba tétetett, velök egyenlő czímen, mint *a kor híres írója*; Pascalról, a jansenismus rossz hírből állása daczára, mely gyanussá tette a *Vidéki Leveleket*; *Athalie*-ről, magának Racine-nek a kételye daczára, a ki majdnem önmagának róttá föl a közönség hidegségét, melylyel az e remekművet fogadta. A mi az általa megbírált írókat illeti, mi mindent el nem követtek, hogy feloldják azokat az ő ítéleteinek súlya alól? S oldatott-e föl csak egy is? Talán Quinault-ért hagynók hazugságban Boileaut? Nem tudjuk-e különben, hogy a Boileau epigrammjai e költőnek néhány oly tragédiája ellen voltak intézve, melyeknek sikere a nagy Corneille öreg korát megkeserítette, s melyeket nem tarthatott fenn az, a néhány szép lyrai részlet, melyeknek Boileau maga is igazságot szolgáltatott.

Az önismeret, megóva őt a hiúságtól, megóvta egyzersmind a magokat nem ismerő írók kettős szolgálá-

* Negyedik előbeszédében.

gától: a mások befolyásától s a pillanat képzelődésének való engedéstől. Nem lévén semmi hiúsági érdeke fölemelni némelyeket, lesujtani másokat: ítéletei maradandók voltak. Kritikáit oly kevéssé is gyanúsították hiúsággal, hogy, még is kifogásolni akarván azokat, azzal vádolták, hogy nagyon is kevés önbecsülést árult el, midőn oly magasan diadalmaskodott annyira alatta álló írók fölött. Magasztalásait a mi illeti, nem rontotta meg azokat azzal a túlzással, mely csak azt bizonyítja, hogy csodálatunkban a magunk izlése tulajdonképen a mit bámulunk. A magasztalások, melyekkel Boileau hirneves barátait illeti, alapos és indokolt rokonszenv kifolyásai; ily rokonszenvet ébreszt, önkénytelenül, az igazi szép; ilyen csodálat az utókoré.

A Boileau jelleme, életének méltósága, nem kevésbé tette megvetendőkké az egykoru költők erkölceit, mint a mennyire satirái nevetségessé tették rossz verseiket. E játékosok, kapzsik, fősvények között ő a portroyali remeték erkölceivel birt, egyesítve a világi élet könnyűségével és vidámságával. Elfogadva a király adományait, mióta a király lett az állam, nem mondott le jogáról, hogy megmondja az igazat, még a királylyal szemben is. XIV. Lajos kerestette a nagy Arnauld-t, hogy a Bastille-ba küldje: »A király szerencséjének tarthatja, hogy megtalálta.« Scarront rossz költőnek nevezte, özvegye előtt, a ki a király nejévé lett.* Oly ember, a ki független tudott lenni XIV. Lajossal szemben, hogy ne lett volna független a pénzzel szemben? Mikor Boileau azt írta:

* *Maintenon* asszony.

Tudom, nagy elmét sem érhet szégyen, se vád,
Ha veszi munkája törvényes adaját.*

gyöngéd igazolása volt Racine-nek, kit házi szükségei műveinek eladására kényszerítettek; Boileau ingyen adta a magáéit. Megvette a Patru könyvtárát, de használatát meghagyta neki élte fogytáig. Adományokat eszközölt a királytól az öreg és szegény Corneille számára. A legszebb verset, melyet Boileau, annyi lángész-sugalta vers között — mint La Bruyère mondja — írt, az ember sugallta a költőnek, az erény a lángésznek; s ez a következő:

A szív aljassága megérik a versen.**

Ne féljünk igazat adni a Boileau bírálóinak abban, hogy hiányzott benne a képzelet ereje, mely eseményeket teremt az éposz, s jellemeket a dráma számára, s az a fogékonyság, mely a szenvedélyeket meg tudja szólaltatni. A Boileau képzelete csak az erkölcsi és irodalmi igazságok, valamint a nevetségesség erős benyomásainak elfogadására való képesség; inkább érvényesül a részletekben mint az egész tervében, mely nem egyéb mint a logikai fejlemények ügyes kézzel való rendezése. Ellenkezőleg Racine-nal, a kinél annyi bámulatra méltó marad, ha lefejtjük is róla a verseket, Boileaunál, a verseket lefejtve, a tartalom bizonyos gyöngeségét érezzük.

A mi a Boileau érzelmi fogékonyságát illeti, miért tagadnók, a mit ő sem magától sem a közönségtől nem titkolt? Bizonyára, nem érez úgy mint Virgil, mint Mo-

* *Költészettan.* IV-én. 127. 128.

** *U. o.* IV. 110. v.

lière, mint Racine. De ha nem birt is a részvét amaz erejével, mely a költővel közli az általa festett szenvedélyek mindenikét, mely fölfedi előtte a *dolgok siralmanak* — melyről Virgil szól* — a titkát: azért nem volt idegen neki semmi a mi emberi. A bíró érzékenységgel birt, a ki ismeri az emberi szenvedélyeket, nem mintha átment volna hatásaikon, hanem az ész világa által, mely önmagában is megmutatja neki azok csiráit, s megérteti vele azt a nyomort, melyen szánakozik.

De a mi nem hiányzott Boileaunak, művei egyetlen helyén sem, az az élet minden dolgaiban s a szellem minden műveiben feltétlenül uralkodó tehetség: a józan ész. Korának egyetlen költője sem birt ez adományjal teljesebb mértékben nála; új bizonyíték arra, hogy a tehetségek különbözőségében is törvény uralkodik, s az időhöz és helyhez, és az emberi szellem szükségéhez alkalmazza azokat. Másoknak jutott: nagy példáit adni a jellegeket teremtő képzetnek s a sziveket megszólaltató érzelemnek. Boileaunak jutott viszont: szabályokat állítani föl, megállapodásra juttatni az ingadozó szellemeket, helyre hozni a költészetet, fölemelni a költők erkölcsi állapotát; az ő szerepe az volt, hogy a *Parnass törvényhozója* legyen, s e czímet neki százada adta, annyira szükségesnek tartották, hogy törvényekkel szabályoztassék s biztosíttassék a versírás művészete. S e tisztre senki sem volt alkalmasabb mint oly költő, a ki-ben az ész volt az uralkodó. Aztán a Boileau esze nem is egy számtanár esze; hanem oly emberé, a ki mint költő érzi azt, a mit mint tudós tanít.

* *Sunt lacrimae rerum.*

VII.

Költészettnának elvei.

Az irodalmi művek lelke az ész, egyetlen céljuk az igaz: ez volt a Boileau alap-tana; ez az anyatörvénye mind a többinek, melyek nem egyebek mint különböző módjai az ész alkalmazásának a különböző műfajokra, s az igazság keresésének mely mindeniknek közös célja. Ő e törvényt eme közmondásossá vált sorokban fejezte ki:

Az észet szeressétek. Akármiféle mű
Csak ész által lehet tartós fényű, becsü.*

— — — — —
Csak az igaz szép, csak az igaz kellemes. . . .

A *csak* szó jelöli ki a törvény határát s adja rá a szentesítést. Az észen kívül nincs sem fény, sem becs; vagyis: sem alak, sem tartalom; az igazon kívül nincs szép. E versek, melyeket könyv nélkül tudunk mindnyájan, melyeket a megszokás közönségesekké tett a nélkül, hogy köznapiakká tett volna: hallatlanoknak tetszettek a Boileau kortársai előtt, s kivált a költők előtt, kik nem érezték magokat feddhetetleneknek e részben. Pradon, a ki Boileaut »hült szájú Attilának« nevezte, nem azt veti-e szemére, hogy »mindig összeviszsa beszél józanészről és értelemről, falusi erkölcsana egye-

* *Költészettn* I. én. 37. 38. (Erdélyi J. fordítása.)

bet sem tud«* — Valóban új s addig ismeretlen tanok voltak ezek. Malherbe sejtette volt már, s már meglát-szik, részletes bírálatain, hogy a mit ő szeme előtt tar-tott: az ész, az igazság alakjában. De nem voltak oly világos fogalmai róla mint Boileau-nak. Sem a dolgot, sem a szót nem találjuk kritikai jegyzeteiben. Nem is véve, mily nehéz, még kiváló szellemnek is, ellátni esz-méi hová s meddig vágnak, és az újítónak, kiszámítani s előre megmondani az általa megindított reform minden következményeit, — különben is, Malherbe nem osztó-zott-e maga is abban a régi előítéletben, mely a költé-szetet inkább kellemes mint hasznos művészetnek tekin-tette? Rajta esett meg az a mondás, hogy a költő nem szükségesebb a köztársaságban, mint egy jó fuvolajátszó.

Csak szeszély volt-e, vagy igazán rabja volt Mal-herbe amaz előítéletnek, s épen akkor, mikor ő vette, először, oly komolyan a költészetet? Miért is lenne más a költészet, mint az erkölcsstan s a bölcsészet? Miért ne keresné, mint a bölcsészet s az erkölcsstan, ő is az ész útján az igazat? Miután oly sokáig volt léha művészet, melynek nehézségei egyezményi becsét adtak az üres udvariasságoknak s a szellemes csevegéseknek, nem volt-e ideje már, hogy elfoglalja helyét s rangját a szel-lem termékei közt, melyek a lelkeken uralkodni hivat-vák, s hogy ez uralmat azon az egyetlen úton keresse, melyen az elérhető: az ész és igazság útján? Ezt sejt-

* *Le Triomphe de Pradon sur les satires du sieur Despré-
aux.* E mű czimlapja előtt metszet áll, mely Merkurt ábrázolja
a mint egy satyrt ostoroz, míg egy emberi alak, fához dülve, fel-
emelt újjal, nézi s a fenýítést kiszabni látszik. (Hága 1676.)

hette Malherbe, ezt szentesítette Boileau. Csak igazság, ha elismerjük ebben is a Descartes hatását, a gondolkodás művészetének az atyjáét, mely nem egyéb mint annak a művészete, hogy gondolataink közül azokat válasszuk ki, melyek az ész által felismert igazság bélyegét viselik magokon; de azért a Boileau dicsősége, hogy a költészetbe is bevitte a *Módszerről* szóló *Beszéd* szellemét. Attól fogva nem voltak egyik részen a gondolkodók, másik részen a költők; a költő gondolkodók legnemesebbike lön.

Ezek a tanok nem tetszettek a Boileau ellenségei közül a leghevesebbeknek, Carel de Sainte-Garde urnak. Mindezt igen *polgáriásnak* találta, a szalonok költészetéhez, a főurak által bérben tartott költészetéhez, s a csinos modorhoz képest, melyet tovább is védett Boileau ellenében. Sőt egy ízben egyenesen »polgárnak« (bourgeois) is nevezte Boileaut. Egy észrevétel után — melyről meg van győződve, hogy megczáfolhatatlan — ezt veti »Azért a *polgár* nem hajt ám reá.« * Részemről ez elnevezést nem tartom szerencsétlennek azért, hogy a *Childebrand* szerzőjétől eredt. Úgy, van polgár — s miért ne? Valóban, a polgáriás költészet uralma kezdődött; annak a felvilágosult s független osztálynak a költészete, mely a tizenhatodik század folytán keletkezett, közép helyet foglalva el a nagy urak és a nép közt, s mely oly hatályosan emeli föl szavát a *Menipée*-ben, a királyság mellett a hűbértség ellenében s a nemzet mellett az idegen ellen. Akkor még csak osztály volt, ma már a nem-

* La défense des beaux esprits de ce temps contre un satirique.

zet. Boileau e költészet első vonásait ismerte föl Villonban, nagy megbotránkozására Sainte-Garde urnak, hogy így megtisztel »egy éjjeli tolvajt — úgymond — a ki nemesak lopott, hanem házakat is tört fel s ablakokon kötélhágcsóval mászott be.« Nem lett volna-e tisztességsőbb »a francia költészetet Thibaut-tól, a champagnei gróftól, Blanka királyné szűzies imádójától származtatni, sőt Saint-Gelais Octavien angoulêmei püspöktől a nemes Lusignan házból?« * Továbbá, hogy a francia költészetnek Villon nyomán haladását érzékítse, mily ízlés és gondolat Marot-t, e másik póriás költőt, egy becsületesebb magaviseletű Villont választani ki Salluste Vilmos, Dubartas ura, helyett!

A póriás polgáriság e szemrehányását, melyet Sainte-Garde ur Boileaunak tesz, más, Sainte-Garde-hoz és Pradonhoz hasonló fajtájú uri emberek is ismételték; de amazok a vádat mindenek fölött az urak által kegyelt költészet iránti megvetése miatt hangsúlyozták, mivel ők e költészetet azért találták nemesnek, mert azt a főranguk pártfogolták; emezek pedig, azt értették alatta, mint Marmontel, hogy Boileauban hiányzik az emelkedettség s a széles látkör.

Hogyan? A Boileau esze más természetű volna mint a közjózanész? Valamely rendszernek a rabja, vagy csak bizonyos korlátolt írásnemekre vonatkozik? Melyiket zárta ki hát? De tanúsított-e csak előszeretettel is az iránt a műfaj iránt, a melyben maga kitünő volt? Vane a költészetnek oly magas, oly szenvedélyes, vagy oly ritka faja, melyeket e szabad értelem száműzött volna?

* *La défense des beaux esprits de ce temps* stb

Igaz-e hogy Boileau hidegen beszélt a szenvedélyről? Ime azok a versek, melyekben épen a szenvedélyt ajánlja a költőknek s egyszersmind bámulatos rövidséggel festi annak fő hatásait:

Minden szóban legyen fölindúlt szenvedély,
Mi szívre hat, melyen hül és gyúl a kedély.*

Tiltotta-e a költőnek a szerelem sugallatait, ő, a ki a kevésbbé tiszta szerelmet is megengedi, csak szüziiesen legyen kifejezve; ** ő, a ki úgy ajánlja annak festését *mint a szívhez legbiztosabban vezető út*; *** ő, a ki kimondja hogy szerelmeseknek kell lennünk, hogy jól fejezhessük ki a szerelmet! ****

Avagy a következő tanács szűkkeblű moralistára vall-e?

Nagy szívben is egy kis gyöngét meghagyjatok. †

Ha a műfajok változatosságát nézzük, megszorította-e Boileau azok számát, ő a ki még a régi gall szellemmel együtt kihalt némely műfajokat is megenged?

* *Költészettan* III. é. n. 15. 16. v. (Erdélyi fordítása.)

** U. o. IV. 101. v.

*** E szenvedélyt tiszta érzéssel fösteni :
A szívhez legbiztosb út közelíteni.

U. o. III. 95. 96. (Erdélyi ford.)

**** Hogy ily dicső szeszélyt igaz módjára fess :
Kevés, ha költő vagy. szükség még hogy szeress.
Költészettan II. é. n. 43. 44. v. (Erdélyi János fordítása.)

† *Költészettan*. III. é. n. 104. v.

A rondeau, a ballada, a madrigál, már csak az ő *Költészettanában* élnek.*

Vagy kizárta-e legalább a regényt? Ellenkezőleg, még szabadalmakat ad neki.**

Az írókat leleményességre sürgeti, — ő, a kit azal vádoltak, hogy korlátolni akarja az emberi szellem teremtő erejét; *** megnyitja előttök az irány minden kincsét s minden szabadságát,**** — e költő, a kit félnék nyelvészként akarnak feltüntetni, a ki másokat megró oly merészségekért, a melyekre maga, korlátolt szellemével, nem képes. A dologban annyi az igaz, hogy mindent: leleményt, műfajokat, irányt, az észnek kíván alárendelni.

De mi hát az ész? Boileau a világért sem írta azt körül. Nem is írhatta volna körül elég világosan az oly embereknek, a kik fogyatékosak abban; s jól tudta, hogy

* Saját szépségiben szép minden versezet.
A *rondeau* gall szülött, gyermekded érezet.
A *ballada* régi szabályinál marad,
Rá fényt gyakran csak a rimek szeszélye ad.
Nemesb és egyszerűbb a játssi *madrigál*,
Bájból. gyöngédségből és szerelemből áll.
(II. én. 139–144.)

** Hitvány regényben ez mind könnyen menthető,
Elég, ha a mese foly s gyönyörködtető.
A túlságos szigor nincs is helyén azért.
(III. én. 119–121) *Erdélyi ford.*

*** Írók, tanácsimért reám hallgassatok:
Lelemény által hogy tetszést arassatok.
(IV. én. 85–86. v.) *Erdélyi ford.*

**** Mennél több figura vidítsa művetek'.
Hogy rá mint mosolygó képre nézhesetek.
III. én. 288–298.) *Erdélyi ford.*

az ép szellemek a nélkül is érzik azt s nem szükség, hogy körülírassék számukra. Mikor egy jóhízemű ember eszére hivatkozom, a ki tán csalódott, vagy a ki tán hibát követett el, nem írom azt körül neki — mi az ész, mert tudom, hogy szintúgy érzi magában ő is mint én, s már részemre hódítottam őt. Sőt megsérteném azzal, a helyett hogy megnyerném, ha azt akarnám magyarázni neki: mi a józanész. A mit elfogadhat tőlem, mindössze annyi, hogy figyelmeztetem őt arra, a mi nem egyezik meg a józanészszel. Boileau, csak is erre szorítkozik. Mind azon, a mit az ész nevében tilt, meglátszik hogy mindig az *emberiség* ama köz-érzéke lebeg előtt, melynél fogva nemcsak hogy semmit, a mi emberi, magunktól idegennek nem érzünk, de sőt ellenszenvet érzünk minden iránt a mi nem emberies.

Bármit íratok azért, annak meg kell egyeznie eszemmel. Ha a szenvedélyek rajzában túlmentek, nem azokon a melyeket magam is ismerem, — mert az igazat nem szoríthatom csak saját személyes tapasztalásom körére — hanem azon a mit képzelhetek, eszem nem fog követni azon a határon túl. Ellent fog mondani alkotásaitoknak, ha túlléptek velök a valószínűséget; megütözik nyelveteken, ha kiestek azzal — nem az enyemből, mely kétségkívül szegényebb mintsem a művészet alkotásait ki tudná fejezni, hanem abból, a melyet jónak tartok s a magaménak is érzek, mert tökélyesen tudja kifejezni azt, a mi eszemmel megegyez.

Az észnek, a mint azt Boileau értelmezi, a célja nem néminémű igaz, hanem mindaz a mi igaz. Úgy a kötelességbeli (erkölcsi) igaz, mint a tényleges igaz; a Pascal igazsága szintúgy mint a Montaigne-é. Csakhogy

Boileau azt kívánja — s ki kárhoztatná azért? — hogy a mit megismertünk az váljék irányszónkká, s hogy annak a rajzából a mi van, folyjon mindig valami tanulság arra nézve, a minek lenni kell. Arra inti a költőt, hogy kutassa a szenvedélyt a szív mélyén; tovább megy: hogy jól legyen képes azt kifejezni, azt kívánja, hogy érezze is át; — de azzal a fentartással, hogy az olvasó vagy néző, míg érdeklődik iránta, kárhoztassa egyszer smind.

Hiába nyög Didó, föltárva keeseit —
Hibáját rosszalom, bár osztom könnyeit.*

Mikor a szerelem festését javallja, az alatt a feltétel alatt teszi, hogy e szenvedély, melyet annyiszor ostromoz az önvád,

Tünjék föl gyöngeség — és nem erény gyanánt.

De e föltétel, a helyett hogy korlátozná az igazságot, nem inkább egyik alkotó része-e annak? Oly szenvedély, mely szánalmunkat követelné, hibáztatás nélkül, s az erény színében akarna látszani, nem volna igaz szenvedély. Mikor tanúi vagyunk egy heves szenvedély következményeinek, itéletünk fölöle nincs-e szánalomból s kárhoztatásból vegyítve? Mit mondok? mikor magunk nyögünk a szenvedély igája alatt, nem szólunk-e önmagunkhoz, fölváltva, a szigor s az engedékenység hangján, s nem vagyunk-e szintoly közel ahhoz, hogy miatta mint gyöngeség miatt tegyünk szemrehányást magunknak, mint ahhoz, hogy mint erénnyel dicsekedjünk vele?

* *Költészettan* IV. é. n. 103—104. v.

Az ész és az igaz ez elveit alkalmazza Boileau a műfajokra, melyeknek különleges szabályai nem egyebek, mint a végből rájuk szabott föltételek, hogy megegyezők legyenek az észszel. Boileau nem okoskodott egyikén sem; csak rövideden jellemzi őket, majd határaikat jelölve meg, majd azokat a lelki állapotokat, melyeknek megfelelnek; ezáltal láttatva, hogy nem önkényesen fölállított, s csak a hagyomány által szentesített keretek, hanem magának szellemünk alkatának a követelményei. Ha a költő vegyíti a műnemeket s összezavarja határait, nem csak a költészettan egy törvényét sérti meg, hanem természetünk ellen vét, mely nem tűr egyszerre két ellenkező hangulatot, s nem tűr oly író, ki ekép akar erőszakot tenni rajta.

Az ész minden műfajtól csak annyit kíván, hogy alkalmazkodjék ahhoz a különös hangulathoz, a mely neki megfelel; s igaz mind az, mi e hangulattal megegyező. Ezt annyira érzi mindenki, hogy általános kifejezéssé vált: *a műfajok igazsága*. Úgyde mit értünk azon egyebet, mint e műfajok, vagy tárgyalási módjuk megegyező voltát illető hangulatainkkal? Mikor drámai művet látok vagy olvasok, abban az élethez való hasonlóságot keresem; mind azt, a mi a hasonlóság bélyegét nem viseli magán, kívül esőnek itélem e műnem igazságán. Ha ódát adnak a kezembe olvasni, fenséges vagy kecses éneket várok; ha a költő avatatlansága valami elbeszélésbe sodor, vagy gúnyoros eszmék felé térít, megsérti lyrai hangulatomat, a nélkül, hogy kielégítené azt a hangulatot, melylyel egy éposz vagy egy satira olvasásához nyúlok. A költő nem ura annyira szellemünknek mint hizelgői állítják: az uralom csak azé, a ki

lelkünk minden ösvényét ismeri, nem azé a ki kikerüli vagy összevételi azokat.

Boileau nem ereszkedik a műfajok e metaphysikájába; ez nem volt sem célja, sem alkalmas a költői tárgyalásra, sem szükséges oly korban, mikor még élt a hit az emberi szellem nagy példányaiban az irodalom terén szintúgy mint a vallási hagyományokban, De a ki nem így értelmezi a műfajokról adott szabályait, azoknak élénk jellemezését s általa körvonalozott határaikat: az nem értette meg Boileaut!

Csak mert nem hatoltak be elmélete mélyébe, azért találták némely bírálói bizonyos szabályait útszélieknek és felületeseknek, s legfőlebb a lelketlen versfaragókra nézve hasznosaknak. Mi szüksége van a költőnek mind e szabályokra a nyelvről, a rimről, a gondos dolgozásról? Például megbotránkoztak Molière hez intézett Leveleének e során:

Taníts meg, Molière, hol veszed rimeid' ? *

Ugyan magas fogalma van Molière-ről, mondák, hogy nem lát benne mást, mint oly költőt, a ki a rim titkát bírja! Nem nevetséges-e hogy Boileau azt kérdi Molière-től, hol veszi rimeit, a helyett hogy azt kérdené: hol veszi a Misanthrope-ot? — Elfeledik, hogy ugyanaz az ember, intve más helyen a költőt, hogy szoktassa magát a rim nehézségeihez, azt mondja, hogy megszokva jól keresni azt,

Ha jól utána jár s magát reá veti,
A szellem a rimet könnyen föllelheti;

* II. Satira, Molière-hez: A rim és az ész összhangzatáról.

Az ész jármába ha készséggel hajola,
Nem hogy szorítaná: dúsabb lesz általa *

S így, ha valódi értelmét keressük Boileau csodálatának a rim könnyü föltalálása iránt, jusson eszünkbe, hogy ő az értelemmel (a tartalommal) összhangzó rimről beszél, arról, mely nemhogy megszorítaná, sőt gazdagabbá teszi az értelmet, egyszóval olyan rimről, a minőt Molière-nél, a Misanthrope-ban találunk. Mi van hát e versben, a min D'Alembert, Marmontel s mások megvetőleg mosolyoghattak, ha csak nem a csodálat fölkiáltása, a lángész e gazdagságának láttára, mely Molière-rel egyszerre megtaláltatta az értelmet is a rimet is, s a Boileau őszinte vallomása önmagáról, a ki nem mindig tudta megtalálni azt, bár mennyire törte is magát a keresésben? Boileau-nak minden gáncsa a korabeli költők ellen, az értelemmel nem összhangzó rim ellen irányul. Az ilyen rimnek izent ő hadat,

Mikor méltó harag gyulasztván, szelleme
Az ésnél vádra kelt a rimnek ellene. **

Hasonló meggondolatlanság kárhoztathatta csak azt a sort, melylyel a sonnet kitünő leírását befejezi:

Egy jó sonnet annyit ér mint egy hosszú mű! ***

»Ez egy kissé sok, — kiált föl La Harpe — ez már túlhajtása a sonnet iránti tiszteletnek!« Boileau egy bámulója chronologiai érvel igyekezett őt igazolni. A sonnet műfaja, jegyzi még, még nagyon népszerű levén

* *Költészettan.* I. én. 31—34 v.

** *X. Levél:* Saját verseihez.

*** *Költészettan.* II. én.

1674-ben, az akkor írt Költészettan se nem mellőzhette, sem kevésre nem becsülhette.* Én nem fogadom el e mentegetését Boileau-nak; azt tartom, ő itt kétszeres dicséretet érdemel, először azért, hogy oly élénk példával éreztette a tökély becsét bármely műfajban, másodszer azért, hogy a sonnetet nem mellőzte. Ez a fegyelem biztosítása, a szabadság minden sérelme nélkül.

Más bírálók ismét azon akadtak fel, hogy túlbecsülte az »átmeneteket, a költészet e legnehezebb mester fogását« — amint Racine-nak írja.** Hatoljunk e szavak értelmének a mélyébe. Bizonyos mesterkélt szövegekről szól-e, mely arra való, hogy egy költői mű széteső lazaságát álcázza? Ez esetben sem az arra fordított fáradság nem érdekelne, sem annak bevallása nem használna semmit a művészetnek. — De nem magát az előadás fonalát érti-e, melyet olyan nehéz el nem szalasztani? Az átmenetek nem a fő igazságokat összekötő közvetítő igazságok-e? A jó előadást lánczhoz lehetne hasonlítani, melynek minden szeme, bár különböző nagyságú, aranyból van. A kisebbek az átmenetek; de azok is szintugy aranyból vannak mint a nagyobbak. A hol az átmenetek erőszakoltak, ott a hiba a rossz tervezetben van. Az átmenetek művészetét dicsérni tehát annyi, mint a legesattanósb érvel inteni jó tervezetre; s valamint a rimelésre fordított gondot dicsérve, Boileau tulajdonkép az értelmet sürgeti, szintugy a mikor az átmenetek gondosságát ajánlja, csak arra int, hogy erősen

* *Daunon*: Előbeszéd a Boileau művei kiadásához.

** Az asszonyok elleni satirájáról szól; »e mű — mondja — az átmenetek sokaságával halálra kínozta.«

tervezzünk s szilárdúl kössük egybe a részeket. Így adott oly szabályokat, melyek fölismereni segítettek az ő maga hibáit; mert ha a nők satirája *halálra kinoszta őt az átmenetek sokaságával*, ez valószínűleg azért volt, mert az a satira jobban is lehetett volna tervezve, s helylyel-helylyel kizökken az ész és az igaz kerékvágásából.

A Boileau szabályai közt egy sincs, melyben a költői ihlet forrásául ne az ész s céljául ne az igazság volna felállítva. Mit mondok? egy sincs, mely ne biztosítaná a költő szabadságát épen azon mód által, melylyel azt szabályozza. Oly irodalmi tan, mely az észt és az igazat szabja elém, jobban gondoskodik szabadságról, mint az, mely szeszélyeimet szabadjokra engedi. Épen mint az erkölcsi törvény, mely becsületességet követel, szabadabbá kíván tenni, mint az oly bölcsészet, mely saját belátásomra bizza magamviseletét s ezzel bűntársává szegődik hibáimnak és gyarlóságaimnak. Mert mi egyéb céljok van mind e szabályoknak, mint az, hogy önismeretre serkentsenek? Miben áll a valódi szabadság, ha nem az önismeretben? Igaz, hogy ezt eleinte nem akarjuk elhinni; jobban szeretjük az oly tanokat, melyek annak a másik, az ál szabadságnak hizelegnek, mely a hajlamokból s érzésekből indul ki, s mely csalódásba ejt a felől: mik vagyunk. Boileau ellen azért ütünk pártot, mert félünk igaz színben látni magunkat. A mellett, hogy ő röviden dönti el a kérdéseket, a nélkül, hogy az indokokba bocsátkoznék, a melyek ellenmondást támasztának, döntvényeit mint költő adja ki, nem mint bölcsész, abból a művészetből vett élénk képekben, a melynek épen szabályait állítja föl.

A mikor Boileau írt, tanainak épen egyszerűségök kölcsönzött tekintélyt. A szellem ama szeszélyes játékaival, melyekre akkor mindenki törekedett, a ki csak tollat fogott, ő az észet, az igazat állítja szemben; mint elfajult században elég a becsületességre, a jámborságra, a közerkölcsre hivatkozni. Mert mit is érne a részletezés, a szórszálhasogatás?

Értelmiségünk nagyon nyomoruságos volna, ha az írásművek tekintetében nem ugyanazon jelentést kötnők az *ész* és *igaz* szókhoz, mint erkölcsi tekintetben a *becsületesség*, *jámborság* és *közerkölcs* szókhoz kötünk. De megtörténik, hogy ez eszmék, melyek oly világosak, vagy előítéletek által homályosíttatnak el, vagy megszűnnek tudalmunkban lenni. Ilyenkor kellő időben eszünkbe juttatni s föleleveníteni képökét a lelkekben, majdnem teremtéssel ér föl. Boileau-nak nem volt más földadata. Sem az Aristoteles finom megkülönböztetései, sem a művészet ama bölcselete, melyben a nagy ember az okok okait keresi mintegy, nem lettek volna helyöken ott, a hol csak néhány egyszerű, de örök elvre volt szükség, vagy inkább csak némely szavakra, melyek az igazságok egész sorát foglalják magokban, — minők: ész, igaz, nyelv, tökély; jelszók az emberi szellem számára, oly korszakokban, midőn elvesztette nagysága s örök szépsége eszméjét.

Boileau annak köszöni hírnevét, hogy e mindenható szavakat bámulatosan épen a kellő időben mondta ki. Hogy az utókor úgy ítélte fölöle mint kora, ezt annak köszöni, mert ez időszerűség folyvást megújúl; az emberi szellem olyan, mint a horgonyán libegő hajó, folyvást ingadozik támpontjain, s ha egy perczre el-el-sza-

kítja magát fékeikről, ismét visszatér, hogy szilárd állásba helyezkedjék.

Ez az ész, ez az igaz, mint rémképek háborgatták a régi iskola valamennyi költőjét. Semmi sem bosszantotta őket jobban, mint hogy szüntelen ezekhez terelte őket vissza az a gúny-író, a kit Pradon, röpiratai címkéjén megkorbácsoltatott. S még azonfelül, Boileau annyira sem méltatta, hogy vitába ereszkedjék velök. Beérte azzal, hogy bűvös szavait kiáltotta fülökbe, tanunak híva századát, mely lassanként magához kezdett térni s az ellen fordult a mit előbb szeretett vala. Ezekkel a bűvös szókkal tépte szét Boileau amaz üres költészet egész pókhálóját; s oly nagy volt azok varázsa hazánkban mindig, hogy mindazok a költők, a kik ellent mertek mondani, elmentek vagy el fognak menni azokhoz, a kiket (szellemileg) a Boileau áldozatainak neveztek.

S a mikor az akkori költészettel az ész és az igazat állította szembe, úgy szólván ismét beigtatva azokat a költői nyelvbe, a melyből a divat száműzte vala, egyszerűs mind a költők erkölcsével szemben is eszményt állított fel, alkotva a jóra való ember minden tulajdonságaiból. A költőnek, Boileau szerint, őrizkednie kell a magasztalásoktól, s nem szabad megvetnie a kritikát, még ha ostoba embertől származik is, mert az is adhat néha jó tanácsot; valódi barátot kell keresnie, a ki fölfedje előtte hibáit; verseiben kell tündököltetnie élete tisztaságát; kerülnie a féltékenységet és a cselszövényeket; dicsőségért dolgoznia, nem hitvány bérért.* Szép

* *Költészettan.* IV. é. n. 105—132. v.

jellemképe a költőnek, kivált ha meggondoljuk, hogy Boileau saját életéből vette a vonásokat, s magát állította például ama költők elé, kik ellen e vonások mindenike egy-egy szemrehányás volt. Nem volt elég, a mivel tankölteményét kezdette:

Az észet szeressétek . . .

e parancsnak folytatásának is kellett lenni. Boileau lelkiismeretében találta meg a folytatást

Szeresd az erényt, az táplálja lelkedet!*

Ime a teljességre vitt eszmény! mert ha az erény nem más, mint az élet erkölesi folyására alkalmazott ész, melyik költő tudná érzékelhetőbb képét adni az észnek mint az, a ki az erény neve alatt, saját élete vezéreül választja azt!

Ilyen tételeket tartalmaz a *Költészettan*; e törvénykönyv, melyet hiába ostromolnak kétszáz év óta, melyet az izlés semmi változása el nem törülhetett, melynek alig néhány parancsa ment ki a forgalomból s veszélyes volna azokra csak rá is mutatni. E törvénykönyv cikelyei, majd élenk és rövid itéletek alakjában fejezve ki mint az orakulumok feleletei, majd a költészet szabályainak költői képeiben, elevenen élnek minden művelt szellem tudalmában. Mikor mások műveit itéljük meg, az ő szabályait vesszük zsinormértékül; mint írók, azokhoz igyekszünk alkalmazkodni s segélyökkel küzdünk hibáink ellen. Nem csak hogy egyaránt alkalmazhatók a prózára és a versre, de kiterjeszkednek az eszmék fo-

* *Költészettan*. IV. én. 108. v.

gamzására, a tervezésre és a kivitelre, minden ágban. Nincs törvény, mely nemzetünk szellemének jobban megfelelné. A kik ellene szegülnek, ép úgy tanúságot tesznek erről, mint azok a kik engedelmeskednek neki; mert a mit Boileau ellen védnek, vagy rossznak itélt művek, melyeknek a védelem nem eszközölhet kedvezőbb itéletet; vagy szellemi fogyatkozásaik, melyek miatt haragusznak Boileaura, a ki fölismerte s érdemök szerint mérlegelte azokat, mielőtt születtek volna. Nem lehet idézni egyetlen jó költői művet is, mely határozott állást foglalt volna a *Költészettan* szabályai ellenében. De lehet-e idézni egyet is, még idegen nemzetek irodalmából is, ha szépsége iránt a mivelt szellemek egyértelem-ben vannak, melynek a Boileau tanai kifogásolnák szép részeit, vagy előre ki ne mutatnák fogyatkozásait? Akkor azt kellene vitatnunk, hogy lehet szép mű, mely az ész és az igaz bélyegét nem viseli magán; vagy hogy van oly faja az igaznak, mely nem egyez meg az észszel. De ki merne ily túlságig menni?

VIII.

Boileau viszonyai Racine-, Molière- és La Fontaine-nel.

A *Költészettan* több valami, mint egy kitünő ember műve; egy nagy század irodalmi hitvallása az. Tan-tételeit a század nagy költői, Molière, Racine, La Fontaine, Boileau, megvitatták magok közt, a hagyomány által is megőrzött beszélgetéseikben. La Fontaine is czé-

loz ezekre a *Psyche szerelmei* előhangjában. Négy barát-ról szól, kiknek ismeretsége a Parnasson kezdődött, a kik némi szövetséget kötöttek, »melyből — úgymond — száműztek minden szabályzott értekezést, s mind azt a mi akadémiái tanács színét viseli. Irigységnek, rosszindulatnak és cselszövénynek nem volt helye körükben. Bámulták a régiek műveit, nem tagadták meg az újakétól sem a megérdemelt dicséretet, szerényen szóltak a magokéről s őszinte véleményt nyilvánítottak, ha valamelyikök a század betegségébe esett s könyvet talált írni, a mi ritkán történt.«

Ez a négy barát nem más, mint Molière, a ki *Gélaste* névvel van jelölve (*γελαστός*, furcsa); Boileau (*Ariste*) a ki komoly, a nélkül, hogy alkalmatlan lenne; Racine (*Acante*) és La Fontaine (*Polyphile*) »a kiről el lehet mondani, hogy mindent szeret.« *

Racine és La Fontaine szövetkeztek először. Csakhamar magokhoz vonták Molière-t, s Boileau-t is. Ez egy kis lakást bérelt, a vieux-colombier utczában, a hol a négy barát és Chapelle, a ki rokon izlésű volt velök, hetenként kétszer vagy háromszor összejött együtt vacsorálni, s műveikről eszmét cserélni. Molière-n kívül, ki már akkor híres író volt, mindnyájan pályájok küszöbén álltak még. Racine csak a *Thebaide*-ot írta; La Fontaine, *Elbeszélései* első könyvét; Chapelle, *Utazás-át*; Boileau, első satiráit. Időről időre La Fontaine Chateau-Tierry-be vitte magával Racine-t és Boileaut. Ha visszatértek, újra

* Acante és Polyphile, úgymond, mindketten a lyrai felé hajoltak, azzal a különbséggel, hogy Acante érzékenyebb volt, Polyphile pedig virágosabb.

kezdődtek a vacsorák és a beszélgetések. Az asztali hibákra büntetés volt szabva: néhány sort kellett elolvasni a *Pucelle*-ből. Főben járó büntetés volt: egy egész lapot olvasni.

Beszélgetéseik a művészet minden ága körül forogtak. Mindenik megmondta, vagy nézetét, mint író, az általa mivelt műfajról, vagy ítéletét, mint olvasó, a barátai által mivelt nemekről. Molière és Racine, a drámai költészet titkos bűbájáról szóltak. A mindent szerető La Fontaine rámutatott mind műfaj előnyeire; Boileau mindent az észre s az igazra vitt vissza. A baráti ellenőrzés, melyet egymás fölött gyakoroltak, nem szorítkozott csak irataikra, erkölcsi életükre is kiterjedt. Így Molière, Racine és Boileau együtt korholták Chappelle-t, az asztal örömei iránti túlságos hajlamáért, míg La Fontaine hallgatott, nem szeretvén erkölcsi leczkéket adni másoknak; így bocsátkoztak, Boileau és Racine, hogy La Fontaine-t a nevével kibékítsék, tárgyalásokba — melyektől Molière, könnyen gondolható okból, távol tartotta magát.

Szorosan kimutatni akarni: mit nyert e négy nagy író mindenike ez érintkezésből, eszünkbe se juthat; tagadni, hogy mindnyájan nyertek általa: képtelenség volna. Erdekes adoma maradt fenn e részben, melyből talán még nem vonták ki kellőleg a tanulságot. A négy barát a *félre*-szólásnak* színpadi használata fölött vitatkozott. Molière és Boileau helyeselték; La Fontaine nem tudott kibékülni vele. Természetellenesnek tartotta. Boi-

* Az oly szavak, melyek oly föltevással adatnak a színész szájába, hogy a többiek, a kik a színen vannak ne hallják, de a közönség igen.

leau, hogy igazolja azt, tréfás módot talált ki. Mialatt La Fontaine tüzesen vitatta a maga nézetét Molière-rel szemben, Boileau sértő szavakat mondogatott neki. Nem hallotta, annyira el volt foglalva a vitával. Akkor Boileau, diadalmasan mondta el, mit tett, hogy bebizonyítsa La Fontaine-nek, mennyire természetesek a *félre*-szólások, mert lám, hangosan és szemébe sértegette, s ő mit sem hallott

A bizonyítás csattanós volt. De a mit még ki lehet vonni belőle szabályul, az, hogy a *félre*-szólás, hogy természetes legyen, annyira szórakozott vagy elfoglalt embereket kíván, mint La Fontaine volt ez esetben. Lényegileg igaza volt, hogy kényesebb volt e pontban, mint Molière maga, a ki a *félre*-szólásokat szerette, mint a hatás könnyű eszközeit, melyeknek valótlan színét a néző szívesen eltűri, ha nevetget rajtok. De ki tudja, nem hatottak-e Molière-re is barátja helyes érvei, s hogy a *félre*-szólások egyre ritkábbak lettek műveiben, míg remekeiből egészen elmaradtak, vajjon nem La Fontaine-nak köszönhető-e?

Neheztelések, melyek azonban kölcsönös becsülésöket nem érintették, az emberi barátság e nyomorúságai, megszakították e kedves találkozásokat, melyek oly hasznosak voltak mindnyájokra nézve. Molière és Racine ennek *Alexandre*-je fölött veszték össze, melyet Racine, elég helytelenül, megvont a Molière színtársaságától. Nem találkoztak többé, de nem szüntek meg igazságot szolgáltatni egymásnak. Azután Boileau és La Fontaine hidegültek el egymástól. A Boileau erkölcsi szigora, vallási kétélyei, talán túlságosan követelő becsületessége, kellemtelenné tették neki a La Fontaine társaságát, a ki

mind inkább inkább követte *Elbeszélései* morálját. Viszonyuk elvesztette bensőségét, a nélkül, hogy összevesztek volna. Tudjuk hogy La Fontaine-t, élete vége felé, Racine és Boileau rávették, hogy vesse tűzbe egy elbeszélését, melyet a nagy Arnauldnak szándékozott ajánlani, a ki megdicsérte volt meséit. Racine és La Fontaine közt felhőtlen maradt a barátság; s ugyan mi veszíthette volna össze Molière-t és La Fontaine-t?

Mikor a megválás vagy elhidegülés bekövetkezett, már akkor megvolt mind az a jó, a mi egyesülésükből származhatott. Már egy értelemre jutottak a művészet minden feltételei fölött, s mintegy kötelezték magokat, úgy a barátság mint a vetélkedés által, azok betöltésére. E nagy fényű baráti viszonynak köszönhetjük, nem ugyan nagy tulajdonaikat, de a czél és irány egységét, melylyel a legkülönbözőbb műfajokban, melyekben egyikök s másíkok oly nagy hírűvé lőn, a tökélyt keresték s azt meg is közelítették: t. i. az ész által az igazat. Miért választani el Molière-t és La Fontaine-t, Racine-től és Boileau-tól, s nem tudom, minő nemzetiesb hagyományhoz kötni, mely nem a Du Bellay-é,* a régiség tanulmányaihoz s a párisi tiszta francziasághoz? Molière-t illetőleg tarthatatlan e fölfogás — de mivel helyesebb La Fontaine-t illetőleg is? Nem ő volt-e az első, a ki a régiek és az újak fölötti vitában, a régiek mellett nyilatkozott? Nyolcz nappal azon akadémiái ülés után, a melyben Perrault, egy órában, a régieket megáldozta az újkoriak oltárán, jelent meg ama bájos levél, Huet-hez,

* Lásd az első kötet 325 s köv. ll.

melyben, e nevetséges megtámadásokra czélozva, a mindent szerető Polyphile így szól:

Sajnálva látom ez útakat fölhagyva,
S mind az elizéi mezőkön, csapatba',
Népség s útmutatók . . .

Ne különböztessünk hát két iskolát meg, nagy embereink e kis csoportjában. Ne foszszuk meg egyiket is attól, a mi része volt, mint magas szempontú bírálónak, mint őszinte tanácsadónak, barátai munkáiban. Hagyjuk meg főkép Boileaunak, a ki talán legkevésbbé bőkezűen részesült a lángész adományából, azt az osztályrészt, a mit neki szilárd értelme, megvesztegethetetlen izlése biztosított oly művek alkotásában, melyeket ő maga tanított többre becsülnünk az övéinél. A *Költészettant* Molière és Racine, La Fontaine és Boileau együtt vitatták s állapították meg; de a művészet törvényeit csakugyan annak kellett legjobban érteni, a kinek a dicsőség jutott, hogy azokat olyan jól fejezze ki.

XI.

Mi az igaz a Boileau műveiben?

A Boileau életében három korszakot lehet megkülönböztetni. Az első, 1660-tól 1668-ig, úgy szólván egészen viaskodó. Kilencz satira, köztök négy kizárólag irodalmi, s a többi is tele az egykorú költők elleni vágásokkal, — támadó jellegű előbeszédék, — prózában

írt satirák,* védíratok a satiráról — ezek töltik be azt a nyolcz évet, melyek Boileaut az ifjúságból a férfi korra kísérik át.** Nyílt harc állt a birtokban levő költők s az újon jött között. A Boileau részén az ifjúság önbi-zalma támogatja az észet és igazságot, s támadásai ki-méletlenek. A rossz poéták, »e vad nép, mely oly hamar tűzbe jő, e dicséret-sovár lelkek«*** — visszavágnak neki, ahogy tudnak, minden módon. Satirák modorában írt védíratok helyett gúnyíratokat bocsátanak közre Boileau ellen, rágalmazták életét, ál híreket hintegetnek személyéről. Egy akkori vendéglős Mignot, a ki a *Re-pas ridicule* (nevetséges ebéd) című satira által sértve érezte magát, árúczikkeit a Cotin által írt »Elfogúlat-lan bírálat«-ba takarta. A kilenczedik satira, legreme-kebb mindannyi között, valamennyi nevetőt a Boileau részére vonta, s Cotint s többi, leghatározottabb ellenségeit, mint harc-képtelenné tette.

Ugyanakkor Boileau, társaságról társaságra járt s adta elő *Párbeszédét a regényhősökről*, e Lukianos mo-dorában írt kis művet, melyben a Scudéry kisasszony *Gyrusát* és *Cléliáját* tette nevetségessé. A gúny annál élesebb volt, mert (ki hinné?) ő maga is épen annyira el volt ragadva e művek által, mint mindenki. Csakhogy a megbánás nagyon gyorsan bekövetkezett. Az ész, úgy-mond, felnyitván szemeit, nem nyughatott, míg el nem készítette e kis iratot, hogy megboszúlja magát eltéve-

* *Dialogue sur les héros de roman.* (Párbeszéd a regény-hősökről.)

** Huszonnégytől harminczkét éves koráig

*** A satirák előbeszéde.

déseért. * E párbeszéd most gyöngének tűnhetik föl; elvesztette a személyes kritika és az alkalomszerűség savát. De ha elképzeljük hogy Boileau személyesen adta elő azt oly egyének előtt, a kiknek feje egészen tele volt e szép szenvedélyekkel, s hogy minden személyének a hozzá illő hangot és taglejtést kölcsönözte az előadásban, könnyen gondolhatjuk mily tetszést aratott. Némi lelkiismereti kétely — annál a szívjóságnál fogva, melyet benne Saint-Simon dicsér** — meggátolta abban, hogy ki is nyomassa a Párbeszédet; még csak írásba sem tette, csak emlékezetében tartotta egész a Scudéry kisasszony haláláig. Nem akart megszorítani »egy hölgyet, kinek — mint mondja — végre is sok érdeme van, s a ki — ha azoknak hinni lehet a kik személyesen ismerték — még jobb és erényesebb volt mint a mily szellemes.« ***

A második időszakban, 1669-től 1674 ig, a csata meg van nyerve. A király az új költők pártjára állt, a régiek ellenében. Molière a XIV. Lajos asztalának a vendége volt. Folytatni a harcot a legyőzöttek ellen nem lett volna nagylelkű. Boileau letette a fegyvert. Ez öt év alatt egyetlen satira sem jött ki tollából. Elérkezett a pillanat, melyben meg kelle szilárdítani a diadalokat, melyeket a francia szellem a kor izlése fölött kivívott, s a helyes útra tért költészet törvényeit meg kelle

* *A Regény-hősök párbeszédének* előszava.

** »Ugyanakkor (1711) halt meg Boileau-Despréaux, ki oly nevezetessé lett szellemessége s művei, különösen satirái által. Azt lehet mondani, hogy ez utóbb említett műnemben volt legkitűnőbb — *ámbar a legjobb szívű emberek egyike volt a világon.*« Saint-Simon *Emlékiratai*, IX. köt. 4. fejt. (Chérnel kiadása).

*** *A Regény-hősök párbeszédének* előszava

írni. Boileau megírta tankölteményét a *Költészettről*. Közben még a *Lutrin* című szellemes tréfán dolgozott, melynek négy első énekét ugyanaz időben írta míg a *Költészetten* két utolsó énekét. Ha abban a gúnyoros szélszély meglátszik még, már nem a legyőzött költők ellen van intézve, hanem az egyház emberei ellen, s mindig könnyű játszki kézzel, mely csak a személyeket érinti, a dolgot nem bántja. Előbeszédei is békés hanguak. Nem beszél többé a vajárúsnékról, a kik igazságot szolgáltatnak neki rágalmozói ellen; s nem kél ki az ellen, hogy most már őt is megtámadják, s még engesztelőleg is szól némely írókról, a kikkel igaztalanul bánt.

A hangulat e változása észrevétlenül viszi őt a satiráról a költői levélre át. A Guilleragues-hoz intézett Levélben kijelenti fegyverletételét:

Ma, öreg oroszlán, szelid s jámbor vagyok . . .

S alább :

Régi epém mérgét nem érzem erebben,
Hideg rimelöket hagyom írni menten.

Harminecznyolcz éves volt ekkor. Visszaidézi, a nélkül hogy banná vagy megtagadná, azt az időt mikor, nem kis hadi zajjal, a satira harczerére indúlt. Ma már komolyabb örömekben leli kedvét.

Jobb szeretem nyugtom', mint hírnevet, harczezal . . .
Most csak enhibáim ellenségim nekem;
Kerülöm a tévelyt, az erényt szeretem.
Magam' megismerni, keresem magamban . . .

Ez utolsó sort, mint jelszavát szerette idézgetni, rámutatva ezzel az utókor előtt dicsősége titkára, mely

abban áll, hogy mindenek előtt önmagát kutassa magában a kor minden költői közt, hogy megismerje.

E bölcsészeti hajlama * megmaradt 1674-től 1703-ig, e korszakában udvari kitüntetéseknek, melyek sem el nem kapatták, sem meg nem hűnyásztották. A király által »saját történetírójául« választva ki, e tisztét annál rosszabbúl töltötte be, mivel magát az e nemű munkára nem is érezte képesnek. E korszakban írta legszebb *Leveleit*. A művészet nagy igazságai, melyek legfőbbike: *Nincs semmi szép. csak az igaz*, szolgál tárgyul a Seignelay hez írott levélnek **; a haszon, melyet még az igazságtalan megrovásokból is húzni lehet, azok ösztönözvén az írot, hogy ne tegye magát igazságosakra érdemessé ***; a falusi élet szeretete, hogy ott kényelmesebben tanulmányozhassuk magunkat, s ezáltal jobbakká váljunk ****; nemes tanúságtétele önmagáról azon indító okok felől, melyek tollát vezették s életét irányozták †; a munkásság dicsérete s a henyesség bírálata; †† az isten szeretete, a katolikus hit szerint, vagy is az örök jutalom reménye alatt †††; gyöngéd hálálkodás XIV. Lajos iránt, a tőle vett jótéteményekért †††† — im e Levelek tárgyai, melyeken békés és türelmes szellem ömlik el. Sorukat egyetlen satira szakítja félbe: a nők elleni

* Bölcsész tehát, az az szolgálja az észnek . . . (V. Lev.)

** IX. Levél.

*** VII. Levél, Racine-hoz

**** VI. Levél, Lamoignon-hoz.

† X. Levél, verseihez.

†† XI. Levél, Kerítészéhez.

††† XII. Levél, Renandot-hoz.

†††† VIII. Levél.

satira, melyet hidegnek találtak, nagy szépségei mellett is, vagy azért mert meglátszott rajta, hogy a költő már huszonöt év óta elszokott a satirától* s csak erőlteti annak a hangját; vagy mert annak alapeszméjét nem mérítette sem a kor erkölceiből, sem saját tapasztalásaiból.

Élete utolsó éveiben ismét felülkerült benne a satirai humor. A Racine halála, mely után egyedül hagyatva érzé magát, a ki utolsóinak maradt a XVII. század nagy költői közül s mind a többit túlélte; fájdalmas testi bajok, egy neme a szívbajnak; műveinek bizonyos bírálatai; egy szóval a *kelletlen öregség*, — ezek sugalták neki két utolsó verses művét: a *Becsületről* s a *Kétértelműségről* szóló satirákat.** Ez utóbbit egy visszaemlékezés szülte, bizonyos szóbeli kétértelműsége, mely őt egyszer megakasztotta egy, a korabeli kritikusok ellen tervezett költeményének mindjárt az elején. A másiknak az eszméjét egy családi pör keltette föl benne. Egyik tárgy sem volt méltó hozzá, s mind a kettő azt mutatja, hogy az ihlet valódi forrásai kiapadtak már nála s szerepe be volt fejezve. A méltatlankodást fanyarság váltotta fel s a tréfát szójátékok. A régi érre emlékeztető egyes sorok tanúsítják még is, hogy a költészet nem hal ki egészen, ott a hol az elme még épen maradt. Boileau a *kétértelműségről* szóló satirát öt évig tartotta a fiókjában; oly ember tartózkodása ez, a ki tud kétkedni magában. Valamely hiú ürügy, melyben önszeretete becsületbeli okot látott, végre arra határozta őt hogy kiadja. E bölcsnél is hiányzott a bölcsesség ama legritkább neme:

* E satirát 1693-ban írta. A megelőzőt, a IX-diket 1667-ben.

** Amaz a XI. emez a XII. satira.

jókor tudni végezni. Szerencsére, senkinek sem jut eszébe, Boileaut a *kétértelműség*ről szóló satirájából itélni meg, ép oly kevésbé mint a *Namur bevételére írt ódából*, melyet oly órában írt — a mikor nem ismerte magát.

Azok a munkái Boileau-nak, a melyekben hazája jobb szellemei fölötti uralmának titkát kereshetjük, húszonnégytől ötven éves koráig irattak. Annak a három szellem-iránynak a bélyegét viselik magukon, melyek megannyi korszakot alkotnak életében. Az irodalmi satirák, s erkölcsi satirái némelyike, gyümölcsei annak az életkornak, melyben legélénkebb az érzék az emberek hibái és vétkei iránt, s a vágy javítani rajtok; a *Költészettan* és a *Levelek*, melyek közül amaz a teljes érettség korát s a vágyat jelzi: elveket állapítani meg s hitvallást tenni, az utóbbiak pedig a tapasztalást, mely a napok folytával egyre nő s türelmesebbekké tesz a mások hibái iránt s figyelmesebbekké a magunkéira. A mi a *Lutrint* illeti, mely nem egyéb, mint egy szeszélyes képzelet kerete, melybe a három korszak költője beilleszti a satira, a tanköltemény és a költői levél sajátos szépségeit, azt kérdehetnők talán: mi az oka, hogy benne a lelemény megfagylalja néha az igazságot?

A satirában és a levélben, egy hírneves elődje volt Boileau-nak: Regnier Mathurin.* Munkáiban több helytt magasztatólag is emlékszik róla. Majd a satirai nem mintái közé sorozza; majd arról dicséri, hogy Molière előtt ő volt, a ki az emberi erkölcsöket legjobban ismerte; másutt nem igényel más dicsőséget önmagá-

* Született Chartres-ben, 1574-ben; meghalt 1613-ban.

nak, mint azt, hogy a Parnasson *elég közel ült Regnierhez.** Vajjon igazán oly erős benyomásokat nyert tőle, mint e dicséretkekből következtethető? vagy csak túlságos méltányossági érzet-e, melylyel attól félt, nehogy féltékenységgel vádoltathassék oly előd iránt, a kit vetélytársul állítottak szembe vele? Nem a Regnier némely tekintélyes bámulóit akarta-e Boileau kimélni inkább, mint valódi véleményét mondani ki? Legyen bármint, Boileaut Regnier alá csak azok a költők s kritikusok helyezhetik, a kiknek érdekökben áll a Pradon zászlóját fölemelni.

Regnier csak egyetlen egy irodalmi satirát írt, s szerencsétlenségére az is Malherbe ellen van intézve, a ki kora költői közül csak az egy Regniert becsülte. Összetéveszti abban a görögök és a latinok ügyét a Ronsard és a Baïf ügyével, s ahhoz mérve a költészet becsét, a mennyit hajt, gúnyosan hívja ki az új költőket, hogy szerezzék meg verseikkel azt a tizezer livre évi jövedelmet, melyet nagybátyjának Desportes-nak a Malherbe által kihúzgált stanzák és zsoltárok hajtottak. Az egészben a legcsípősebb részlet azoknak a szótag-rágóknak az arczképe, a kik őrizkednek:

Nehogy diphtongussal jöjön egy *qui* össze; **

kitünő arczkép, mert örökké lesznek a nyelvtan olyan babonásai, a kik hasonlítani fognak ahhoz. Regnier egyébiránt minden irodalmi tekintélytől megfosztotta magát

* X. Levél, Verseihez :

Közel Regnierhez ülni a Parnasson . . .

Igaz, hogy néhány sorral feljebb nem volt ily szerény :

Szerzőjük hiresebb vala mint Regnier.

** IX. Satira, Rapin-hez.

azzal a felfogással, melylyel a költészet felől birt. A helyett, hogy az ész és az igazság legmagasb kifejezésének tekintené, csak tudományt és művészetet látott abban, vagy is tanultságnak és mesterségnek nézte, mint a Ronsard iskolája is. Kedvencz tana: »nem tartani igaznak mást, mint a mi az ízlésnek megfelel«, a költészet terén csak oly költőé lehet, a ki szeszélyét veszi szabályúl; az erkölcs terén pedig csak egy következetlen satirikusé.

Talán a következetlenséget vethetem szemökre a jó Regnier erkölcsi satiráinak. Sok sikerült vers, mondhatni a lángész tényei, sem ellensúlyozhatják azt a hibáját, hogy erkölestelen moralista. Min indul föl Regnier és kire haragszik? Ez a gúnyíró, a ki a mások vétkeit ostorozza, nem veszi észre, hogy rossz helyeken feledte ostorát. Jobban szeretem mikor fest, mert ahhoz elég a képzelődés, vagy mikor elbeszél, mert ahhoz csak jókedv és szellem kívántatik, közönséges józanészszel. De érzékel birni a vétkek iránt s joggal azokon méltatlankodni: ehhez szenvedélyes ész s oly magas szív kell, a milyennel ő nem birt.

E költő számos gondolatában nincs meg az a világosság, melyre a korabeli írók már képesek voltak. Nem mintha nem lett volna elég tehetsége, hogy világosabbakká tegye eszméit, de ahhoz némi erőfeszítés kellett volna s arra ő rest volt. A helyett, hogy oly rimeket keresett volna, melyek dúsabbá színezik a tartalmat, olyanokat enged kicsúszni tollából, melyek azt alig jelzik vagy elhomályosítják. Hiányzik nála az arányosság s a rend. Kitérései, a helyett hogy a változatosság kedveért volnának kiszámítva, csak szellemes kalandozások, a

melyekre egyedül a szeszély esábitotta. A régieket úgy utánozza, mint azok, a kiket *öreggebbeknek* nevez, ingadozó nyelven írva körül azokat a gondolatokat, melyek tökéletes nyelven voltak kifejezve.* Ezért nem alkot korszakot Regnier a francia irodalom történetében. Akarata ellen a Malherbe fegyelmének állván befolyása alatt, oly szabályokhoz alkalmazkodik, melyeket nem helyesel, s műveli a műfajt, a nélkül hogy tökélyre vinné.

Hogy ellenben Boileau különös helyet foglal el e történelemben, melyben őt egymás után megerősítették az ízlés minden változásai, melyek megtámadni megkísérelték vala, azért van, mert egy csapással vitte tökélyre a versírás művészetét, s adott példányokat az általa mívelt műfajok mindenikében.

S uralmát, melyről az imént szólék, minek köszönheti? Az *Igaz*-nak, melyet meg tudott találni s kifejezni a satirában, a tankölteményben és a költői levélben, e három, egymással oly rokon s mégis oly különböző műfajban.

Az *Igaz*, mely irodalmi satiráit, e talán legeredettebb műveit, fentartja s élteti, egy kitünő védbeszédnek

* Példa: Horác ez mondta:

Justum et tenacem propositi virum . . . .
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

Regnier ezt így utánozza:

Szeretem a merészt . . . .
Bár, az elemekkel összekeveredve
Az ércz-égnek boltja rognék fenekig le,
S a bösz vihar mindent szétzúzna is, neki
Szétzúzta fejét bár — meg nem rémítheti.

(XVI. satira.)

az igaza, a franczia szellem érdekében ama képzeleti irány ellen, mely annak helyét foglalta el s nevét bitrolta a tizenhetedik században. De a védbeszéd túlnéz a jelen időn s ellenségen. Boileau a franczia szellemet két örökös ellensége, a divat s az idegen utánzása ellen védi; védi a képzelt szenvedélyek ellen, melyek korszakonként változtatják alakjokat, s majd a gyöngédséget, majd a rohamosságot negélyezik; védi minden csinált ész-költészet ellen, minők a szerelmi elégiák, szerelem nélkül, tudósok által írószobáikban csinált mezei idyllek; * végre a nyelvnek, a szellemesség rosszul alkalmazásával járó hibái ellen, különösen a *hideg jelzők* ellen, melyekben mind e hibák egyesülnek. ** Változtassuk meg a Boileau által a franczia szellem érdekében feláldozott költők neveit, más nevek alatt mindig ugyanazokkal a hibákkal találkozunk. A Chapelain-ek, a Scudéry-k, a Cotin-ek, csak azért oly népszerűek, mivel a bennök személyesített hibák örökösek. Ez vagy amaz újító csak a franczia szellem régi ellensége: két századdal ezelőtt Pradonnak hitták.

* Mit ér hideg vérrel epedni egy légből
 Kapott Iris után, csak szerelem nélkül;
 Nap s Hajnal neveket adni képzelt szépnek,
 Jóllakva mindennap — szörnyet halni *képleg!*
 (IX. satira.)

és alább:

A *szobában*, bikkék árnyában hűselnék
 S a hegyi vizshanggal balgán feleselnék. (*Ugyanott.*)

** Ha a rim kedvéért, léha könnyüséggel,
 Olykor egy-egy *hideg jelzőt* szenvednék el.
 (II. satira.)

De az irodalmi satirák Boileau-ja mindig csak a franczia szellem maga, majd olvasó, majd kritikus, majd költő. Mint olvasó, követeli magának azt a jogot, hogy kárhoztathassa a rossz verseket s megütközzék mindazon, a min a józanész megütközik;* mint kritikus, megtámadja a rossz költőket, azzal az egy fentartással, hogy elválasztja az embert az írótól s az életet a műtől;** mint költő — maga is alávetve az olvasó s a kritikus ítéletének, — mindenik jognak, melyeket ama két minőségben gyakorolt, megfelelő kötelességet is szab maga elé; számot kér magától arról, mi ösztönzi őt verselésre, vajjon viszketeg-e vagy valódi ihlet?*** megfeszíti erejét a művészet nehézségeinek legyőzésére;**** lelkiismeretes s aggályos még a szók válogatásában is † — még a mikor mindenkinek tetszik is, a saját maga tettségét nem tudja megnyerni. †† A franczia szellem e képéből nem hiányzik sem az őszinteség, mely minden dolgot a maga nevéen nevez, ††† sem a minden nevetség-

* IX. satira.

** Múzsám őt (t. i. Chapelaint) kimélve, szeliden támadta,
Nem a derék embert, a költőt bántotta. (II. satira.)

*** Szólj, voltál-e már oly ösztöntől megkapva,
Mely az égi lángész rugóit mozgatja? (II. satira.)

*** Egész nap munkámhoz szögezve, kelletlen,
Itt ezt simítgattam, ott azt törülgettem . . . (U. o.)

† Lelkem, a szavakat válogatva, reszket . . . (U. o.)

†† Megelégedetlen azzal, mit ép' megírt:
Tetszeni másoknak, magának soh' se birt. (U. o.)

††† Én mindent a maga nevéen nevezék csak:
Maeskának a macskát, Rolet-t gaskópénak. (I. satira.)

gesre rámutató figyelem, sem az ostobák s a meg nem érdemelt sikerek gyűlölete.*

A *Költészettan* igazsága nem másnemű, mint az irodalmi satiráké. Csakhogy a francia szellem védelmé helyett, mely a Boileau szájából szól s vitatja igazát, e szellem önmagába tér s megnyugszik diadala után. Vizsgálja saját természetét mivoltát, összeméri magát az általános emberi szellemmel, a mint azt a nagy költők festették, s kiválasztja képeikből a magához hasonló vonásokat, s az e költők által föltalált vagy alkalmazott igazságokból a neki megfelelőket. De félreismerése volna a *Költészettan* érvényének, annak alkalmazását csak a költői művekre szorítani. A Boileau által felállított szabályok nem csak a költői nyelvre s a versben kifejezhető igazságokra szorítkoznak; kiterjednek azok az eszmék minden nemére s azok kifejezésének minden módjára, és analogia útján minden művészetre, melynek eszménye az Igaz. Ez magyarázza meg azt, hogy hazánkban, minden műnemben, minden kiváló szellem egy értelemben van Boileau fölül, s benne mindenik művészet felismeri a maga törvényeit s a maga morálját. Nem mintha a költő meglelné benne a lángészszel irott költemény titkát, vagy a szobrász és a festő az élő alakok teremtésének a mesterségét, vagy a zenész azt, hogy mikép keltse föl lelkünkben az em-

* Utálom a nyeglét, bosszantja szememet . . .

— Mindenütt üldözöm, mint kopó a vadat,

Mihelyt szimatolja, azonnal ráugat. (VII. satira.)

S másutt ismét:

Legyen a legjobban fizetett tudós bár. (III. satira.)

lékeket és az érzelmeket; de fölismerék mindnyájan a közös eszményt, az ész általi Igazat, s tisztelettel tekintenek arra, a ki először mondta ki e fő elvet s a ki mindnyájokat szabályozza, a nélkül, hogy korlátolná vagy lenyűgözné.

A Boileau törvényei nem adnak lángeszet; ki állította valaha az ellenkezőt? De tökélyesítvén a közízlést, mely a művészet termékeit megítéli és sugalmazza, magasra emelik ama feltételek színvonalát, a melyekhez a maradandó sikerek dicsősége kötve van. Ösztönzik a művész tehetségét az által, hogy nehezebbé teszik neki, megnyerni birái tetszését; és ha, minden szabálynál és minden példánál hatalmasabb okok miatt, a tehetség színvonala alább szállott, mikor a köz-ízlés megromlott, késleltetik a bajt s fentartják a reményt. Föltéve, hogy a *Költészettan* jó birákat nevel a szellem műveinek, mi baj, ha nem képes lángeszű költöket teremteni? Legalább nem akadályozza, hogy szülessenek, s megtanít türelmesen várni reájok, előzőiket olvasva.

A *Költészettan* a francia szellem ösztönének ad kifejezést a művészet dolgaiban; mindent általános elvekre visz vissza, melyekből minden olvasó, szellemének terjedelméhez vagy finomságához képest, kivonhatja azokat a következtetéseket, a mik együtt véve alkotják azt a mit napjainkban *széptannak* neveznek. Boileau nem írt széptani tankönyvet; annak a nevét sem ismerték az ő korában. Az a neme a félig irodalmi, félig bölcselmi szemléletnek, mely legtöbbnyire fáradságos és zavart álmodozássá fajul, nem alkalmazkodik ahhoz a benső lelkesedéshez, ahhoz a tűzhöz, a mely nélkül senki sem lehet költő. Elmélkedni és elemezni — nem a költő

dolga; ő érez és fest. Ezt tette Boileau is a *Költészet-tanban*, s épen nem csodálkozom, hogy d'Alembert és Marmontel nem értették meg, s oly különös leczkéket adnak Boileaunak, d'Alembert az érzékenységből s Marmontel a belátásból. Avagy Boileaunak ne lett volna oly gyöngéd lelke mint d'Alembertnek, a kiről azt mondták: »nem mindenkinek adatott, hogy oly rideg tudjon lenni« — vagy ne lett volna annyi belátása mint Marmontelnek? Bizonyára jól tette, hogy bírálóinak hagyta ama részletes észrevételeket, melyek nem férnek össze a költészettel, s jobban szerette élénk és találó művet költői érrel írni, mint szellemes és hideg tankönyven rágódni. Az is a lángész jele, hogy belátta, hogy oly nyelven, melyet az istenek nyelvének neveztek, csak olyasmit kell írni, a mi a legáltalánosabb érvényű s a legkevésbbé vitás az emberi eszmék körében.

Valahányszor egyébiránt a d'Alembert és Marmontel eszméi helyesek: menjünk vissza azok forrására: mind feltaláljuk a *Költészettanban*, s úgy kivonhatjuk onnan, mint a gyümölcsből a magvat. Ha ők azt nem látták meg benne, onnan van, mert az önszeretet nem engedte meglátniok eszméik eredetét s hagyományos átszállását, s elhitette velök, hogy elveket találnak föl, holott csak következtetéseket vontak ki. S magunk is, figyeljük meg csak a művészet termékeiről ejtett ítéleteink indokait, mindig megtaláljuk azok eredetét, mint egy csirában, a *Költészettan* valamely közmondásossá vált eszméjében, mely az emberi szellem egy-egy örök törvényét fejezi ki.

Az erkölcsi satirák és a levelek igazsága másnemű, mint az irodalmi satiráké s a *Költészettané*. Az emberi

élet irányzásának a törvényei vannak azokban. Boileau itt már nem a költőhöz, sem az irodalmi művek bírójához, hanem az emberhez fordul; nem az ízléshez, hanem a lelkiismerethez. Élénken festi elénk az igazságot: gyakrabban a Pascal mint a Montaigne igazságát, a keresztény szellem szerinti igazságot, a mely nem annyira annak a kifejezése, a mi van, mint inkább annak a törvénye, a hogy lenni kellene. A becsületességet, az egyenességet hirdeti, s az önismeretet, nem hogy tetszelegjünk tökélytelenségeinkben, hanem hogy meggyűlöljük hibáinkat; az erény útján elérhető boldogságot. A Boileau bölcsesége nem a Horác közönyös bölcsesége, a ki a vétkeket csak bolondságoknak nézi, melyektől a legbölcsebb sem ment; s a ki nem sovárg egyébert, mint hogy a fűben alhassék, a csermely partján;* ellenkezőleg: tevékeny bölcsesség, mely azon van, hogy javítsa magát s jobba tegye, hogy boldogabb lehessen. Még hatvan éves korában is erre törekedett, s azt mondá kertészének:

Oh vajha sivatag és rosszul rendezett
Lelkemből én is, mint te kerteddel teszed,
Ki tudnám írtani a túske és tövis
S a számtalan gaznak még a gyökerit is!**

A kertészével folytatott párbeszéd eszméjét Horácztól vehette, a ki szintén azt mondta a majorosának: »versenyezzünk, kettőnk közül melyik bírja hatalmasabban írtani a tuskét — szellememből én, vagy földedből te, s melyik ér többet: Horác-e, vagy bir-

* . . . et prope rivum somnus in herba (Horat. Ep. I. 14.)

** X Levél.

toka?« * — De az érzület különböző. A mi Horácznál csak szelid és henye bölcelet vonása, Boileaunál forró vágy: javítani magát, hajtva a keresztyén aggálytól, hogy nem talál sikerülni!

X.

A verselés művészetének tökélye. — A Lutrin.

A Boileau valamennyi művében közös Igaz, — a verselés művészetének a tökélye. Ne tekintsünk hibáira, a hol a jó túlnyomó, ott a rossz csak emberi gyarlóságból ered; valamint ott, a hol a rossz a túlnyomó, a jó csak esetleges. Vegyük csak az utolsó benyomást számba; az a legjobb. S mi marad meg, akár új átolvasásából Boileaunak, akár ráfordított tanulmányaink emlékéből, ha nem a tökély benyomása? Minden eleven, minden csupa kép; minden új, mivel minden ki van fejezve benne. Így kell értenünk a dicséretet, melyet Boileau önmagáról mondott, hogy nem mond semmit a mit előtte már elmondtak volna. Nem akart oly gondolatokról szólni ezzel, a melyek másban nem támadhattak volna, — ez oly nevetséges lenne, a mit másokban maga kigúnyolt,** — hanem olyanokról, melyeket neki jutott először eszébe

* Certemus, spinas animo ne ego fortius, an tu
Evellas agro, et melior sit Horatius, an res? (Ep I. 14)

** Szégyennek tartaná a szörnyű verselő.

Hogy más is ugyanazt gondolta, a mit ő.

(Költészettan. I. én, 41. 42. v)

kifejezni. »Az emberi szellem, — úgymond — természeténél fogva tele van az igaznak számtalan tisztázatlan eszméjével, melyeket gyakran csak homályosan lát, és semmi sem okoz neki nagyobb örömet, mint ha az eszmék valamelyikét teljesen tisztázva s világosságba helyezve állítják elébe.«* Regnier, akár restségből, akár nyelve tehetetlensége miatt, igen ritkán szerzi nekünk ez örömet. Boileau gondosabb munkás mint Regnier, s a nyelvnek is jobb korában érkezve, magát ez eszmék után veti s nem nyugszik, míg meg nem ragadja, s tisztán elé nem állítja. Ha nem valósítja is mindig saját elméletét a jó művekről — »melyeknek java és sava — úgymond — főleg abban áll, hogy az olvasó elé mindig igaz eszméket és találó kifejezéseket adnak,« csak azért van, mert ereje alúl marad ízlésén. A kik megmosolyogják e sorának gyermetségét:

»A rég keresett szót erdő mélyén lelem« —

szó szerinti értelemben veszik, a mi csak képlegesen értendő. A verselőt látják, hogy hajhászsa a rimet, a költő helyett, a ki nem nyugszik, míg eszméjét ki nem tisztázta s addig keresi a legjobb kifejezést, míg csak meg nem találja, ha bár az erdő sűrűjében is, ha a szobában nem sikerült megtalálnia.

Oly nagy a Boileau műveiben a gondolatok igazságának s a kifejezések találó voltának a hatása, hogy figyelmeztető jegyzetek nélkül, meg sem lehet különböztetni, mit utánzott a régiekből s mi a sajátja. Ha nem volnának tudósok, a kiknek a kenyere ezt kutatni, senki

* Az 1701-diki kiadás előbeszéde.

észre sem venné. Azok, a kik, mint Pradon, azzal vádolva Boileaut, hogy meglopta Horácztot, azt hiszik, hogy egy híres író dicsőségét kisebbítik annak a kimutatásával, a mit másoktól kölcsönzött, tévedésben vannak az utánzást illetőleg. Igen, ha az átvett eszmék nem olvadtak bele a munka testébe; ha gyöngé és bágyadt eszmék közé beillesztve találjuk őket, mintegy rossz társaságba jutva; ha nincsenek szükséges lánczolatában az előadás folyamatának; ha kivehetem abból, anélkül hogy hézag maradna; ha az eredetiben tökélyesen fejezve ki, az utánzónál csak lazán vannak vázolva, — akkor, igen is, utánzás van, vagyis inkább plágium. De ki mondhatná, hogy Boileau magától nem találhatta volna fel ezt vagy amazt az eszme-részletet, a mit a régiek is kifejeztek, a saját eszméi rendes folyamatán? vagy hogy, ha feltalálhatta a megelőzőt s a reá következőt, épen csak a közbeneső gondolatra lett volna képtelen? Jobban tett volna-e ha, csakhogy a kölcsönzést kerülje, akár eszméi lánczolatát szakította volna meg, akár ne is fogott volna a munkához, attól való féltében, nehogy már mások által, kétezer évvel előbb, egy már kihalt nyelven kifejezett eszmékkal találkozzék? Szebb lett volna-e, csakhogy senkinek semmit ne kelljen köszönnie, ha elmellőzött volna a tárgyhoz tartozó, ugyanazon rendű s úgyszólva rokon igazságokat? Ha Boileau, csupán a Pradon kedvéért, oly gyerekes gondot fordított volna eredetisége dicsőségének megóvására, s nem gondolt volna annyi sok olvasójával, a kik nem bánják, akár honnan erednek az igaz eszmék és a találó kifejezések, s a kik nem is tudva itélni az ilyenmő kölcsönzések fölött, csak a folyamatosság hiányán s a hézagokon ütköznek meg.

Boileau költészettant írt Aristoteles és Horácz után. Jobb lett volna-e, ha egyáltalában nem írja? Azt még senki sem mondta. Ennyire maga Pradon sem ment. Beérte azzal, hogy vádolta Boileaut, hogy csak Horáczt fordította le, holott a tizenegy száz versre terjedő költeményben legfőlebb ötven vagy hatvan van Horáczból utánozva.* Ha helyes volt, hogy Boileau *Költészettant* írt, ki kellett volna-e zárnia abból, csak azért mert előtte Horácz is mondta már, bizonyos szabályokat, melyek minden szellemi mű közös törvényei, s szándékosan hézagosan kellett volna-e hagynia törvénykönyvét, csak hogy mellőzzön mindent, a mit előtte más is megírt már? Mivel Horácz megmondta a tragédiáról:

— si vis me flere, dolendum est

Primum ipsi tibi** —

megtiltanók-e Boileaunak, mikor ugyanazon műfajra ad szabályt, saját hazája nyelvén, hogy ő is elmondja, a hol multhatatlanul szükséges s a hol azt elhagyni hézag-hagyó lenne:

Hogy sirják én, előbb folyjon a te könyűd!***

* Az 1674. vagy 1675-diki kiadás előbeszéde: Miután művemben, mely tizenegy száz versre terjed, — mondja Boileau — nincs több ötvennél vagy hatvannál, a hol Horáczt utánoztam, nem mondhatnak (bírálóim) nagyobb dicséretet a többiről, mint ha azt fogják rám, hogy e nagy költőből fordítottam az egészet «

** Hogyha sirásra kívánsz olvasztani engem, előbb te
Sirj magad. (Horat. Ad Pisones. 103—104 v.)

*** *Költészettan*. III. én. 142. v.

Atyám derék ember volt, a legritkább becsületességű, minden tette az erény megannyi gyümölcse volt. Ha ugyanazon indító okokból, ha a jó ugyanazon ösztönéből, a becsület ugyanazon elvei szerint, eszem sugallatára, mely sajátom, ámbár nem különbözik az övétől, én is úgy követem az erényt, mint ő s ugyanoly jót teszek és szinte úgy teszem mint ő, s szint' azon körülmények között, vajjon azért kölcsönzött erény-e az enyém?

Hasonlókép áll a dolog a szellem műveivel is. Az új író, a maga nyelvén, ugyanazt teremti, a mit egy másik lángeszű író, tizenhét századdal előtte, a maga nyelvén teremtett. Ha kerülném a jót, nehogy az apám módjára tegyem azt, rosszat tennék, elszalasztván a jótétel alkalmát. Szintúgy, ha hiú aggályból, az újkori író, mikor ugyanazt a dolgot tárgyalja, melyet a régi, óvakodik már egyszer elmondott igazságot ismételni, ott a hol azt a tárgy és az előadás folyamata parancsolólag követeli, kiteszi magát annak, hogy valami tévest mondjon, nem akarván ismételni az igazságot. Az utánzás, a közönségesen hozzákötött kedvezőtlen értelemben, nem létezik lángeszű írók közt; csak középszerű szellemeknél ismerhetem utánzásnak el, mikor valamely kitűnő szellemtől vesz át valamit. Vegyük csak szemügyre az utánzott helyet. Meg vagyok győződve, hogy a kölcsönzött gondolatok nem jönnek sem a magok rendén, sem a szükséges kapcsolatban; s ha megesik, hogy szerencsésen vannak kifejezve, az ily hely szerencséje annál hátrányosabb szint vet a többire. Utánzás lehet ott is, a hol egy még tökélytelen nyelv erőlködik fordítani a tökélyes nyelvet. Miért látszik Regnier inkább utánzónak mint

Boileau? Mert nyelve alsóbb rendű a Horáczenál, melyet ellenben a Boileau nyelve utólér.

De hogy a versírás művészete, melyre Boileau törvényt is példát is adott, megérje azt a fáradságot, a melyet megkíván, szükség, hogy ne múlja felül tárgyát. S vajon nem azért van-e, mert a *Lutrin*-ben maga sem tartotta meg a tárgy és a művészet között e helyes arányt, hogy e költemény, bár mily gazdag bájos részletekben, egészben mégis hideg mű? Én is, mint mindenki, bámulom annak szép részeit. Az egyházi emberek erkölcséinek e finom satirája, e csipős elmésség, ez a régi franczia szellem, a *fabliaux*-k s a *Rózsa regényé*-nek hajdani ere, melynek allegorikai személyeivel azonban nem szívesen találkozom ismét ez újabbkori műben,* s a Villon és a Marot szellemessége. A leírások elevenek, különösen azok, melyek egy keletűek a költészettannal.** De a *Lutrin* e szép oldalai nem fedezik el előttem annak főhibáját, a művészet gazdagsága s a tárgy szegénysége közötti aránytalanságot. Boileau ugyan, az igaz, csak úgy mutatja be művét mint csupa játszi tréfát, mint haszontalanságot, mint feleletet Lamoignon-nak, a ki kétségbe vonta, hogy költeményt tudjon írni egy templom sáfára, s kántora közötti veszekedésből.*** A példa, ám-bár ily nagy művész adta is, nem követendő. A *Lutrin*-t

* Az *Éj*, a *Bágyadtság*, a négy első énekben; a *Kegyesség*, *Themis* (az igazság), a *Remény*, a két utolsóban.

** A *Lutrin* négy első énekét Boileau 1672-től 1674-ig írta; a két utolsót pedig 1681-től 1683-ig, mikor ötvenedik évéhez közel volt már.

*** *Lutrin* támlát jelent, melyen olvasmány vagy hangjeggy áll, minő a karban, a templomi énekes előtt szokott lenni. Ford.

méltán felelőssé tehetjük a költői tehetséggel a tizennyolczadik században elkövetett visszaélésekért; hasonló fogadásoknak köszönjük a Tric-trac-ról meg a Kávéról írt költeményeket. Ámbár Boileau dicsőségesen oldotta meg föladatát, jobb szeretnők, ha nem alázta volna le a versírás művészetét; s ha *Költészettanából* hiányzik valamely lényeges szabály: az, hogy e nagy művészetet csakis nagy tárgyakra szabad alkalmazni.

Egyébiránt minden költő könnyen csalódik e részben. A megszokás, hogy költői fordulatot adjanak minden eszméjüknek, sokszor nem engedi helyesen látniok eszméik értékét, s a fölékítésre fordított törekvés a legügyesebbeket is csalódásba ejtheti annak a becse iránt, a *mit* fölékesítenek. Így mondatta Boileaunak im e verse:

Dans mes vers recousus mettre en pièces Malherbe.*

La Fontaine-nel: »Odaadnám legszebbik versemet, ha ezt én írhattam volna« — s legjobbik meséjét adta volna a következő két sorért, melyeket csodálattal idéz:

»Et nos voisins, frustrés de ces tributes serviles,
Que payait à leur art le luxe de nos villes.«**

Szép versek kétségkívül, de oly nemü szépek, melyeken jobban érzik az ügyesség mint a lángész; bármelyik tehetséges versíró utól érheti. Az ily szép versekből talán nagyon is sok van a *Lutrin*ben. Kárpótlásúl azonban még több van olyan, a mi költőjére vall. Mindazáltal az

* »Férczelt verseimben szétszedni Malherbe-t.« (II. *satira*)

** »Szomszédink, megfosztva adójuktól, melyet művészetüknek, városaink fényüzése fizetett vala . . . .« (A gyárak keletkezése Franciaországban. II. *Levél*.)

egész egy kissé hideg. Észrevehető rajta, mily fáradságot fordított reá Boileau. S az ember sajnálja, hogy oly erőteljes szellem, s a ki azt tanította, hogy kell lassan dolgozni, arra fecsérli erejét, hogy egy kar-támlát fessen, költőileg gyűjtsen meg egy templomi lámpát, paródiázza a Didó keserveit egy kedvesétől elhagyott fodrásznő panaszában, s a Nestor arany szavait a *Visszavonás* szónoklatában, melyet a sáfár barátaihoz intéz; leírjon egy a Barbin boltjából kiragadott folio-könyvekkel vívott csatát; s ismét csak visszatérünk a satirákhöz, a Költészettanhoz s a Levelekhez, e »remekeihez — Voltaire szerint — az észnek- ugy mint a költészetnek.« *

Polgárisult nemzetnél, a hol a költészet a beszédnek nem közvetlen s természetes alakja, hanem igen nehéz és igen tanult egyezményes mesterség, az író, a ki eszméi kifejezésére a verses formát választja, csak oly gondolatokra alkalmazhatja azt helyesen, a melyek a lelket kivételes magas hangulatba emelik, a melyben valami kiváló tárgyat, szokatlan nyelven képes megérteni s élvezni. Szükség, hogy bizonyos komoly és ünnepélyes hang éreztesse velünk, hogy annak, a kiben ez eszmék fogamzottak, az emberinél valami magasabb nyelvre volt szüksége, hogy azokat kifejezhesse. Ha a költő fáradságos munkáját azért veszi magára, hogy e színvonalon alóli tárgyakat mondjon ékesen el, a költészetet ahhoz a mesterséghez teszi hasonlóvá, mely silány anyagokat arany csillámmal von be, vagy a mely a foglaltvány gazdagsága által, hitvány üvegdarabokkal gyémántot mímel.

* *Dictionnaire philosophique* (Poétique című czikk.)

Ilyen fajta gyémántot nem egyet találhatunk Boileunál, melynek anyaga nem éri meg a ráfordított munkát. De főműveiben mégis azért nagy költő, mert azért ír versben, hogy méltóan fejezhesse ki, a mi jót egy kiváló szellem, nemes szívtől vezetve, kigondolt.* Az ízlés és erkölcs igazságai egyébiránt, a melyeknek kifejezést adott, annyira magasak és vitán felüliek, hogy azokat csak kiváltságos nyelven óhajtjuk olvasni, a szent jós-székről hangzó ítéletek alakjában. Nem könnyen tudnám magamnak képzelni Boileaut, más igazságokról elméledőnek vagy más nyelven beszélőnek, annyira illenek azok egyéniségéhez. A mit prózában írt, néhány finom és csipős lapon kívül a művészet részleteiről,** — s néhány ékesen szóló őszinteségű levelen kívül, mind messze alúl marad költeményein. Ritkán sikerül neki élénken érezni prózában, s úgy tetszik, mintha szelleme pihenésre ernyedne a költészet némes erőfeszítései után.

Voltaire szép dicséretet mondott Boileauról, mikor e kitünő költőről azt mondá: »Despréaux nagyon jól csinálta, a mit maga elé tűzött,«*** s másutt ismét: »Boileau azt mondotta, a mit épen mondani akart.«† Voltaire azt értette ezen, hogy Boileau nem csinált s nem is akart mondani mást, mint a mi, esze és természete szerint, igaz. Épen azért gyerekes igaztalanság abból itélni meg

* Eszemnek vezére mindig szívem vala,
S nem mondott soha mást, mint a mit gondola.
(IX. Levél).

** *Előbeszédék és Észrevételek Longinushoz.*

*** *Levél Helvétius-hoz.*

† *Levél Brossette-hez.* E helyen együtt magasztalja Racine-t és Boileau-t.

Boileaut, a mit nem akart mondani, s oly eszményt állítani föl ellenébe, mely minden kor és nemzet nagy költőitől kölcsönzött vonásokból volna összeállítva. Világos, hogy Boileau sem Homér, sem Virgil, sem Racine, sem Molière; vennünk kell őt úgy, a hogy van; csak a szerint kell őt megítélnünk, a mit mondani akart s a hogy azt mondotta. Ám, ha csak azt nem hiszszük, hogy a francia szellemet bizonyos hibáitól, melyek szintoly állandók mint erényei, óvni nem lehet költőileg;* ha csak azt nem állítjuk, hogy sem a szellemi műveket irányzó és az emberi dolgokat megörökítő törvények,** sem az életet szabályozó és a kötelesség által jobbat tevő igazságok*** nem tárgyai a költészetnek: el kell ismer-nünk, hogy Boileau csakugyan költő. Részemről őt oly kitűnőnek tartom, hogy egyetlen egy sincs hazánkban, a kire alkalmazhatóbbnak találnám, a mit ő maga mon-dott Homérról:

Ki őt hűn szereti:
Hogy jól előhaladt, abból elhiheti!****

* Az irodalmi satirák.

** A Költészettan.

*** A levelek.

**** *Költészettan*. III. é. n. 306 - 307.

HETEDIK FEJEZET.

I. A XIV. Lajos uralkodásának befolyása. Miben hasonlít ez uralkodás az irodalmi köztársasághoz. — II. XIV. Lajos személyes befolyása. E fejedelem testi és lelki tulajdonai s mikép ismerhető fel az ő képe a korabeli irodalom termékein. Viszonya az írókhoz. — III. Mely műfajokon volt különösen érezhető a XIV. Lajos személyes befolyása. — IV. Mit köszönhet neki a vigjáték. — V. A szomorújáték. — VI. A vallásos szónoklat. — VII. A XIV. Lajos személyes befolyása a Bossuet lángeszére és műveire. — VIII. Mely műfajokat s írókat kedvelt XIV. Lajos kevésbé. Helyes-e a tizenhetedik századot a XIV. Lajos századának nevezni.

I.

A XIV. Lajos uralkodásának a befolyása. — Miben hasonlít ez uralkodás az irodalmi köztársasághoz?

Minden befolyások közt, melyek a tizenhetedik században a francia szellem tökélyesbitéséhez járultak, akár az által, hogy közvetlenül hatottak a lángeszű emberekre, akár a nemzet képzése által, melyért azok dolgoztak, a leghatalmasabb s legátalánosabb a XIV. Lajos kormányzatának s személyes tulajdonainak a befolyása volt. Itt

nem kell új itéletet szövegezni, kiteve az új nézetek minden veszélyeinek; két század megállapított itélete az, a minek csak indokait kell összegezni.

Meg kell különböztetni a XIV. Lajos kormányzatának a befolyását, e király személyes befolyásától; nem mintha kormányzata nem viselné magán mindenben az ő személye bélyegét, hanem mert e kettős befolyás különböző eredményeket szült; a kormányzaté általánosabb, a személyé különlegesebb levén.

A Periklesek, Augusztusok, Medicis-k kora óta, a jó kormányzat üdvös befolyása az irodalomra, a legkétségbevonhatatlanabb irodalmi igazságok egyike. A nagyság a rendben: közös jellemvonása minden jól rendezett kormányzatnak; ugyanez a maradandó írásművek jellemvonása is. A lelemény és a kivitel minden jó tulajdonai erre vihetők vissza. Nagy lángész születetik viharos korszakokban is; de csak maga, elkülönözve születik s művei, tele azzal a szabálytalan nagysággal, mely csak bizonyos szellemeknek tetszik, nélkülözi a rend és ízlés azon tulajdonait, melyek népszerűekké teszik az írásműveket. A jó kormányzatok tömegesen támasztják a lángeszű embereket, a szellem valamennyi irányában, s a legkülönbözőbb írásművekre is a rend és nagyság közös bélyegét nyomják. Ez a jelenség volt tapasztalható abban a dicsőséges korszakban is, melyet a XIV. Lajos századának neveznek.

Ismerem azt a véleményt is, mely megakarja tagadni a XIV. Lajos uralkodásától azt a dicsőséget, hogy alatta születtek azok a lángeszű emberek, kik azt híressé tették s a király személyes befolyásától azt, hogy ő sugalmazta a kitűnő írókat. Igaz, hogy a XIV. Lajos ko-

rabeli írók legnagyobb része, nála több évvel idősebb volt. Lángelméjük jóval előbb nyilatkozott, mintsem XIV. Lajos király lett s a nemzet megismerte az ő izlését. De addig a perczig, melyben e fejedelem tekintélye nyilatkozott, ama nagy írók egyikétől sem származott marandó mű. XIV. Lajos nem teremtett tehetségeket; csak megnyitotta előttök a pályát s irányt adott nekik. Épen mint a harcztéren, való igaz, hogy nem teremtette sem a nagy Condé fényes hősiségét, sem a Turenne ritka ügyességét; de csak a naptól fogva, melyen ő is megjelent a tettek színterén, lett a Condé hősisége s a Turenne ügyessége, melyek oly soká szolgáltak az idegennek, Franciaországnak visszaadva.

Gondoljuk meg a ziláltság mily örvényéből rántotta ki Franciaországot XIV. Lajos, mikor az ügyek vezetését kezébe vette. A legnagyobb bajok abból a végzetes szokásból eredtek, hogy a kormányzat egy mindenható minister kezébe adatott. Ez a szokás mindent elnyomott, minden erényt és tehetséget lázadásra kényszerítvén, hogy a minister előtt meghajolniok ne kelljen, vagy elaljasulásra, hogy rá árnyat ne vessenek; mindent, még az udvaroncok állását is, kik a mindenható minister inasaivá váltak. Csak két helyzet volt lehetséges: a szolgaság vagy a lázadás; s így történt, hogy mindazok, a kik a szolgaságot nem tűrhették, lázadókká váltak; s az is, a ki alávetette volna magát a királynak, fegyvert fogott a ministere ellen.

Mikor XIV. Lajos, tényleg királylyá levén végre, kijelentette elhatározását, hogy maga akar uralkodni, mindenki érezte, hogy ura van, a lázadás megszűnt, mivel a törvényes és természetes függés lépett a szolgaság

helyébe. Első, a ki önként alávetette magát, Condé herceg volt. »Akkor meggyőződött, — mondja egy nagy hitszónok — hogy van valami új a nap alatt; s mivel egyenes szíve volt, örömmel látott egy magánál erősebbet, az írás szavai szerint, a világ színpadán, a ki elhomályosított minden hőst, s őt magát is bámulatba ejtette.«* A Condé példájára, a ki a maga kezére viselt volt hadat, más kettő, a kik közül egyik a Fronde, másik egy nő érdekében harczolt vala, Turenne és La Rochefoucauld, siettek letenni a fegyvert, s elfeledtetni a királylyal a királyi gyermek ellen elkövetett hibáikat. A legmagasb fejek is meghajoltak e fiatal kéz alatt, melyben egy perczig egy lovagostor teljesítette a királyi pálcza tisztét!

Nem ismerek hasonlóbbat azokhoz a változásokhoz, a melyeket a XIV. Lajos trónralépte idézett elő, mint a melyet atyáink értek a Bonaparte tábornok idejében, mikor nekünk egy azon évben adta vissza a csatatéren a diadalt, a belügyekben a rendet, a vallást, a pénzügyekben jó helyzetet, a közigazgatást s a polgári társadalmat. A mi időt Mazarin rossz kormányzatra vesztegetett, azt Colbert a király jó szolgálatára használta. A fiatal uralkodó dicsvágyának első hevét a béke összes alkotásaival és reformjaival elégítette ki. A belügyi igazgatás intézményeiben megvalósította azt a rendet, mely a király gondolatában élt, s egyszersmind előkészítette a háborúviselés eszközeit, a nép túlterhelése nélkül. S mikor a háború Spanyolországgal kiütött 1667-ben, XIV. Lajos jól szervezett hadsereget talált, mely őt abba kövesse, s egységes nemzetet, mely abban támogassa. Mint

* Bourdaloue, Gyászbeszéd Condé hercegen fölé.

Franciaország, Európa is megérezte csillaga hatalmát; s attól kezdve gyülekezett ellenünk az az európai féltékenység, mely ma is dicsőségünk s veszedelmünk.

Tudva van, mikép érdemelte ki azt XIV. Lajos. Flandria meghódítása, az átmenet a Rajnán, a Franche-Comté elfoglalása tél közepette, Svédország, Anglia és Hollandia hármasszövetsége daczára; később a bevonulás Hollandiába, a Franche-Comté visszafoglalása, miután egyszer elveszett, s ezúttal végleges idecsatolása Franciaországhoz; a francziává lett Elzász; Strassburg, a mint örömmel cserélte fel szabad városi czimét a franczia város czimével; az aacheni és nimwegeni két dicsőséges béke, melyek alatt a tengerészet, a kereskedés, az ipar, az irodalom és a művészet virágzott, versenyezve egymással, egy magas szellemű király befolyása alatt: ime évkönyveink tartalma 1660-tól 1683-ig, több mint húsz évi időközben, egy hetvenkét évre terjedendő uralkodás legszebb éveiben.

Nem kevésbbé voltak bámulatra méltók a társadalom terén eszközölt változások. A pártszellem, a düh és lázadás szelleme, melyek oly élénkek voltak II. Ferencz óta, mind a király szolgálatában való versenyzésre változtak, a mint Voltaire mondja. Az állam rendszeres egészszé lett, melyben minden vonal a középpontba futott össze. A haza eszméje és szeretete aznap született meg, a melyen seregeink, az ellenség soraiban, nem láttak többé francziákat, fejedelmeket vagy főurakat magok előtt s a mikor Franciaország egymaga az egész Európával állott szemben. Az osztályszellemet s az elkülönzést a társadalom és kölcsönösség szelleme váltotta föl. Ez a XIV. Lajos politikájának egyik legszebb ered-

ménye; s az a harag, melyet e miatt a czímek és rangok iránt annyira elfogult Saint-Simon tanusít, egyaránt bizonyítja, mennyire szükséges s mily nehéz volt ez átalakulás. Hogy is ne becsülte volna többre XIV. Lajos e nemességnél, mely a Fronde minden nyomorait vonta Franciaországra, az ő működése által létrehozott nemzeti pártot, mely Colbertben személyesült meg? Főlemelte egyébiránt az alsó nemességet, mely azelőtt megtisztelve érezte magát azáltal, hogy a főnemesség körül inaskodhatott; közelebb hozta egymáshoz az addig elkülönött osztályokat, s mindnyáját egyenrangúvá tette a királysággal szemben, mely előtt mindnyája a nélkül hajolt meg, hogy kisebbé válnék. Ha volt is kevélységének bizonyos titkos kedvtelése abban, hogy ne tűrjön — a mint Saint-Simon mondja — nagyságot mást, mint az övének a kisugárzását, hogy »monseigneur«-öknek neveztesse ministereit s megengedte nekik, hogy hivatali egyenruhát viseljenek a fekete öltöny helyett, hogy nejeiket asztalánál s kocsijába fogadja, — az utolsó csapást nem kevesebb igazsággal mérte a lázongó hűbértség ama maradványára, mely Mazarin alatt főlemelte a fejét; s az eszme, hogy tehetséges polgári rendüek, az udvari illem által, az egyszerű nemesekkel egyenlővé tétessenek, inkább magasabb szempontból mint kiszámított királyi önzésből folyt.

A kormányzat nagy ténye az irodalom irányában, hasonló szempontból eredt. A mely nap XIV. Lajos évdíjakat rendelt az állam nevében az irodalom embereinek, kiemelte őket a szolgai helyzetből. Azelőtt, míg hárman-négyen, a királyi kegy sorsjátékán apátságokat nyertek, a többi a királytól, gyalázatosan kikoldult ala-

mizsna czímén, csak silány ajándékot kapott, vagy a cseléd-bérek rovatában szerepelt a főurak háztartásában. XIV. Lajos, saját pénztárából rendelvén évdíjakat az irodalom embereinek, föloldotta őket a nemesek szolgálától. S egyszersemind az adomány rendszeresítése által, mintegy az érdemhez kötött joggá lón nyilvánítva az, a mi előbb csak némely ügyesen alkalmazott hízelvegek szeszélyadta jutalma volt, s az állam látszék adni azt, a mit a király tartózkodott visszavenni. Attól fogva hízelegni nem volt szükséges többé, miután nem a szeszély osztogatta a jutalmakat; s a mit Saint-Simon mondott, a hízelegés ama mérgéről, mely »XIV. Lajost a keresztyén-ség közepette istenítette«, teljességgel nem alkalmazható az évdíjat húzó írókra, a kikkel a hála nem mondatott semmi olyat, a mit az utókor meg ne erősített volna.

Különben a legszebb dicséret, melylyel a fejedelemnek a korabeli írók adóztak, az volt, hogy műveikben tükrözték vissza uralkodásának jelességét, annak ép oly dicső mint termékeny éveiben. A teremtés, mely új tényeket hív létre, s az, a mely ismert tényekből új alkalmazásokat von le, az ízlés által szabályozott merészség, a rend és egység szelleme, — ime a XIV. Lajos kormányzatának jeles tulajdonai. Nyissuk föl az e fölséges látvány benyomása alatt keletkezett remekműveket, — nem ugyanazon tulajdonok bélyegét viselik-e magokon mind, a teremtést, a merészséget, ízlést, rendet, egységet? A könyvek leghűbb képei az államnak; bizonyos fokig azok is a király képét viselik; vagy jobban mondva (s e megszorítás kizárólag az írók dicséretére válik) annak a képét, a mi a királyban a nagy emberre vall.

II.

A XIV. Lajos személyes befolyása.

Minden korszak a szerint, a mit óhajt és a mit sajnál, alkotja meg magának a közjó bizonyos eszményét, mely minden lelket elfoglal, s mely a szellem minden műveiben nyilatkozik. A tizenhetedik században ez az eszmény: a királyság. Mert egyedül a királyság adhatta meg Franciaországnak, a miért sovárgott, az állandóságot, rendet és egységet. Mindenkinek szüksége volt a királyra: a polgárságnak, a nagy urak ellenében; az alsó nemességnek a felső ellen; a népnek a fogyasztási adós a polgárháború ellenében. Nem pusztá szónoki eszme volt, a mi Balzac-kal a maga *Fejedelmét* iratta; annak tárgyát ő abban a közóhajtásban találta, melylyel mindenki erős és tisztelt királyi hatalmat kívánt, mely véget vessen a polgárháborúnak és a fejtelenségnek. E könyvben olyannak találom a királyt, a minőnek akkor a jó hazafiak kívánták; azok a tulajdonok, a melyekkel Balzac XIII. Lajost felruházza, ugyanazok, a melyeket e fejedelemben mindenki látni szeretett volna, hogy Richelieu nélkülözhetőbbé váljék. Az üres szónoklás daczára, melyet ál-hévből vagy hizelgésből vegyít könyvébe, érezhető a mi e képen, a maga korában, igaz és élő.

A Fronde rendetlenkedései csak annál erősebben csatolták a nemzetet ez eszményhez. Még azok is, a kik pillanatnyi céljaikat a király hatalmának gyöngítésében,

egy mindenható minister alatt vélték elérhetni, meggyőződtek végre, hogy jobb ha egy bírja, a mit többek közt kár nélkül megosztani nem lehet. Mazarin halálával lehullott a függöny, mely a királyt elrejté s a mindenki által álmódott eszmény megjelent a fiatal fejedelem alakjában, a ki — más emberekhez mérve — maga is eszmény volt némileg.

A legritkább testi, lelki és jellembeli tulajdonokkal volt felruházva. Az uralkodás és tekintély kinyomata, mely még álarcza alatt is megkülönböztette őt a legkíválóbb udvaronczoctól is*; a nép képzelődését eltöltő arcz**; kevélység nélküli fenség; bájos modor; nagy és méltóságos arczkifejezés***; oly király, a minőnek a költők festik az általok isten-sorba emelt embereket****; a kit termete, tartása, szépsége s méltósága, még szavának a hangja is, személyének ügyessége, természetes és méltóságos kecese, egész haláláig úgy tüntetett föl, mint a királyt a méhek között † — íme, ilyennek látta XIV. Lajost minden szem. A költők, nem a Benserade-k, hanem a nagy költők, versengve magasztalták s a hitszónokok sem mondottak ellent nekik.

Mily termet, mily tartás, e büszke hódítón!
Személye vakító, csak rápillantani!
S bár állásával is a föld elsője yón',
Tekintetébe' van még dicsőbb valami. ††

* *La Bruyère*: Du souverain et de la république (az uralkodó s az állam).

** *Mémoires de Choisy* (Choisy abbé emlékiratai).

*** *Massillon*: Oraison funèbre de Louis XIV. (Gyászbeszéd XIV. Lajos fölött).

**** *Mémoires de Madame de Motteville*.

† *Mémoires de Saint-Simon*.

†† *Molière*: Les plaisirs de l'île enchantée. (A bűvös sziget gyönyörei).

Gondoljuk hozzá egész alakjának »egyetlen és hasonlíthatatlan« előnyéhez *, — melyet Choisy abbé, kissé túlozva is »naptekintetnek« nevez: bámulatos ügyességét mindennemű testi gyakorlatban, a tánczban, teke- és labdajátékban, lovaglásban, vadászatban, kocsizásban; harci bátorságát legkorább fiatalsága óta, mikor a belle-garde-i és étampes-i ostromoknál, — a mint La Porte beszél — egyenesen ráczélozva ágyúztak a nélkül, hogy legkevésbé is megijedt volna **; s később, a flandriai háborúban, mikor senki nála hőbben nem kívánta az összeütkezést s nem kívánt inkább a legelső sorban állani.*** Igaz, hogy e bátorság nem volt meggondolatlan, sem a királyi méltóságról megfélekedező, valamint maga e méltóság sem volt merev. E fejedelemben minden, járása, tartása, magaviselete, minden, még a legkisebb mozdulata s taglejtése is, kimért, illendő, nemes, nagy, méltóságos s mégis kiválóan természetes volt.**** Ez az utolsó vonás, a személyi tulajdonok vég-tökélye, a természetességgel vegyült felség. Az egykorú tanúk mind megegyeznek e pontban.

Szellemi tehetségek tekintetében XIV. Lajos a legmagasabb fokban bírt mindazzal, a mit a királyi állás követel s azonfelül — a ranggal járó kötelességek által mérsékelt arányban — azokkal is, a melyeket magánemberben bámulunk. Szelleme egyszerre s teljes mérték-

* *Mémoires de Saint-Simon.*

** *Mémoires de La Porte.* Hozzáteszi: »A kik őt legutóbb látták, rettenthetetlennek mondják.«

*** *Lettres de Madame Sevigné.* (Ez adatot Pomponé úrtól vette.)

**** *Mémoires de Saint-Simon.*

ben kitűnt már első tényeiben. »Éles érzéke — mondja Motteville-né asszony — s jó szándékai azonnal feltűntették az egyetemes tudomány ama magvait, melyek rejtve voltak azok előtt, a kik őt közelebből nem ismerték; mert egyszerre politikusnak tűnt föl az államügyekben, hittudósnak az egyháziakban, s jártasnak a pénzügyekben.« * Egyszerre meglepett mindenkit beszédének szabatossága, — Bossuet szerint »az eszméiben uralkodó arányosság képe.«** Szavai fukarsága és rövidsége még növelte erejüket, a választékosságon s méltóságon felül, mely mindent becsessé tett, a mit mondott.*** Ugy tartották azokat, mint a bölcsesség maximáit.**** E szabatosságot és fenséget, mely annyi súlyt kölcsönzött szavainak, a fejedelmek követeinek adott válaszaiban s a tanácskozásokban, a magánosokkal való érintkezéseiben udvarias nyájasság és becs mérsékelte, mely mindig épen azt tudta mondani, a mit az illető szeretett hallani. † »A király — mondja Choisy abbé — egész országában talán a helyesebben gondolkodó s magát legkellemebben kifejezni tudó ember. Legkisebb szavának is mindig megvan a sava-borsa, a mi annak erőt és kellemet kölcsönöz. Valódi királya a nyelvnek, s példányul szolgálhat a francia ékesen szólásnak.« †† Ha Berwick tábornagynak hihetünk, legkevésbé készült feleletei is, kevés szóban mindazt tartalmazzák, a mit az időhöz, a

* *Mémoires de Madame de Motteville.*

** *Bossuet: Oraison funèbre de Marie-Thérèse.*

*** *Mémoires de Saint-Simon.*

**** *Massillon: Oraison funèbre de Louis XIV.*

† *Massillon: U. o.*

†† *Mémoires de Choisy.*

tárgyhoz s az emberekhez alkalmazva legjobbat mondani lehetett.* Ezt Saint-Simon is megerősíti. Szerinte soha ember nem volt természettől oly nyájas, sem oly kimért udvariasságu, a kellő fokozatok megtartásával, sem a ki feleleteiben az illetők korát, rangját és érdemét annyira szemmel tudta volna tartani.** »Ha csevegni kellett, mondja szintén Berwick tábornagy, azt végtelen kecsesl tette s oly nemes modorban, a minőt csak tőle látam.« — »Jobban tudott valamit elbeszélni — mondja Saint-Simon, mint bárki a világon; sőt mesélni is. Legközönségesebb beszélgetésében sem hiányzott soha a természetes és magát éreztető fenség.« Könyv nélkül tudja mindenki a *Tartuffe* e sorait:

Elméje áthat a szivek redőin,
Hiába szó rá fátyolt bármi esel:
Itéletét mély elme és magas
Lélek vezérli bölcsen és szilárdan.***

Kevésbbé ismeretesek a következők:

E fejedelem, kinek lelkében rendkívül
Való erény, művelt izléssel egyesül,
Ki megválasztja a látszattól a valót,
Eszélyesen korhol s bölcsen dicsér' a jót;
Lajos, a nagy Lajos, kinek nagy szelleme
Mindig bizton ítél és tisztán lát szeme.****

XIV. Lajos személyes tulajdonai és szelleme fölött nem vagyunk arra utalva, hogy ellentétes ítéletek közt

* *Mémoires du maréchal de Berwick.*

** *Mémoires de Saint-Simon.*

*** *Tartuffe* V. felv. 7. jel. a rendőr beszéde.

* * *Poème de Val-de-Grace.* Ugyanaz a Saint-Simon véleménye is, a ki így szól: »Soha sem mondott mások előtt elhamarkodott vagy helytelen szót.«

kelljen választanunk. Ellenségei nem kevésbé bámulják őt mint barátai s a titkos emlékiratok nem hazudtolják meg a nyilvános magasztalásokat. XIV. Lajos kora minden szellemére a szépség, nagyság és természetesség mintaképének a benyomását tette, mely erősebb maradt minden személyes előítéletnél.

A szellemi alkat tökélye az izlés, mint a személyes tulajdonok tökélye, ily magas rangban s a felség közepe, a természetesség. Nem csodálom azért, hogy oly fejedelem, a kit Molière »bölcs-ítéletű királynak« nevez *, izléssel bírt, mivel az izlés nem egyéb, mint az ítélet legfinomabb műveltsége. Innen eredt kezdetben való idegenkedése Maintenon asszonytól, a kit kényeskedőnek (précieuse) tartott, s annál élénkebb rokonszenve iránta, mikor észrevette, hogy mily érzelmes és természetes. Izlésének bizonyosága, hogy a ferdeségeket ép oly gyorsan észrevette, mint Molière, s hogy másokra bizta azok ki-gúnyolását. ** Ő az embereket csak azon összehasonlítás által tette nevetségessé melylyel másokat az illem, nemesség és természetesség benne megszemélyesült eszményével kellett önkénytelenül, összemérni. Erről is egy csípős tanúság-

* Alább az előbb idézett helyen :

Két szóban ez a böles ítéletű király

Egy legdicsőbb művet méltányosan bírál.

** El kell olvasni a XIV. Lajos *Munkái*-ban azt a helyet, a hol unokájának azt a tanácsot adja, hogy kerülje a gúnyolódást. E hely vetélkedik a La Bruyère legjobbjával s valami oly nagyság és királyi íz érzik rajta, a mi nem emlékeztet az íróra. XIV. Lajos azt tanácsolja unokájának, a mit maga is követett, mert La Bruyère azt mondja dicséretére, hogy nagyon idegenkedett a csípős gúnytól, s elég tapintata volt, hogy azt nem is engedte meg magának. *Du souverain, ou de la république.*

tétel maradtfönn: a XIV. Lajos uralkodása kezdetén legdivatosabb főurak egyikének, De Vardes úrnak a szava, a ki hosszas száműzetéséből hazatérve, így szólt: »Sire, ha az ember távol van Felségedtől, nemcsak szerencsétlen, hanem nevetségessé is lesz.«

A kép, melyet ugyanazok a tanúk *jelleméről* rajzolnak, nem kevésbbé szép. »Az isten — mondja egyikök — megadta neki azt az emelkedettséget, mely egy nagy királyban szükséges.«* A másik a hangulat tökéletes egyenletességét dicséri benne; a nyílt, őszinte szívet, melynek fenekéig lehetett látni; egyenes és igazságos lelkét, mely a maga elleni nyilatkozattól sem riadt vissza.** Meg másik azt mondja róla: emberséges, könnyen bántható, jóltevő, nyájas úr volt, a kiből a becsületesség, egyenesség, jóság és igazság egész gazdagsága egyesült.*** Bossuet említi jóságát, melyet nem lehet eléggé becsülni.**** La Fontaine a következő versekben magasztalja:

Igaz jóságot tanusítsz mindenben,
És annyi kecs van jóságodban:
Hogy nem láttam[†] királyt még életemben,
Ki többet adna s nyájasabban. †

Mind e tanúk közül az, a ki legszűkebb marokkal méri a méltánylást, s a kit inkább lehetne azzal gyanúsítani, hogy megrövidíti, mint azzal, hogy tódítja az igazságot, Saint-Simon, megemlékezik a királyi kihallgatá-

* *Mémoires de Madame de Motteville.*

** *La Bruyère: Du souverain ou de la république.*

*** *Massillon: Oraison funèbre de Louis XIV.*

**** *Oraison funèbre de Marie-Thérèse.*

† *XVIII. Levé.*

sokról, melyeken türelemmel, jósággal s azzal a vágyal hallgatott ki mindenkit, hogy tanuljon s felvilágosítást nyerjen, s csak azért szakította félbe a beszélőt, hogy megelőzze kérelmét. »Ily alkalmakkal, mondja, tűnt ki rajta az igazságos lélek, s az igazság megismerésének a vágya, ámbár néha haragudt is, egész élete végéig.« De mind ez még csak az érintkezés képességére vonatkozik. A jellem hősie oldalát illetőleg, Plutarch valamely életrajzát véljük olvasni, azokon a helyeken, a mikor Saint-Simon »szilárdságáról beszél azok közt a mindenemű szerencsétlenségek között, melyek uralkodása utolsó harmadát sújtották; állandó lelkierejéről élete végnapjaiban; arról a lelki nyugalomról, mely a legkisebb türelmetlenségtől is ment tudott maradni; arról a komolyságról, mely utolsó perczéig nem hagyta el; arról »a természetességről, mely az igazság és egyszerűség oly bélyegét viselte magán, a mi a tettetés és alakoskodás legcsekélyebb gyanúját is kizárta.« *

Egyike a XIV. Lajos legjellembzőbb tulajdonainak volt az a képesség, a melylyel utánzás és fesz nélkül tudott kölcsönözni másoktól s bámulatos könnyűséggel sajátította el mindent. ** Neveltetésének középszerűsége kétségkívül szükségessé tette neki e képességet; de az is egyenes jellem s kiváló szellem vonása, hogy nemcsak akkor élt vele, mikor az alkalom kínálkozott, hanem maga is kereste. Az igazság iránti előszeretet, az a képesség, hogy azt adományok s kegyek által is előidézte, kényelmes helyzetet adván azoknak, a kik azt neki meg-

* *Mémoires de Saint-Simon.*

** *U. o.*

mondták, s a nem kevésbé ritka képesség, melyel azt el is sajátította, hogy cselekvéseiben hasznára fordítsa, ezek kiváló tulajdonok, mert az akaratnak több része lehet bennök mint a természeti tehetségnek. Ez érdemet nem látom csökkentve amaz öntetszés által, melyet neki Saint-Simon a szemére vet, mely elhitette vele, hogy a mit így másoktól kölcsönöz, az is sajátja. Maga ez észrevétel is gyerekes; mert a mit az emberekkel való érintkezés útján nyerünk, mennyivel kevésbé sajátunk, mint az, a mit a nevelés útján teszünk sajátunkká? Mennyiben különbözik »az utánzás és fesz nélküli elsajátítás« tehetsége, a teremtő képességtől? S a XIV. Lajos emez öntetszése nem hasonlít-e ahhoz, a mely Molière-rel azt mondatta, másoktól kölcsönzött eszméiről szólva: »Onnan veszem el a magamét, a hol találom«?

A XIV. Lajos jelességeinek egy felséges képe maradt ránk: a versailles-i palota, mely oly nyilvánvaló bélyegét viseli e nagy királynak. Senki sem dicsérte meg azt jobban, mint Saint-Simon, épen azzal, a hogy megbírálja. »Saint-Germain, jegyzi meg, egészen kész városul kínálkozott XIV. Lajosnak, melyet fekvése magától jókarban tartott. Ő odahagyta azt Versailles-ért, »a legszomorúbb és leghálátlanabb helyért a világon, melynek sem kilátása, sem erdeje, sem vize, sem termőföldje, mert körül csupa futó-homok és mocsár; de kedvét lelte abban, hogy zsarnokoskodhatik ott a természetten, s művészettel és nagy költséggel uralkodhatik rajta. Egyetlen nyomorúlt korcsma volt ott, ő oda egész várost épített.«* Mit tegyünk még ez itélethez? Ha következetes akar lenni,

* *Saint-Simon emlékiratai.*

ez a legszebb dicsérete a verailles-i építkezéseknek. XIV Lajos odahagyta Saint-Germaint. Mi tennivalója is lett volna egy egészen kész városban, melyet fekvése magától is fentart? A legszomorúbb s leghálátlanabb helyet választja — a hol annál nagyobb szükség van a szépitésre. Nincs erdeje: ültetett s általa Versailles-t a világon legszebb helylyé tette. Nincs vize: vezetett a hegyeken át, a tudomány vívmányait alkalmazva. Nincs termőföldje: földet és tenyészetet hintett el e futó-homokon és mocsárokon. Kedvét lelte benne, hogy zsarnokoskodhatott a természetén: de hát miben áll a munka szépsége, ha nem a természettel való küzdelemben? Egész várost épített, a hol azelőtt egyetlenegy silány korcsma volt: de hisz abban áll a lángész, valamit csinálni semmiből. Racine ebben találta a tragédia egész leleményét.* A hol a természet mindent megtett, minek fejtse ki tehetetlenségét a művészet, hogy azt megszépítse?

Marly a Versailles-ban hiányzó természeti szépségek legnagyobb részét egyesítette magában; s mégis a marly-i kert és palota odavan. Versailles teremtése egy alapító király műve volt; a palota körül város keletkezett. Marly-t akkor építették, mikor XIV. Lajost kifárasztotta a sokaság, talán belefáradt a szépbe is, s mikor már nehéz volt őt mulattatni és kedvét találni valamivel.

A *Bérénice* előbeszéde: »Nem gondolják meg, hogy ellenkezőleg abban áll a lelemény: *valamit csinálni a semmiből*; s hogy az események e nagy sokasága mindig az oly költők menedéke volt, kik lángeszökben nem éreznek sem elég bőséget, sem elég erőt arra hogy hallgatóikat öt felvonás hosszán lekössék egy egyszerű cselekvénnyel, melyet a szenvedélyek hevessége, az érzelmek szépsége s a kifejezés nemessége tart fönn.«

Bezárni egy szűk völgy tekervényeibe egy magános épület-tömbet, ez nem a nagy király eszméje, ez az öreg ember szeszélye volt. A pompás levegő, köröskörül felséges erdőkkel, ugyanaz a kilátás, mint a Saint-Germain magaslatairól, s előnyül még szelídebb hajlatú és hozzájárulhatóbb domboldal, melyről beláthatni a Szajna folyásának bájos kanyarúatait: mind e szépségek sem menthették meg Marlyt a romlástól, mely Versailles-t megkímélte.

Versailles-ban kell tehát keresni a XIV. Lajos lángesze s egyénisége képét. Ott érezzük, úgyszólván, az ő jelenlétét s lehelljük be nagyságát mintegy. A palota, urának nagyságát tükrözi vissza. Eszméi helyessége fénylik annak szép arányaiban; s ízlése tündököl a kivitel szépségében. A királyi fenség tölti be a tágas csarnokokat, s úgy tetszik, mintha annak a benyomása volna még érezhető e bámulatatos építmény azon részeiben, melyeket nem volt szükség átalakítani a fentartás kedvéért. Mit mondjak a kertekről, melyek rajza oly nagyszerű, hogy míg az érzékeknek hízeleg, a sétányok annyi kényelme, a hely fensége a lelket szünetlenül a szép eszméjével foglalkoztatja; s melyek terjedelme oly roppant, hogy a rengeteg fasorok mellett, melyekben nagy sokaság fér el, tolongás nélkül, azok számára, a kik nem szeretik a tömeget van elég rejtett és üde magány is. E zárt helyeket mégis szabad lég özönli körül; a szem csupa erdőt és vizet lát e fa- és víznélküli vidéken; a nap minden este a tó tükörének távolába megy le, mely e kilátás nélküli hely keretétől szolgál. Hol találni több gyönyört a szemnek s több táplálékot a gondolatnak, mint a nagy király kezétől rajzolt eme láthatáron?

A nagyság e képét, melyet XIV. Lajos úgyszólván rányomott Versailles-ra, találok az uralkodása alatt megjelent összes írásművekben is. Mindenik remekmű az eszmény valamennyi vonását tükrözi vissza. Az igazság szeretetét, a természetességben való nagyságot, az utánzás nélküli elsajátítás tehetségét, az ízlés bevégeztségét, — nem tudnék egyet is e kor maradandó írásművei között, melyben mind e sajátságokat a tárgyhoz alkalmazva ne találók.

Szükséges-e fentartással élnem s mondanom, hogy semmit sem veszek el senkitől, hogy mindent XIV. Lajosnak adjak? Kétségkívüli, hogy korának írói, természettől bírtak mind e tehetségekkel, épen abból a kedvezéséből az égnek, mely Franciaországot egy nagy királylyal s nagy kormányzattal ajándékozta meg. Vagy menjünk még tovább, hogy mit se vonjunk le dicsőségekéből; szorítsuk a XIV. Lajos befolyását csakis szerencsés összhangzásra közte s kortársai közt. Írók és király, megengedem, csakis értették egymást; a királynak csak irányt kelle adni, az íróknak csak azt követni. De ha csak a tizenhetedik század társadalmának legszembeszökőbb jellemvonását megtagadni nem akarjuk, t. i. a király uralmát a nemzet fölött, el kell ismernünk, hogy az íróknak keresniök kellett azokat a jelességeket, melyek a XIV. Lajos példájában előttök állottak s óvakodniök azoktól a hibáktól, melyek az ő ízlését sérthették. La Bruyère mondá, egy észrevételében arról, hogy a fejedelmek minden egyéb tudomány és szabály nélkül, csak az összehasonlítás által szeretnek itélni: »Minden a mi Lullitól, Racine-tól és Le Brun-tól nagyon távol áll,

már elvetendőnek tartatik.* Nem elég szép szerepe XIV. Lajosnak, százada *fenséges csodái* között, hogy tetszéséből kizárt mindent, a mi eltávozott a kitűnőségtől?

Azonfelül, miért ne fogadnók el érvül magoknak az íróknak a vallomását, a kik mindenestre józan szellemű és becsületes emberek? Részemről hiszek La Fontaine-nek, mikor azt mondja:

Népek- s embereket tudsz te hódítani,
Jupiter, nagyságban, tanítványod neked.
Nem volt, századunkban sincsen király, a ki
Ugy meg tudna nyerni elméket s szíveket.
Törvény a legkisebb akaratod,
Ítélet, ha szempillád' mozgatod.**

S hiszek Boileau eme szintoly nemes, mint ékesen szóló verseinek:

Múzsámnak egyetlen egy foglalkozása,
Hogy téged ismerjen s erényidet lássa.
Pedig magad tudod, hogy e hő vágy bennem
Nem az önző lélek sugallata; nem, nem!
Mielőtt jótétid engem fölkerestek,
Hő buzgólkodásom akkor se volt veszteg.
Téged bámultalak egyedül, — s a gyönyör:
Téged magasztalni — satirámból kitör!

Hiszek Bossuet-nak, a ki a templomi szószék magasztaláról, a trónra csak imént lépett király magasztalása után így kiált föl: »Én nem vadászok kegyeket, nem udvarlok e szent székben, isten mentsen! Francia vagyok és keresztyén; érzem, érzem a közjóllétet, s ki-

* La Bruyère *Des Grands* (A nagyokról).

** XVIII. Levél.

*** VII. Levél.

öntöm szívemet isten előtt!«* — Az irodalom ez általános csodálata XIV. Lajos iránt, nem a hízelgés összeesküvése, hanem az az erős benyomás, melyet nagy írókra a király tulajdonai és Franciaország emelkedő nagysága tettek, mióta az ország — mint szintén Bossuet mondja — a nagy király alatt megtanulta önmagát ismerni.**

XIV. Lajos ezenkívül még másnemű befolyást, a legközvetlenebbet s leghatalmasabbat, az írókkal való személyes érintkezés által gyakorolt. Gyöngéd és arányos adományai növelték némelyiknek a jóllétét, s egész vagyonát tették másoknak. El nem halmozta egyiket is; az túlságos kegy s merő szeszély lett volna. Elődei némelyike oly példát adott erre, a mi épen nem vált dicsőségére, az adomány sokszor felülmúlván az érdemet. De tőle egy író sem tudott, tolakodás vagy éhes hízelgések által kikunyorált s lealázó kegyeket nyerni. XIV. Lajos szabályozta az írók helyzetét: megtisztelte őket kegyeivel, s tisztelte jótéteményeiben. Ha nem szerette, hogy az államügyekbe is beleszóljanak, ez nem annyira hatalmára való féltékenységből vagy a kritika iránti türelmetlenségből történt, mint inkább az író szerepének helyes felfogásából. Az uralkodás az ő hivatása volt, s ha meg is akarta volna osztani, nem jutott eszébe se, hogy költőkkel oszssa meg. De egy költő sem volt kénytelen a király hibáinak feláldozni vagy elhallgatni egyetlen erkölcsi rendű igazságot, sem a király kegyét a hízelgések kiszabott adójával tartani fenn. A XIV. Lajos által adott példa óta csak két tisztességes állás volt kép-

* *Sermon sur le Démons* (Egyházi beszéd a gonosz lelkekről).

** *Oraison funèbre de Marie-Thérèse*.

zélhető az írókra nézve: vagy a király irányában való függés, rendes és megérdemelt évjáradékok folytán; vagy a feltétlen függetlenség, a közönség pártolásából, mely meggazdagítja az írókat, s méltányos törvények által, melyek őt az állam első soraiba helyezik.

Mióta írókat láttunk, mint vezetőket, az állam élén, kevésbé csodálkozunk a kegyeken, melyeket XIV. Lajos körében élveztek. Mikor asztalához ülteti Molière-t, azt csak természetesnek találjuk, annyival felül áll a Molière lángesze ily tisztességen. De abban a korban oly rendkívüli és hallatlan kegy volt ez, maga mellé ültetni az inasát, egy színészt, s a közvéleményen, — nem a balgák, hanem az udvar legértelmesebbjei véleményén ily erőszakot tenni: erre szükségkép az kívántatott, hogy XIV. Lajos igen magas véleménynyel legyen Molière felől, s mintegy ösztönszerűleg fölismerjen oly nagyságot, melyről senki sem beszélt neki, oly korban, mikor nem is ismertek más nagyságot az istenén s a királyn kívül.

Képzelmünk el, ez udvarban, a hol a király annyira felül és annyira kívül állt, az illemszabályok és a szeszélyes nagyság által, minden dolgon és minden emberen: mily feltűnést, mondhatnám szinte, mily botrányt okozott, mikor az inas szemtől-szembe ült az asztalnál s együtt ebédelt a királylyal! Mit gondolhattak erre, a kiket — mint Saint-Simont — oly súlyosan sértett az is, hogy a király *monsieur*-öknek (kegyelmes uraknak) czímezte a minisztereit s megengedte, hogy udvari öltönyt viseljenek. Ezek a rangbeli urak nem érdeklődtek annyira a királyi tekintély s illem föntartása, mint a magoké megmentése iránt; s csak azért voltak oly fél-

tékenyek arra, hogy a király le ne mondjon ez illem-jogokról, nehogy nekik is le kelljen mondaniok a magokéiról. XIV. Lajos megvetette ez előitéleteket; érezte, hogy a marquis-k nem élnek addig mint Molière; s közelebb hozva a költőt a királyhoz, ezzel csak az utókor ítéletét előzte meg, mely mindkettejüket egyenlő rangba fogja helyezni. XIV. Lajos nem tett ennél merészebbet s eszélyesebbet; s a mi e tette becsét növeli, hogy arra sem miniszterei nem adták a tanácsot, sem a kor szokásai az ösztönt. Saját leleménye és elhatározása volt. Nincs is dicsőségének ennél népszerűbb alkatrésze.

III.

Mely műfajokon volt kiválóan érezhető a XIV. Lajos személyes befolyása?

Im, ennyit tett XIV. Lajos az írók helyzete javítására; lássuk, mit tett magokért az írásművekért.

Befolyása főkép két műnemen mutatkozik legkiválóbban: a drámai költészetben és az egyházi ékesen szó-láson; a színpadon s a katedrán; a színpadon, uralkodása legdicsőbb korszakában, s a katedrán, férfikora végétől kezdve haláláig, miután legszebb éveiben is érzeke és előszeretete volt az iránt.

A színpadnak hosszú időn át egyetlen eszménye volt, melynek vonásai ömlenek el a kor minden drámai költeményén: a fiatal XIV. Lajos; ez az oly könnyeden viselt hatalom, annyi dicsőség oly rövid idő alatt kivíva, magok azok a szenvedélyek, melyek bizonyos megmagyarázhatatlan nagyságot merítettek, épen fiatalságából,

személye szépségéből, diadalai fényéből, a királyi méltóságból, melyről soha sem feledkezett meg, s az illem és komoly udvariasság ama kötelességéből, melyet a királyné iránt mindig betöltött, nem hogy ellene elkövetett vétségeit kül-tisztelettel hozza helyre, hanem mert szenvedélyei közt is tudott uralkodni magán. A benyomás, melyet ez Quinault-ra tett, sugalta ennek azokat az inkább édeskés, mint szenvedélyes darabokat, melyek annyira bosszantották a vénülő Corneille-t. Az alattvalók megtapsolták királyuk e kellemes rajzolásait. Mindenki elnéző volt, ki kell-e mondanunk? — szerelmei iránt, amaz illemtartásnál fogva, mely megóvta azokat a megrovástól, s mert tudták, hogy különben teljes odaadással vitte az állam ügyeit s pontos volt az előtte oly új munkában, és tudott, ha kelle, uralkodni szenvedélyein.

Tartózkodnom kellene annak a kutatásától, mennyi maradandó szépséget merített a színpad oly cselekvényekből, melyeket még a legvilágiasabb morál is méltán kárhoztat. De ugyanaz a varázs, mely a kortársakat a XIV. Lajos családi hibái iránt annyira vonzotta, engem is, akaratom ellen, kényszerít, hogy e kényes pontot érintsem, s vizsgáljam annak az okát, hogy sem a művészet, sem a drámai morál nem sínlette meg a rossz példa iránt tanusított emez elnézést.

Saint-Simon egy kifejező szava, — a ki, mint tudva van, oly termékeny volt az ilynemű szavakban, s a kit sem a XIV. Lajos iránti elfogultsággal sem szerelmi kalandjai iránti elnézéssel nem lehet vádolni, — a kellő nyomra vezet. A királynak Mazarin által elnyomott fiatalságáról szólva, a kinek járma alól kezdett *kinőni*, a fejedelem — úgymond — *érezni kezdte a szerel-*

met. Tehát nemcsak a vér heve volt; XIV. Lajos komolyan szeretett, egész az önfeláldozásig. Érezte ama szenvedélyt, mely kifejleszti a szívet s mely az embert kivetkőzteti magából a legmagasabb önszeretet varázsa által. Mikor szakítania kellett a bíbornok unokahúgával Mancini Hortensiával, anyja a királyné szíve is megesejt rajta, a mély szomorúság miatt, melybe — mint a királyné mondá — annak elvesztése ejtette, a kit szeretett. De, tevé hozzá: »nemcsak gyöngéd, hanem okos is volt«: erőt merített eszéből, s »abból a szellemből, melyet isten egy nagy királyban oly szükséges emelkedettséggel ruházott fel.« * La Fayette-né, a kinek XIV. Lajos iránt épen nem lekötelező tartózkodása a nem anynyira kibékült, mint inkább magokat megadó frondeurök barátnéját árúlja el, ugyan ily tanúbizonyságot tesz a király *rendkívüli* gyöngédségéről. ** Szenvedélyeinek komolysága és mélysége sokat enyhített az ítélet szigorán kicsapongásai fölött, melyekből egyébiránt soha sem rítt ki a mindenhatóság gyűlöletessége s melyekben a király csak azt fogadta el, a mit az embernek önként nyújtottak; bizonyosága La Vallière, a ki a világra nézve meghalt aznap, mikor a Lajos szerelmét elvesztette.

Mikor a politika oly fejedelelemnővel házasította össze XIV. Lajost, a ki soha sem tanulta meg tökéletesen férje és gyermekei nyelvét, a fiatal király szíve még folyvást reszketett az első szerelemtől, melyet le kelle küzdenie. A kötelesség iránti érzék, a becsülő hajlam a királyné iránt, nem óvhatták meg a fiatalság és mindenhatóság kísértéseitől. Újra szeretett s szerelme legyőzte.

* Mémoires de Madame de Motteville.

** Mémoires de Madame de La Fayette.

A közvélemény némi kedvezése bátorította e hibát, s az akkori erkölcsök lazasága közepett nem talált senkit, a ki megróttá volna a fiatal, bájoló és imádott királyt azért, hogy miután az állam jobb voltaért egy politikai házasság jármát magára vette, engedett egy komoly szenvedélynek, megőrizve a királyné iránt jóindulatát s a köteles tekintetet és nem hanyagolva el királyi kötelességeiből egyet sem. Az irodalom, tele elnézéssel minden iránt, a mi emberi s főleg a nagy szellemek gyöngéi iránt, ezer alakban adott kifejezést a közvélemény ez engedékenységének. Nincs korszak, melyben a szerelmet találobban s nemesebb és meghatóbb színekkel festették volna. Magáról XIV. Lajosról vették annak mintáját, a kiben a szerelem szenvedélyes és mégis mérsékelt volt, és megtartotta azt az illemt, mely a köz-szeméremnek hozott áldozat érdemével birt. Az akkori színpad valamennyi hőse olyan, a minőnek Osztrák Anna jellemezte a fiát: gyöngédek és okosak, a szív mellett az észre is hallgatók. Csak az ily hősök fogják örökre érdekelni az emberi szellemet. A szerelem csak a nagy szívekben megható, mert azokban egyesül a józanészszel, mely természetessé teszi, megóván az utánzás színétől, s becsületessé, alárendelvén vagy feláldozván a szenvedélyt a kötelességnek.

Maga az az önvád, melylyel Boileau kívánja, hogy a szerelem a színpadon ostromoztassék, hogy rajza annál szenvedélyesb legyen*, — az sem volt ismeretlen XIV. Lajos előtt. La Vallière s később Montespan iránti szenvedélyében, a kötelesség jóval előbb fölszólt, mielőtt a

* *Költészettan.* III. én. 101. v.

jóllakás bekövetkezett volna, s megbánással zavarta a múltat, fájdalmas kétélyekkel a jelen élvezetét. A király, hogy ez utóbbi szerelemből kigyógyítsa magát, a Bossuet segélyéhez folyamodott, s eltúrta szigorú tanácsait, melyek az ország szerencsétlenségében tüntették föl előtte a királyok vétségeinek büntetését. Oly nagy volt még akkor szenvedélyének heve, hogy a nagy püspök sem meri azt követelni tőle, a keresztyén kötelesség nevében, hogy egyszerre győzze le magában. »Ez annyi volna, írja a királynak, mint lehetetlent kívánnom Felsőgedtől.« Csak arra inti, hogy »igyekezzék lehetőleg szelídíteni hevét s tartózkodják táplálni azt.« De egy másik levélben, a melyet később írt, »feltétlen függetlenséggel, s határtalan buzgalommal és hévvel«, már szenvedő népei nevében sürgeti a lemondást. A köz-nyomor egyetlen orvos-szeréül azt ajánlván neki, hogy »változtassa meg életében, a mi nem tetsző istennek«, — Bossuet felelőssé teszi őt a köz-nyomorért. * Bossuet tulajdonkép a király parancsára szólott hozzá ily szigoruan; s nem az önmagával való titkos elégületlenség parancsoltatta-e vele, a legszabadabb szónak akkoriban, a püspök szavának, hogy hibáiról beszéljen neki? Hihető-e, hogy az az ember, a kinek a világon leginkább engedelmességek s leginkább hízelegtek, ne vette volna némi megaláztatás nélkül észre a szemrehányást a tisztelet hangjában, s a kárhoztatást a jobbulásra intő tanácsban?

A szenvedély e komolysága, e lángoló hév, e küzdelmek, melyek a XIV. Lajos szívét hánytorgatták, mind ez hű kifejezését találta az akkori színpadon. Ott is

* Bossuet Munkái. *Különféle Levelek.* 24. és 25-dik levél.

komoly a szenvedély; heves, de legyőzetik. Azokban a darabokban, melyekben a kötelesség győzetik le, a szerelem bűnös is, szerencsétlen is; azokban, a melyekben a kötelesség diadalmaskodik, a szerelem szintén szerencsétlen, de ártatlan is. Mindig mély és nemes levén, nem lehetett összevétetni a képzelet és érzékek ama durva kiesapongásával, mely csak bitorolja a szerelem nevét s hiába igyekszik magára vonni az általa felköltött érdeklődést; mindig ostromolva, gyakran legyőzve a kötelesség által, vagy feláldozva annak, XIV. Lajos nem vehette úgy annak rajzát, mint saját tévedései legyezgetését, sem a közönség nem lehetett veszélyes kétségben a vétkes szerelem mindig gyászos következményei iránt.

IV.

Mit köszönhet a vígjáték XIV. Lajosnak.

A vígjáték mindent XIV. Lajosnak köszönhet. Ő teremtette neki a társadalmat is, mely anyagául szolgálhatott; ő mutatott neki eredeti alakokat s védte meg eselszövényeik ellen; s barátságával ajándékozta meg, ama nagy költő — Molière — személyében, a kiben a vígjáték megszemélyesült.

XIV. Lajos előtt, a társadalom állapota nem volt kedvező a vígjátéknak. A viszonyok minden jellemet túlzásra ragadtak. A polgárháborúk, mindenkit abba a kénytelenségbe sodorván, hogy vagy támadjon, vagy védekezzék, mindenkit úgyszólván kivettek a sodrából, ki ragadtak a maga igazi arányaiból. A pártszellem aka-

dályozta a társadalmi szellem fejlődését, a mely pedig a vígjáték éltető eleme. Egy másik, nem kevésbé súlyos, baj is sújtotta Franciaországot. A külföldi szokások majmolása, ez a titkos zsarnokság, mely a divat alakjában hízelgi be magát egy nemzet életébe, észrevétlenül megváltoztatta a jellemeket és a szellemeket. E korban minden, még a hősiség is, a spanyol udvari egyenruhát viselte. Így, egyfelől semmi társadalmi szellem, a háborús idők miatt, melyek minden helyzetet tarthatatlanná tettek s az osztályok közé válaszfalakat emeltek; másfelől a nemzeti jellem aggasztó átalakulása, mely Spanyolországnak ügyeinkre gyakorolt húzamos befolyásából következett; ime a kettős sajátság, mely a francia társadalmat XIV. Lajos kiskorúsága alatt jellemzi.

Ez állapot a drámai költészet egy oly fájában lett kifejezést, mely soha sem verhetett gyökeret hazánkban, t. i. a tragikomédiában*, mely Spanyolországban oly népszerű volt. Majd minden színmű, ez időtájt, annak az alakját igyekezett utánózni. Volt egy időszak, melyben, a pártszellemből kivetkőzni igyekező társadalom példájára, a vígjáték is törekedett megszakítani ez erőszakolt viszonyát a szomorújátékkal, s Corneille megkísérelte tisztán hozni azt arra a színpadra, melyen *Polyeucte*-t játszatá vala. De az akkori társadalom, nevetséges szenvedélyek helyett csak erőszakosokkal s jellemek helyett csak indulatokkal tudván szolgálni a költőnek, kénytelen volt a spanyol szintől kölcsönözni képzelt ferdeségeket s

* A tragikomédia alatt Nisard általában a középjajú drámát, vagy úgynevezett színjátékot érti, mely víg s komoly elemeket vegyít.

Ford.

hagyományos alakokat. Ilyen volt a *Hazug*, ez első váz-
lata a francia vígjátéknak, mely Molièret saját lángesze
öntudatára volt ébresztendő. Maga Molière sem ment to-
vább első darabjaiban. Sok szellemmel való utánzatai az
olasz színpadnak, mely viszont a régi színpad utánzata
volt; inasai szeszélyeitől függő szerelmesek; párbeszéd,
mely vígságát bizonyos szellemesség szikráiból s nem az
élenken rajzolt nevetséges helyzetekből meríti: ime a
vígjáték a *Nők iskolája* előtt, ime maga Molière a XIV.
Lajos kormányra lépte előtt, habár már akkor túllépte
azt az életkort, a melyben Corneille a *Cidet* és *Horaces-t*
írta. A nagy festő mintaképeket várt; a vígjáték társa-
dalmat várt.

A XIV. Lajos uralkodása megteremtette azt. Meg-
szüntetvén a pártszellemet, mindenkit visszaszorított a
maga körébe s korlátai közé. A polgári zavargásokban
fölmagasztalt vagy lenyomott jellemek lecsillapultak vagy
szabadon fejlődtek a rend és béke hatása alatt. Sokáig
minden szenvedély két legfőbbnek volt alárendelve, a
hatalomváagnak és a félelemnek, az emberek e két moz-
gatójának háborús időkben. Sőt többet mondhatunk: e
két szenvedély uralkodott kizárólag. Az új kormány alatt
a hatalom-vágy elvesztette minden kilátását a sikerre, a
félelem pedig eltűnt; s azontúl mindazon szenvedélyek,
melyek addig e kettő járma alatt nyögtek, ismét föllel-
ték szabadságukat, saját arczatukat s egyebet is lehe-
tett látni, mint csak hatalmaskodókat és gyávákat. A
pártviszályok korában oly közönséges bűnök oly bűnök-
nek adtak helyet, melyek minden korral közösek, s még
a bűnöknel is közönségesebb ferdeségeknek, melyek a
vígjáték valódi anyagát szolgáltatják. S végre az emberi

szív, melyben Molière oly mélyen olvasni volt hivatva, úgyszólván kitágult s azzal mélyebbé és szabadabbá lett, azon változás következtében, mely feloldozván a magánembert a közbajokkal való foglalkozás gondjától, egészen visszaadta önmagának s egész mivoltában föltárta a szemlélő vizsga tekintete előtt.

Két körülmény volt, a mi különösen előmozdította a társadalmi szellem létrejöttét: az osztályok vegyülése s a nők társasága.

XIV. Lajos előtt, a nemességet a polgárságtól elválasztó köz annál nagyobbra növekedett, minél több tért foglalt el a nemesség a királytól. Ebből igen éles elkülönzés támadt a két osztály között, s az utánzás hatásánál fogva, más nem kevésbé éles megkülönböztetések is eredtek, minden osztályban, a rangok és életpályák közt. A XIV. Lajos nagysága és növekedő hatalma alábbszállítván a nemességet, a polgárság színvonaláig szorította vissza, melyet ugyanakkor felemelt, szerencsés választások által, az állam főhivatalaira. A nemzet e két részének egymáshoz közelebb hozatala lassanként megszüntette a bántó válaszfalakat, melyek közöttök sokáig emelkedtek, s elenyésztette egymásután azokat a megkülönböztetéseket is, melyek addig a különböző rangok és foglalkozások közt fenállottak. E két nagy osztály közelítéséből s mindkettő sajátosságainak vegyületéből alakult meg a társadalmi szellem.

A nők társasága öntötte aztán reá sajátlagos báját. Semmi sem volt hatályosabb a szellemeknek kelleme-sekké, az erkölcsöknek finomabbakká, a nyelvnek mívelté és gyöngéddé tételére. Hogy a nők mind nagyobb helyet foglaltak el a társaságban, s az ebből származó

üdvös eredmény XIV. Lajosnak személyes érdeme. A polgárok versenyezve kezdték utánozni a király választékos udvariasságát a nők iránt; azt a gyöngéd előzenységet, mely a nemben nem különböztette meg a rangot, s mely »kalapot emeltetett vele« — mondja Saint Simon — »a legutolsó konty előtt is, a melylyel találkozott; mondom, még a szobaleányok előtt is, a kiket ismert, hogy azok.« Az írók abbahagyták a korcsmák látogatását s női társaságot kerestek. Az egyetlen hátrány, mi e változásból eredt, a szellemesség túlhajtása is csak a középszerű tehetségeket rontotta meg; kitűnő szellemek csak finomabbak lettek általa.

S végre, e fejedelem uralkodása alatt, a kinek első politikai tette az volt, hogy a francia követnek Rómában a spanyol követ előtt való ülését Spanyolország által elismertette, megszűnt az idegen utánzása is. A francia szellem követte a király példáját: követelte elől-ülési jogát, Franciaországban, a spanyol szellem előtt. A spanyol nyelvet, mely a művelt köröknek oly soká volt társalgási nyelve, egy szerencsétlen politika hozta volt be Franciaországba s egy nagy politika száműzte onnan. Így a francia társadalom, tekintsük akár mint az emberi társadalmak képét, akár mint nemzetünk polgári életének a kinyomatát, végre visszanyerte természetes és igaz alakját. Nincs benne többé semmi idegen és erőltetett. Szív és lélek eléggé kifejtettek benne, hogy azokat a nemes vonásokat mutassák a szemlélőnek, melyekben az emberiség minden időben magára ismerhet. A nyelv bírt mindazokkal a tulajdonokkal, melyek valamely nyelvet tökélyessé tehetnek a maga hazájában s biztosíthatják egyetemes használatát azon kívül. A vígjátékra tehát

készen volt minden; XIV. Lajos saját kezével készített számára színpadot; s *eredeti mintákat* ültetett a festő elébe.

Ismeretes és tagadásba sem vett adoma, hogy XIV. Lajos néhány ily »eredeti«-t újjal mutatott Molière-nek, a ki őket szőröstől-bőröstől átvitte az udvarból a színpadra, a hol azok — nem ismertek magokra. Senki sem tudta a ferdeségeket oly hirtelen észrevenni, mint e fejedelem, a ki a La Harpe nagyon igaz megjegyzése szerint, az illem számára a törvényhozás egy nemét állította fel. Az illem nem a pusztá külső illemszabályokban áll; a kül-szabályok nem egyebek, mint az a sajátlagos forma, melyet valamely ország szokásai, a hiúság, a divat nyomnak bizonyos udvari vagy társadalmi viszonyokra. Illem alatt e külformák benső valóságát értjük, az ésszerűséget a társadalmi élet viszonyaiban. XIV. Lajos a Molière pártjára állott mindazok ellen, kik e tudománnyal nem bírtak vagy nem akartak ez ésszerűséghez alkalmazkodni. S mikor Molière, a nevetségesen túlcézélözva s királyi biztatás nélkül, a *Tartuffe*-ben a bűnök legundokabbikát, a vallási képmutatást akarta feltüntetni, mely az emberi gyöngeségek legátalánosabbikát, a hiszékenységet zsákmányolja ki: XIV. Lajos oltalmába vette a költőt s a darabot, s a legvallásosabb király maga szentesítette e maradandó leczkét, melyből az emberi nem megtanulta, mikép lehet a vallással visszaélni.

XIV. Lajos magaviselete Molière irányában, e fejedelem élettörténetének legnépszerűbb része. Kedves szava, melyet akkor mondott, mikor saját tányéráról szolgált az asztalánál ülő Molière-nek, egy szárnynyal: »lám én magam étetem Molière-t, a kit udvari tiszteim nem találnak

elég jó társaságnak magokhoz« — ez a szava XIV. Lajosnak olyan, mint IV. Henriknek a »tyúk a fazékban« volt. A király mindig a költőnek fogta pártját az udvarral szemben, melynél mindaz pártolásra talált, a mit Molière nevetségessé tett. De La Feuillade herczeg magára vélt ismerni a *Nők iskolájának a bírálatában*; azzal állt bosszút, hogy kabátja gombjával karczolta meg az előtte meghajló Molière nemes arcját. XIV. Lajos néhány szigorú feddő szóval bosszúlta meg a költőt a durva főúron. Molière első gyermekét a király tartotta keresztvízre, két hónappal a Montfleury vádlevele után, a ki őt azzal vádolta, hogy saját leányát vette nőül. A királyban a becsületes ember védte a *Tartuffe*-öt; a jó izlésben állította talpra a *Polgár-nemest* (Le bourgeois gentilhomme), melyet első előadásakor az udvaroncok hidegsége megbuktatott; s később a *Tudós nőket*, mely oly mélyen sértette mindazt, a mi szellemeskedés a természetesség s nemes izlés e nagy századában még megmaradt.

A mint a király még habozott ítéletében egyik darab fölött, s vacsoránál nem szólt róla, azonnal ezer kifogás zúdult Molière ellen. Az eredeti-k silánynak találták a másolatot; a király elégtelenségével igyekeztek agyonnyomni Molière-t; maga a nagy költő is aggódni kezdett. De a második előadásnál, a király néhány kedvező szava egyszerre széttépte a cselszövényt s mint Grimarest mondja — visszaadta a költő lélekzetét.* Idézzük azokat, a bennök fekvő jóindulat s mély érte-

* Mémoires Sur Molière.

lem okából: »Nem nyilatkoztam előtted, darabod első előadásakor* ; mert attól tartottam, hogy a jó előadás vesztegette meg ítéletemet; de igazán, Molière, még soha sem írtál darabot, mely engem jobban mulattatott volna; kitűnő egy darab.« Így ítélte XIV. Lajos, mindig megfontolással, soha sem az első benyomásra. A *Tudós nőkről*, ha nem mondta Molière-nek, hogy a darab nagyon jó, — »azért nem, mert feje más dolgokkal volt tele, a mik miatt nem figyelhetett jól az első előadásra.« A helyeslés, mely ekép váratott magára, csak nyert becsben az által; a megfontolt ítélet nyomatékosságán kívül elégtételt is szolgáltatva a költőnek a Trissotin-ek és Bélise-k kárörömeért, a kik előre titkon újjongtak, hogy a királynak nem tetszett a darab!

Még a színpadot is, melyen darabjait előadhatta, a király bőkezűségének köszönhette Molière. Első ízben, mikor Molière és csapata az udvar előtt *Nicomède* tragédiát játszta, azon a színpadon játszott, melyet a király a régi Louvre ör-termében állíttatott volt. Később a Bourbon-színházat adta nekik; végre egészen szolgálatába vette őket, külön évdíjat rendelve a társaságnak s külön Molière-nek. Ez új kegy becsét emeli az időpont is, melyben az Molière-nek részébe jutott. Épen akkor volt, mikor a *Kő vendég* ellen legjobban kiabáltak, s a rendőrfőnök engedélye mellett röpirat is jelent meg, melynek szerzője özönvízzel, pestissel és dőghalállal fenyegette az országot, ha a király féket nem vet a Molière istenkáromlásaira. E röpirat szerzője, de Rochemont úr, nem Tartuffe volt-e maga, előre sejtván, jó távolból, hogy kive

* A *Bourgeois-gentilhomme*-ről van szó.

van dolga s el akarva fojtani a hangot, mely két év múlva pellengérré állítandó volt őt a világ előtt?*

Ime, ennyit tett XIV. Lajos a vígjátékért; mert Molière annyi mint a vígjáték. Pártfogásába vette, évdíjat rendelt számára; oltalmába fogadta üldözői ellen; szállást adott neki palotájában; kíséretéhez s udvartartásához csatolta; s végre oly társadalmat készített elő számára, melynek láttára Molière így kiálthatott fel: »Nincs szükségem többé Plautust és Terenczet tanulmányozni s a Menander töredékeit összetallózgatni; csak az életet kell vizsgálnom!«

V.

Mit köszönhet XIV. Lajosnak a szomorújáték?

A szomorújáték kevesebbel tartozik XIV. Lajosnak, mint a vígjáték. Corneille befejezte annak megteremtését. A vígjáték mindent a társadalomtól vár: cselekvényt, jellemeket, nyelvet. A tragédia, mely személyeit a hősi mondából vagy a történelemből kölcsönzi, megteremhet s virágozhatik a politikai izgalmak korszakában is. A polgári erkölcsök nyersesége s a kormányzat erőszakossága, bizonyos tekintetben nem árt neki; fényt kölcsönözhet belőlök, hogy megvilágítsa az erős szenvedélyeket s az erőszakos helyzeteket, a melyekből meríti legfőbb szépségeit. Ezt tette Corneille is. A középkori Spanyolország hagyományai adták neki a *Cid* tárgyát; a római történetben találta *Cinna*-t, a *Horaces*-t és *Polyeucte* őt. A francia társadalom állapota akkoriban, csaknem épen annyira, mint saját lángeszénck irányja, a hősi tárgyak

* A *Kő vendég* (Don Juan átdolgozása) 1665-ből, a *Tartuffe* 1667-ből való.

felé vonta hajlamát s elég hasonlaltal kínálkozott neki, hogy azokat megérthesse és rajzolhassa. A jellemekben megmaradt a polgárháborúk szilaj erélyének némi maradványa; az a kissé erőltetett nagyság, mely a Corneille színműveinek sajátja, élő mintákat talált abban a korban, a melyben ő írt. Az élet megvetése, mikor közte s a kötelesség közt kell választani, a szenvedély vagy valamely csak vélt jó, ez az alapja ama korszak erkölceinek. Ez Corneille-nél is a fenséges forrása. Maga az a túlhajtása a nagyságnak, mely minden erényt a hősiségig, minden vétséget a bűnig fokoz, csak nagyon is híven hasonlít ahhoz a korszakhoz, melyben az idegenszerű képzelődés még az erényt is bizonyos divatos alakokkal ruházta föl. Spanyolországnak köszönhetjük azt a túlzást, mely a nagyságot megfosztja természetességétől, a mi azt a nagyzástól megkülönbözteti. Ez is egyik gyümölcse volt annak az idegen befolyásnak, melyre én minden akkori bajaink felelősségét háritom, s mely a politikai szolgaságot még az értelmi alárendeltséggel is súlyosbította.

De ha a tragédiát Corneille után nem kellett is megteremteni, hátra volt még, a mint fentebb láttuk * — tökélyesbbé tenni, tisztább, változatosabb, teljesebb jelleget adni neki. Hátra volt még: kifejleszteni a szenvedélyek legmegindítóbbikát, a szerelmet, akár letiporja az ész s diadalmaskodik a kötelességen. ** akár az egyik s másikkal vívott küzdelemben a végzetességre támaszkodik s a bűnt kísérti meg, hogy nekik ellentállhasson; ***

* Lásd e könyv III. fejezetének a végét.

** Hermione, Roxane

*** Phédra.

akár végre, tiszta s ártatlan létére, a nála erősebb események kimenetele teszi boldoggá vagy boldogtalaná.* Hátra volt még: női alakokat teremteni a szerelem mind ez árnyalatainak s viszonyainak megszemélyesítésére. Ez irányban kelle főleg kiterjeszteni a tragédia birodalmát s volt lehető újat teremteni még Corneille után. Azonkívül közelebb is kellett vinni a tragédia típusait a valóhoz, enyhíteni a nagyságot azzal a *valami emberi vonással*, melyet hogy megőrzött, a Curiatius dicsekszik; s a természetességgel, mely annak a legbiztosabb jele. Ez a teendő várt még Racinera. Tudjuk mennyire segítette őt ebben a XIV. Lajos befolyása. A mi részt a költő a szerelem szenvedélyének adott műveiben, a női alakok megteremtésében, rá lehet ismerni a király példájának a varázsára. A költő hőseiben, kikben a nagyság mindig természetességgel egyesül, magának XIV. Lajosnak a személyét ismerhetjük fel.

XIV. Lajos ott van Racine-nak majd minden darabjában. Szenvedélyei, nagysága, dicsősége, uralkodásának főbb körülményei, egyszóval e fejedelem minden szép oldala, — ezek töltik be e bámulatos szint egészen. A mi kicsinyességeit, a történelem által méltán megrótt hibáit illeti, egyetlen sor sem szól mentegetésökre. Távól attól, hogy a király gyöngeségei hizelgésre találnának, ellenkezőleg, mindenek előtt épen ő találhat, bizonyos helyeken, egyenes jó tanácsokat, melyekben a czélzás annál fogatosabb lehetett, minél gyöngédebb volt. Az a szép hely *Britannicus*-ban, a hol a Néró dühe, szinpadra

* Iphigénia, Atalide, Júnia, Monime, Bérénice (mind a Racine tragédiájában szereplő női alakok. *Ford.*)

lépni, oly erősen meg van támadva, a mint Boileau mondja, figyelmeztette XIV. Lajost, hogy nem illik többé balletben föllépnie. * Igaz, hogy kétségbevonatott Boileau e tanúságtételének alapossága. Három hónappal a *Britannicus* első előadása után, Molière a királynak szánta a Neptun és Apollo szerepeit az *Amans magnifiques*-ben. A tény igaz. A darabot előadták; de a király nem lépett föl benne. Eltánczoltatta, — mondja egy egykorú hírlap, de maga nem tánczolt. ** Föltéve, hogy XIV. Lajosnak a *Britannicus* előadásáig is megmaradt volna kedve, balletekben föllépni, miért tagadnók meg a Racine verseitől azt a dicsőséget, hogy azok birták lemondásra e szándékáról.

A mi az *Esther*-ben előforduló vonatkozásokat illeti: kétségkívül csalódnak, a kik a »kevély Vasti«-ban Montespan asszonyt akarták fölismerni; Hámánban Louvois-t, s Assvérusban, mikor hiszékenységében aláírja a zsidók üldözésére kiadott rendeletet, a nantesi edictumot hatályon kívül helyező XIV. Lajost magát. *** De Sevigné asszony nem csalódott, mikor elragadtatva *Esther*-től, melyet eleinte tartózkodott bámulni, »ezer igaz, jól alkalmazott s a királyok számára oly fontos tanúlságot tartalmazó dolgot« talál benne. **** Racine ép oly kevéssé igyekezett keresni a vonatkozások általi hatást, mint — abból a félelemből, hogy a király vagy a közönség cél-

* *Lettre á M. de Monchesnai, sur la comédie.*

** Robinet *Rimes hírlapja.* (Gazette rimée.)

*** Nisard itt helyreigazítja illetőleg megtagadja, a műve előbbi kiadásában még igaz gyanánt felhozott eme hagyományokat.

Ford.

**** *Lettre á Madame de Grignon, 1689. márczius 23-káról.*

zást lát azokban — nem igyekezett kerülni a tárgya által sugallt s az emberi szívben rejlő igazságokat.

A kor két nagy drámai költője közül Racine az, a kire a XIV. Lajos befolyása erősebben hatott s a ki úgyszólván az ő bélyegét viseli magán. Csak egy évvel levén idősb a királynál, mint ez a test és lélek ritka tulajdonaival ruházva föl, ugyanazzal a természetes fenséggel és méltósággal bírva — melyet Saint-Simon említ, — némi testvéri hasonlat hozza e királyt s e költőt közel egymáshoz. Tekintetét a király sorsának fejleményeire szögezve, folyvást ez eszmény szemléletébe merülve, Racine, színműveiben mintegy a XIV. Lajos életét kíséri nyomról-nyomra. Az első korszakra csupa szerelemtől áthatott darabokat ír; ez a felhőtlen dicsőség, a méltóságot találó szerelmek, a kortársak elnézésének a korszaka, a király ifjúsága, egy politikai házasság hidegsége, s a királyi állás kötelességeivel mindig egyensúlyba hozott szenvedély komolysága. Aztán, tizenkét évi hallgatás után, a király előtt legkedvesebb személy kérésére, magának a komoly vallásosság felé hajló királynak a kedvére, írja *Esthert* és *Athelie*-t. A ragyogó dicsőség s a magába szállás éveinek a költője egyszerre.

A Racine élete s a XIV. Lajosé közt még az a meghatározó hasonlat is volt, hogy Racine is mint XIV. Lajos, egy időben szenvedélyes dicsvágygyal, nagyravágyó álmokkal volt tele,* s később a keresztyéni magába szállás s családi körben egyszerű és szigorú életrend felé hajlott. Csakhogy Racine hirtelen szakított az ifjúság csapongásával, mielőtt kora letűnt volna; s ugyanaz a

* *Mémoires de Louis Racine* (a Racine fiának emlékiratai).

szív, a melyből *Phédra* ömlött ki, csakhamar reá azon volt, hogy karthauzi zárdába temetkezzék. Egy pap ismerőse, a kivel szándékát közölte, lebeszélte róla; rábirta, hogy maradjon meg a világban, de házasodjék meg s vegyen nőül valamely vallásos hölgyet. Romanet Katalin lett a Racine Madame Maintenonja. Azontúl egészen gyermekeinek s istennek élt, a kit — mint Sevigné né mondja — »úgy szeretett mint hajdan a szeretőit.« Pompás megjegyzés, mely egészen megvilágítja a Racine áldozatának szépségét.

A Racine és XIV. Lajos közötti viszonyt nem nevezhetjük barátságának, nem mintha a király felül vagy a költő alul állott volna azon, a mit e névvel jelölnek, de a személyes hajlam még sem kerekedhetett felül a rangon és szokásokon. Mindazáltal oly erős volt e kötelek, kiváltkép a költő részéről, hogy a mikor kettészakadásától kelle félnie, még a vallás sem tudott vigaszt nyújtani Racine-nak. Azt állítani, hogy belehalt abba a szerencsétlenségbe, hogy a király nemtetszését vonta magára, mint az oly udvaroncok egyike, a kiket csak a királyi kegy éltet s a kegyvesztés megsemmisít: rágalmazása volna halálának. De hogy, a mint fia beszéli,* igen sokat elmélkedett az udvar hangulatának megváltozása fölött, ő, — a ki úgy rajzolja magát, mint »a ki egész életét a királyra gondolással, a király nagy tettei kutatásával tölti; a kinek isten megadta azt a kegyet, hogy soha se kelljen pirulnia, sem a király miatt sem az evangelium miatt«; — ** s hogy az a fölötti bánatot

* Mémoires de Louis Racine.

** Racine levele Maintenon asszonyhoz.

betegsége is súlyosbította, mely később úgy is elragadta volna, bármily elégtelt lett volna is élete különben, — ennyit meg lehet engedni, a nélkül hogy igaztalanok legyünk Racine iránt. Két egyén közt, a kiket — oly rengeteg különbsége mellett a külső helyzetnek — a kor, alak, szellem, hajlamok annyi hasonlósága egyesített; mikor ez az egyesség megzavartatik, a kisebbikre s érzékenyebbekre esik a szakadás fájdalmanak egész súlya.

Könnyű nekünk, oly korban, mely annyi dolgot le szállított valódi mértékére, s mely, egyéb szolgaság közt, a tiszteletet és kegyeletet is már-már eltörülte, gúnyolni az érzékenység e túlságát ily nagy emberben. De gondoljuk meg, hogy oly korszakban élt, mikor a legnagyobbak is egy nálok nagyobbtól függöttek, s mikor a királysághoz kötött magas fogalom minden mértéken felül emelte a király személyét. A királyi kegy elvesztése elviselhetetlennek tetszett még a legszilárdabb jellemeknek is. Kegyével együtt helyét is elvesztette az illető abban a társadalomban, a hol mindenki a fejedelemtől nyerte rangfokozatát, elvesztette hivatalos állását az államban, s úgyszólván létjogát. Különösen Racinera nézve csak a gyanú is, hogy a király elhidegült tőle, lesújtó lehetett. Mert több volt az mint két jóbarát összezörrenése, meghasonlás volt a költő és eszménye között. Ha valamelyikünk azzal töltötte volna egész életét, hogy egy fenséges személyre gondoljon s annak nagy tetteit kutassa, s miután azt eszményeül tekintette, egyszerre elveszítené kegyét, az mondhatná meg egyedül illetékesen, vajjon a Racine fájdalma méltatlan volt-e hozzá? *

* Voltak, a kik mind a kegyvesztést mind a Racine halálós bánatát a fölött, kétségbevonták. De senki sem tagadta, hogy

Ilyen volt a XIV. Lajos befolyása a drámai költészetre a tizenhetedik században. Molière úgy rajzolta a társadalmat, a minőnek azt XIV. Lajos alkotta; Racine magát XIV. Lajost rajzolta.

Mi tette maradandókká e rajzokat?

A vígjátékot illetőleg az, hogy ez volt az egyetlen időszak, a melyben a francia társadalom minden mívelt társadalom valamennyi nagy vonását, a jellemek minden oldalát és viszonyait, a szellem minden árnyalatát, s minden arcvonást egyesített magában. A szomorújátékot illetőleg pedig az, hogy az a hős alak, mely mintaképeül szolgált, egyesítette magában az oly emberek fő vonásait, a kik mások fölött uralmat gyakoroltak. Ez az oka, hogy a Molière és Racine rajzai örökre igazak maradnak, nemcsak nemzetünk előtt, hanem minden nemzetek mívelt szellemei előtt is.

A tizenhetedik század vígjátékának egy sajátosága megmagyarázza annak maradandóságát s változatlan népszerűségét hazánkban. Egyetlen korszakban sem mutatta társadalmunk a francia szellem oly tökéletes képét. Láttuk, hogy XIV. Lajos, megszüntetvén a rangkülönbségeket s a népből vevén minisztereit, tábornokait s az állam főtisztjeit, mikép létesített bizonyos egyenlőséget a maga személyes nagysága s dicsősége irányában. Az osztályok, e vegyülés által, mitsem vesztek saját megkülönböztető vonásaikból, melyek összesége alkotja

Racine egy perczig azt hitte, hogy a jansenismus gyanujában áll a király szemei előtt, és szükségesnek tartotta, egy Maintenon asszonyhoz intézett levélben védni magát e gyanú ellen. S azt is föl kell tenni hogy Racine Lajosnak, a költő fiának, kellett némi okának lenni, hogy *Emlékirataiban* a fentebb idézett helyet irta.

a francia jelleget. De mindenik megmenekült attól, a mi egyiket a másiktól távol tartotta, egyik a meddő kiváltságoktól, másik a legyőzhetetlen méltatlanságoktól; úgy, hogy a francia szellemben egyszerre összeolvadt a fejedelmi jelleg az udvari feszeley nélkül, a főúri az aristokrata gög nélkül, a polgári a nyárspolgáriasság kicsinyesség nélkül s a népi a csőcselék aljassága nélkül. Az a bizonyos nagyság, merészség, észszerűség és nyíltság, melyet nem tudok egy szóval kifejezni, lengi át a Molière színi alkotásait. Nem tudom, mily változásokat idézend még elő az idő a francia társadalomban; de lássuk bár mindinkább s inkább eltűnni abból a még fenlevő elkülönzéseket, nem az osztályokat, hanem a különböző állapotokat, — a francia szellem, a mint azt Molière rajzolta, mindig az általános nemzeti szellem jelképe lesz, mert benne minden rang és állapot föltalálja azokat az általános vonásokat, melyek egymástól megkülönböztetik s egymással egyesítik.

Ne döbbsen meg senkit, hogy oly nagy részt tulajdonítok XIV. Lajosnak a tizenhetedik század színpadának remekműveiben. Ha nem tenném, méltánytalanabb volnék iránta, mint magok e remekművek írói. Ha féltékenyebbek akarnánk lenni eredetiségükre, mint ők magok voltak, elvakultságnak vagy hizelgésnek kellene bélyegeznünk XIV. Lajos iránti csodálatukat. Az irodalmi lángész nem kevesebb hasznot húz az oly kormányzattól, mely őt megéri és pártolja, mint maga az ily kormány az általa ápolta s felvirágoztatott irodalom dicsőségéből. Nagy különbség a lángészre nézve, ha, mikor a szellemi életre ébred, szemei egy jól szervezett s jól kormányzott nemzet dicső látványára nyílnak, melynek

minden tettét lelemény, erő és ész jellemzi, mely künn és benn egyaránt nagy; vagy ha oly társadalom homályán kell áttörtetnie, mely még viharos küzdelmekben vajúdik s melyben a rendetlen életműködés elferdítette s megrontotta a jellemeket. Nagy különbség, különösen a vígjátékot illetőleg, ha nyugodt szokásaik természetességében megállapodott, lehiggadt jellemeket festhet, vagy ha futtában kell kikapkodnia a zűrzavaros árból, mely a költővel együtt sodorja magával azokat is. XIV. Lajos nem teremtette sem Molière-t sem Racine-t, de természetes és valódi elemökbe helyezte őket, s e nagy emberek dicsőségében keresve azt, a mi abból XIV. Lajost illeti, nem hogy kisebbíteniük őket ezzel, sőt valódi világításba helyezzük s érthetővé teszszük háládatosságukat.

VI.

A XIV. Lajos személyes befolyása a vallásos ékesen szólásra.

XIV. Lajos egész uralkodása alatt a leghatályosabb eszközzel támogatta az egyházi ékesszólást: t. i. rendszeren látogatta. A korabeli prédikátoroknak nem volt nála szorgalmasb hallgatójuk. »Ritkán mulasztott el prédikációt a bűjtben és adventben« írja Saint-Simon. S az egyházi szószék lábához, a szenyedélyek önfeledtségében is érintetlen maradt hiten kívül, az igazság szeretetét is vitte; az igazságét, melyet szünetlenül keresett s fel is birt fogni, föltéve, hogy van benne annyi engedékenység, a mennyi minden igazságot s mindenki irányában meg-

illet. Megvolt benne, mint kora bármely emberében, a lelkiismeret amaz érzékenysége, mely nem int helyeslést, ha rossz hajlamainknak engedünk s némi sivár gyönyört talál az önvádban, a megbánásban, s abban — ha legalább egy időre — a lelkiismeretnek adunk igazat szenvedélyeink fölött. XIV. Lajos is elmondhatta magáról, mint Boileau :

Az erény barátja inkább mint erényes ;

s ez az első, a legnagyobb résznek egyedül elérhető lépés amaz eszmény felé, melyet a keresztyén erkölcstan tűz élénk. E korban Bossuet, erőnk és gyöngeségeink bámulatos fölismerésével, elsőbbséget adott a megbánásnak még az ártatlanság fölött is.

XIV. Lajos hajlama az egyházi tanítások iránt komoly és állandó volt. Többre becsülte bennök a lényegét a minőségnél, s ámbár élénk érzéke volt a szép szónoklat iránt, a közepszerűt is unatkozás nélkül tudta végig hallgatni. »Eleget mondott arra, hogy megjobbítsuk magunkat« viszonzá udvaroncainak, a kik egy prédikátorral való elégtelenségöknek adtak kifejezést. Egy hallgató sem volt figyelmezőbb a tanításra, sem elnézőbb a szónok hiányai iránt. Készséggel tűrte a legteljesebb evangéliomi szabadságot; s bármily szigorúan hangzott a tanács, csak tudta légyen azt a szónok a dicsősége iránti hódolat némi mézével adni be, kész volt azt elfogadni s magára alkalmazni.

Soha és sehol szószék nem volt szabadabb, mint az egyházi szószék a XIV. Lajos uralkodása alatt Franciaországban. Rágalmaznók e fejedelmet, ha azt állítanók, hogy irányában az egyház félelemből tartózkodott bár-

mely leczkétől vagy hízelgésből hallgatott el bármely igazságot. Ily hallgató nagysága, a becs, melyet a vallásnak abba helyezni kelle, hogy őt építse vagy megbánásra vezérelje, a teljes szabadság, mindent kimondani előtte, mérsékelve a tisztelettel s maga idején szólás kötelességétől, az oly hallgatóság kényes volta, mely egy azon nap hallgathatta a Bourdaloue prédikációját s Racine egy tragédiáját, — mind e körülmény segített tökélyre emelni az egyházi szónoklatot; e művészetet, mely csak a keresztyén nemzetek sajátja s melynek csak hazánk mutatja föl nagy példányait.* Az egyházi beszédek szorgalmas látogatása vallásos kötelességgé s egyszersmind a szellem legnemesb gyönyörévé is vált. Ugyanazok az okok, melyek a hitet szilárdították, mívelték egyszersmind az ízlést is irányában. Bossuet, azután Bourdaloue, Bourdaloue után Massillon prédikáltak XIV. Lajos előtt, s hallatták ötven éven át a keresztyénség szavát e fenéges hallgatóval, azzal, a ki valamennyi közt legtöbb érzékkel birt a keresztyén tanítások igazsága iránt s a legjobban tudta becsülni azok előadásának művészetét.

Csudálatos esetlegnél fogva a XIV. Lajos életkorának s lelkiismereti szükségleteinek megfelelő tehetségek sorban jöttek egymásután. Bossuet szóla neki először, szólt »az alattvaló tiszteletével, de egyszersmind a prédikátor szabadságával.«** Ez oly gyöngéd, oly deli külsejű, oly pompás fiatal fejedelem előtt, »akinek szép

* A szerző itt ismét elfogúltak látszik saját nemzete s irodalma iránt. Nem is szólva a németek s más nemzetek egyházi szónokairól: a protestáns Anglia is nagy egyházi szónokokat, valódi példányokat, mutathat föl.

Ford.

** *Örök intés a protestánsokhoz.*

tulajdonai — mondja Motteviliené — annyira megzavarták a hölgyeket«, ő a fiatalság vágyainak erőszakos voltát rajzolta, a szenvedélyeik és gyönyöreik borától megreszegedett szíveket, a szenvedély első hevét követő megszokást, mely magánál a szenvedélynél is zsarnokabbá válik néha. * Leleplezte előtte a szemérmertlenség hálóit, mely »fölemelt fővel jár s méltónak látszik a hősökhez, ha csak egy kevésbé igyekszik is magát a hűség, tartózkodás, gyöngédség s állandóság szép színeivel kendőzni.« ** Fölmutatta előtte »azt a magasztos gyönyört, melyet élveznek azok, a kik a mások fölötti uralkodásra születtek«, ha meg tudják őrizni az igazság és ész veleszületett parancsoló erejét, s azt a lelki fenséget, mely mérsékli a szenvedélyeket, az érzéseket a kötelesség korlátai közt tartja, s tekintetével megfékez és lecsillapít minden lázadó mozdulatot és az embert urrá teszi önmaga fölött.*** Ez absolut uralkodó előtt, a kinek mindenki engedelmességet, a szent történelemből egy Nabugodonozor és Belshazzár, a világi történelemből egy Nero és Domitian szívét tárta föl, »hadd lássa iszonyodva és remegve, mire viheti a magasan ülőket az istenről való megfélelkezés, s az a rettenetes gondolat, hogy felettök semmi sincsen.« ****

Ez oly étellel teljes, a haláltól magát oly távol érző király előtt, s ez oly világias gondolkodású és érzületű udvar előtt, ő volt az első, a ki nem félt fölemelni a sírbo't köfedelét s rámutatni »az ott elváltozó testre,

* Beszéd arról: *Mily szükséges munkánknak lelkünk üd-
cösségét.*

** Beszéd *A becsületről.*

*** Első beszéd a *Tisztulás* ünnepére (16². február 2-kán).

**** Ugyanaz.

mely elveszti előbbi nevét; arra a nem tudom mire, a minek nincs is neve semmi nyelven, annyira elvesz mindenestől, s kihal belőle minden, még azok a gyászos elnevezések is, melyekkel maradványainak szomorú átmeneteit jelöljük.* S ez annyi hízelgéstől, az emberi ítéletek annyi kedvezésétől körülvelt király előtt ő fedte föl »annak az istennek az igazságát, a ki könyvet tart életünkről, s számot fog kérni róla nagy ítélőszékén, amaz ünnepélyes gyülekezetben, mikor össze fog sereglenni az egész emberi nemzet.«**

Semmi sem illik jobban ahhoz az életkorhoz, melyben a képzelet s a szenvedélyek uralkodnak, mint az ily erős festések. Bossuet, a király előtt tartott beszédekben, inkább fest mint tanít. Az érvelések kifárasztották volna a hallgató figyelmét; igen finom és beható elemzés a szellemesség gyanús színében tűnt volna föl előtte. Abban a korban még nem érezzük magunkban a kettős embert; nem vagyunk még képesítve arra, hogy a magunk előtt magunkat fejtegető moralista művészetét felfoghassuk. A fiatal ember egyszerű, mert nála az ész még a képzeletnek s a szenvedélynek engedi át az uralmat; s mivel nem foly még küzdelem, nem is érzi, hogy két küzdő fél lakik benne. Csak ha a képzelettel képzeletet, a szenvedélylyel szenvedélyt állít szembe, hathat az egyházi szónok a fiatal ember kedélyére. Így tett Bossuet. Maga is alig lépte még át a férfikor küszöbét,

* Ugyanaz a beszéd. Bossuet, több helyt ismételte, különböző változatokban Tertullian egy helyének e szép átdolgozását; de XIV. Lajos hallotta annak első szerkezetét.

** Beszéd az *Utolsó ítéletről*.

miután ifjúságán a nélkül haladt át, hogy azt kimerítette volna, † fölhevülve elmékedéseitől a szent atyák társaságában, szíve egészen áthatva a saját szenvedélyein kivívott diadaltól, melyekkel folyvást rémítgette magát, hogy annál jobban legyőzhesse magában. A fiatalság bizonyos hevessége a hitszónok rajzaiban, csak növelte hatásukat a királyra. Saját életkora nyelvén szólottak hozzá, fölhasználták képzelődését, hogy érleljék eszét.

Bossuet után, épen a kellő időben, hogy a kereszténység a férfikorba lépő király érettebb eszéhez s szilárdabb figyelméhez alkalmazza, egy oly hitszónok lépett föl, a ki az elemzés és érvelés tehetségével ép oly mértékben volt megáldva, mint Bossuet a festés erejével. Ritka beható észszel bíró férfiú, a ki a legelzárkozottabb lelkiismeretek mélyén is olvasott, szava élénkebb volt mint rohamos, s megvetette a megindítás és tetszés eszközeit, annyira csak azon volt, hogy meggyőzzön. Bourdaloue volt e férfiú, az első, ki a király előtt fenékiig föltárta saját bensőjét; s beszédeiben, melyeket Sévigné né bataraknak és nemeslelkűeknek jellemez, rámutatott a király előtt a benne rejlő kettős emberre. XIV. Lajos egymásután tíz börtön át hallgatta Bourdaloue-t, s egyenes s a másoktól jövő felvilágosítás elsajátítására oly fogékony szelleme a bűn minden fejleményeinek e mély elemzéseiből nemcsak önmagát ismerte meg, hanem embertársait is. Valóban e szónok leírásai oly szabatosak voltak, hogy úgy tetszett, mintha egyéneket szőne beszédeibe s prédikálna ki (a mint mondani szokás) és mindenki félt, hogy

† »Iuvenum inexhausta pubertas« (Tacitus a Germánok erkölcséről. XX. fejez.)

majd rá is kerül a sor, s az igazság ítélőszékétől ő fog felebarátai elébe elrettentő például állíttatni. Legalább senki sem hízeleghetett magának azzal, hogy rangjának magassága meg fogja védeni valamely bűnét vagy kihágását e félelmes elemzéstől. Ha Bourdaloue, szemlét tartva a világi állapotok mindenike s a bűn azon különböző formái fölött, melyeket ez állapotokhoz képest ölt, az evangélium által rendelt tiszteletnél fogva megállapodott is a királyi állás előtt, azért az evangéliomi birálat alól azokat a bűnöket sem vonta ki, a melyekben a király maga leledzett, s pl. a paráznaság ellen fennen prédikált a Montespan asszony szeretőjének a jelenlétében.*

A Bourdaloue föltünésének ez idejében mindazáltal, a sorsfordulat némely figyelmeztetése daczára, a király dicsősége még oly új s szenvedélyei oly erősek voltak, hogy talán nem sikerült földéznie a királyban azt az önmagával való elégületlenséget, mely a keresztyén prédikátor célja és diadala. Az egyházi szószékek csak akkor sikerül megalázni az emberi főket, mikor az események, vagy jobban mondva az isten keze, az általa kormányzott események által, lesujtott reájok. A szent ígének csak akkor van teljes ereje az élet kevélysége ellen, ha már e kevélység megalázásra jutott s az ember, ki a szenvedély borától megrészegült, megérezte annak a seprőjét is. Az érett korban egyébiránt, a teendő

* Beszéd a *Paráznaságról*, elmondva a király előtt. Kétségkívül erre a beszédre céloz Sévigné, leányához írt levele következő helyén: »Ebéd után a Bourdaloue prédikációját hallgatuk, a ki mindig úgy oda vág mint a vak, fékevesztett igazságokat mond, s összevissza beszél a paráznaságról — azt se kiáltva: félre! — csak megy a maga útján. (794. levél Hachette-kiadás).

gondja, a megállapodás iránti vágy, az emberek és dolgok megismerésének a szüksége, s közöttük akár az önfentartás, akár az önvédelem annyi gondot ad, hogy az embernek ideje sem marad a magába szállásra. Mikor legyen valaki elégtelen önmagával, ha soha sincs ideje magával egyedül lenni? Így kellett történnie kétségkívül XIV. Lajossal is, hogy a Bourdaloue beszédeiből sokkal több tanúlságot merített másokat illetőleg, mint elhatározást önmagával szemben, s kielégített tudásvágyat vitt haza inkább, mint önbírálatot. Ezt az önmagával való elégtelenséget az öreg kor hozta meg neki, lefosztván mindazon dolgok varázsát, a melyekben annyira tetszett magának. Szerencsétlen háborúk, minden számításában való csalódásai, az előbb feltétlenül parancsoló szenvedélyek korlátai, minden gyönyör hiúsága, a kötelességek halmozott teendői abban az arányban, a mint a hozzávaló erők fogyatkoztak, annyi gyöngeség, annyi hatalom közepette, mindez jobban s jobban éreztette vele a keresztényen szószék igazságait s azt a tisztelettel vegyült merészséget, mely dicsősége hiábanvalóságát s mindannak, a mit szeretett, semmiségét egész nagyságában föltárta előtte.

Ugyanakkor, midőn XIV. Lajos, egyszerre megszálva a béke vágyától, a mit a politikából magyaráltak, de a miben inkább a dicsőségbe való belefáradást s talán az a fölötti önvádat láthatnók, hogy mennyibe került az népeinek, aláírta a ryswicki békét s visszaadta hódításai egy részét: ugyanakkor a L'Oratoire egy fiatal papja, Massillon, meghívatta, hogy az udvarnál predikáljon, e tiszteletbeli hivatalban felváltotta a vénülő Bourdalon-ot. Nem oly élénk festő, mint Bossuet, nem

oly elemző ész, mint Bourdaloue, Massillon inkább a szívhez beszélt, vagy inkább az érzékenység által az észhez. A feddés behízelgő modora segítette hallgatóját, hogy legrejtettebb vétkének tudatára jusson. A keresztyn szigor világiasb modorban s hittudori érdesség nélkül, először költötte fel a király szívében a küldolgokkal és az önmagával való elégyületlenséget. Ugy látszik, meg is vallotta azt Massillonnak, mikor az első adventi prédikáció után, 1699-ben, e szép szavakat mondotta, a leghízelgőbb ítéletet, mely Massillonról valaha mondatott: »Atyám, sok nagy szónokot hallottam kápolnámban, s nagyon meg voltam velök elégedve. Valahányszor önt hallom, mindig elégyületlen vagyok enmagammal.«

A Massillon hangja nem kevésbbé volt merész, mint elődeié. Bourdaloue nem félt világos czélzásokat tenni a király házi életének rendetlenségére; Massillon ugyanazon joggal s ugyanazon tisztelet által mérsékelve, nem félt érinteni kormányzatának legnagyobb hibáit, háborúit, melyek miatt ő is vádolta magát élete vége felé. XIV. Lajosnak kemény szavakat kelle hallgatnia, »ama győzelmek és kóditások felől, melyek betöltik itt alant a történelem hiú lapjait, melyeknek pompás oszlopokat emelnek, hogy emléköket megörökítsék, de a melyek majd az ítélet napján nem fognak egyebeknek tekintetni, mint meddő vívódásoknak, vagy a kevélység s emberi szenvedélyek gyümölcseinek.« * Szemére vettetni hallá a csapásokat, melyeket legnagyobb részben az ő hibái idéztek elő; elvesztett csatákat, mikor a győzelem majdnem bizonyosnak látszott; bevehetetlen városokat, melyek az

* Advent első vasárnapján, Beszéd az *Utolsó ítéletről*.

ellenség pusztá megjelenésére elestek; Európa legvirágzóbb államának sújtoltatását valamennyi csapástól, melyekkel az isten haragja a népek ellen fordulhat; »a gyászba borúlt udvart, a királyi ház csaknem teljes kihalását, — különös csapásokat, melyeket az isten azért készített XIV. Lajosnak, hogy megtisztítsa általok uralkodása szerencsáját.« * Magára kelle ismernie ama háborúk leírásában, a melyekben »annak a tanítványait, a ki az embereknek békességet hozni jött vala, egymás ellen tüzzel és vassal láttuk fegyverkezni; királyokat királyok ellen támadni, s népeket népek ellen; az őket elválasztó tengerek egymáshoz vitték őket, egymás eltörlése végett; mindenki a szomszédját igyekezett bitrolni, s a nyomorúlt harezter, mely alig volt elég, hogy sirt adjon mindnyájoknak, a kik fölötté versengtek, hogy lett ára annak a temérdek vérpataknak, melytől örökre beszenyezve marad.« ** Massillon, a hatvanévesnél öregebb király előtt, már az utókor szigorú ítéletének a hangján beszélt.

A tizenhetedik század három nagy egyházi szónokában azért emeltem ki azt, a minek legközvetlenebbül kelle a király érzékenységére s lelkiismeretére hatni, mert ki akartam mutatni, hogy az egyházi szónoklat nagy művészete XIV. Lajosnak, egy figyelmes királyi hallgatón s a szellemi művek megítélésében addig páratlanul gyakorlott udvaron kívül, még oly szabadságot is köszönhetett, mely életet és maradandóságot biztosított számára. De maga a szabadság, a tisztelet és hódolat

* Második vasárnap: *A csapásokról.*

** *Karácson-napi beszéd.*

féke nélkül, vesztére vált volna. S azért a fejedelem részéről kettős értékű volt az a támogatás, mely az evangéliomi ige minden kiváltságát megóvta számára s önmagát viszont annyi nemes tulajdonnal, természetes nagyságával, állandó méltóságával s igazságosságával tette tiszteletre méltóvá, hogy a szent ige soha sem jöhetett kísértetbe, túllépni azt a helyes határt, a hol az egyesnek, bizonyos időben adott lecke, mindenkinek s örökre használ.

Ez állandó szabály egyébiránt nem csupán a királyi felséget védte, hanem az egyeseket is, a kiknek a predikátor előtt akár a gyónásból, akár a közhírből ismert magánélete megérdemelte volna a szigorú megrovást az egyházi szószékből. Bár szintoly szabad, mint volt a tizenhatodik században, a predikáció nem volt többé kiváltság — a mihez bátorság sem kell — a büntetlen személyeskedésre; sőt inkább a legmagasb és legáltalánosb erkölcsi tanitássá lett. Merészsége annál hatásosabbá lőn, mert nem a büntethetlenség vakmerőségéből eredt, hanem azon jogainak szabatosabb tudatából, a melyeket a hitből s annak a szeretet által emelt korlátaiból merít. Az egyházi beszédnek, mint a művészet többi ágainak, a jelen nem volt egyéb mint összehasonlítás közege. minden századok életének a megismeréséhez; s az egyes személyek csak élő jelzései voltak az ember általános képének. Azért e beszédek, melyeket XIV. Lajos hallgatott, nem is a végből olvassuk, hogy részleteket találjunk bennök egy korszak erkölceiről, hanem hogy örökre megvilágítva lássuk bennök belsőnk képét, annak legrejtettebb mélységeit, a keresztyén morál világánál.

VII.

XIV. Lajos személyes befolyása a Bossuet lángeszére és munkáira.

E három egyházi szónok közt a legnagyobbik Bossuet, leginkább magán viselte a XIV. Lajos személyes befolyásának a bélyegét. E fejedelem, a maga személyében, nemcsak élő mintaképet adott neki ahhoz a nagysághoz, melyet művei lehelnek, hanem megadta azok tárgyait s vázlatait azokban az alkalmakban s megbízásokban, melyekben részeltette.

Az udvarnál tartott egyházi beszédei* a hittani kar mellett tartott ékesen szóló védbeszéd, a király és a nagy Condé jelenlétében, a ki azzal fejezte ki csodálatát iránta, hogy nyilvánosan megcsókolta; műveinek hatályossága a protestánsok megtérítésében, különösen a Turenne megtérítése, a mi az ő legsajátabb műve volt; híres munkája *a katolikus hit és tan fejtegetése*** — mind ez reá irányozta a király figyelmét. 1669-ben condomi püspökké neveztetett ki.

Remek művei közül a legnépszerűebbek épen püspökké léte korából valók. Azt megelőzőleg Bossuet, a halotti beszédben minden nagyobb föltűnés nélkül próbálkozott. Condomi püspökké levén, akkor találta meg a királyi személyek fölötti gyászbeszédnek azt a modorát,

* Bőjt a Louvre-ban (1662) — és Bőjt Saint-Germain-ben (1666).

** *Exposition et de la foi et de la doctrine catholique.*

mely az emberi szó minden csodáját felülmúlta. Igaz, mintha csak a halál czélzatosan választotta volna ki a legnemesebb főket, hogy tárgyakat szolgáltatson ez ékes-szólásnak, mely páratlanul áll az irodalmak történetében. Alig egy évvel az angol királyné felett tartott halotti beszéd után, XIV. Lajos őt a Henriette, Orleansi hercegnő feletti beszéd tartásával bízta meg, a kit, mint gyóntató, ő segített meghalni s szavai kenetével legborzasztóbb fájdalmait sikerült enyhítenie. Akkoriban a király *szerencsés sugallatát* emlegették, ki e megbízás által alkalmat adott Bossuet-nak, egy remekmű megírására. A bizalmas viszony a királyi család tagjaival, a melynél fogva oly közelről láthatta, »mennyi köny fér el a királyi szemekben«, s a püspök nagyobb bátorsága, melynél fogva a töredékeny nagyságokat isten előtt megalázhatta, — im, ez hiányzott a még csak abbé Bossuet első halotti beszédeiből. Egyébiránt azok tárgyai is alúl állottak az e fajta ékesszóláson. XIV. Lajos, magasabbra emelvén a Bossuet szószékét, módot adott neki, hogy magasabb hangból is beszéljen. A fejedelem személyes nagysága, melyből nemcsak az akkori királyság, hanem általában az emberek fölötti felsőség eszméje is táplálkozott, Bossuet-nak arra szolgált, hogy az isten nagyságáról még magasabb kifejezésekben szólhasson. A benyomásokból, melyeket közvetlenül kapott, valamint az emberi dicsőség szerinti világnak az isteni szempontból vett világgal való összehasonlításából, Bossuet úgyszólván a felségessel táplálkozott, mely neki ekép lelki természetévé s valódi elemévé vált.

Bossuet-t a trónörökös nevelőjévé nevezvén ki XIV. Lajos, ez által adott alkalmat a *Beszéd az Egyete-*

mes történelemről * megírására. Köteles levén a régi nyelveket tanítani növendékének, a nevelő is újra elvette azok tanulmányát. Tollal kezében újra olvasta Homérrt, kinek legszebb helyeit könyv nélkül tudta; Virgilt, még Horáczt is, ámbár az epikuri költő tanai lelkiismereti kételyeket ébresztettek benne; s Terenczet, kinek nyájas bölcseségét kedvtelve magyarázta királyi növendéke előtt. ** E megújított tanulmányok eredménye az lett, hogy ízlése tökélyesbült s szabályozta az erő ama mértékét, melyet jobb bírálói túlságosnak találtak előbbi beszédeiben. A világi ó-korral való társalgás megóvta őt attól a kettős veszélytől, a melynek a keresztyén ó-korral addig kizárólagos társalgása kitette volt, t. i. a szörzálhasogatástól és a rajongástól. Csak a mélységet, s az emberi nyomorok amaz eleven érzetét őrizte meg abból, melyet az életből vett képek oly gazdag változatossága tud kifejezni. A két régiség, a pogány s a keresztyén, mintegy megosztottak a *Világtörténelemről* szóló beszéden s úgylátszik mindenik kimondta abban utolsó szavát.

Midőn Bossuet ekép, tisztéből folyó különös kötelességből történetíróvá lett, a XIV. Lajos kormányzata összes tényeinek szemlélete megismertette őt, a politika nyelvével együtt a nagy birodalmaknak azokkal a rugóival is, melyek titkának a leírása teszi a nagy történetírót.

Egy másik kötelességnél fogva lett Bossuet nagy metafizikussá. Arra a remekművére czélzok, melyet a trónörökös számára írt. *Az isten és minmagunk ismeretéről*, *** melynek czíme oly bámulatos meghatározását

* *Discours sur l'histoire universelle.*

** Levél XI. Incze pápához a dauphin nevelése tervéről.

*** *La Comaissance de Dieu et de soi-même.*

adja a bölcsészetnek, mert minden bölcsészet, mely nem vezet isten ismeretére a minmagunk vizsgálata útján, csak hiú és meddő szemlélet.

Újabb megbizások, melyeket XIV. Lajostól nyert, újabb alkalmakat adtak Bossuet-nak, lángelméje kifejtésére. A királynak, hogy bizonyos nehézségeket a pápával elhárítson, szüksége volt tisztába hozni a francia egyház függés-viszonyát a szentszék irányában. Ezzel is Bossuet-t bízta meg. Az ő jellemét s nagy esze fényét használta fel az 1682-diki nemzetgyűlés munkálatai irányzásánál; s az ő tollát a gallican egyház előjogai vázlatának elkészítésében. Ő iratta vele azt a felséges megnyitó beszédet az *Egyház egységéről*, melyben Bossuet oly szenvedélyes kifejezésekben magasztalja a szentszék nagyságát s oly szigorúan méri ki mégis a részét a francia egyház kormányzatában. A király e választása Bossuet-t ettől fogva »a francia egyház tudorává« tette. E czímen volt szószólója egymásután az egyház vitáinak, először a protestánsok ellen, az *Újítások történetében** és Jurieu-nek írt *Felelteiben*, s később a Fénélon által behozott új spritualizmus ellen.

A király, már akár napról-napra erősödő vallásos hajlamból, akár mert személyesen kívánt behatolni mindenbe, a mi fölött döntenen kellett, elég hogy kedvet kapott a hittudományi munkák olvasásához. Elolvasta mindazokat a híres műveket, melyek, a nagy század valamennyi jelességénél, a módszernél, az arányosságnál, a természetességgel egyesült méltóságnál s a mély emberismeretnél fogva, örök érdekű irodalmi emlékek maradnak.

* *Histoire des variations.*

Bossuet mind e műveket a trónörökös nevelésének befejezése után, mint Meaux-i püspök írta. Ez a püspökség s utóbb még némi udvari tisztségek — ennyi volt mindaz, a mivel XIV. Lajos Bossuet-t megjutalmazta. Bámulói a jutalmat nagyon csekélynek találták azokhoz a kitünő szolgálatokhoz képest, melyeket a királynak s az egyháznak tett vala; s mikor a párisi érsekség megürült, a közvélemény őt jelölte ki arra. XIV. Lajos azonban Noailles urat nevezte ki. Bármilyen volt az oka erre, jobban előmozdította a Bossuet dicsőségét azzal, hogy őt püspöknek hagyta, mint ha a maga közelében tartotta, vagy oly egyházi állásba tette volna, a hol a kormányzati teendők nem hagytak volna időt neki az irodalmi foglalkozásra. A hit és az irodalom XIV. Lajos ez eljárásának köszönheti a Bossuet püspökségének legszebb műveit: prédikációit, a legkülönbözőbb hallgatóságokhoz, gyermekek, apácák, világias közönséghez alkalmazott intelmeket, s végre a keresztyén ékesen szólás és kenetesség két remekét: *Buzgólkodások a rejtelmek körül* és *Elmélkedések az evangélium fölött* cziműeket.*

Egyébiránt a XIV. Lajos századának nagy irói között egyik sem nyert e fejedelemtől erősebb benyomásokat mint Bossuet. Egyik sem is szólt azokról nyomatókosabb kifejezésekkel. Bossuet talán az elsőik közé tartozott, a kiket a fiatal király méltóságos föllépése meglepett, s arról vette a felség ama meghatározását, melyszerint az »nem valamely külső látszat — ugymond — a fejedelem arczán vagy egész külsején, hanem áthatóbb ki-sugárzás, mely a szíveket fenékiig eltölti tisztelő félelem-

* *Élévations sur les mystères; Méditations sur l'Évangile.*

mel.« * Megjósolta uralkodásának nagyságát. »Felséged körül — mondá már 1660-ban — valami nagyság és fény lebeg, a mi felülmúlja királyi elődei végzetét; ne emeljen bünei által akadályokat a ráváró magas végzet teljeseése elé.« ** Később, mikor mindaz, a mit megjósolt vala, már beteljesedett, ezt mondta a férfi-korába belépő királyról: A »sors oly királyt adott napjainknak, a kit száz dicső alakban s száz felséges czím alatt állíthatunk magunk elé; nagy a békében és a harczban, künn és benn, a magán- és köz-életben; csodáljuk, rettegjük, szeretjük. Távolról bámulatba ejt, közlelről vonz; jóságos volta azon van, hogy egyetlen jótettével számtalanokat örvendeztessen meg; roppant terjedelmű, fegyelmezett s beható szellemével felfog s átért mindent s mindig azt mondja, a mit kell; ismeri a dolgokat s az embereket; megválasztja, alakítja s alkalmazza őket a kellő időben, képes mindent a maga körére s feladatára szorítani; hatalmas, fenséges, ha magát el kell határoznia az egyenes józan ész a tanácsadója; azontúl maga segít magán s tartja fönn magát, szilárdságának s legyőzhetetlen erélyének minden kénytelen meghajolni.« ***

Tizenkét évvel később, úgy tetszik, még magasabb hangon beszél. »Alatta ismerte meg magát Franciaország — ugymond. Oly forrásait találja magában az erőnek, melyekről az előbbi századok mit sem tudtak. Ha a francziák mindenre képesek, azért van, mert a királyuk a vezérok; s miután kiválasztotta a főpontot, a melyet

* Beszéd a *Királyok kötelességeiről*.

** U. a.

*** Beköszöntő beszéd a francia Akadémiába.

hősiségével betöltsön, erénye hatalmával köröskörül mindent mozgásba hoz. A politikusok nem is igyekeznek többé kitalálni céljait. Ha megindúl, mindenki egyaránt fenyegetve érzi magát. . . . A ki meg akarja tudni, menyire uralkodik az ész e fejedelem tanácsában, csak nyissa ki a fülét, mikor ő elhatározásainak okait fejtegeti. . . . Kifejezéseinek nemessége érzelmei nemességéből foly, s szabatos szavai csak eszméi igazságának a képei. Míg annyi erővel beszél, meglepő szelidség nyitja meg előtte a szíveket s nem tudom mikép, új fényt kölcsönöz méltóságának, melyet pedig mérsékel egyszersmind.« *

A magasztalás könnyen gyanussá válik, ha körvonalozatlan általánossága elárulja benne a közhelyet s a mondva csinált bámulást; vagy ha a részletek oly különlegességek, hogy a magasztaló abba a gyanúba eshetik, hogy a hízélgés érdekében, eredetije helyébe, melyen nem könnyen talált volna dicsérni valót, saját leleményü arczképet csúsztatott. De a Bossuet magasztalásán XIV. Lajosról, az idézett helyeken, nem érzik sem a hivatalos szóvirág, sem az érdekből eredő mesterkélttség. Bossuet nem lát semmi olyant, a mit ne látna mindenki; csak-hogy jobban látja, s jobban át van hatva tőle. Nem mond semmit, a mi köz-szájon ne forgott volna, s a mit a XIV. Lajos halála után megjelent emlékiratok meg ne erősítenének; de úgy mondja azt, mint lángész, a ki semmit sem érez középszerűen. Egyébiránt e fejedelem dicsősége abban áll, hogy minél kitünőbb szellemek tanuskodnak felőle, tanuságtételök annál határozottabb. A kik leginkább dicsérik, a legnagyobbak százada nagy emberei

* Halotti Beszéd Osztrák Mária Terézia fölött.

közt; úgy látszik a fejedelem iránti csodálat arányban állt a lángésszel és a dicsőséggel. Bossuet úgy beszél a királyról, mint Molière, s a nézetek ez összehangzása a költő és a püspök között, annál sajnálatosabban érezteti, hogy Bossuet oly kegyetlen volt a Molière emléke iránt,* s hogy az egyházi fegyelem szigora miatt nem bírta megérteni a XIV. Lajos nagyságának egyik legszebb vonását: hogy t. i. Molièret és Bossuet-t egyenlően szerette s tisztelte.

VIII.

Mely írókat és műfajokat kedvelt XIV. Lajos kevesebbé; s helyes-e a tizenhetedik századot a XIV. Lajos századának nevezni?

A tizenhetedik század más írói inkább érezték a XIV. Lajos kormányzatának, mint személyének befolyását: így La Rochefoucauld, Sévigné, La Bruyère, s a költők között La Fontaine. A társadalom, a minőnek azt XIV. Lajos megalkotta, sugalmazta az előbbieket, s ugyanazok a általános okok, a melyek Molière-nek színművei tárgyát, adták La Fontaine-nek is »száz felvonásos drámája« személyeit — mint meséit maga nevezte. De a király kevéssé kedvelte ez írók közül azokat, a kiket állásuk közelébe vitt, a többieket pedig nem ismerte. A Fronde emléke maradandó gyanakodással töltötte el őt La Rochefoucauld iránt. A Sévigné viszonya Fouquet-vel, vagy talán a szellemesség követelő modora, melyet szintannyira nem szeretett, mint a párt-

* Levél Caffaro atyához a Színházról.

szellem ármánykodásait, nem engedték élveznie korának szeretetre legméltóbb lángelméjét. La Bruyère-t meg mintha észre sem vette volna, egyszerű állásában az orleánsi herceg mellett, a melyből a *Fellemelek* írója folyvást szemlélte az udvart, a nélkül, hogy elárulná s a várost a nélkül, hogy bele vegyülne. Hogy La Fontaine-t XIV. Lajos, a meseíró finom hízelgéseivel daczára nem vonta udvara körébe, nem annyira ájtatoskodásból tette, a mire csak a *Mesék* megjelenése után adta magát, mint inkább a jámbor ember laza életmódja miatt. Vagy talán az ízlés ugyanazon tévedése folytán, melylyel egy flamand festményekkel díszített butordarabra azt mondta: »dobjátok ki ezt a chinai szélfogót!«, nem bírt érzékkel a méltóság nélküli természetesség iránt, sem a kis dolgokban rejlő nagyság iránt. S végre az ódon francziaság, mely La Fontaine-ban szól s benne maradandóságot nyert, hogyan ne tetszett volna elavúlnak az előtt, a kit Choisy abbé a *nyelv királyának* nevezett?

Ép oly kevésbé szerette XIV. Lajos Malebranche-ot és Fénélon-t. Nem szerette a szellem puszta szemlélődéseit s a bölcsészetben szintűgy mint a vallásban ellenére volt mindaz, mit bármely mívelt ember egyszerű józan esze fel nem foghatott. Malebranche különben azzal is vétett maga ellen, hogy vitákra adott alkalmat. A mi pedig Fénélon-t illeti, a korlátlan uralkodónak semmi sem okozhatott nagyobb visszatetszést, mint a szörszálhasogatás és nyugtalanság ama vegyülete, egy ábrándképekre hajló nagy szellemben s a kormányzás terveivel foglalkozó egyházi férfiúban. Különben egyenlő ellenszenvvel viseltetvén minden szélsőség iránt, ép oly ellensége volt a vallás körében a szörszálhasogatóknak, mint a szaba-

don gondolkodóknak. A nagy Arnauld és Bayle ugyanabba a száműzetésbe vitték magokkal — egyik a kegyelemről való tant, a másik azt a gondolkodó kételyt, melyből a tizennyolczadik század hitetlensége nőtte ki magát.

A XIV. Lajos kegyeinek az írók és irodalom iránt ez egyenetlensége daczára Franciaország úgy ösztönből, mint igazságérzetből e nagy fejedelemnek tulajdonította korának irodalmi nagyságát. A »XIV. Lajos százada« elnevezés legkivált az irodalmi dicsőségre értendő; mert a politikát illetőleg, a mellett, hogy jogosultsága kétségbe is vonható, inkább a történelem, mint a nemzeti ösztön ítélete alá tartozik. Ez elnevezés nem véletlenül csúszott be a közbeszédbe, s nem is egyedül a Voltaire szavára, a ki ezt írta a »XIV. Lajos uralkodása történeté«-nek a homlokára. Ugyancsak Voltaire mondta ezt is: *a XV. Lajos százada*; de ez az elnevezés nem vert gyökeret. Miért mondják: *a XIV. Lajos százada*? Mert a király áll a század élén. S miért mondják: *a tizennyolczadik század*? Mert a század háttérbe szorítja királyt. Ne változtassunk ezeken a közkeletű elnevezéseken; s mikor e nagyfényű korszak legnagyobb szellemeit, a kik annak egyszersmind a legbecsületesebb emberei, versenyezni látjuk abban, hogy melyik tudja hübb képét festeni XIV. Lajosnak, s a kiket elhanyagolt is, ugyanoly dicséreteket halmozni reá, mint a kiket kegyelt, fogadjuk el igazságnak egyhangú tanuságtételöket, hogy ne kelljen őket abba a gyanúba vennünk, hogy némelyikök hálából, másik részük érdekből, csak hízelegnek.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA.

HARMADIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

	Lap
I. Melyik szó jellemzi a francia szellem által a tizenhetedik század elején érzett szükségét; s melyik író tett e szükségnek legelőször eleget?	3
II Balzac. — Mikép méltányolta őt Descartes. Mily tetzésben részesültek első iratai?	6
III Miben áll a Balzac Levelleinek ékesen szólása; s mennyiben vitte előbbre ez író a francia nyelvet?	15
IV. Balzacnak és bírálóinak a hibái. — Goulu atya. — A Balzac értekezései	22
V. Mi a maradandó a Balzac irataiban? — A francia próza elmélete	30
VI. A Voiture Levellei	34

MÁSODIK FEJEZET.

I. Miként valósítja Descartes az ékesszólás eszméjét s minő körülmények jelzik a francia szellem és nyelv e haladását?	37
II. Descartes bámulatos lángesze s minő eszközöket használ, hogy szellemének szabadságát biztosítsa?	40
III. A Cartesianismus mint bölcsészet s mint irodalmi módszer	45
IV. Beszédek a módszerről	51

	Lap.
V. Összehasonlítás a Cartesianizmus és a tizenhatodik század szelleme között	54
VI. Mennyiben eredetibb és természetesebb Descartes, mint elődei bármelyike s mennyiben első a francia próza történetében, a ki az írás művészetét tökéletességre vitte?	62
VII. A Cartesianizmus irodalmi befolyása a tizenhetedik század legnagyobb íróira	74
VIII. Descartes a francia nyelv tükélyre vitte	80

HARMADIK FEJEZET.

I. A drámai költészet története Corneille-ig	83
II. Corneille, a drámai költészet két fő alakjának a fel-találója a tragédia első mintáját alkotja meg	92
III. A Cid	98
IV. A Corneille tragédiáinak általános jelleme	105
V. A Corneille színműveinek gyöngéi s azok okai	110
VI. Mi kivánni való maradt még a tragédiában Corneille után?	124

NEGYEDIK FEJEZET.

I. A Descartes befolyása Pascalra. — Mi közös bennök?	127
II. Hogy fordul Pascal jókor a bölcsészettől és a tudománnyoktól az erkölestanhoz s az erkölestan utján a valláshoz?	131
III. Miben különbözik a Descartes ékesenszólása a Pascalétól?	140
IV. A Pascal eszméi a vallásról; s mit kell tartanunk az ő megvetéséről a bölcsészet iránt? — A »Külön-böző gondolatok«	146
V. A Vidéki Levelek. A francia nyelv tükélye a Pascal irataiban	158

ÖTÖDIK FEJEZET.

Bizonyos intézmények befolyásáról, a francia szellem tükélyesbítésére és a nyelvre.	175
I. A francia Akadémia alapítása	176

III

H. Vaugelas	187
III. Az akadémiai szellem tulkapásáról. — A puristák	194
IV. Port-Royal-Des-Champs	198
V. A nagy Arnauld és Nicole	202
VI. Az »Okszerű általános nyelvtan« és a »Port-Royal-i Logika.«	218

HATODIK FEJEZET.

I. Mi az oka, hogy Boileau annyi megtámadás mellett, mégis oly népszerű?	223
II. Mi teendő maradt még Malherbe után? — Az olasz és spanyol irodalmak befolyása	226
III. A Voiture és Saint-Amant költészete	243
IV. A költők helyzete és erkölcei 1627-től 1660-ig	250
V. Minő akadályokra és minő támogatásra lelt tisztében Boileau, mint a francia költészet törvényhozója?	257
VI. Boileau jelleme és szellem-iránya	269
VII. Költészettanának elvei	278
VIII. Boileau viszonyai Racine-, Molière- és La Fontaine-nél	294
IX. Mi az igaz a Boileau műveiben?	299
X. A verselés művészetének tökélye. A Lutrin	315

HETEDIK FEJEZET.

I. A XIV. Lajos uralkodásának a befolyása — Miben hasonlít ez uralkodás az irodalmi köztársasághoz?	325
II. A XIV. Lajos személyes befolyása	332
III. Mely műfajokon volt kiválóan érezhető a XIV. Lajos személyes befolyása?	347
IV. Mit köszönhet a vígjáték XIV. Lajosnak?	352
V. Mit köszönhet XIV. Lajosnak a szomorújáték?	360
VI. A XIV. Lajos személyes befolyása a vallásos ékesen szólásra.	
VII. XIV. Lajos személyes befolyása a Bossuet lángeszére és munkáira	380
VIII. Mely írókat és műfajokat kedvelt XIV. Lajos kevésbé; s helyes-e a tizenhetedik századot a XIV. Lajos századának nevezni?	387

NEVEZETESEBB SAJTÓ-HIBÁK A II. KÖTETBEN.

9. lap	6. sor	melytől	h. olv.	melyről
21.	» 7.	» kérdeztel	» »	kérdezté
—	» 9.	» e	» »	el
43.	» 19.	» volna	» »	róla
53.	» 28.	» állapotunk	» »	állapotnak
57.	» 17.	» gyöngyörét	» »	gyöngyörét
69.	» 8.	» tömegből	» »	tömegettől
74.	» 27.	» magukat	» »	magukon
98.	» 24.	» :	» »	;
—	» —.	» ;	» »	;
132.	» 4.	» hizelgő	» »	hivalgó
148.	» 27.	» is	» »	és
153.	» 14.	» legfőbb	» »	a legfőbb
228.	» 29.	» másikba	» »	másika
274.	» 4.	» ép	» »	ép oly
284.	» 12.	» előtt	» »	előtte
296.	» 10.	» mind	» »	minden
300.	» 17.	» mint	» »	mind
335.	» 20.	» helyesebben	» »	leghelyesebben
358.	» 14.	» izlésben	» »	izlésű ember
359.	» 29.	» kive	» »	kivel
364.	» 21.	» Athalie-t	» »	Athalie-t
376.	» 31.	» Bourdalonet	» »	Bourdalouet

NEVEK ÉS SZAVAK ALFABETIKUS RÖVIDÍTÉSÉVEL

1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
4	4	4	4
5	5	5	5
6	6	6	6
7	7	7	7
8	8	8	8
9	9	9	9
10	10	10	10
11	11	11	11
12	12	12	12
13	13	13	13
14	14	14	14
15	15	15	15
16	16	16	16
17	17	17	17
18	18	18	18
19	19	19	19
20	20	20	20
21	21	21	21
22	22	22	22
23	23	23	23
24	24	24	24
25	25	25	25
26	26	26	26
27	27	27	27
28	28	28	28
29	29	29	29
30	30	30	30
31	31	31	31
32	32	32	32
33	33	33	33
34	34	34	34
35	35	35	35
36	36	36	36
37	37	37	37
38	38	38	38
39	39	39	39
40	40	40	40
41	41	41	41
42	42	42	42
43	43	43	43
44	44	44	44
45	45	45	45
46	46	46	46
47	47	47	47
48	48	48	48
49	49	49	49
50	50	50	50

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
 KÖNYVTÁRA 683 /1950 N. SZ.